

ISSN 1407-2157



LU - 80

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES  
ZINĀTNISKIE RAKSTI**

---

---

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

---

623

**LATVIJAS  
EKONOMIKAS  
INTEGRĀCIJA  
EIROPAS SAVIENĪBĀ:  
VADĪBAS PROBLĒMAS, KONCEPCIJAS,  
METODES**

University of Latvia  
Department of Economic and Management

**INTEGRATION OF LATVIAN ECONOMY  
IN EUROPEAN UNION:**

PROBLEMS, CONCEPTS, METHODS OF MANAGEMENT

Scientific papers

Volume 623

Riga 1999

Latvijas Universitāte  
Ekonomikas un vadības fakultāte

**LATVIJAS EKONOMIKAS INTEGRĀCIJA  
EIROPAS SAVIENĪBĀ:**

VADĪBAS PROBLĒMAS, KONCEPCIJAS, METODES

Zinātniskie raksti

623. sējums

Rīga 1999

Latvijas ekonomikas integrācija Eiropas Savienībā: vadības problēmas, koncepcijas, metodes: Zinātniskie raksti /Zin. redaktore prof. L.Frolova.- Rīga: LU, 1999. 248 lpp. ISSN 1407-2157

Krājumā aplūkotas aktuālās ekonomiskās problēmas Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā. Pirmā rakstu grupa attēlo brīvās tirdzniecības attīstības vēsturiskos aspektus ceļā uz Eiropas Savienību. Otrā rakstu grupa tiek veltīta reģionālās ekonomiskās attīstības politikas veidošanai un sociālās politikas makroekonomiskajai analīzei. Trešā rakstu grupa saistīta ar vides un uzņēmējdarbības vadīšanas efektivitātes novērtēšanu. Ceturtā rakstu grupa aplūko ekonomiskās un vadības zinību izglītības programmu pilnveidošanas jautājumus. Raksti sagatavoti latviešu valodā, kā arī svešvalodās – angļu, franču un krievu valodā.

Raksti varētu ieinteresēt ierēdņus, saimnieciskus darbiniekus, pasniedzējus, zinātniekus, doktorantus un augstskolu studentus, kuri strādā un mācās vadības jomā.

#### REDAKCIJAS KOLĒGIJA

prof. Jakovs Beļčikovs, Dr. Volfgangs Beste (Vācija, LU vieslektors),  
prof. Dr. Peters Blatners (Vācija, LU vieslektors),  
prof. Ludmila Frolova (atb. zin. redaktore), prof. Edvīns Vanags

© Latvijas  
Universitāte,  
1999

99 16558

---

LATVIJAS EKONOMIKAS INTEGRĀCIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ.  
vadības problēmas, koncepcijas, metodes  
Zinātniskie raksti  
623.sējoms

Literārās redaktors: Ilze Audriņa, Lūcija Paegle, Rāisa Pavlova  
Korektore Ināra Balode

---

Reģ.apl. Nr.2-0266.  
Metiens 150 eks.  
Icspiests IU "Mācību apgāds"

## BALTIJAS VALSTU BRĪVĀS TIRDZniecības ATTĪSTĪBAS VĒSTURE CEĻĀ UZ EIROPAS SAVIENĪBU

Inese Spīča (*Latvijas Universitāte*)

Iepazīstoties ar Baltijas valstu savstarpējo sadarbību laika periodā no 1920.gada līdz 1940.gadam un šo valstu tālākas sadarbības plāniem, autore secina, ka šim periodam ir diezgan daudz līdzību ar mūsdienām.

Jo neatkarīgi no tā, vai Baltijas tautas to apzinās vai nē, un vai tas tām patīk vai ne, tās uz laiku laikiem ir saistītas ģeogrāfiskā likteņa vienībā. Diemžēl, Baltijas valstu neatkarības gados Baltijas tautas un lielākā daļa to politisko vadītāju šo likteņu kopību neapzinājās vai vienkārši ignorēja. Toties tā jau kopš atsevišķo Baltijas valstu sākotnējām gaitām bija skaidra lielvalstu diplomātiem un novērotājiem. Jau 1918.gada 11.novembrī Lielbritānijas valdība, pārrunājot Latvijas valsts atzīšanas problēmu, norādīja, ka tikai Baltijas valstu federācija var nodrošināt šo valstu ilgstošu politisko, kulturālo un nacionālo neatkarību [13, 244].

Baltijas valstis katra atsevišķi vēl joprojām cieta no niecīguma kompleksa un jutās viena otrai svešas. Lielie kaimiņi darīja visu iespējamo šo tautu tālākai atšvešināšanai. Lielvalstis labāk saprata Baltijas ūniju kā nopietnu politisko faktoru nekā pašas Baltijas tautas.

Pasaules tirgos Baltijas valstis savstarpēji sacentās. Lielvalstis to izmantoja savā labā. Baltijas valstis, saimnieciski izspēlējot vienu pret otru un nospiecot lejā šo valstu ražojumu cenas, Baltijas valstis būtu guvušas lielākus panākumus saimnieciskā laukā, nodibinot vienotu fronti, vienojoties par zināma veida rūpniecības koncentrēšanu vienā vai otrā no tām un, radot kopitirgu saviem 5-6 miljoniem iedzīvotāju [13, 245].

1923.gada jūlijā Latvija atmēta domu par visu Baltijas piejūras valstu apvienošanu kopējā aliansē vairāku valstu intereses trūkuma dēļ un nopietni nolēma panākt Latvijas, Igaunijas un Lietuvas aliansi, sākot ar tirdzniecības līgumiem. Tā rezultātā 1923.gada 1.novembrī Rēvelē starp Latviju un Igauniju tika parakstīti sekojoši līgumi:

- 1) par aizsardzības savienību,
- 2) par ekonomisko un muitas savienību,
- 3) robežas jautājumos,
- 4) par savstarpējo prasību nokārtošanu [9, 259].

Šis Pagaidu līgums par ekonomisko un muitas savienību starp Latviju un Igauniju paredzēja, ka katras līgumslēdzējas valsts pilsoņiem ir savstarpēji otras valsts teritorijā pilna brīvība iegūt, valdīt un atsavināt visāda veida īpašumus, kustamas un nekustamas mantas. Bez tam viņi var brīvi izvest par savu pārdoto īpašumu iegūtās summas, kā arī vispār savas mantas, nemaksājot pie izvešanas kā ārcmnieki citādu vai augstākus nodokļus, kā tikai tos, kuri līdzīgos apstākļos jāmaksā pašas valsts pilsoņiem.

Attiecībā uz tirdzniecību, rūpniecību un kuģniecību vienas līgumslēdzējas valsts pilsoņi bauda otras valsts teritorijā tās pašas tiesības un priekšrocības, kuras ir vai tiks piešķirtas kādās trešās valsts pilsoņiem. Bez tam vienas līgumslēdzējas valsts pilsoņus nevar aplikt otras valsts teritorijā ne ar kādiem vispārējiem vai vietējiem maksājumiem, nodevām vai nodokļiem. Iai viņu nosaukums būtu kāds būdams, kuri būtu citādi vai smagāki par tiem, kas ir vai tiks uzskiti pašas valsts pilsoņiem [10, 361]. Šis līgums arī paredzēja, ka abu

līgumslēdzēju valstu zemes bagātības, lauksaimniecības un rūpniecības ražojumi atsvahināmi otras līgumslēdzējvalsts teritorijā no visiem ievē- un izvedmuitas nodokļiem [9, 363].

Savukārt 1924.gada jūlijā notika pirmais latviešu-lietuviešu kongress, kura dalībnieki vienojās panākt ciešāku abu tautu saimniecisko apvienību un muitas ūniju, saskaņot naudas sistēmu, iekārtojot kopīgu norēķināšanos, atcelt satiksmes ierobežojumus, nekonekurēt tranzīta satiksmē, atcelt savstarpēji vīzas.

Latvijas Republikas valdība un Igaunijas Republikas valdība, vēlēdamās paplašināt savu saimniecisko kopdarbību pāri tām robežām, kas noteiktas 1923.gada 1.novembrī parakstītajā pagaidlīgumā par saimniecisku un muitas ūniju, nolēma šinī nolūkā noslēgt līgumu, kura mērķis ir muitas ūnija starp abām valstīm. Šajā līgumā bija noteikts, ka abas līgumslēdzēju valstu teritorijas uzskatāmas muitas ziņā par vienu teritoriju. Muitas nodokļu ņemšana no precēm, kuras iet no vienas valsts teritorijas uz otru valsts teritoriju, tiek atcelta [12, 283].

Abas līgumslēdzējpusēs saskaņā ar noslēgto līgumu izveidoja speciālu komisiju Latvijas-Igaunijas muitas ūnijas priekšdarbu veikšanai. Šīs vispārējās jautātās komisijas uzdevumos ietilpa:

- 1) izstrādāt Latvijas-Igaunijas kopēju muitas tarifu,
- 2) saskaņot abu valstu muitas likumdošanu,
- 3) saskaņot abu valstu likumdošanu par akcīzēm un monopoliem,
- 4) saskaņot abu valstu transporta un satiksmes tarifus,
- 5) nokārtot jautājumu par muitas ieņēmumiem tādā veidā, lai panāktu taisnīgu savstarpēju izlīdzinājumu pēc tam, kad būs konstatēti vai nu, reģistrējot preces, kas pāriet no vienas valsts teritorijas uz otras valsts teritoriju, vai ar citādām piemērotām metodēm abu valstu eventuālie fiskālie zaudējumi,
- 6) saskaņot likumdošanu par tiešiem nodokļiem, nodevām un tirdzniecības patentēm, kā arī darba aizsardzības likumdošanu,
- 7) saskaņot abu valstu centrālo banku emisijas un diskonta politiku,
- 8) pārbaudīt visus tirdzniecības līgumus, lai varētu saskaņot abu valstu tirdzniecības līgumu sistēmu,
- 9) pārbaudīt visus jautājumus, kas stāv sakarā ar muitas ūniju, un dot savas atsauksmes par tiem, iesniedzot tās attiecīgām valdībām [12, 284].

Vācu agresijas ietekmē 1930.gada 24.novembrī Lietuva parakstīja tirdzniecības līgumu ar Latviju un 1931.gada 15.janvārī arī ar Igauniju, kam sekoja Latvijas un Igaunijas tirdzniecības līgums tā paša gada 3.jūlijā. Diemžēl, šos līgumus noslēdza dziļās saimnieciskās depresijas laikā, kas to iedarbību stipri samazināja.

Tirdzniecības vienošanās starp Latviju un Lietuvu paredzēja, ka katras līgumslēdzējas puses pilsoņi pielīdzināmi pašu valsts pilsoņiem attiecībā uz visu, kas stāv sakarā ar tirdzniecisko un rūpniecisko darbību, kā arī attiecībā uz nekustamo īpašumu valdīšanu un pārvaldīšanu. Bez tam katras līdzējas puses pilsoņi otras līdzējas puses teritorijā bauda attiecībā uz savu personu, īpašumu, tiesībām un interesēm, kā arī uz fiskāla rakstura maksājumiem tādu pašu likumīgo un tiesisko aizsardzību kā vietējie pilsoņi [10, 505].

Šim līgumam pievienotajos sarakstos A un B bija uzskaitīti ražojumi, kas cēlušies Latvijā un nāk no turienes vai kas cēlušies Lietuvā un nāk no turienes, tos ievēdot otras līdzējas puses teritorijā, tiek pielietoti šajos sarakstos minētie procentuālie muitas tarifa nolaidumi. Bez tam līdzējas puses vienojās savstarpēji piešķirt bez nosacījumiem un ierobežojumiem vislielākās

labvēlības baudošās valsts tiesības attiecībā uz visu, kas stāv sakarā ar noteikumiem par ceļojošiem aģentiem un preču paraugiem, kā arī apņēmās netraucēt savstarpējo tirdzniecību ne ar kādiem importa vai eksporta aizliegumiem un ierobežojumiem [10, 507].

Tā kā pēc Tirdzniecības vienošanās starp Latviju un Lietuvu tika noslēgta līdzīga vienošanās starp Latviju un Igauniju, tad arī tajā bija minēts sekojošais

izejvielas un fabrikāti, kas cēlušies no Igaunijas un uzskaitīti šim līgumam pievienotajā sarakstā A, ievēdot tos Latvijā, bauda aplikšanas ziņā priekšrocības saskaņā ar šajā sarakstā paredzētām muitas likmēm,

izejvielas un fabrikāti, kas cēlušies no Latvijas un uzskaitīti šim līgumam pievienotajā sarakstā B, ievēdot tos Igaunijā, bauda aplikšanas ziņā priekšrocības saskaņā ar šajā sarakstā paredzētām muitas likmēm [11, 649].

1933.g.aprīlī sākumā Rīgā diplomāta Kārļa Ozola ierosmē nodibinājās organizācija Baltijas ūnija, kuras uzdevums bija atbalstīt trīs Baltijas valstu saimniecisko, kultūras un politisko sadarbību cerībā, ka vēlāk tām pievienosies arī Somija, Polija un varbūt arī Skandināvijas valstis. 1934.g.martā Ozols referēja Londonā un Parīzē, bet vēl tajā pašā gadā pēc nacionālsociālistiskās Vācijas spiediena viņa organizāciju aizliedza [13, 264].

Savukārt Lietuvas valdība, lai nekaitētu saviem mērķiem atgūt Viļņas apgabalu ar Hitlera Vācijas atbalstu, nolēma nopietni izvairīties no saitēm ar pārējām Baltijas valstīm.

Lietuvas valsts prezidents Antans Smentana kopā ar ministru prezidentu un ārlietu ministru deklarēja, ka Lietuva nevēlas Baltijas aliansi. Polija ir okupējusi Viļņu, bet Latvija ir okupējusi Ilūsti, un nebūtu prātīgi iestāties aliansē, kur dominētu Latvija. Tomēr stāvoklis nebija bezcerīgs. Igaunija jau starplaiķā bija vīlusies kā somos, tā poļos, un pati sāka runāt par Baltijas antantes jautājumu, ko parasti darīja Latvija. Igaunij pašī tagad centās panākt muitas ūnijas īstenošanu ar Latviju. Apspriedē par muitas ūniju abi ārlietu ministri vienojās rezolūcijā: "Latvija un Igaunija uzskata par neatliekamu uzdevumu pieņemt visas pūles, lai pievilktu Lietuvas ciešākai sadarbībai ar abām valstīm, un šajā nolūkā vienojas uzaicināt Lietuvas kopējā politiskā konferencē, kuras uzdevums būtu noskaidrot šādas sadarbības iespējas" [13, 266].

Baltijas valstu saimniecisko sadarbību apgrūtināja visumā vienādā Baltijas valstu saimnieciskā struktūra. Igaunijas un Lietuvas saimnieciskos plānotājus biedēja Latvijas centrālais stāvoklis, rūpniecības tradīcijas un tās lielākais potenciāls, Latvijas osts un labākais ceļu stāvoklis. Šīkie valsts mēroga aplēsumi nomāca vēlēšanos plānot plašākā stilā - 5-6 miljoniem patērētāju 1-2 miljonu pircēju vietā. Baltijas valstis kopīgi neizmantoja Igaunijas degakmeni, Latvijas ūdensspēku, Lietuvas fosforītu. Latvijas un Igaunijas mežu resursus un Lietuvas lauksaimniecības potenciālu. Nedomāja arī par darba spēka apmaiņu un lietderīgāku izmantošanu. Baltijas saimniecisko darbinieku pārrunās cauri spīdēja nacionāla nenovīdība un piesardzība bailēs par kaimiņu negodīgumu un mēģinājumiem izmantot vienas valsts vājumu vai grūtības otras valsts labā. Mazo Baltijas valstu savstarpējās sacensības dēļ lielvalstis varēja tās saimnieciski izmantot [13, 266].

Ar labu gribu un saprašanu Baltijas republikas būtu varējušas izveidot visai nozīmīgu Baltijas saimniecisko apgabalu, bet šī ideja Baltijas valstu neatkarības laikmetā neīstenojās [13, 267]. Tā kā šī ideja par nozīmīgu Baltijas saimnieciskā apgabala izveidošanu pirmajā Baltijas valstu neatkarības laikmetā nerealizējās, kā arī ņemot vērā to, ka minētā ideja pēc šo valstu neatkarības atgūšanas vēl joprojām ir ļoti aktuāla Baltijas valstīm, autore veica konkrēto valstu savstarpējās sadarbības izpēti mūsdienās.

Baltijas valstis, apstiprinot savu vēlmi aktīvi piedalīties Eiropas ekonomiskās integrācijas procesā, kā arī atsaucoties uz Tallinā 1992. gada 26. martā parakstīto protokolu par brīvās tirdzniecības režīma attīstību starp Igaunijas Republiku, Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku, 1993. gada 13. septembrī noslēdza Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas Nolīgumu par brīvo tirdzniecību.

Tādējādi Līgumslēdzējas puses, pamatojoties uz tirgus ekonomikas attiecībām, apņēmas veidot brīvās tirdzniecības telpu saskaņā ar šo Nolīgumu, kura mērķi ir:

sekmēt, paplašinoties daudzpusējai tirdzniecībai, harmonisku ekonomisko attiecību attīstību starp Igauniju, Latviju un Lietuvu un tādējādi veicināt šo valstu ekonomikas attīstību, dzīves un darba apstākļu uzlabošanu, darba ražīguma paaugstināšanu, finanšu stabilitāti un visu trīs līgumslēdzēju pušu uzplaukumu;

- tirdzniecībā starp līgumslēdzējām pusēm nodrošināt godīgu konkurenci;
- likvidējot tirdzniecības barjeras, dot ieguldījumu tirdzniecības harmoniskā attīstībā un pieaugumā Baltijas jūras telpā;
- iespēju robežās attīstīt un intensificēt sadarbību tajās jomās, kuras nācīver šis nolīgums, īpaši, kapitālieguldījumu veicināšanas, ekonomiskās un zinātniskās sadarbības jomā un ekonomiskajā palīdzībā vides aizsardzībā.

Šī Nolīguma darbības sfēras attiecināmas uz Igaunijā, Latvijā vai Lietuvā ražotu produkciju, kas ietverta Harmonizētās preču un pakalpojumu klasificēšanas un kodēšanas sistēmas 25.-97. grupā. Šajā Nolīgumā attiecībā uz importa, eksporta nodokļiem, kā arī attiecībā uz importa un eksporta kvantitatīvajiem ierobežojumiem ir paredzēts sekojošais:

- tirdzniecībā starp Līgumslēdzējām Pusēm neievieš jaunus importa muitas nodokļus, kā arī maksājumus ar līdzvērtīgu efektu, līdz ar šī Nolīguma stāšanās spēkā importa muitas nodokļi, kā arī maksājumi ar līdzvērtīgu efektu tiek atcelti, līgumslēdzēja puse drīkst muitas nodevu aizstāt ar iekšējo nodokli, tirdzniecībā starp Igauniju, Latviju un Lietuvu netiks ieviesti jauni eksporta muitas nodokļi, kā arī maksājumi ar līdzvērtīgu efektu, līdz ar šī Nolīguma stāšanās spēkā eksporta muitas nodokļi, kā arī maksājumi ar līdzvērtīgu efektu tiek atcelti, izņemot 1. pielikumā noteiktajām precēm, tirdzniecībā starp Igauniju, Latviju un Lietuvu netiks ieviesti jauni importa vai eksporta kvantitatīvie ierobežojumi, kā arī netiks veikti pasākumi ar līdzvērtīgu efektu,
- līdz ar šī Nolīguma stāšanās spēkā importa vai eksporta kvantitatīvie ierobežojumi, kā arī pasākumi ar līdzvērtīgu efektu tiek atcelti, izņemot 2. pielikumā paredzētajām precēm.

Bez tam precēm, kas ražotas vienā no Līgumslēdzēju Pušu teritorijām un ir importētas citas Līgumslēdzējas Puses teritorijā, netiks piemēroti neizdevīgāki noteikumi par tiem, kuri tiek piemēroti līdzīga veida vietējās izcelsmes precēm attiecībā uz likumiem, noteikumiem un prasībām, kas ietekmē iekšējo tirdzniecību, piedāvājumu, pārdošanu, transportēšanu, sadali vai izmantošanu [4, 2].

Tā kā tirdzniecība starp Igauniju, Latviju un Lietuvu var tikt ietekmēta, tāpēc ar šī Nolīguma pienācīgu funkcionēšanu nav savienojami:



- tie līgumi starp uzņēmumiem, uzņēmumu asociāciju lēmumi un saskaņotas darbības, kuru mērķis vai rezultāts ir konkurences kavēšana, ierobežošana vai izkropļošana.
- viena vai vairāku uzņēmumu dominējošā stāvokļa jaunprātīga izmantošana visā vai lielākajā daļā no līgumslēdzēju pušu teritorijām.

Ar šī Nolīguma darbību ir pretrunā arī jebkādas subsīdijas, kas līgumslēdzējai pusei piešķirtas ar valsts resursu starpniecību jebkurā formā, kura kropļo vai apdraud konkurenci, dodot priekšroku dažiem uzņēmumiem vai atsevišķu preču ražošanai, un var ietekmēt tirdzniecību starp Igauniju, Latviju un Lietuvu.

Šī Nolīguma darbību pārrauga un vada Apvienotā komiteja. Tā seko līgumslēdzēju pušu tirdzniecības un ekonomiskās sadarbības attīstībai un rīkojas ar mērķi uzlabot un tālāk pilnveidot šādas sadarbības attiecības. Šīs komitejas lēmumi stājas spēkā saskaņā ar katras līgumslēdzējas puses spēkā esošiem likumdošanas aktiem. Bez tam šis Nolīgums nekavē muitas apvienību un brīvās tirdzniecības joslu saglabāšanu vai veidošanu, vai pierobežas tirdzniecības organizēšanu tā, lai tās negatīvi neietekmētu tirdzniecības režīmu un it īpaši tos nosacījumus, kuri attiecas uz šajā Nolīgumā ietvertajiem preču izcelsmes noteikumiem [4, 2].

Turpinot iepriekš uzsāktu savstarpējo sadarbību Baltijas valstu valdības 1994.gada 30.augustā Palangā noslēdza līgumu par savstarpējo palīdzību muitas jautājumos. Šis līgums nosaka, ka līgumslēdzējas puses sniegs viena otrai palīdzību, lai nodrošinātu pareizu muitas likumu ievērošanu, lai aizkavētu, iznieklētu un cīnītos ar muitas likumu pārkāpumiem un lai izplatītu tādus dokumentus, kas attiecas uz muitas likumu piemērošanu. Tāču šis Līgums neparedz muitas nodokļu, citu nodokļu un maksājumu kompensēšanu [1, 3].

Bez šī iepriekšminētā līguma 1995.gada 9.jūnijā starp Latvijas Republikas valdību un Lietuvas Republikas valdību tika noslēgti divi nolīgumi:

- 1) par valsts robežas šķērsošanas vietām,
- 2) par sadarbību, veicot kontroli valsts robežas apvienotajos kontrolpunktos.

Nolīguma par valsts robežas šķērsošanas vietām mērķis ir noteikt un atvērt gan starptautiskos kontroles punktus, gan dažāda veida robežas šķērsošanas vietas starp Latvijas Republiku un Lietuvas Republiku un radīt pienācīgus apstākļus, lai valsts robežu varētu šķērsot personas, transportlīdzekļi un preces. Savukārt projektējot, kā arī ceļot valsts robežas šķērsošanas vietu objektus, ir jāparedz iespēja radīt apstākļus, lai līgumslēdzēju pušu kompetentās institūcijas varētu veikt kopīgas pierobežas, muitas un cita veida kontroles vienas vai otras puses teritorijā saskaņā ar šo Nolīgumu un katras Puses likumdošanu [7, 3].

Latvijas Republikas valdība un Lietuvas Republikas valdība, cenždamās nodrošināt pienācīgus apstākļus valsts robežas šķērsošanai, kā arī attiecīgo kontroles punktu funkcionēšanu uz valsts robežas un tajos izvietotās iekārtas racionālu izmantošanu, noslēdz savstarpēju Nolīgumu par sadarbību, veicot kontroli valsts robežas apvienotajos kontrolpunktos. Saskaņā ar šo Nolīgumu puses veic sekojošo:

- izveido valsts robežas apvienotos kontroles punktus pierobežas dzelzceļa stacijā un autoceļu caurlaides punktus uz valsts robežas, noteiktos dzelzceļa iecirkņos var veikt kontroli pasažieru vilcienos brauciena laikā cauri valsts robežas caurlaides punktiem,
- izveido valsts robežas apvienotos kontroles punktus pārdeves robežstacijās.

Šie valsts robežas apvienotie kontroles punkti tiek noteikti ar starpresoru Nolīgumu starpu kompetentām valsts institūcijām [6. 2].

1995.gada 9.jūnijā Baltijas valstu valdības, vēloties attīstīt draudzīgas un labas kaimiņattiecības, kā arī atvieglot līgumslēdzēju pilsoņiem robežu šķērsošanu, noslēdza līgumu par savstarpējo bezvīzu ieeļošanas kārtību, kurš paredzēja vienas puses pilsoņiem, ja tiem ir atbilstoši ceļošanas dokumenti, atļaut brīvi ieeļot, uzturēties, kā arī šķērsot citas puses teritoriju tranzītā bez vīzas.

Kopā ar šo līgumu tika parakstīti arī divi protokoli:

- 1) par Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas teritorijā dzīvojošo ārvalstnieku savstarpējo ceļošanas kārtību,
- 2) par migrācijas politiku [5. 2].

Šos Baltijas valstīs veiktos pasākumus brīvās tirdzniecības attīstības jomā arzinīgi novērtēja Baltijas jūras valstu uzņēmēji, kā arī izvirzīja savus priekšlikumus Baltijas jūras reģiona tālākai izaugsmei un attīstībai. Šie priekšlikumi tika izstrādāti Baltijas jūras valstu uzņēmēju tikšanās reizē Stokholmā, 1996.gada 24.-25.aprīlī, un deklarācijas formā tika iesniegti Baltijas jūras valstu valdību vadītājiem un Eiropas Komisijas prezidentam. Šajā Stokholmas deklarācijā par Baltijas jūras reģiona izaugsmi un attīstību ir minēti deviņi pamatelementi, kuri nākotnē ir jāattīsta, lai panāktu būtisku izaugsmi šajā reģionā. Kā viens no būtiskākajiem pamatelementiem ir brīvās tirdzniecības veicināšana šajā reģionā. Tādēļ Stokholmas deklarācijā ir izvirzīti vairāki uzdevumi, kuri Baltijas jūras reģiona valstīm ir jāpaveic, lai šajā reģionā sekmīgi attīstītos brīvā tirdzniecība. Šajā jomā svarīgākie uzdevumi ir šādi:

Baltijas jūras reģiona valstīm, kuras vēl nav Pasaules tirdzniecības organizācijas dalībnieces, jācenšas pēc iespējas ātrāk izpildīt tās prasības, jāatceļ visi ārvalstu produktu un pakalpojumu importu un tirgvedību diskriminējošie likumi un kārtība,

jāgarantē ārzemju privātīpašuma un investīciju aizsardzība.

Eiropas Savienībai (ES) jāpiedāvā plašāks tirgus visiem produktiem, bet sevišķi to Baltijas jūras reģiona valstu, kuras nav ES locekles, tekstilprecēm un lauksaimniecības produktiem,

- ES jāsniedz pietiekami eksporta kredīti un investīciju garantijas eksportam un visām šī reģiona valstīm.

ES jāsniedz palīdzība tām Baltijas jūras reģiona pārejas ekonomikas valstu tautsaimniecības jomām, kas ir nepieciešamas ekonomiskai izaugsmei.

Jāpārlicina Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banka, Eiropas Investīciju banka, Ziemeļvalstu Investīciju banka, Pasaules banka un citas finansu institūcijas, ka Baltijas jūras reģionā salīdzinoši nelieli kredīti var būtiski ietekmēt izaugsmi un attīstību [14. 4].

Stokholmas deklarācijā Baltijas jūras reģions ir raksturots kā reģions, kuram piemīt milzīgs ekonomiskās izaugsmes potenciāls. Tādējādi tuvākajos gados atšķirības starp dažādām Baltijas jūras reģiona daļām nodrošinās unikālas iespējas savstarpēji izdevīgi uzņēmējdarbībai. Bez tam bijušās plānveida ekonomikas valstis, kas pašlaik atrodas pārejas periodā, darbojoties vajadzīgajos apstākļos, var neilgā laikā sasniegt Rietumeiropas valstu ekonomiskās attīstības līmeni. Šo valstu ekonomikas attīstības tempi var būt daudz augstāki nekā Baltijas jūras reģiona rietumu valstīs. Savukārt tas labvēlīgi iespaidos visu reģionu [14. 9].

Tādēļ vēl jo svarīgāka ir Baltijas valstu brīvās tirdzniecības tālāka attīstība. Šim nolūkam Igaunijas Republika, Latvijas Republika un Lietuvas Republika 1996. gada 16. jūnijā noslēdza līgumu par brīvo tirdzniecību ar lauksaimniecības precēm, iadējādi vēlreiz apstiprinot savu vēlmi aktīvi piedalīties Eiropas ekonomiskās integrācijas procesā, kā arī izvirzot sev mērķi kļūt par Pasaules tirdzniecības organizācijas (PTO) dalībniecēm.

Šī līguma mērķi ir:

- veicināt Igaunijas, Latvijas un Lietuvas savstarpējo saimniecisko sakaru harmonisku attīstību, liberalizējot tirdzniecību ar lauksaimnieciskajiem izstrādājumiem,
- nodrošināt godīgus konkurences nosacījumus tirdzniecībā starp līgumslēdzējam pusēm.

Šis līgums attiecas uz Igaunijas, Latvijas un Lietuvas izcelsmes produktiem, kas aprakstīti Harmonizētās preču aprakstīšanas un kodēšanas sistēmas 01.-24. nodaļā [3. 3].

Preču aprakstīšanas un kodēšanas harmonizētā sistēma ir dažādiem mērķiem paredzēta preču nomenklatūra, kas atbilst statistikas dienestu, muitas un komercdarbības prasībām. Harmonizētās sistēmas klasifikācijas objekts ir visas preces, kas tiek lietotas starptautiskajā tirdzniecībā. Harmonizētajā sistēmā ir seši klasifikācijas līmeņi: nodaļas, grupas, apakšgrupas, preču pozīcijas, apakšpozīcijas un subpozīcijas līmenis [2. 74].

Baltijas valstu līgums par brīvo tirdzniecību ar lauksaimniecības precēm paredz pusēm savstarpēji atcelt visas ievaduitas nodevas, izveduitas nodevas un maksājumus ar līdzvērtīgu efektu, kā arī visus kvantitatīvos importa un eksporta ierobežojumus un pasākumus ar līdzvērtīgu efektu. Bez tam šis līgums paredz, ka līgumslēdzēju pušu savstarpējā tirdzniecībā netiks ieviestas jaunas ievaduitas nodevas, izveduitas nodevas vai maksājumi ar līdzvērtīgu efektu, kā arī jauni kvantitatīvie importa un eksporta ierobežojumi.

Šis līgums nosaka arī to, ka savus noteikumus veterinārajos, augu aizsardzības un veselības aizsardzības jautājumos puses piemēro nediskriminējošā veidā, kā arī neievieš nekādus jaunus pasākumus, kuru iedarbības rezultātā tiktu nelielderīgi traucēta tirdzniecība. Līgums nekavē brīvās tirdzniecības zonu un muitas ūniju darbību vai izveidošanu, vai vienošanos par pierobežu tirdzniecības tiktāl, cik šīs darbības neizraisa negatīvu ietekmi uz tirdzniecības režīmu. Apvienotajai komitejai, kas ir izveidota saskaņā ar 1993. gada 13. septembrī parakstīto Baltijas valstu brīvās tirdzniecības nolīgumu, ir uzticēta arī šī līguma administrēšana [3. 3].

Turpinot tālāk attīstīt Baltijas valstu brīvo tirdzniecību, 1997. gada 11. novembrī tika akceptēts Latvijas Republikas, Igaunijas Republikas un Lietuvas Republikas līgums par ārpustariņu barjeru atcelšanu tirdzniecībā un tā saprašanas memoranda projekts [8. 2].

*Tādējādi autore, izpētot Baltijas valstu brīvās tirdzniecības attīstības vēsturi, var secināt:*

*mūsdienās Baltijas valstu brīvās tirdzniecības attīstībai ir radīti labāki gan tiesiskie, gan politiskie, gan arī sociāli ekonomiskie apstākļi.*

*mūsdienās Baltijas valstis vieno gan kopīgu vēsturiskā pieredze, gan kopīgs nākotnes mērķis, t. i., piedalīties Eiropas ekonomiskās integrācijas procesā un gala rezultātā iestāties ES.*

*mūsdienās Baltijas valstu brīvās tirdzniecības tālākai attīstībai ir nepieciešama daudz dziļāka šo valstu savstarpējās ekonomiskās integrācijas forma, kā arī daudz straujāks šīs integrācijas temps.*

## **Literatūra**

- Agreement Establishing the Customs Union between the Czech Republic and the Slovak Republic. - Unofficial Translation, Prague. - 1992.-20 p.
2. Muitas likums. - R.:KIF "Biznesa komplekss", 1997.-86 lpp.
  3. Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas līgums par brīvo tirdzniecību ar lauksaimniecības precēm. - Latvijas Vēstnesis.-1996.
  4. Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas nolīgums par brīvo tirdzniecību. - Latvijas Vēstnesis. 1993.
  5. Līgums starp Igaunijas Republikas valdību, Latvijas Republikas valdību par savstarpējo bezvīzu ieeļošanas kārtību. Latvijas Vēstnesis.-1995.
  6. Nolīgums starp Latvijas Republikas valdību un Lietuvas Republikas valdību par sadarbību, veicot kontroli valsts robežas apvienotajos kontrolpunktos. Latvijas Vēstnesis.-1995.  
Nolīgums starp Latvijas Republikas valdību un Lietuvas Republikas valdību par valsts robežas šķērsošanas vietām.- Latvijas Vēstnesis.-1995.
  8. Par Igaunijas Republikas, Latvijas Republikas un Lietuvas Republikas līgumu par ārpustarifū barjeru atcelšanu tirdzniecībā un tā saprašanas memorandu. Latvijas vēstnesis.-1997.
  9. Likums par sekojošiem starp Latviju un Igauniju noslēgtiem līgumiem: 1) Līgums par aizsardzības savienību, 3) Papildlīgums robežas jautājumos. 4) Nolīgums par savstarpējo prasību nokārtošanu. - Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1923.
  10. Likums par tirdzniecības vienošanos starp Latviju un Lietuvu.- Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1930.  
Likums par papildu vienošanos pie saimnieciska pagaidlīguma starp Latviju un Igauniju. Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1931.
  12. Līgums par muitas ūnijas izvešanu starp Latviju un Igauniju.- Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums.-1927.
  13. Andersons E. Latvijas vēsture 1920 –1940: ārpolitika. Zviedrija: Daugava, 1982.- 704 lpp.

## **EIROPAS INTEGRĀCIJA UN LATVIJA**

**Egils Kaužēns** (*Latvijas Universitāte*)

### **Ievads**

Ar 1999. g. 1. janvāri sākas trešais posms Eiropas monetārās savienības (EMS) radīšanā. kad centrālās bankas funkcijas tiks veiktas centralizēti. Jāsaka, ka šī ir pirmā institūcija, kurai ir pietiekoši liela rīcībspēja un iespēja vadīt visas Eiropas procesus.

Pagaidām nekas tālāk oficiāli nav paziņots, vai turpmāka integrācija ir vēlama, nepieciešama, lietderīga? Pārāk daudz laika un spēku paņēma gatavošanās EMS, lai varētu sastādīt nākotnes attīstības plānu. Arī zinātnisko rakstu par šo tēmu nav daudz, jo šādas pieredzes pasaulē nav un mazliet riskanti ir dot savus paredzējumus vai ieteikumus situācijā, kas daudzējādā ziņā nav tikai ekonomiski izvērtējama, bet vairāk politiski.

Nākotnes pārmaiņas nenāks viegli, tām jau tagad ir daudz pretinieku, kuru argumenti balstās uz lokālpatriotismu. Tomēr pasaules attīstību vairākos gadījumos ir noteikusi tieši ekonomiskā efektivitāte. Ja Eiropu salīdzina ar ASV, tad ir skaidri redzams pirmās vājums – ES valstu vidējais IKP uz 1 iedzīvotāju ir apmēram pusotras reizes mazāks, savukārt bezdarbs divas reizes lielāks. Tas norāda uz nopietnām šo valstu atšķirībām, kas ir rezultāts šo reģionu ekonomiskajai politikai.

Tādējādi uzreiz varētu ieteikt Eiropai pieņemt ASV tipa ekonomisko sistēmu, bet tad Eiropa ir jāpielīdzina ASV un Eiropas atsevišķās valstis ASV štatiem. Tas nozīmē, ka Eiropā ir jāveido neatkarīgu valstu savienība kā ASV pirms vairāk nekā 200 gadiem. ASV gadījums liekas daudz vienkāršāks – štatu iedzīvotāji pamatā bija angļiski runājošie ieceļotāji vai to nākamās paaudzes, kuriem nebija neatkarīgas kultūras prasības, tieši sabiedrībā dominēja vēlme meklēt kopējas vērtības. Tajā laikā likumdošanas apvienošanas grūtības praktiski nepastāvēja, tās izmaksas bija zemas.

Eiropa ir pavisam cits gadījums. Tajā vēsturiski nekad nav pastāvējusi viena valsts, pat vienā valodā runājošās tautas nereti bija un ir sašķēlušās atsevišķās valstīs. Pie tam dažas Eiropas valstis tikai 20. gs. 90. gados pirmoreiz kļuva neatkarīgas. Apziņas veidošanās par primāro piederību Eiropai nevis atsevišķai nācijai ir attīstījusies pagaidām ļoti lēni, jo tikai pēdējos gados tā bija dažu Eiropas valstu politika. Vēl nacionālās valstis Eiropā nav līdz galam noskaidrojušas katra savu politiku – cik tālu tā vēlas integrēties? Uzreiz būtu jāprasa, vai valsts ir gatava iet līdz galam, izveidojot Eiropā ASV tipa federāciju? Ja atbilde ir "nē" tad priekšā gaidāms grūts process, jo katrai valstij ir sava pieļaujamā integrācijas robeža un tad ir jāveido kaut kas līdzīgs Latvijas vēlmei īsu brīdi 80. gados noslēgt Savienības līgumu ar PSRS. Iespējams, ka šādu jautājumu nevajag uzdot un nevajag veikt arī dziļus pētījumus par šo sfēru, jo tas var atbaidīt pašā sākumā no "otrās PSRS radīšanas" bet turpināt soli-pa-solim taktiku, t. i., lēni un pamatīgi harmonizēt kādu noteiktu sfēru, tad britiņu pagaidīt, apskatīties, kā tā funkcionē, un tad izvēlēties vienu nākošo soli un atkal tam pamatīgi gatavoties.

Tātad minētais referāts ir par Eiropas integrācijas jautājumiem. Nav dota ilga atkāpe pagātnē, jo pirmās institūcijas bija apveltītas ar mazām tiesībām centralizētas politikas jomā. Ielākoties uzsvars tiek likts uz Eiropas monetāro savienību un nepieciešamajiem nākotnes soļiem, šo jautājumu kopsakarā meklējot Latvijas iespējas un tās vietu procesā.

## **1. Monetārās savienības pirmie divi posmi**

1988.g. Eiropas Padome izveidoja komiteju, ko uzdeva vadīt Ž.Deloram, lai izstrādātu Eiropas monetārās ūnijas sasniegšanas secību. Rezultātā "Delora ziņojums" ieteica 3 posmus.

Eiropas Padome nolēma, ka 1.posms sāksies 1990.g. 1.jūlijā. Šajā periodā tika atcelti visi ierobežojumi brīvai kapitāla kustībai starp dalībvalstīm. 1992.g. noslēdza jaunu vienošanos par Eiropas Savienību – Māstrihtas līgumu, jo iepriekšējais, Romas līgums, vairs neatbilda tā laika prasībām.

Otro posmu uzsāka līdz ar Eiropas Monetārā Institūta (EMI) nodibināšanu 1994.gadā. Tam nebija nekādas tiesības veidot monetāro politiku u.c. bet galvenie uzdevumi bija stiprināt centrālo banku koordināciju un sagatavot Eiropas Centrālo banku sistēmas (ECBS) dibināšanu. 1995.g. Eiropas Padome nolēma vienoto Eiropas valūtu saukt par eiro un 3.posmu sākt 1999.g. 1.janvārī. EMI izstrādāja detalizētu plānu, kā pāriet uz eiro un plānu attiecībām ar ES ne-eiro valstīm.

1998.g. 2.maijā Eiropas Padome, kuru pārstāvēja valdību vadītāji, nolēma, ka 11 valstis ir izpildījušas Māstrihtas līguma kritērijus, lai varētu veidot EMS. Šīs valstis ir Beļģija, Vācija, Spānija, Francija, Īrija, Itālija, Luksemburga, Nīderlande, Austrija, Portugāle, Somija. Tās piedalīsies 3.posmā. 1998.g. 28.maijā valstu vadītāji izvēlējās Eiropas Centrālās bankas (ECB) valdes locekļus, kuri stājās savos amatos 1.jūnijā, ko tādējādi var atzīmēt kā ECB dibināšanas dienu. Ar šo datumu arī EMI pabeidza pildīt savus pienākumus.

1999.g. 1.janvārī sākās 3.posms – šajā datumā fiksēja valūtas kursus pret eiro, lātd arī vienu pret otru. 2002.g. jūnija beigās nacionālās valūtas tiks izņemtas no apgrozības. Un ECB pārņēma monetārās politikas vadības funkcijas EMS valstīs. EMI kapitāls tiks pārveidots par ECB kapitālu. Pagaidām nav lemts, vai nacionālās CB veiks papildu iemaksas ECB kapitālā un nodos daļu savu ārvalstu rezervju ECB, tie ir nākotnē risināmi jautājumi, saistīti ar ECB centralizāciju.

Līdz 2002.g. jūlijam 11 valstu nacionālās valūtas ekonomiski izzudīs, lai arī apgrozībā paliks, bet to emisija būs tikai reprezentējoša rakstura – tā vietā tiks lemts par eiro emisiju.

Jāsaka, ka EMS, pirmkārt, ir politisks veidojums, tāpēc tā attīstību noteica un noteiks politika - pati EMS netika bāzēta tikai uz Māstrihtas kritērijiem. Šī pretruna pastāvēs vienmēr, starp veidošajam vienoto ekonomiku un vietējām (atsevišķo valstu) interesēm. Šo pretrunu var pārfrāzēt arī kā ES institūciju atbildības, caurspīdīguma un demokrātisma pretstats nacionālo valdību lomai.

## **2. EMS ietekme**

Sākotnēji nebūs nekādu dramatisku izmaiņu, bet eiro spēlēs katalizatora lomu. Eiro ietekmēs, pirmkārt, obligāciju tirgu (uzņēmumu finanšu politiku), mazāk institucionālo finanšu sistēmu (bankas u.c.). Ilgtermiņā eiro var ieņemt starptautisko norēķinu sistēmā līdzvērtīgu lomu kā ASV dolārs.

Obligāciju tirgus pieaugs. Pirms eiro investīcijas objektu vispirms izskatīja valsts griezumā, tagad par prioritāro tiks uzskatīts pats uzņēmuma bizness (nozare). Valsts piederība varbūt sākotnēji vēl spēlēs kādu lomu, bet vēlāk nē. Valdības obligācijām paliks starp valstīm

neliela likmju starpība, bet tā būs mazāka nekā iepriekš. Strikto budžeta nosacījumu dēļ valsts vērtspapīru apjoms samazināsies, bet privāto obligāciju apjoma pieaugumam tas būtu jākompensē ar uzviju.

Bankām lielākās izmaiņas izraisīs tas, ka korporācijas aizvien vairāk aizņemsies obligāciju tirgū un mazāk ņems kredītus bankās. Tā kā valūtu skaits samazināsies, tiks atlaisti cilvēki finanšu institūcijās, kas nodarbojās ar valūtas tirdzniecību. Apmēram tiek rēķināts, ka 15 ES valstīs 1999.g. varētu tikt atlaisti 50.000 cilvēki [2. 154]. Vācijā, Francijā, Beniluksa valstīs 15-20% no valūtas tirdzniecības ienākuma dod tieši EMS valstu valūtu savstarpējā tirdzniecība. Līdz ar to būs jāsamazina izmaksas, kad izzudīs šis peļņas avots. Visu minēto ņemot vērā, var secināt, ka bankas tiks stimulētas apvienoties.

Eiropā maz ir kopējo ieguldījumu un pensiju fondu. Sakarā ar eiro, kad visi noguldījumi tiks veikti vienā valūtā, palielināsies centralizācijas tendences arī šajā sfērā, kad fondi ieņems nozīmīgu lomu finanšu tirgū. To sekmēs tehnoloģijas attīstība.

EMS var notikt vāju valstu aktīvu cenu relatīvā samazināšanās. Tas īpaši saistās ar bijušo sociālistisko valstu pievienošanu EMS. Vājo valstu aktīvu īpašnieki pēc pievienošanās eiro zonai sāks apmainīt vietējos aktīvus pret pārējo eiro zonas valstu aktīviem. No ECB var nebūt pieprasījuma pēc vājo valstu valdības vērtspapīriem. Šī tendence var arī neizpausties, jo, teiksim, Austrumeiropas valstis sākumā iestāsies tikai ES un varētu tikt uzņemtas EMS ne ātrāk kā pēc 2010.gada, kad finanšu tirgi agrāk vājajās valstīs jau būs attīstīti.

### 3. ECBS (Eiropas centrālo banku sistēma) struktūra

ECBS – sastāv no Eiropas Centrālās bankas un EMS valstu centrālām bankām. Pēc juridiskā formulējuma ECB neatkarības pakāpe ir augstāka nekā vairumam EMS dalībvalstu, ASV u.c. Pati ECBS nav juridiskā persona. Šeit var minēt to, ka federālismu tik daudz nenosaka institūciju esamība vai to juridiskais statuss, kā dalībnieku attiecības. Ja dalībnieki visu saskaņo, tas jau ir nerakstīts federālisms.

Primārais ECBS mērķis ir cenu stabilitāte, tāpat ir jāatbalsta Eiropas Savienības ekonomiskā politika. ECB atrodas Frankfurtē un paredzams, ka tā pieņems Bundesbankas monetārās politikas stilu. Tas ir ļoti apsveicami, jo Bundesbanka ir sevi rekomendējusi kā teicamu monetārās politikas īstenotāju. Tomēr pastāv zināms risks, jo Vācijas ekonomika kopumā atšķiras no eiro zonas valstu kopējās ekonomikas.

ECB valde sastāvēs no prezidenta un viceprezidenta, kā arī 4 direktoriem. Valdes locekļus rekomendē Eiropas padome pēc konsultācijām ar Eiropas Parlamentu un ECB padomi, bet lēmumu pieņem saskaņoti EMS valstu vadītāji. Valdes locekļus ievēl uz 8 gadiem un uz vienu termiņu. Jāsaka, ka šāda metodika pilnībā atbilst Eiropas integrācijas sākumposmā, vēlāk visas ievēlēšanas funkcijas būtu jāuzliek Eiroparlamentam. Tāpēc nav brīnums, ka par ECB prezidenta amatu notika īsts cīņiņš starp Vāciju un Franciju, tādējādi parādot politisko figūru lielo lomu Eiropas procesa virzībā un mazinot pārliecību par ECB neatkarību. Tika ievēlēts Nīderlandes pārstāvis V.Duisenbergs, kas brīvprātīgi atkāpsies pēc 4 gadiem, dodot vietu Francijas pārstāvim Ž.K.Trišē.

ECB padomē, kas būs galvenā lēmēj institūcija, tiks pārstāvēti visi valdes locekļi, kā arī EMS dalībvalstu centrālo banku vadītāji. Tātad padome būs vairāk nacionāli orientēta nekā valde un tā var prasīt lielāku decentralizāciju, pašā sliktākajā gadījumā darboties savas valsts

interesēs. Labākā izeja šādos gadījumos ir caurspīdīgums. Tomēr ECB vēl īsti nav gatava pilnīgai caurredzamībai – tika nolemts nepublicēt sanāksmju stenogrammas, kā tas tiek darīts ASV, tāpat netiks publicēta arī inflācijas prognoze. Līdz ar to nebūs zināms, kādu mērķi īstermiņā ECB sev bija uzlikusi par pienākumu sasniegt, nerunājot par tā izpildi vai neizpildi, tāpēc ECB būs aprēķināmi izvērtēt. Jo ikreiz varēs ex post atrast pamatojumu pagātnē veiktajām operācijām. Kad Eiroparlaments prasīja mītiņa stenogrammas publicēšanu, atbilde bija, ka tā tiks publicēta. bet pēc 16 gadiem. Paredzamajai informācijas nesniegšanai tiek izmantots arguments nezinot, kā kurš balso, var izvairīties no attiecīgās valsts spiediena. Citi gan saka, ka tieši noslēpumainība rada iespēju netraucēti balsot par nacionālajām interesēm. Vēl piesardzīgi tika uzņemts padomes lēmums sapulcēties reizi divās nedēļās – tas ir diezgan bieži, un šādā veidā tiek palielinātas padomes pilnvaras uz valdes rēķina. Nākotnes interešu vārdā dotais mehānisms būs jāmaina – arī padomi būtu jāievēl Eiroparlamentam un caurspīdīguma ziņā ECBS no ASV Centrālās bankas nevajadzētu atšķirties. pat otrādi, ECB sākotnēji ir jānopelna uzticība, tāpēc caurredzamībai vajadzētu pat būt lielākam.

Nacionālo CB vadītājiem jābūt vismaz 5 gadu darba līgumam. Pagaidām padomē pārāk liela ietekme būs mazajām valstīm, vismaz juridiski tā ir formulēts. Tas Latvijai būtu izdevīgi, jo centrālās bankas prezidentam būtu iespēja piedalīties ļoti augsta līmeņa un kvalitātes monetārās politikas vadīšanā, šī pieredze būtu neatsverama un ar tālejošu ietekmi uz Latvijas pārstāvniecību Eiropas struktūrās vispār. Tomēr jāatzīst, ka centralizētā modelī vairāk uzsvāru jāliek uz pārstāvniecību atbilstoši valsts lielumam.

Vēl arī būs Vispārējā Padome (angliski "General Council"), kurā bez prezidenta un viceprezidenta piedalīsies visu ES valstu centrālo banku prezidenti, bet tai vairāk būs rekomendējošs, koordinatorisks raksturs un nākotnes Eiropā, kad jēdzieniem ES un EMS nevajadzētu atšķirties, tai nebūtu vietas.

ECB atskaitīsies Eiropas parlamentam. Pagaidām nav skaidra Eiroparlamenta ievirze, līdz ar to arī uzticība tam. Politiskajā arēnā būtu jāvairo Eiroparlamenta loma Eiropas politiskajā dzīvē.

Pašlaik ES 15 valstīs centrālajās bankās ir nodarbināti 160,000 cilvēku. ASV Federālo rezervju sistēmā 25,000. ECBS līdz ar to sākotnēji tiks dubultoti daudzi darbi [2, 155]. Uz ECB padomes sēdēm nacionālo centrālo banku vadītāji nāks ar saviem uzskatiem par norisēm EMS, katram līdz būs savā bankā izstrādātie zinātniskie darbi, kas šos uzskatus pamatos. Skaidrs, ka var gadīties situācijas, kad šie uzskati būs pretēji, tāpēc ar laiku būs jāveic ECBS ģeogrāfiskā darba dalīšana. Tā nodaļa, kas atrodas finanšu centrā, varētu veikt atklātā tirgus operācijas, tā nodaļa, kas tuvāk kādam Eiropas izglītības centram, varētu veikt ekonomisko prognozēšanu u.c. lai ECB būtu viens notikumu izvērtējums. Tāpat pastāvēs citas, arī privātās institūcijas, kurām būs citi viedokļi. Baltijas reģions visvairāk būtu piemērots NVS reģiona analīzei, jo pārējā Eiropa šos jautājumus saprot savādāk nekā mēs. Šeit būtu svarīga Latvijas Centrālās bankas iniciatīva – būs jāpierāda, ka tā varēs veikt kādas funkcijas (neskaitot tirgus operāciju veikšanu ECB uzdevumā) labāk nekā Frankfurte vai cita ECBS dalībniecē. Tirgus konkurence ienāks arī centrālās bankas sfērā, tomēr var paredzēt, ka darbinieku skaits varētu tikt samazināts.

Māstrīhtas vienošanās atbildību par eiro (valūtas) stabilitāti uzliek arī nacionālo valstu finanšu ministriem.



#### 4. ECBS monetārās politikas mērķi un instrumenti

Eiropas valstis kā starpmērķi jeb indikatoru monetārai politikai izmanto divus rādītājus – monetāros agregātus vai inflāciju. Vairākums valstu par starpmērķi ņem inflāciju, bet monetāro indikatoru pieeju aizstāv Vācija. ECB ir pasludinājusi, ka galvenais mērķis ir harmonizēt inflāciju, lai tās pieaugums būtu zem 2% gadā vidēji visā ciro zonā. Starpmērķis ir M3 pieaugums 4.5% gadā, bet novirzes no šī rādītāja netiks koriģētas automātiski.

Monetārās politikas instrumenti:

- 1) vērtspapīru pirkšana ar atpārdošanu ("repo") – visnozīmīgākais instruments,
- 2) vērtspapīru pirkšana, pārdošana,
- 3) depozītu sertifikātu emisija,
- 4) ārvalstu valūtas mijmaiņas (swap) operācijas,
- 5) termiņdepozīti,
- 6) lombarda kredīti.

Ikdienas likviditātes lielo svārstību absorbēšanai (angliski – standing facilities) tātad ir grīda (termiņdepozītu likme) un griesti (lombarda likme), šiem instrumentiem ir brīva pieeja. "Repo" domāts kā pamata instruments (līdzīgi tas ir Bundesbankā) – uz 2 nedēļu termiņu un standarta izsoli vienreiz nedēļā. Ilgāka termiņa finansējumam izsoles būs 1 reizi mēnesī ar "repo" termiņu 3 mēneši.

Likviditātes pārvaldīšanai (angliski – fine tuning) domāts "repo", swap, vērtspapīru pirkšana-pārdošana, termiņdepozītu piesaistīšana. Likviditātes regulēšanai ECBS var izmantot banku loku pēc savas izvēles, bet nav ierobežojumu likviditātes svārstību absorbēšanai, "repo" pirkšanai-pārdošanai. Tās būs ātras izsoles vai divpusēji darījumi.

Minētie monetārās politikas instrumenti nav nekas jauns, tie ir praktiski jebkuras centrālās bankas arsenālā.

Kā ķīla varēs kalpot, pirmkārt, tirgojamie parāda vērtspapīri, kuri atbilst noteiktiem kritērijiem, otrkārt – tirgojami vai netirgojami aktīvi, kurus atzīst par labu ķīlai nacionālā centrālā banka un apstiprina arī ECB. Tātad nākotnē var paredzēt plašu privātā sektora vērtspapīru izmantošanu ķīlā. Uz vērtspapīru iepirkšanu attieksies daudz mazāks skaits instrumentu, pret tiem tiks izvirzītas augstas prasības.

Kā atzīst pats V. Duisenbergs, monetārās politikas lēmumu izpilde būs decentralizēta un balstīsies uz nacionālo banku infrastruktūru [1, 3]. Valūtas kurss nav ECB primārais mērķis, jo lielās teritorijās pēc plātības ir liels risks tādējādi izlaist kontroli pār iekšējām cenām, tomēr ECB sekos eiro kursa attīstībai, prognozējot tā ietekmi uz cenu līmeni.

Saistībā ar Latvijas Banku jāsaka, ka visi minētie instrumenti, izņemot depozītu sertifikātus, tiek lietoti arī Latvijā un bankām ir pazīstami. Pagaidām grūti ir runāt par situāciju, kad Latvijas (kā EMS valsts) bankām būtu pieeja pie ECB instrumentiem, tad procentu likmēm būtu jābūt daudz maz Eiropas līmenī.

Sākotnējais modelis ECB būs tāds, ka intervences apjomu, likmju ierobežojumus noteiks centralizēti un nacionālās centrālās bankas ievāks vietējo banku pieteikumus un nosūtīs tos uz Frankfurti, kur notiks izsole un rezultātus paziņos nacionālajām bankām. Katras komercbankas aizņemšanos noteiks tās ķīlas vērtība un vēlamais procentu apjoms.

Sākotnēji ASV Federālās Rezervju Sistēmas bankas vadīja savas monetārās operācijas neatkarīgi viena no otras. Pagāja daudzi gadi, līdz tās sāka koordinēt. EMS gadījumā ECB ir noteicēja monetārās politikas jomā. Vienīgi, ka ir par sliktu centralizācijai, nacionālo CB prezidentu lielā ietekme. Federālā Rezervju Sistēmā nekad tik liela noteikšana reģionālajām filiālēm nav bijusi [4. 64].

Nākotnē, ja ECBS prioritāte būs izmaksu samazināšana, tad monetārās politikas operācijas tiks veiktas finansu centros. ECB varētu stimulēt konkurenci starp nacionālajām bankām, lai uzvar operāciju veikšanā nacionālā CB, kas piedāvā mazākās izmaksas identisku funkciju veikšanā, protams, šo punktu var arī neizmantojot, ja izrādās, ka pakalpojumus, ko sniedz viens finansu centrs, neviens cits nespēj sniegt (vadoties pēc komercbanku pieprasījuma). Finansu centros būs pārstāvētas visas vadošās bankas, investīciju bankas. Nebūs vajadzība, teiksim, rīkot izsoles, piemēram, Rīgā, kur Eiropas lielās bankas nav plaši pārstāvētas un vietējo banku apjomi ir mazi. Pie tam mazās bankas nav spējīgas piedāvāt ne tikai attiecīgus apjomus, bet arī mazu starpību starp pirkšanas/pārdošanas jeb kredītu/depozītu likmēm. Būvētā mazo banku loma ir vietējā reģiona apkalpošana, kur tas kādu iemeslu dēļ netiek darīts no lielo banku puses; pie reizes mazās bankas, lai izdzīvotu, iekasē lielākas komisijas maksas nekā tas tiek darīts finansu centros.

Centralizētam finansu centru modelim būtu vajadzīgi trīs priekšnoteikumi – Eiropas lielo (un vidējo) komercbanku starpbanku tirgus (kur tirgo ECBS turētās rezerves), integrēts eiro vērtspapīru tirgus (standartizēti EMS vērtspapīri vienāda cenu aprēķināšanas metodika, kuponu maksājumu skaitu gadā, citas īpašības), komercbankām jātur vispār atzīti un pietiekoši augsta kredītreitings eiro vērtspapīri. Kā redzams, šos priekšnoteikumus var sasniegt dažu gadu laikā.

Mazajās un vājākajās valstīs arī monetāro operāciju likme būs lielāka, jo vietējām komercbankām ir zemāks kredītreitings. Nacionālās centrālās bankas var tikt izmantotas kā likviditātes vadītājas lokālajām bankām, bet var arī šo funkciju novirzīt lielajām bankām. Mazie finansu centri būtībā apkalpo vietējo valūtu, Eiropas valstu valūtas, bet salīdzinoši maz tajos notiks darījumi eiro pret USD vai JPY

Šai centralizācijai jāiet vienā solī ar budžeta centralizāciju. Ja budžeta sistēma nemainīsies, vajadzēs saglabāt arī nacionālās CB, jo tieši tās vislabāk ir informētas par vietējās nacionālās valdības finansu stāvokli un nākotnes plāniem, kā arī vajadzēs neitralizēt valdības finansu operāciju ietekmi uz komercbanku likviditāti. Eiropā tieši valdības operācijām ir viena no lielākajām lomām banku sistēmas likviditātes svārstībās. Tajā pašā laikā ASV ir viena centrālā valdība, reģionu savstarpējās naudas plūsmas dzēšanas un banku sistēmai tās vieglāk adoptēt.

Centralizētā ECB varētu būt demokrātiskāka attiecībā pret pirkto vai ķīlā ņemamo vērtspapīru izcelsmi. Ja nacionālā banka, pirmām kārtām, būs ieinteresēta savas valsts valdības vērtspapīru likviditātes paaugstināšanā, tad ECB būs cita vērtību skala (piemēram, palīdzēšana valstij, kas nonākusi nelielās finansu grūtībās).

Banku sistēmas centralizācijas un "ārvalstiskošanās" piemērs ir Igaunija. Praktiski Igaunijā darbojas trīs bankas. Hansapank (liela akciju daļa pieder Swedbank), Uhispank (liela akciju daļa pieder Skandināviska Enskilda Banken) un Merita bankas (Somija) filiāle. Ceturtā, Forexpank, uz laiku atrodas Igaunijas CB paspārnē un arī tai tiks meklēts ārzemju investors.

Tātad Igaunijā būtībā vairs nav nacionāli neatkarīgu banku. banku sistēmas lēmumi tiek pieņemti ārpus Igaunijas robežām. Līdz ar to ECBS rūpēties par Igaunijas ārvalstu investoru banku likviditāti (pagaidām tikai gan par Somijas bankām), to nodrošinot, attiecīgi likviditāte būs arī Igaunijā atrodošajām bankām.

## **5. ECB mērķis un nodarbinātība**

Kā piemērs var kalpot šodienas situācija, kad pie varas 13 no 15 valstīm (nav Spānijā un Īrijā) ir kreisi orientētās partijas. Kreisie par aktuālu centrālai bankai izvirza bezdarba problēmu. Nopietni tas šodien skan tāpēc, ka Vācijas un Francijas valdības tā uzskata. Jā, bezdarbs ir augsts (vidēji 10%), bet to nosaka darbaspēka tirgus mazā mobilitāte. Kreisās partijas tomēr vairāk akcentē centrālās bankas lomu. Jau 1998.g. rudenī dažu valstu vadītāji sāk prasīt, lai ECBS nodarbinātībai velta tikpat lielu vērību kā inflācijai, dažreiz "piesegam" nodarbinātība tiek aizstāta ar prasību CB kā mērķi pieņemt inflācijas un IKP rādītāju. No ekonomiskās zinātnes viedokļa to varētu uzskatīt par zemā nodarbinātības cēloņa meklēšanu tieši monetārajā politikā, kas varētu likties oriģināla pieeja. Ja paskatās uz ES IKP pieauguma tempiem, tad 1999.g. to sola +2.4%. Vai šādā situācijā ir jāveic papildu naudas emisija, lai samazinātu procentu līkmes, kurās jau tā ir zemākas nekā ASV, un būtu vairāk investīciju un pazeminātos bezdarbs? Bezdarbs no tā nesamazināsies, jo ekonomikas strādā tuvu pilnai jaudai esošajā darbaspēka tirgus līdzsvarā un bezdarbs nesamazinās līdz zēnam līmenim arī uzplaukuma periodā. Būs tikai inflācija, ātra un īsa ekonomikas augšupeja, lai pēc tam iestātos ilgāka perioda krīze. Ar monetāro politiku šeit neko nevar izdarīt. Tad jau drīzāk ar budžeta politiku, ja budžets to atļauj. Ja neatļauj, tad nevar dzīvot kā iegribas, bet jādzīvo pēc pieejamo līdzekļu apjoma.

Francijā tā tas ir bijis pieņemts, ka laiku pa laikam politiķi ir neapmierināti ar CB. Vācijā līdz šim tā tas ir bijis tikai retas reizes. Valstīm apvienojoties, opozīcija CB nekādā ziņā neizzudīs, bet pastiprināsies, jo tā vairs nebūs nacionālā CB.

Bezdarbu veicina arī sociālā nodrošināšana, tāpēc šis jautājums jārisina kopīgi ar valsts budžeta izdevumu, un līdz ar to nodokļu samazināšanu, to nodošanu EMS centrālo institūciju pakļautībā.

Latvijā ir dzirdēts līdzīgs dažu spiediengrupu ieteikums, ka CB jāorientējas arī uz IKP rādītāju. Šeit vairāk uzmanības vajag pievērst izskaidrošanas darbam, lai sabiedrībā būtu ekonomisko procesu izpratne, ka monetārā politika nespēj ilgtermiņā ietekmēt IKP, bet īstermiņa svārstības nav ieteicamas, jo pēc stimulācijas politikas sekos IKP kritums, kam labākajā gadījumā būs neto nulles efekts, sliktākajā gadījumā tiks pasliktināta biznesa vide. Latvijas Banka pagaidām iztur šo "kritiku" un teiktīgi liecina, ka Latvijas Bankas politikai cilvēki uzticas un tas ir svarīgs priekšnosacījums stabilas monetārās sistēmas veidošanā. No otras puses, ir redzams, ka cilvēki vāji izprot ekonomiskos procesus, kā tas ir, piemēram, par lata kursa pieņemto "mērogu"

## **6. Obligātās rezerves**

Tā kā monetārā politika ir saistīta ar obligātajām rezervēm, obligāto rezervju norma EMS ir unificēta.

Vācija uzstāja uz lielākām banku rezervēm, par kurām netiek maksāti procenti, jo tā ir

Bundesbankas piemērojamā sistēma un pagaidām grūti pierast pie domas, ka rezervju līmenis nav svarīgs un ar naudas multiplikatoru neietekmē naudas piedāvājumu. Vairumam valstu rezervju līmenis ir zems vai arī to nav – Austrijā, Beļģijā, Dānijā, Francijā, Īrijā, Itālijā, Luksemburgā, Nīderlandē, Somijā, Spānijā. Tāpat ir valstu atšķirības viedoklī – jāmaksā par obligātajām rezervēm procenti vai nē.

Pēc Bundesbankas ieteikuma bankām būs jātur obligātās rezerves, kuras aprēķinās no depozītiem ar termiņu līdz 2 gadiem un ECB maksās par rezervēm [5, 91]

Pirms 1999.g. obligātās rezerves parasti rēķināja no vietējās valūtas depozītiem visām bankām, kas atrodas valsts iekšienē, nerēķināja attiecīgās valsts bankām, kas atrodas ārvalstīs, kā arī ārvalsts valūtas depozītiem. Kad tika ieviests eiro, ārvalsts valūtas jēdziens samazinājās, jo EMS valstīs tagad ir vienota valūta.

ASV pieeja ir turēt rezerves CB filiālē, kurā reģionā atrodas galvenais ofiss. Bet ES situācija ir sarežģītāka, jo dažas valstis nepievienojas EMS un tajās nav obligāto rezervju. Ja rezerves jātur valstī, kur atrodas filiāle – uz valstīm, kuras nav EMS un kurās nav obligāto rezervju normas, plūdis eirodepozīti un to apjomu nevarēs kontrolēt. Valstīs, kuras nav EMS, valsts bankām nebūs interese piesaistīt eirodepozītus EMS valstīs, tādējādi izveidosies liels ārzonas tirgus. Ja rezerves jātur valstī, kur atrodas galvenais ofiss – valstīs, kuras nav EMS, piesaistīs eiro depozītus EMS valstīs, jo rezerves nebūs jātur gan pēc savas, resp. valsts, kura nav EMS, valsts likumiem, gan pēc EMS likumiem. Atkal ECB būs limitēta loma eiro depozītu apjoma regulēšanā. Meklējot mazāko no diviem ļaunumiem, varētu izvēlēties ārzonas tirgus eksistenci.

Latvijai obligāto rezervju norma ir 8%, kas ir diezgan augsta, bet tā palielina banku sistēmas drošību. Ar laiku no šī augstā procenta varētu atkāpties, jo tas nav izšķirošais jautājums sistēmas stabilitātei. Sliktā menedžmenta gadījumā var bankrotēt arī pie 50% normas, tieši obligāto rezervju procents mudina bankas riskēt, būt tikpat konkurētspējīgām kā uzņēmumiem, kur šādu rezervju nav un likviditātes pārvaldīšanas stratēģija ir uzņēmuma ziņā. Tas paaugstinās banku spējas kreditēt. Vislabākais risinājums būtu iekļaušanās abās Eiropas struktūrās vienlaicīgi – pieņemt kā ECBS sastāvdaļai jaunu obligāto rezervju normu un vienlaicīgi pāriet EMS finansu uzraudzības institūcijas pārraudzībā.

## 7. Norēķinu sistēma

Eiropas Savienības norēķiniem tiek veidota jauna sistēma TARGET, kas aptvers visas dalībvalstis. Dažas valstis (piemēram, Vācija) negrib norēķinu sistēmā TARGET iekļaut tās zonas valstis, kuras nav EMS valstis, jo caur šo sistēmu varētu saņemt kredītus (dienas laikā, kā arī kredītus uz nakti), kā arguments tiek izvirzīts fakts, ka tad ECB būs grūtības kontrolēt monetāro agregātu lielumu. Patlaban ir nolemts, ka valstīs, kuras nav EMS, valstu centrālām bankām būs iespēja izsniegt ierobežotu dienas (angliski – “intraday”) kredītu eiro.

Savukārt, nepieļaujot nepievienojušos valstu bankas pie TARGET sistēmas, tām eiro ieguldījumi kļūs neizdevīgāki nekā EMS valstu bankām. Oponenti uzskata, ka TARGET sistēma ir dārga, bet tās ir mūsdienu tehnoloģiju izmaksas. Tas ir apliecinājums tam, ka banku sistēmai Eiropā gaidāma konsolidācija un tikai lielās, nopietnās bankas varēs atļauties izmantot ātrākās, ērtākās, dārgākās norēķinu sistēmas. Lokālajām bankām būs jāizmanto lielo banku pakalpojumi, jo mazo banku darbību intensitāte neatmaksās pastāvīgo pieeju norēķinu sistēmai TARGET. Tiks stimulēta starpnacionālo banku izveide, pagaidām Eiropā banku sistēma vēl ir sašķelta.

Latvijai, atrodoties ceļā uz EMS, banku konsolidācijas jautājums arī ir pietiekoši svarīgs. Ja sākotnēji tika domāts, ka lielais banku skaits rada konkurenci, tad tagad ir redzams, ka lielais banku skaits rezultējas augstākās klientu apkalpošanas izmaksās. Jaunās tehnoloģijas stimulēs banku noslāņošanas vai arī to iekļaušanos starptautiskajā aprītē. Piemēram, Merita Bank un Skandināviska Enskilda Banken iekļaus vietējās bankas savā aprītē, līdz ar to arī Latvijā būs garantēta pieeja dažādām starptautiskām norēķinu sistēmām.

## 8. Finanšu sistēmas uzraudzība

Šis jautājums sava kompleksuma dēļ nav ticis līdz šim risināts. ASV bankas uzrauga monetārā autoritāte Federālo Rezervju banka. Vispār par valstīm tas ir atšķirīgi – vai centrālā banka iesaistās uzraudzībā vai nē, vai visa finanšu tirgus uzraudzība ir vai nav centralizēta.

Pagaidām ECBS piešķirts padomdevējas statuss banku uzraudzībā, bet nekādas Eiropas vienotas uzraudzības struktūras nav paredzētas. Māstrihtas līgums uzsver katras nacionālās valsts lomu finanšu sektora uzraudzībā. Pašlaik 10 ES valstīs no 15 centrālām bankām ir komercbanku uzraudzības funkcija. Centrālo banku plašu pilnvaru kritiķi kā vienu no argumentiem pret monetārās politikas un uzraudzības koncentrēšanos vienā institūcijā min to, ka tad šī institūcija kļūs pārāk ietekmīga. Otrs arguments ir tāds, ka iespējami konflikti monetārās politikas realizācijā, piemēram, monetārā politika prasa celt procentu likmes, bet tas var negatīvi ietekmēt banku sistēmas likviditāti.

ECB īpaši vajadzēs informāciju par stāvokli bankās, jo tā pildīs pēdējā aizdevēja lomu, lai arī kredīts ir pret ķīlu. Bez informācijas ECB nevarēs pilnvērtīgi veikt tās funkcijas.

Ar laiku, ja dotās problēmas netiks risinātas, parādīsies pretrunas. No vienas puses, finanšu tirgi būs integrēti, bet banku regulējošie normatīvi būs dažādi. Tā tas pastāvēt nevar. Viens no centralizācijas pamatelementiem ir arī finanšu sistēmas uzraudzības centralizācija.

Pēdējo gadu tendences rāda, ka notiek pāreja uz uzraudzības funkciju atdalīšanu no centrālās bankas un to apvienošana vienā uzraudzības institūcijā. Šajā sakarā Latvija, viena no pirmajām Austrumeiropā, jau sākusī domu par šādas institūcijas izveidi Latvijā un tas būtībā ir laika jautājums, kad tā tiks izveidota. Līdz ar to zināmu integrācijas ceļa posmu Latvija būs nogājusi. Kas saistās ar pašreizējo situāciju – banku uzraudzība Latvijā tiek atzīta par vienu no labākajām Austrumeiropā. Kā piemēri var kalpot Latvijas banku skaits, kurš ir daudz lielāks par Igaunijas un Lietuvas banku skaitu, zemākas kredītu likmes. Jādomā, ka uzraudzības jautājumos Latvija ir konkurētspējīga pasaulē. Latvijā jau pietiekoši ilgi darbojas pasaules lielākās auditfirmas, kas atzinīgi izteikušās par uzraudzības lietām Latvijā. Ja kādai bankai ir bijušas vēlāk problēmas, tad jāatzīst, ka to paredzēt nevarēja ne starptautiskās auditfirmas, ne Latvijas Banka, kas norāda uz uzraudzības problēmu vispār – cik mūsdienās uzraudzība var novērst apzinātas ļaunprātības? Līdzīgas problēmas ir jārisina iekšlietu struktūrvienībām.

## 9. Budžets

Pesimisti joko, ka fiskālā politika var nodarīt lielu postu, bet maz var palīdzēt pozitīva efekta sasniegšanā. Pēc Māstrihtas līguma, ja kāda valsts pārsniegs 3% budžeta deficīta no IKP robežu, tad būs jāmaksā soda nauda. Tas tiek darīts ar nolūku, lai fiskālā politika atbalstītu

monetāro politiku un nebūtu atsevišķu valstu fiskālās ekspansijas.

Daži ekonomisti saka, ka, ja budžeta deficīta limits ir 3%, tas var radīt problēmas, jo praktiski ir grūti izpildāms. Varbūt varēja noteikt 5 gadu vidējo budžeta deficītu vai kādu intervālu, jo budžeta deficīts biznesa cikla laikā ir svārstīgs. Limits 3% nozīmē, ka biznesa cikla uzplaukuma gados budžetam jābūt ar ievērojamu pozitīvu vērtību, lai krīzes laikā nenoslīdētu zem limita. Eiropas valstu kreisās partijas saka, ka jau tagad, kvalificējoties EMS ir tikušas pārāk cieši savilkta jostas un vajadzēs nedaudz "palaist grožus vaļīgāk". Šādi noteiktais limits jāuztver ļoti pozitīvi, kā nacionālo valdību ierobežojošs un to lomu samazinošs.

Ja kādā EMS valstī notiek krīze, tad bez neatkarīgas monetārās politikas krīzi un stabilizācijas pasākumus uzņems valsts budžets. Limits tiek noteikts tādēļ, ka aktīva fiskālā politika var ietekmēt (protams, var arī neietekmēt) citas valstis – ja kāda valsts neievēros budžeta deficīta limitu, pieaugs reālās likmes ne tikai atbilstošajā valstī, bet visā EMS. Tas nozīmē, ka budžeta iespējas stabilizēt krīzi arī ir ierobežotas.

Katras valsts budžetam būs liela ietekme uz ES kopējo fiskālo situāciju, jo ir tās neatņemama sastāvdaļa. Ja vairākums lielo valstu būs ar budžeta deficītu – augs procentu likmes, tiks izstumtas investīcijas pārējās Eiropas valstīs, ieplūdis kapitāls, kurš revalvēs eiro un negatīvi ietekmēs ar eksportu saistīto ražošanu, pieaugs imports. Tad ECBS vajadzēs mazināt procentu likmes celšanos un valūtas revalvāciju, valdībai būs jāpaaugstina nodokļi, lai IKP un nodarbinātība neciestu. Smagāk cietīs valstis, kur nebija budžeta deficīta – nebūs iekšējā pieprasījuma pieauguma uz budžeta deficīta rēķina, un investīciju samazinājums rezultēsies IKP kritumā. Daudzām valstīm budžeta limits liks pārskatīt reģionālo valdību finansu politiku, lai tā nebūtu iemesls limita pārsniegšanai.

Ko ES darīt, ja vienai valstij būs lielāks budžeta deficīts nekā limitā noteikts. Institucionāli Eiropas padome analizēs valstu budžetus, dos rekomendācijas un veiks sankcijas. Viena iespēja ir dot lielu kredītu, bet precedents var pāraugt ieradumā. Otra iespēja ir sankcijas, bet tas var tikai pasliktināt attiecīgās valsts situāciju un sekmēt šīs valsts izstāšanos no ES, ja vien centralizācija nav tik liela, tas kļuvis maz iespējams un nacionālo valdību loma ir mazāka nekā centrālās varas loma.

ASV fiskālā sistēmā notiek maksājumu pārdale starp štatiem, labākie štati veic maksājumus vājākajiem štatiem. Tas notiek caur federālo budžetu un lemts tiek centralizētā līmenī. Ja ASV kāds štats pārdzīvo grūtus laikus, tiek samazināti štata izdevumi un palielināti nodokļi, nekādā ziņā netiek veikta štata budžeta ekspansija. Ja nav ASV tipa sistēmas, budžeta krīze vienā valstī izraisīs eiro valūtas krīzi un visu valstu kredītreitingi samazināsies. Tātad nākotnē ir jārada spēcīgs EMS centrālais budžets un resursu pārdales centralizēts mehānisms. Politiskā pretestība būs ļoti liela, piemēram, 1998. g. decembrī Vācija pēc smagām pārrunām ar citām dalībvalstīm samazināja iemaksas ES budžetā.

Atsevišķo valstu budžeti nozīmē dažādas nodokļu un valsts maksājumu (transfēru) likmes. Tas biznesa vidi rada ļoti neskaidru, jo pārāk liels ir regulējošo likumu skaits, tie bieži mainās un nav saskaņoti starp valstīm. Vienīgais, kas iegūst, ir arbitrāžas darījumu meklētāji. Pagaidām tiek minēts, ka tas radīs nodokļu sistēmu konkurenci, kaut gan ir zināms, ka konkurence ar zemi, teritoriju saistītām lietām ir diezgan ierobežota. Arī lielāku nodokļu valstī pastāvēs ražošana, kuras izdevīgumu noteiks patērētāju tuvums un iedzīvotāju ienākumu palielināšanās budžeta transfēru dēļ. Eiropas Savienības ekonomika prasa vienotu nodokļu sistēmu, kur atšķirības var pastāvēt tikai vietējos nodokļos, kas visai ekonomiskajai

teļpai nav diez cik nozīmīgs lielums.

Pagaidām ES budžets ir ļoti niecīgs, lai domātu par pārdaļītajiem maksājumiem. Centralizācija prasīs lielāku kopējo ES budžetu. Jau ekonomisti min, ka pirmais, ko vajadzētu pārlīkt uz centrālo budžetu, ir bezdarba apdrošināšana. Delora ziņojums pagaidām saka, ka stabilizācija jāveic valsts iekšienē, bet nevar atdalīt monetāro no fiskālās stabilizācijas. Kā var radīt centralizētus līdzekļus? Visi nodokļi, ko patlaban ievāc centrālo nacionālo valdību vajadzībām, būtu jāpārskaita uz EMS budžetu. Priekšnoteikums tam būtu šo nodokļu harmonizācija savienības dalībvalstīs. Tāpat var emitēt EMS obligācijas un tās laikā radīt lielas naudas summas. Apsveicami ir Vācijas un Francijas pirmie soļi 1998.g. decembrī, sākot diskusiju par vienādām nodokļu likmēm Eiropas Savienībā. Pirmā pret to uzreiz iestājās Lielbritānija.

ASV uzskats vienmēr ir bijis, ka Eiropā nodokļi un valdības izdevumi ir par augstu. Nodokļu nasta ceļ augšup darbaspēka izmaksas, līdz ar to Eiropas preces kļūst mazāk konkurētspējīgas pasaules tirgū. Ar to nodrošina lielāku sociālo aizsardzību, bet vai to nevar pārnest uz privātā sektora pleciem?

Latvija budžeta jautājumos ir sevi parādījusi kā stabilu valsti. Pēdējos gadus budžeta deficīts praktiski nav bijis, tāpēc 3% barjera nav nekāds šķērslis. Protams, sabiedrībā pastāv diskusijas par to, ka par maz līdzekļu ir atvēlēts kādai sfērai. Šajā sakarā Latvijas budžeta iekļaušana centrālajā EMS budžetā būtu jāuztver pozitīvi, kas mazinātu spiediengrupu ietekmi. Tā kā Latvijā ir mazāks ienākums uz vienu iedzīvotāju, varētu cerēt, ka tādā gadījumā sociālās nodrošināšanas maksājumi palielināsies. Dažu ministriju (aizsardzības, labklājības, izglītības u.c.) darbības sfēra tiks ievērojami sašaurināta un tās būs pārredzamas no EMS centrālo institūciju puses, kas mazinās daļas sabiedrības uzskatu par ierēdņu korupciju, dienesta stāvokļa izmantošanu un neefektivitāti. Bieži izskan kritika, ka nodokļu likumdošana pārāk bieži tiek mainīta, harmonizējot likumdošanu ar EMS, tā būtu daudz pastāvīgāka. Latvijas centrālās valdības vērtspapīri tiktu aizstāti ar likvidākiem EMS vērtspapīriem.

## 10. Centralizācija un krīžu pārvarēšana

Eiropas monetārā savienība veidos daļēju valstu integrāciju, tas liek aizdomāties par krīžu iespējamību uzreiz visā EMS, bet kādā veidā daļējas integrācijas apstākļos EMS centrālā vadība var cīnīties ar krīzēm? Vai šobrīd nav tā, ka krīžu smagums būs jāiznes katrai valstij atsevišķi? Tas ir pierādījies daudzās situācijās, ka krīžu gadījumā ir grūtāk vienoties un koordinēt savu darbību ar citām valstīm. Arī šis aspekts radīs tendenci uz ciešāku valstu integrāciju EMS.

Lai pārvarētu šokus, ES jāpastāv cenu un algu perfektaī fleksibilitātei. Tas ir iespējams brīvas tirzniecības, kapitāla plūsmu un vienota darbaspēka tirgus apstākļos. Protams, sākotnēji Eiropa būs tālu no šo nosacījumu kopuma izpildes, bet ar laiku tas var tikt sasniegts. Šoku lielumu un raksturu, tāpat kā ietekmi katrā valstī, ir grūti iepriekš novērtēt. Sākumā palīdzēs tas, ka Eiropa patlaban ir diversificēta – katrā valstī ir gandrīz visas nozares. Diversificēta valsts vieglāk pārcieš ārējos šokus nekā šauri specializēta valsts. Laikam ritot, arī Eiropā palielināsies specializācija, bet tad šoku mazinās jau integrētie darbaspēka un kapitāla tirgi.

SVF pētījumi liecina, ka var izdalīt divu valstu grupas ar dažādiem monetārās politikas transmisijas mehānismiem [5, 92]. Pirmā grupa, kurā ietilpst Austrija, Beļģija, Somija,

Vācija, Nīderlande, raksturojas ar to, ka procentu likmju izmaiņas ietekmē tirgu divas reizes ilgākā laika periodā nekā otrās grupas valstīs, bet ietekme pēc lieluma ir divas reizes stiprāka. Otrā grupa ir Francija, Itālija, Portugāle, Spānija. Iemesls ir tāds, ka otrās grupas valstīs dominē īstermiņa tirgus, bankas biežāk pārskata attiecības ar klientiem vai arī kredīti vairāk tiek doti par peldošu procentu likmi. Vienotā valūta mazinās šīs atšķirības, bet vidēja termiņa periodā.

Piemēram, Spānijai ir liels Latīņamerikas risks, bet nav Krievijas riska, Vācijai gluži pretēji. Nebūs mehānisma, kā iedot likviditāti atsevišķai valstij krīzes gadījumā. Latvijai pagaidām vēl saglabājas citādāks riska profils nekā Eiropai – mūsu eksportējamie apjomi uz Eiropu ir mazi, lai tās krīze apdraudētu mūsu ražošanas apjomus, no otras puses. Krievijas pirktpēja un ekonomiskā politika pagaidām ir ļoti svarīga.

## 11. Vai ir iespējams savienības sabrukums

Termiņu nokavēšana, no kuriem svarīgākie ir 1999.g. un 2002.g., nešķiet reāla, jo daudz naudas un cilvēkstundu ir ieguldīts, lai šo projektu attīstītu. Pats galvenais, ka privātie tirgus dalībnieki atbalsta EMS. Patlaban politiskās un ekonomiskās izmaksas būtu ļoti lietas, ja šis darbs tiktu apstādināts.

EMS veidošanas dokumenti nav sagatavoti gadījumam, ja kāda valsts gribētu izstāties. Māstrihtas līgumā ir uzsvērts EMS neatgriezeniskuma raksturs 3 posmā [3, 3]. Var pienākt mirklis, ka kāda valsts to var gribēt. Tas visdrīzāk varētu būt krīzes gadījums, kad būs grūti ievērot uzliktos normatīvus. Tomēr tad var paredzēt, ka ECBS sniegs kādu palīdzību, bet vai tā būs pietiekama?

Maza varbūtība, ka kāda valsts gribēs izstāties no EMS, un vēl mazāka varbūtība ir tam, ka kāda valsts to gribēs, bet pārējās būs pret to un mēģinās atrunāt.

Ja valsts vēlēšies izstāties no EMS (un pieņemsim, ka EMS tam piekrit), nav paredzēts, ka tiks šai valstij atdots atpakaļ ECB iemaksātais kapitāls un nodotās ārvalstu valūtas rezerves. Šīs neskaidrības un fakts kā tāds var sašūpot eiro kursu. Lai mazinātu šādu ietekmi, dokumentos būtu jāparedz, ka izņemto kapitāla un rezervju daļu kompensē palikušās EMS dalībvalstīs. Kopumā tas būs šoks gan palikušajai valstij EMS, gan atdalījušajiem valstij. Jauno valūtu pārējās valstīs atzīs.

Ja kāda valsts gribēs izstāties no EMS, bet EMS tam nepiekritīs, tad tā būs pārkāpusi savu apņemšanos pildīt Māstrihtas līgumu. No tiesību viedokļa var prasīt kompensāciju no izstājušajiem valsts. Valstij savas ārējās saistības būs jāturpina pildīt eiro valūtā. Tāpat izstājušajiem valsts jauno valūtu var kādu laiku neatzīt pārējās EMS valstīs.

Pret kādas valsts izstāšanās risku pagaidām nav iespējams nodrošināties. Sākumā, protams, nevienam nenāks doma prātā izstāties. Tomēr nākotnē kāda valsts par to varētu sākt domāt, bet tad visdrīzāk process būs "jau aizgājis". Kā piemēru var minēt ASV, Kanādu, kur dažiem štatiem, provincēm varbūt būtu vēlme izstāties, bet tas praktiski pie esošās likumdošanas ir maz ticami. Arī Latvijas gadījumā ar 52% latviešu 80.gadu beigās izstāšanās process no PSRS varēja būt ievērojami smagāks.

Latvijai Eiropas integrācijas procesa izjukšana, pirmkārt, radītu ārpolitisku pārorientāciju – nebūs vairs skaidra mērķa un būs jāatgriežas pagātnē pie nostājas par tīlu starp Rietumiem



un Austrumiem, zinot, ka tilts savieno divas dažādas pasaules, arī iekšpolitikā visās sfērās mēs esam jau orientējušies uz Eiropu. Tad būs jāmeklē jauni mērķi. Ekonomiskajā ziņā vairs nevarēsim cerēt uz Eiropas ieinteresētību ekonomiskās vides sakārtošanā Latvijā. Tomēr ES un EMS sabrukšanas iespēja liekas mazticama, lai dziļāk aplūkotu tās negatīvās atbalsis Latvijā.

## 12. Tālāka nākotne

Amerikāņi par EMS procesu saka, ka šeit izpaužas Eiropas tradīcijas radīt kopējas institūcijas, bet nenodot tām attiecīgas tiesības, lai varētu tikt veikti pienākumi. Svarīgi ir Eiropai turpināt integrācijas procesu, lai nav, teiksim, "iesaldēta" situācija uz kādiem 10 gadiem – kad pastāv vienota monetārā politika, bet dažādās valstīs ir dažāda finansu tirgus uzraudzības sistēma, atšķirīgas nodokļu likmes u.c.

Lielākais ES mīnuss nav ekonomiskas dabas jautājums – tās ir lingvistiskās un kultūras atšķirības. Lai panāktu vienošanos visos jautājumos, vislabāk derētu nācija, kura lieto vienu valodu un kurai ir viena kultūra. Paaugstinoties darbaspēka mobilitātei, attīstoties komunikāciju sfērai, priekšplānā izvirzīsies jautājums par valodu. Mazajām un droši vien ne tikai Eiropas mazajām valstīm būs jāpieņem fakts, ka nacionālā valoda derēs par saziņas līdzekli tikai vietējā sabiedrībā un, kontaktējoties ar "pārējo" Eiropu, būs jālieto cita valoda. Tālākā perspektīvā tā varētu būt angļu valoda, jo ASV ekonomiskie sasniegumi turpināsies arī ilgtermiņa periodā. Āzija ir pierimusi. Eiropā pastāv strukturālās problēmas, Ķīna Eiropas integrācijas procesam ir pagaidām pārāk tāla, lai prognozētu tās ietekmi valodas un kultūras jomā. Runājot par kultūru mūsdienu pasaulē, aizvien vairāk samazinās vietējās kultūras nozīme, bet palielinās tās kultūras iespaids, kas ir nostādīta uz tirgus attiecību pamata, ir starptacionāla un ātri mainoša (ko sauc par attīstību).

Ļoti svarīgi Latvijai ir nodrošināt politisko drošību. Iestāšanās ES nozīmētu, ka jau iepriekš Latvijā būs iestājusies NATO formāli, vai arī atradīsies tās interešu zonā neformāli. Sabiedriskajā dzīvē iestāšanās EMS nozīmētu valsts aparāta un ekonomikas efektivitātes uzlabošanu. Latvijā eiropēizētos, ienāktu vairāk ārvalstu investīciju un Rietumu biznesa kultūra. Ekonomiskajā dzīvē tas tuvinātu iedzīvotāju ienākumu līmeni Eiropas vidējam rādītājam. Tomēr jautājums par valodu būs sāpīgs, tagadējā likumdošana, pielabota, lai atbilstu starptautiskajām prasībām, neprasa obligātu valsts valodas lietošanu privātsfērās.

## Nobeigums

Ar 1999.g. 1.janvāri ir nodibināta pirmā centralizētā Eiropas Savienības struktūra, kas gan attiecas tikai uz EMS valstīm – Eiropas Centrālo banku sistēma. Jāsaka, ka pagaidām tajā būs diezgan liela nacionālo centrālo banku ietekme, bet ar laiku tai būtu jāmazinās. Nevar pastāvēt šobrīd esošais nacionālo centrālo banku skaitliski lielais personāls, kur darbi tiek dubultoti. Sākotnēji pret ECBS tiek izvirzītas prasības arī nodarbinātības vai IKP līmeņa ietekmē. Jādomā, ka Eiropā tiks attīstītas centralizētas struktūras, kuru tiešais uzdevums būs darbaspēka mobilitātes un nodarbinātības veicināšana.

Šī kopējā monetārā sistēma attīstīs obligāciju tirgu, konsolidēs finansu sistēmu gan institucionāli, gan teritoriāli, investīciju projekti vairs netiks skatīti reģionālā griezumā, bet gan pēc nozārēm.

Monetārās apvienošanās rezultātā tiek noteikta arī vienota banku rezervju norma. Tas izraisa

nākamo jautājumu – par finanšu tirgus uzraudzības centralizāciju. Nav iespējams integrētā finanšu tirgū pastāvēt dažādām uzraudzības sistēmām, valstu konkurence šajā jomā ir absurda. Sekojot pēdējām attīstības tendencēm, uzraudzība būtu jāatdala no centrālās bankas.

Šobrīd fiskālajā politikā priekšroka tiek dota katras ES valsts atsevišķam budžetam ar noteiktu limitu deficitam. Jāsaka, ka noturēt šo zemo 3% budžeta deficīta līmeni no IKP nebūs viegli, jo vēsturiski budžeta deficīts Eiropas atsevišķās valstīs ir bijis lielāks. Vispirms ir jānovērš atsevišķo budžetu pastāvēšanas pamats – nevienādā nodokļu sistēma. Kopējais centralizācijas process prasīs aizvien vairāk centralizētus līdzekļus. Pārdalītie starpnacionālo valstu maksājumi būtu tie, kas varētu novērst atsevišķu reģionu krīzes. Šeit ir jāpiebilst, ka nākotnē reģionālo krīžu iespēja Eiropā pieaugs, jo nacionālo ekonomiku diversifikācija pāraugs reģionālajā darba dalīšanā.

Tālākās nākotnes attīstībā liela loma būs kultūras atšķirību mazināšanai un vienas vai divu valodu izvēlei par saziņas valodu Eiropas Savienoto Valstu līmenī. Šie jautājumi ir nacionālajām valstīm sāpīgi, vismaz patlaban, kad integrācija ir tikai pašā pirmsākumā. Jācer, ka integrācijas process attīstība sekmēs šos procesus, pretējā gadījumā jebkurā brīdī kāda ES sastāvā esošā valsts var argumentēti vēlēties uz nacionālo un kultūras atšķirību pamata izstāties no ES.

#### **Literatūra**

- Duisenberg W. EMU: many countries – one monetary system. Speech in Honk Kong, January 19, 1998. - 8 p.
- Kenen P.B. Economic and Monetary Union in Europe – Cambridge University Press, 1995. – 219 p.
- Proctor C., Thieffry G. Economic and Monetary Union, Thinking the Unthinkable – the Break-up of Economic and Monetary Union, 1998. 11 p.
- EMU Explained /Edited by Pitchfor R. and Cox A. Reuters Ltd. 1997. – 300 p.
- Euro Towers or Fawty Towers//The Economist, October 31-November 6. –122 p.

## **REĢIONĀLĀS EKONOMISKĀS ATTĪSTĪBAS POLITIKAS VEIDOŠANA LATVIJĀ EIROPAS SAVIENĪBAS KONTEKSTĀ**

**Edvīns Vanags, Inga Vilka** (*Latvijas Universitāte*)

### **I. Eiropas Savienības strukturālās politikas vēsture**

Eiropas Savienību (ES) bagātina tās daudzveidība, proti, atšķirības valodā, kultūrā, tradīcijās, ne tikai starp dažādām dalībvalstīm, bet arī starp dažādiem reģioniem. Vienlaicīgi ES vērojamas būtiskas sociāli ekonomiskās atšķirības starp reģioniem, kuras vēl vairāk palielināsies pēc jauno kandidātvalstu, arī Latvijas uzņemšanas ES. Lielās sociāli ekonomiskās atšķirības kavē ES kopumā un katras tās valsts un reģionu, arī bagātāko, attīstību. Tāpēc viena no ES prioritātēm, īstenojot solidaritātes principu, ir sociāli ekonomiskā izlīdzināšana. Galvenais līdzeklis, kā to panākt, ir ES fondu izmantošana.

Lai varētu pamatotāk izpētīt iespējamo ES strukturālo politiku nākotnē saistībā ar 11 ES kandidātvalstu lomu, tajā skaitā Latvijas, strukturālo fondu izmantošanā, svarīgi ir zināt ES strukturālās politikas vēsturi.

Vēsture liecina, ka ES paplašināšana un tās strukturālā politika vienmēr ir bijušas cieši saistītas savā starpā. ES paplašināšana 1973.gadā (Apvienotā Karaliste, Īrija, Dānija), 1981.gadā (Grieķija), 1986.gadā (Spānija, Portugāle), kā arī deviņdesmito gadu pirmajā pusē (Vācijas apvienošanās, Zviedrija, Somija, Austrija) bija cēlonis strukturālo fondu izveidošanai un strukturālās politikas attīstībai. Arī šobrīd sakarā ar jaunu ES dalībvalstu uzņemšanu no Centrāleiropas un Austrumeiropas dienaskārtībā ir jautājums par strukturālās politikas reformu. Par tās aktualitāti liecina tas, ka pārejas perioda valstīs reģionālās atšķirības kopš 1990.gada arvien palielinās. Jāuzsver, ka tieši reģionālo atšķirību palielināšanās Rietumeiropā septiņdesmitajos gados bija cēlonis ES reģionālās politikas izstrādēšanai, paredzot resursu pārdali, izmantojot vairākus strukturālos fondus. 1998.gada martā Eiropas Komisija publicēja jaunus svarīgus noteikumus attiecībā uz strukturālajiem fondiem, lai piemērotu strukturālo politiku ES paplašināšanai nākotnē (Molle, 1998).

ES paplašināšana līdz šim ir notikusi četros etapos, kā rezultātā tās dalībvalstu skaits ir palielinājies no 6 līdz 15. ES pastāvēšanas pirmajos gados (1955.-1975.g.) galvenā uzmanība tika veltīta atsevišķiem ekonomikas sektoriem (dzelzs un tērauda rūpniecība, lauksaimniecība), kā arī muitas savienības izveidošanai. Tomēr jau Romas līgumā (1958.g.) tika uzsvērta nepieciešamība samazināt esošās atšķirības starp dažādiem reģioniem un sekmēt atpalikušo reģionu attīstību. 1958.gadā izveidoja Eiropas Investīciju banku, lai nodrošinātu ar aizdevumiem Eiropas projektus, galvenokārt saistītus ar reģionu problēmām (Molle, 1998).

Kā otru reģionālās attīstības etapu var izdalīt periodu no 1975. līdz 1985.gadam. 1975.gadā izveidoja Eiropas reģionālās attīstības fondu. Apvienotajā Karalistē un Īrijā, mazākā mērā arī Dānijā bija nopietnas reģionālās problēmas. Eiropas reģionālās attīstības fondam, pārdaļot ievērojamas naudas summas, vajadzēja veicināt reģionālo disproporciju samazināšanu ES, galvenokārt ar inovāciju un infrastruktūras attīstības palīdzību (Molle, 1998).

Trešais etaps aptvēra periodu no 1985. līdz 1992.gadam. Sakarā ar salīdzinoši nabadzīgāku valstu (Grieķijas, Portugāles un Spānijas) uzņemšanu ES palielinājās reģionālās atšķirības ES un atbilstoši tam arī Eiropas reģionālās attīstības fonda apjoms. Līdz 1988.gadam finansēšana koncentrējās uz salīdzinoši maziem atsevišķiem projektiem, galvenokārt saistītiem ar

perifērijas reģioniem. Kopš 1988.gada īsteno programmēšanas koncepciju, orientētu uz integrētu ilgtermiņa stratēģisku plānošanu. Finansēšana tiek virzīta uz lielākiem reģioniem, dažkārt pat uz valstīm kopumā. 1988.gadā strukturālie fondi tika reformēti, uzlabojot koordināciju starp tiem un specializāciju noteiktā virzienā: Eiropas reģionālās attīstības fonds (reģionālais aspekts), Eiropas sociālais fonds (sociālais aspekts) un Eiropas lauksaimniecības fonds (lauku aspekts). Tika noteikti pieci mērķi, trīs no tiem ar reģionālu ievirzi (Molle, 1998).

Par ceturto etapu reģionālajā attīstībā var uzskatīt periodu no 1992.gada līdz 1998.gadam. Deviņdesmito gadu otrajā pusē ES ir izvirzījusi mērķi samazināt reģionālās atšķirības un atpalikušo reģionu skaitu, ieskaitot lauku teritorijas. Ekonomikas un sociālā vienotība ir kļuvusi par vienu no ES pilāriem, tūlīt aiz ekonomikas un monetārās savienības un iekšējā tirgus.

1994.gadā izveidoja Kohēzijas fondu, no kura četras mazākattīstītas valstis Grieķija, Spānija, Portugāle un Īrija saņēma papildu finansējumu apkārtējās vides un transporta projektiem. Pēc abu Vācijas apvienošanas ES palielinājās 1.mērķis, kā arī zvejniecības loma un jauns mērķis 6.mērķis tika izveidots. Tas attiecas uz reti apdzīvotām ziemeļu valstīm. Pateicoties aktīvai reģionālajai politikai, 51% no ES 15 valstu iedzīvotājiem dzīvo reģionos, kas saņem palīdzību no strukturālajiem fondiem. Apmēram 1/3 no ES resursiem tiek piešķirti strukturālās politikas īstenošanai 200 miljardi ECU periodā no 1994. līdz 1999 gadam (Molle, 1998).

Laika gaitā ES strukturālās politikas darbības lauks paplašinās. Vadoties no sociālās un ekonomiskās palīdzības vienotības principa, reģionālā politika tiek kombinēta ar transporta, sociālo, apkārtējās vides, lauksaimniecības uz zvejniecības politiku. Tāpēc Eiropas Komisija dod priekšroku terminam "strukturālā politika" "reģionālās politikas" vietā.

Nemot vērā, ka Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, kas kandidē uz uzņemšanu ES, ekonomiskās attīstības ziņā ievērojami atpaliek no pašreiz esošām ES dalībvalstīm, ir sagaidāms, ka nākotnē finansēšana no strukturālajiem fondiem samērā bieži aptvers visu vai gandrīz visu valsts teritoriju. Tikai tādā veidā būs iespējams samazināt milzīgās atšķirības starp ES esošajām un jaunuzņemamām valstīm.

Analizējot ES strukturālās politikas vēsturisko attīstību, var secināt, ka jaunu dalībvalstu uzņemšana loģiski atkal saistās ar ES strukturālās politikas izmaiņām.

## 2. Eiropas Savienības reģionālās politikas principi

Latvijai, gatavojoties kļūt par ES dalībvalsti, veidojot reģionālo politiku, jāizmanto ES reģionālās politikas prakse.

Reģionālās politikas problēmas ES ir ļoti aktuālas, jo arī šeit ir būtiskas reģionālās atšķirības. Bez tam nepieciešamību pēc speciālas reģionālās politikas pastiprina ES valstu virzība uz arvien ciešāku ekonomisko integrāciju un iekšējā tirgus radīšanu līdz pilnīgas ekonomiskās un monetārās savienības izveidošanai jau līdz šā gadsimta beigām.

Nelietojot reģionālās politikas līdzekļus un nelabojot tirgus ekonomikas negatīvās ietekmes, starpība starp ekonomiskajā ziņā stiprākajiem un vājākajiem reģioniem ne tikai

saglabātos, bet arvien vairāk palielinātos. Tas izskaidrojams ar to, ka ekonomiski stiprākajos reģionos ir labvēlīgāki apstākļi investīcijām: attīstīta infrastruktūra, kvalificēts personāls, dažādu pakalpojumu pieejamība u.c. (Hall, 1996).

Reģionālās atšķirības ES galvenokārt tiek mērītas pēc ienākuma (iekšzemes kopprodukta) uz vienu iedzīvotāju un bezdarba līmeņa. ES nabadzīgākajās dalībvalstīs Grieķijā un Portugālē - ienākums uz vienu iedzīvotāju 1994.gadā bija attiecīgi 60% un 68% no ES vidējā. 1992.gadā Eiropas Savienības desmit bagātākajos reģionos vidējais ienākums uz vienu iedzīvotāju bija 4,5 reizes lielāks nekā desmit nabadzīgākajos reģionos. Vēl lielākas atšķirības var vērot, salīdzinot bezdarba līmeni. Dažāds ir arī reģionu nodrošinājums ar ražošanas un sociālās infrastruktūras objektiem, kā arī darbinieku kvalifikācijas līmeņiem (Hall, 1996).

Tāpēc ES vienlaicīgi ar iekšējā tirgus atvēršanu un vienotas valūtas ieviešanu kā viena no svarīgākām prioritātēm tiek izvirzīta reģionālo atšķirību samazināšana dzīves kvalitātes, izdevību un iespēju nišā. Galvenais mērķis lai visi reģioni veicinātu ES ekonomisko attīstību. Tā ir solidaritātes politika, kas ar pārdaļi teritoriālajā līmenī palīdz atpalikušajiem reģioniem. Šīs politikas īstenošanā vadās pēc šādiem ES reģionālās politikas pamatprincipiem:

- palīdzībai galvenokārt jākoncentrējas uz reģioniem, nevis uz valstīm;
- liela mēroga darbaspēka kustība starp reģioniem nevar būt un netiek uzskatīta par galveno izlīdzināšanas un regulēšanas mehānismu;
- palīdzībai ir jābūt vērstai uz reģionu konkurētspējas attīstību, lai radītu apstākļus ilgtspējīgam ienākumu un nodarbinātības pieaugumam, nevis, lai subsidētu atpalikušos reģionus;
- lai veicinātu stabilitāti, jābūt pieejamiem neatkarīgiem budžeta līdzekļiem gan ES līmenī, gan tās dalībvalstīs (Hall, 1996).

ES reģionālo politiku uzskata par struktūrpolitikas galveno sastāvdaļu. Pie tam praksē reģionālā politika bieži vien tiek dēvēta par strukturālo politiku, jo reģionālās politikas īstenošanas rezultātā mainās reģionu un arī visas valsts ekonomiskā un sociālā struktūra. Strukturālā un arī reģionālā politika ES tiek īstenota, pamatojoties uz šādiem principiem:

- koncentrācija (atbalsta, pirmām kārtām, visatpalikušākos reģionus);
- programmēšanas (stratēģiska) pieeja;
- papildinātības princips (ES palīdzība kopā ar attiecīgās dalībvalsts pasākumiem un finansēšanu);
- partnerības (sadarbības) princips (decentralizēta pieeja vadībai);
- atklātība (atklāts lēmumu pieņemšanas un finansēšanas process) (Hall, 1996).

Koncentrācijas princips (concentration) paredz, ka atbalsts tiek piešķirts atpalikušajiem reģioniem atbilstoši ES noteiktajiem mērķiem. Pasākumiem ir jākoncentrējas uz nopietnu problēmu risināšanu nevis īslaicīgām, vienreizējām aktivitātēm.

Saskaņā ar programmēšanas principu (programming) atbalsts tiek piešķirts, pamatojoties uz dalībvalstu izstrādātām daudzgadu attīstības programmām, kas sevī ietver attīstības prioritātes un multi-sektorālu pasākumu kompleksu. Projekti tiek izlasīti, vadoties pēc stratēģiskiem attīstības mērķiem.

Papildinātības princips (additionality) paredz, ka ES finansējums tiek piešķirts kā papildinājums dalībvalsts finansējumam attiecīgo pasākumu īstenošanai. Palīdzībai ir jābūt ar

tiešu ietekmi uz attiecīgo teritoriju. Tā var tikt sniegta ne tikai centrālai valdībai un pašvaldībām, bet arī nevalstiskām un citām bezpeļņas organizācijām. Finanšu procedūrām ir jābūt pēc iespējas "caurspīdīgākām" lai kontrolētu finanšu izlietojumu, ļoti svarīgi ir izveidot attiecīgus uzraudzības mehānismus.

Partnerības princips (partnership) nosaka, ka programmu izstrāde un īstenošana notiek ciešā sadarbībā starp Eiropas Komisiju un attiecīgās dalībvalsts centrālajām, reģionālajām un vietējām varas institūcijām. Dalībvalsts iekšienē ir jābūt sadarbībai starp publisko, privāto un nevalstisko sektoru, starp dažādiem ekonomiskajiem un sociālajiem partneriem, kā arī jābūt efektīvai sadarbības koordinācijai struktūrai.

Atbilstoši Māstrihtas līgumam attiecības starp Eiropas Komisiju un dalībvalstīm tiek veidotas pēc subsidiaritātes principa (subsidiarity). Saskaņā ar subsidiaritātes principu jebkuru funkciju ir jācenšas veikt pēc iespējas zemākā pārvaldes līmenī. Tikai tās funkcijas, kuras nevar veikt vai nav efektīvi veikt vietējo vai reģionālo pašvaldību līmeņos, jāveic centrālās valdības vai Eiropas Komisijas līmenī. Paredzams, ka no 2000. gada tiks ieviests jauns princips – efektivitātes princips (effectiveness).

### 3. Eiropas Savienības mērķu politika

Lai piemērotu strukturālo fondu izmantošanu, ES ir noteikusi septiņus attīstības mērķus, kas attiecas uz noteiktiem reģioniem vai visu valsti atbilstoši NUTS klasifikācijai:

1. mērķis - attīstībā atpalikuši reģioni;
  2. mērķis - reģioni, kuros būtiski ietekmē rūpniecības panīkums;
  3. mērķis - teritorijas, kurās ir ilgstošs bezdarbs, ar nolūku palīdzēt jauniem cilvēkiem integrēties darba tirgū;
  4. mērķis - teritorijas, kurās ir rūpniecības struktūras izmaiņas, lai palīdzētu strādniekiem adaptēties izmaiņām;
  - 5a. mērķis - teritorijas, kurās notiek lauksaimniecības un zvejniecības modernizācija;
  - 5b. mērķis - lauku teritorijas, kuras nepieciešams dažādot;
  6. mērķis - reti apdzīvotas teritorijas.
- No septiņiem mērķiem četri ir reģionāli mērķi (1., 2., 5a un 6. mērķis) un trīs ir visu ES aptverošie mērķi (3., 4. un 5b mērķis)

Katram mērķim atbilstošo reģionu noteikšanai izmanto savus kritērijus, piemēram, 1. mērķim (visplašāk izplatītajam) atbilstošo reģionu (attīstībā atpalikušu reģionu) noteikšanai kā kritēriju izmanto rādītāju "Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju" 1. mērķis attiecas uz reģioniem, kuros iepriekšējo 3 gadu vidējais iekšzemes kopprodukta apjoms uz vienu iedzīvotāju ir zem 75% no ES vidējā rādītāja. 2. mērķa reģionu (kuros panīkusi rūpniecība) noteikšanai lieto tādus rādītājus kā bezdarba līmenis, darba vietu skaita samazināšanās rūpniecībā u.c.

1 un 6 mērķa reģionus izvēlas no ES statistisko vienību klasifikācijas NUTS 2 līmeņa, bet pārējo tipu reģionus parasti no NUTS 3 līmeņa teritoriālajām vienībām.

Eiropas Komisija no 2000. gada iesaka samazināt esošo mērķu skaitu no septiņiem līdz trim, tādējādi sekmējot lielāku palīdzības koncentrāciju.

1.jaunais mērķis apvienos esošo 1.mērķi un 6.mērķi. Tas aptvers teritorijas NUTS 2 līmenī, kurās iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir zem 75% no ES vidējā rādītāja, teritorijas, kurās ir zems iedzīvotāju dzīves līmenis, teritorijas, kurās vērojama depopulācija.

Paredzēts, ka 1.jaunais mērķis saņems ap 66% no strukturālo fondu finansējuma. 1.mērķa teritorijas varētu aptvert ap 20% no ES iedzīvotāju skaita.

2.jaunais mērķis apvienos 2. un 5.b mērķi. Tas aptvers visus reģionus, kuriem ir nepieciešama nopietna ekonomiskā un sociālā pārstrukturēšana, kurus ietekmē rūpniecības, zivsaimniecības un pakalpojumu nozaru pārmaiņas, lauku teritorijas ar nepieciešamību dažādot to ekonomiku, urbanizācijas rajonus, kuros būtiski samazinās ekonomiskā aktivitāte. 2.jaunā mērķa ietvaros uzsvars tiks likts uz pasākumiem mazo un vidējo uzņēmumu atbalstam un ekonomikas dažādošanai.

2.mērķa reģionus paredzēts noteikt NUTS 3 līmenī. 2.mērķa reģioni nedrīkstēs aptvert vairāk nekā 18% no ES iedzīvotāju skaita, tajā skaitā:

- rūpniecības reģioni 10%;
- lauku teritorijas 5%;
- pilsētu teritorijas 2%;
- zivsaimniecības reģioni 1% (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

3.jaunais mērķis apvienos iepriekšējos 3. un 4.mērķus. 3.jaunais mērķis paredzēts cilvēkresursu attīstībai un darbaspēka tirgus aktivitātēm atbilstoši Eiropas nodarbinātības stratēģijai.

3.jaunajā mērķī tiks ietverti tādi pasākumi kā ekonomisko un sociālo pārmaiņu prognozēšana un veicināšana, izglītības un apmācības sistēmas pieejamības nodrošināšana visa mūža garumā, aktīvas darbaspēka tirgus politikas veicināšana, bezdarba samazināšana, sieviešu nodarbinātības veicināšana, atsevišķu sociālo grupu (invalidu, minoritāšu) izslēgšanas novēršana, sociālās integrācijas veicināšana (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

#### **4. Eiropas Savienības strukturālie fondi**

##### ***Strukturālo fondu raksturojums un izmantošana***

Lai samazinātu atšķirības starp reģioniem un īstenotu strukturālos pasākumus, ES rīcībā īpašs finansiālais instruments – 4 strukturālie fondi:

- Eiropas Reģionālās attīstības fonds (the European Regional Development Fund – ERDF);
- Eiropas Sociālais fonds (European Social Fund – ESF);
- Eiropas Lauksaimniecības vadības norādījumu un garantiju fonds (European Agriculture Guidance and Guarantee Fund – EAGGF);
- Zivsaimniecības vadīšanas finansu instruments (Financial Instrument for Fisheries Guidance – FIG).

Eiropas Reģionālās attīstības fonds tika izveidots 1975.gadā. Tā mērķis ir samazināt reģionālās atšķirības un tādējādi veicināt sociālo un ekonomisko izlīdzināšanu Eiropā. Palīdzība no Eiropas Reģionālās attīstības fonda tiek sniegta atpalikušajiem reģioniem un koncentrējas uz investīcijām, ražošanas infrastruktūras attīstību un kopējā tirgus attīstību. Pasākumi, kuriem tiek piešķirts finansējums, lielā mērā sasaucas ar 1.mērķim paredzēto atbalstu. Apjoma ziņā Eiropas Reģionālās attīstības fonds ir vislielākais un sastāda 45% no kopējā strukturālo fondu apjoma laika posmam no 1994. līdz 1999.gadam.

Eiropas sociālā fonda uzdevums ir paplašināt nodarbinātības iespējas ES un sniegt palīdzību profesionālās izglītības un pārkvalificēšanās jomā. No šī fonda tiek piešķirts finansējums:

- ilgtermiņa bezdarbnieku pārkvalifikācijai un integrācijai darba tirgū;
- jauniešu integrācijai darba tirgū;
- personu, kuras izstumtas no darba tirgus, pārkvalifikācijai un integrācijai darba tirgū;
- vienlīdzīgu iespēju radīšanai darba tirgū (atbalsts pasākumiem, kas sekmē invalīdu un sieviešu nodarbinātību);
- strādnieku pārkvalifikācijai industriālo izmaiņu gadījumos;
- nodarbinātības stabilizēšanai un sekmēšanai;
- cilvēku potenciāla nostiprināšanai zinātnes un tehnoloģijas jomā;
- izglītības un apmācības sistēmas stiprināšanai (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Eiropas Sociālais fonda apjoms sastāda 15,4% no kopējā strukturālo fondu apjoma laika posmam no 1994. līdz 1999.gadam.

Eiropas Lauksaimniecības vadības norādījumu un garantiju fonds atbalsta lauksaimniecības pārstrukturēšanu un lauku attīstības pasākumus. No šī fonda tiek piešķirts finansējums:

- ienākumu atbalstam lauksaimniecībā un dzīvotspējīgu agrāro kopienų saglabāšanai kalnu vai lauksaimniecībā mazāk piemērotajos apvidos;
- atbalstam jaunajiem lauksaimniekiem saimniekošanas uzsākšanai;
- saimniecību strukturālās efektivitātes uzlabošanai;
- ražotāju asociāciju izveidei;
- lauksaimnieciskās produkcijas dažādošanai un kvalitātes pārorientācijai;
- lauku infrastruktūras attīstībai;
- investīcijām tūrisma attīstībā;
- citiem pasākumiem, tādiem kā lauku ciematu atjaunošanai, lauku kultūrvides aizsardzībai, apmežošanai, dabas katastrofu novēršanai, lauku pētniecības un attīstības pasākumiem, vides un lauku aizsardzībai un finansu pakalpojumiem (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Zivsaimniecības vadības finansu instruments tika izveidots 1993.gadā ar mērķi uzlabot zivsaimniecības konkurētspēju un nodrošināt strukturālos pasākumus šajā jomā. No šī fonda tiek piešķirts finansējums:

- zivsaimniecības nozares adaptācijai;
- flotes modernizācijai;
- zivsaimniecības attīstībai;
- atsevišķu jūras teritoriju aizsardzībai;
- zvejas ostu iekārtu modernizācijai;
- zivju produktu apstrādei un mārketīngam;
- zivsaimniecības produkcijas reklāmai (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Palīdzība reģioniem no strukturālajiem fondiem laika gaitā pastāvīgi ir palielinājusies un šobrīd tā sastāda ap 35% no ES kopējā budžeta (laika posmam no 1994. līdz 1999.gadam). Strukturālajiem fondiem paredzētais budžets ir otrs lielākais izdevumu postenis ES budžetā uzreiz aiz finansēšanas lauksaimniecībai (48%).

Līdzās četriem strukturālajiem fondiem nozīmīgs ir Kohēzijas fonds (Cohesion Fund, CF). Tas radīts 1994.gadā Māstrihtas līguma rezultātā investīcijām transporta infrastruktūrā un vides aizsardzībā nabadzīgākajās ES dalībvalstīs, proti, tajās, kurās iekšzemes kopprodukts



uz vienu iedzīvotāju ir zem 90% no ES vidējās: Grieķijā, Spānijā, Īrijā un Portugālē (Hall, 1996). Ja strukturālie fondi pamatā tiek izmantoti atšķirību izlīdzināšanai reģionu līmenī, tad Kohēzijas fonda mērķis ir samazināt valstu līmenī pastāvošās atšķirības. Kohēzijas fonda apjoms sastāda 8% no strukturālo fondu apjoma laika posmam no 1994. līdz 1999. gadam.

Kopš Māstrihtas vienošanās reģionāli izlietoto līdzekļu īpatsvars ES kopbudžetā jūtam pieaug, un paredzams, ka 1999.gadā tas veidos 35% no budžeta kopapjoma (1987.gadā 17%). Strukturālo fondu un Kohēzijas fonda gada budžets 1996.gadā bija 25 miljardi ECU, bet 1999.gadā tas sasniegs 30 miljardus ECU 1992.gada cenās. Kopējais pārdales apjoms 1999.gadā veidos apmēram 0,5% no ES iekšzemes kopprodukta. Gandrīz pusi no pārdaļītajiem līdzekļiem saņēms nabadzīgākās ES dalībvalstis: Grieķija, Spānija, Īrija un Portugāle (Hall, 1996).

Jāuzsver, ka strukturālie fondi un Kohēzijas fonds nekad nefinansē visas izmaksas problēmreģionu atbalstīšanai. Īstenojot papildinātības principu, dalībvalstīm jāsedz daļa no izmaksām. Strukturālie fondi parasti nosedz 50-75%, bet Kohēzijas fonds - līdz 80% no kopējām izmaksām. Pēc ES noteikumiem tās finansu atbalsta summa nedrīkst pārsniegt 4% no dalībvalsts iekšzemes kopprodukta apjoma. Bez strukturālajiem fondiem un Kohēzijas fonda reģionu atbalstam ES izmanto arī citus līdzekļus. Piemēram, būtiska loma ES ekonomiskās un sociālās saliedētības veicināšanā ir Eiropas investīciju bankai. Divas trešdaļas bankas resursu tiek novirzīti reģioniem, kas saņem palīdzību no strukturālajiem un Kohēzijas fonda. Laika posmā no 1991 līdz 1995.gadam Eiropas investīciju bankas aizdevumi šiem reģioniem sastādīja 57 miljardus ECU. Svarīgi ir optimāli sabalansēt dažādus finansu instrumentus reģionālajai izlīdzināšanai un attīstībai, tādus kā neatmaksājama palīdzība no ES strukturālajiem fondiem, banku kredīti, dalībvalstu valsts budžeta un citi līdzekļi (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

### ***ES strukturālo fondu attīstība nākotnē***

ES dokumentā "Agenda 2000", kas orientēts uz stiprāku un plašāku ES un līdz ar to arī visu Eiropu, paredzēts pārskatīt un pilnveidot ES lietojamus instrumentus un institūcijas sakarā ar gaidāmo jaunu dalībvalstu uzņemšanu no Centrāleiropas un Austrumeiropas. Pirmām kārtām. Šeit domāta strukturālo fondu izmantošanas noteikumu reforma periodā no 2000. līdz 2006.gadam.

Eiropas Komisijas noteikumi, kas publicēti 1998.gada 18.martā, paredz saglabāt līdzšinējos strukturālās politikas pamatprincipus, vienlaicīgi uzlabojot strukturālās politikas īstenošanas mehānismus nākotnē. Nākotnes politikas raksturošanai kā atslēgas vārdus var izmantot: resursi, koncentrācija, vienkāršošana, efektivitāte/kontrole (Molle, 1998). Tas nozīmē šādas pamatprioritātes strukturālo fondu reformā:

- palīdzības lielāka koncentrācija;
- decentralizētāka un vienkāršotāka strukturālo fondu pasākumu īstenošana;
- efektivitātes palielināšana un kontroles pastiprināšana.

Noteikumi paredz strukturālajiem fondiem izdalīt līdzekļus 0,46% apmērā no ES valstu iekšzemes kopprodukta. Tas ļautu strukturālo fondu apjomu palielināt no 200 miljardiem ECU kānējā periodā (1994.-1999.g.) līdz 275 miljardiem ECU periodā no 2000. līdz 2006.gadam, no kura 45 miljardi ECU paredzēti jaunuzņemamām dalībvalstīm. Savukārt no 45 miljardiem ECU katru gadu pa 1 miljardam ECU domāts pirmsiestājas palīdzībai.

Pirmsiestājas palīdzība tiks veikta ar speciāli izveidota instrumenta palīdzību un virzīta uz projektiem transporta un apkārtējās vides sfērās.

Sakarā ar jaunu dalībvalstu uzņemšanu tiek plānots, ka 15 šobrīd esošās ES valstis 2006. gadā saņems par 13% mazāk finansējuma nekā 1999. gadā.

Koncentrācijas principa īstenošana izpauzies apstākļi, ka mērķu skaits samazināsies no 7 līdz 3, no kuriem 2 būs reģionālie mērķi un 1 horizontālais mērķis. Tiks samazināts arī iedzīvotāju skaita īpatsvars, kas dzīvo teritorijās, kuras saņem palīdzību no ES strukturālajiem fondiem – no 51% līdz 35-40% no ES iedzīvotāju kopskaita jeb par 42-61 milj. cilvēkiem (Molle, 1998).

Paredzēts vienkāršot noteikumus un procedūras, kas jāveic, lai saņemtu finansējumu no strukturālajiem fondiem. Ir domāts skaidri nodalīt katra partnera atbildību katrā etapā, noteikt vienotu integrētu programmu reģionā un izmainīt Eiropas Komisijas lomu. Nākotnē Eiropas Komisija savu uzmanību koncentrēs uz stratēģiskajiem jautājumiem, atstājot lielāko daļu pārējo jautājumu dalībvalstu ziņā. Tas dos iespēju veikt tālāku strukturālo fondu vadības decentralizāciju. Pie decentralizētā varianta Eiropas Komisija apstiprinās programmas un kontrolēs procesu, bet dalībvalstis noteiks katrai programmai atbildīgo institūciju, kura būs atbildīga par korektu programmas īstenošanu.

Decentralizācija uzlabos efektivitāti un kontroli, paredzot regulāru izpildes novērtēšanu. Paredzēts, ka plānotā perioda vidū tās programmas, kuras tiks ļoti labi īstenotas atbilstoši noteiktiem rādītājiem, papildus saņems 10% no iedalītajiem resursiem (Molle, 1998).

Nākošajā programmēšanas periodā (no 2000. līdz 2006. gadam) no strukturālajiem fondiem finansējamo pasākumu loks praktiski paliks tāds pats kā līdzšinējais. Nelielas izmaiņas skars tikai Eiropas Sociālo fondu, no kura finansētie pasākumi tiks dalīti trīs kategorijās: atbalsts indivīdiem; atbalsts struktūrām un sistēmām; citi pasākumi.

Eiropas Komisija uzsver, ka blakus tiešajai neatmaksājama palīdzībai jāpiemēro arī citas atbalsta formas: tiešā atmaksājama palīdzība, kredītprocentu subsīdijas, kredītu garantijas, investīcijas uzņēmumu pamatkapitālā u.c.

## **5. Atbalsta saņemšana no Eiropas Savienības** ***Atbalsta saņemšanas procedūras***

Problēmreģioni un valstis kopumā, kas atbilst attīstības mērķu izvirzītajiem kritērijiem, finansējumu no ES strukturālajiem fondiem nesaņem automātiski. Lai saņemtu atbalstu, jāveic visai darbietilpīgas procedūras un jāsaņem nepieciešamā dokumentācija. Atbalsta pieejamību no strukturālajiem fondiem ES dalībvalstīm un to reģioniem nosaka ES likumdošana. Atbilstoši tai hronoloģiskā secībā tiek veiktas šādas aktivitātes:

- dalībvalstis nosaka atbalsta reģionus un to attīstības prioritātes;
- tiek izstrādāta nepieciešamā dokumentācija atbalsta saņemšanai;
- tiek piešķirts finansējums;
- tiek kontrolēta līdzekļu izmantošana;
- tiek novērtēta situācija un attīstības gaita, īstenojot pasākumus, kuri tiek finansēti, piedaloties ES līdzekļiem;
- tiek piešķirti līdzekļi turpmāko pasākumu organizēšanai nākamajam ES programmēšanas periodam (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Strukturālo fondu finansējums parasti netiek piešķirts atsevišķiem projektiem, bet gan attīstības programmām, kurām jāaptver 7 gadu periods. Eiropas Komisijas 1998.gada 18.marta noteikumi paredz, ka programmu saturu varēs pārstrādāt un uzlabot atbilstoši novērtēšanas rezultātiem. Programmu sagatavošana var notikt divos veidos:

- a) pēc dalībvalsts iniciatīvas (tā notiek biežāk);
- b) pēc Kopienas iniciatīvas.

Kopienas iniciatīvas programmas sastāda, pamatojoties uz Eiropas Komisijas vadlīnijām. Tās var tikt uzskatītas par strukturālo fondu mērķprogrammām, kas sekmē problēmu risināšanu ES līmenī.

### ***Dalībvalsts iniciatīvas programmas***

Ja attīstības programma tiek sagatavota pēc dalībvalsts iniciatīvas, tad lēmuma pieņemšanas process notiek šādā secībā:

1. Dalībvalstis, sadarbojoties ar reģionālajām vai institūcijām, sastāda nacionālo (valsts) vai reģiona attīstības plānu (development plan), kuru iesniedz Eiropas Komisijai.
2. Sarunu rezultātā starp Eiropas Komisiju un dalībvalsts institūcijām tiek sagatavots programmas dokuments "Kopienas atbalsta struktūra (Community support framework)". Tas ir direktīvs dokuments, kas nosaka reģiona attīstības stratēģiju.

"Kopienas atbalsta struktūrā" iekļauj šādus jautājumus:

- situācijas analīze reģionā;
- reģiona attīstības stratēģija, tās svarīgākās prioritātes un katras prioritātes kvantitatīvi mērķi;
- paredzamo aktivitāšu sociāli ekonomiskā novērtēšana un ietekme;
- nepieciešamo finanšu resursu aprēķināšana;
- pasākumu ieviešana un kontrole (European Union Assistance, 1998).

Pamatojoties uz "Kopienas atbalsta struktūru" dalībvalsts institūcijas sastāda operatīvo programmu (operational programme), kuru iesniedz Eiropas Komisijai.

4. Pamatojoties uz Eiropas Komisijas pieņemto programmu, dalībvalsts institūcijas izstrādā programmas pielikumus, kuros detalizē atsevišķus programmas jautājumus un nosaka konkrētus pasākumus.

Vadoties pēc programmas pielikumiem, programma tiek īstenota dzīvē.

Šāds process programmas sagatavošanā un virzībā nodrošina striktu jeb stingru kompetences sadali starp Eiropas Komisiju (garantē stratēģiskās prioritātes) un dalībvalsti (nodrošina detalizētu programmas konkretizēšanu un ieviešanu dzīvē).

### ***Programmu īstenošana***

Programmu īstenošana notiek, kooperējoties Eiropas Komisijai, dalībvalstu nacionālajām, reģionālajām un citām institūcijām. Eiropas Komisija iesaka paplašināt partnerību, iekļaujot programmu izstrādē, īstenošanā un pārraudzībā vietējās un reģionālās pašvaldības, ekonomiskos un sociālos partnerus un citas institūcijas, īpaši tādas, kas nodarbojas ar vides aizsardzību un dzimumu vienlīdzības veicināšanu. Izstrādātām programmām jāpievieno partneru un vides aizsardzības organizāciju atzinums. Katra dalībvalsts nosaka sev piemērotas starpministriju un starpreģionu sadarbības formas. Lai nodrošinātu efektīvu programmu īstenošanu, Eiropas Komisija prasa dalībvalstīm nākotnē katrai programmai

izveidot savu vadības organizāciju programmas īstenošanas, vadības un efektivitātes pārraudzībai. Tai Eiropas Komisija ir noteikusi šādus galvenos uzdevumus:

- apkopot monitoringu procesam nepieciešamo finanšu un statistikas informāciju;
- izveidot kompjutersistēmu programmu vadības, monitoringa un pārraudzības nodrošināšanai;
- sastādīt un iesniegt Eiropas Komisijai maksājumu pieprasījumus;
- nodrošināt, lai iesaistītie partneri pildītu finanšu līdzdalības noteikumus un tiktu ievēroti atklātības un godīgas finanšu vadības principi;
- nodrošināt pasākumu saskaņotību ar citām ES īstenojamām programmām;
- nodrošināt nepieciešamo informāciju un publicitāti par programmu īstenošanu;
- pārstrādāt atsevišķus programmu dokumentus, ja tas nepieciešams;
- sagatavot un iesniegt Eiropas Komisijai gada un noslēguma pārskatus par programmas īstenošanu;
- kopā ar Eiropas Komisiju vismaz reizi gadā izvērtēt iepriekšējā gada rezultātus (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Eiropas Savienības līmenī ir izveidota "Kopienas atbalsta struktūras" Monitoringa komisija. Tās sastāvā ietilpst pārstāvji no dalībvalstu varas un pārvaldes institūcijām, Eiropas Komisijas un Eiropas investīciju bankas. Monitoringa komisijā sēdes notiek dažas reizes gadā pēc dalībvalstu vai Eiropas Komisijas ierosmes.

Komisijas galvenie uzdevumi ir:

- koordinēt strukturālo palīdzību dalībvalstīm;
- kontrolēt programmu īstenošanu;
- periodiski veikt sociāli ekonomisko atšķirību analīzi;
- ieteikt labojumus "Kopienas atbalsta struktūrā", ja tādi ir nepieciešami.

Bez tam katrai operatīvai programmai dalībvalstī jābūt savai monitoringa komitejai, kuru vada vadības organizācijas pārstāvis. Tās galvenie uzdevumi ir:

- uzraudzīt programmas ieviešanu;
- radīt apstākļus efektīvai programmas īstenošanai;
- kontrolēt, vai aktivitātes programmas īstenošanai atbilst noteiktiem mērķiem un prioritātēm;
- iesniegt labojumus programmā un tās finansēšanā, ja tas nepieciešams (European Union Assistance, 1998).

Balsošanas tiesības monitoringa komitejā ir organizācijām, kas piedalās programmas finansēšanā. Citi partneri un Eiropas Komisijas pārstāvji piedalās kā novērotāji un padomdevēji.

Lai programmas sekmīgi izstrādātu un ieviestu, nepieciešama to novērtēšana trijās fāzēs: pirms ieviešanas, ieviešanas gaitā un pēc ieviešanas. Paredzēts, ka katrai programmai tiks noteikti kvantitatīvi un kvalitatīvi monitoringa indikatori (rādītāji).

Eiropas Komisija sniedz tehnisko palīdzību (apmācību, konsultācijas, pieredzes apmaiņa u.c.) dalībvalstīm programmu īstenošanā.

## **Pirmsiestāšanās palīdzība**

Tā kā 11 kandidātvalstis, kuras gatavojas iestāties ES, ekonomiskās attīstības ziņā jūtami atpaliek no šobrīd esošajām ES dalībvalstīm, tad "Agenda 2000" ir paredzēts, ka kandidātvalstis varēs saņemt ES palīdzību jau pirms to uzņemšanas ES.

ES atbalstu kandidātvalstīm var sadalīt 3 etapos:

- līdz 2000. gadam;
  - no 2000. gada līdz attiecīgās valsts uzņemšanai ES;
  - pēcuuzņemšanas periods.
- Trešais periods saistīts jau ar strukturālo fondu izmantošanu un jaunajām kandidātvalstīm būs tāds pats kā pašreizējām ES dalībvalstīm. Bet pirmie divi etapi būs raksturīgi tikai kandidātvalstīm.

Pirmais etaps turpinās jau kopš 1989. gada uzsāktu finansiālo un tehnisko rietumvalstu kooperāciju ar Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm "PHARE" programmas ietvaros, ņemot vērā tuvojošos kandidātvalstu uzņemšanu ES. Periodā no 1997. līdz 1999. gadam speciāla palīdzība kandidātvalstīm tiek sniegta strukturālās politikas tiesiskajos un administratīvajos jautājumos.

Otrajā etapā kandidātvalstu atbildīgās varas un pārvaldes institūcijas tiks iepazīstinātas ar ES dalībvalstīs izmantotajām metodēm. Palīdzība paredzēta, izmantojot 3 pirmsiestāšanās instrumentus:

- pārstrādāto "PHARE" programmu (Reworked Phare Programme);
- jaunu speciālu programmu pirmsiestājas palīdzībai lauksaimniecībai un lauku attīstībai (Special Action Programme for Preaccession Aid for Agriculture and Rural Development – SAPARD);
- jaunu pirmsiestāšanās strukturālo instrumentu (Pre-Accession Structural Instrument – ISPA).

Līdz pat perioda no 2000. līdz 2006. gada beigām PHARE programma paliks kā galvenais Kopienas instruments kooperācijai ar Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīm. Pēdējām PHARE programma būs kaut kas līdzīgs strukturālo fondu 1. mērķim, kuru tās lieto pēcuuzņemšanas periodā. Periodā no 2000. līdz 2006. gadam PHARE fondi palielināsies no 1 miljarda ECU gadā līdz 1,5 miljardiem ECU (European Union Assistance, 1998). PHARE administrēšanas procedūras pakāpeniski tuvināsies strukturālo fondu administrēšanas procedūrām.

Jaunā speciālā programma pirmsiestājas palīdzībai lauksaimniecībai un lauku attīstībai (SAPARD) periodā no 2000. līdz 2006. gadam ik gadu nodrošinās finansējumu 500 miljonu ECU apmērā. Finansējums galvenokārt tiks novirzīts lauksaimniecības un pārtikas rūpniecības modernizēšanai. Programmas sagatavos kandidātvalstis Eiropas lauksaimniecības vadīšanas norādījumu un garantiju fonda (EAGGF) atsevišķu elementu izmantošanai.

Pirmsiestājas strukturālā instrumenta (ISPA) darbības joma būs līdzīga Kohēzijas fondam. Tā budžets sastādīs 7 miljardus ECU no 4,5 miljardiem ECU, kas paredzēti nākošajām dalībvalstīm. Periodā no 2000. līdz 2006. gadam katru gadu izlietos 1 miljardu ECU. Finansējums tiks novirzīts kandidātvalstu transporta un apkārtējās vides infrastruktūras attīstībai (European Union Assistance, 1998).

Lai palīdzētu kandidātvalstīm integrēties ES, ir paredzēts parakstīt "Pievienošanās partnerības" (Accession partnerships) starp Eiropas Komisiju un katru kandidātvalsti, kas pamatots uz "Nacionālo programmu Kopicenas acquis pielāgošanai" Viens no "Pievienošanās partnerības" uzdevumiem būs nodrošināt koordināciju starp trijiem pirmsiestāšanās instrumentiem.

Lai iepazīstinātu kandidātvalstis ar strukturālo fondu mērķiem un procedūrām. PHARE, sākot ar 1998.gadu, katrā kandidātvalstī īsteno Speciālu sagatavošanas programmu darbam ar strukturālajiem fondiem (Special Preparatory Programme for Structural Funds – SPP).

Eiropas Komisija iesaka katrai kandidātvalstij secīgi īstenot šādus pasākumus:

1. Reģionālo atšķirību noteikšana un statistikas datu bāzes izveidošana reģionu līmenī.
2. Likumdošanas bāzes izveidošana un nacionālās reģionālās attīstības koncepcijas izstrāde.
3. Efektīvu administratīvo struktūru izveidošana centrālās valdības līmenī, attiecīgo budžeta procedūru izveidošana, monitoringa, novērtēšanas un kontroles procedūru iedarbināšana.
4. Reģionālo un vietējo administrāciju (gan pašvaldību, gan centrālās valdības teritoriālo struktūru) kapacitātes vairošana un, kur nepieciešams, arī izveidošana tādās jomās kā plānošana, finansu vadība, monitoringa, uzraudzība un kontrole, programmu un projektu īstenošana u.c.
5. Programmēšanas kapacitātes izveidošana nacionālajā un reģionālajā līmenī saskaņā ar 1.mērķa programmēšanas prasībām – atbalsta mērķa un kritēriju noteikšana, nacionālo un reģionālo attīstības plānu izstrādi un īstenošanu, piemērojot daudzgadu programmēšanas pieeju (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

## **7. Reģionālās atšķirības Latvijā**

Latvijā ir būtiskas reģionālās atšķirības. Analizējot svarīgākos ekonomiskos rādītājus pašvaldību sistēmas otrajā līmenī – 26 administratīvajos rajonos un 7 republikas pilsētās (pamatā pēc datiem par 1997.gadu vai pēc stāvokļa uz 1998.gada 1.janvāri), vērojama šāda aina.

Rūpniecības produkcijas izlaide uz 1 iedzīvotāju Rīgā (1186 Ls), kurā tā ir visaugstākā, ir 13 reizes lielāka nekā Ludzas rajonā, kurā tā ir viszemākā (91 Ls). Vēl lielākas ir atšķirības starp kapitālieguldījumiem uz 1 iedzīvotāju: Ventspilī (1362 Ls) tie ir 50 reizes lielāki nekā Rēzeknes rajonā (27 Ls).

Rīga ieņem pirmo vietu arī pēc darbojošos uzņēmumu vai uzņēmumu, par kuriem nav ziņu par darbības pārtraukšanu, skaita uz 1000 iedzīvotājiem (38 uzņēmumi). Vismazāk to ir Daugavpils rajonā (5 uzņēmumi) jeb 8 reizes mazāk nekā Rīgā. Bezdarba līmenis (bezdarbnieku skaits pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem) Rīgā (3,1%) ir deviņas reizes zemāks nekā Rēzeknes rajonā (29,0%).

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis uz 1 iedzīvotāju Ventspilī (133 Ls) ir 7 reizes lielāks nekā Rēzeknes rajonā (19 Ls). Mēneša vidējā bruto darba samaksa Ventspilī (216 Ls) ir 3 reizes augstāka nekā Rēzeknes rajonā (74 Ls) un 1,6 reizes augstāka nekā Rīgā (138 Ls), kas pēc šī rādītāja ieņem 2.vietu.

Vēl lielākas sociāli ekonomiskās atšķirības ir pašvaldību sistēmas pirmajā (zemākajā) līmenī – pagastos un rajona pilsētās. Kā redzams 7 l.tabulā, atšķirība starp labāko un vājāko pagastu

pēc iedzīvotāju blīvuma ir 189 reizes, pēc bezdarba līmeņa – 82 reizes, pēc iedzīvotāju nodokļu apmēra uz 1 iedzīvotāju – 44 reizes. Pat tādos šķietami stabilos rādītājos kā iedzīvotāju izglītības līmenis un demogrāfiskā slodze (darbaspējas vecumu nesasniegušo un pārsniegušo personu skaits pret darbspējīgiem iedzīvotājiem reizināts uz 1000) atšķirības ir 3,5 un 3,3 reizes.

7.1.tabula. Sociāli ekonomiskās atšķirības Latvijas pagastos (uz 1997.gada 1.janvāri)

Rādītāja nosaukums	Rādītāja skaitliskā nozīme			Starpība reizes
	Caurmērā valstī	Labākais	Vājākais	
Bezdarba līmenis, %	6,4	0,6 Brantu pag. Valkas raj.	49,3 Svariņu pag. Krāslavas raj.	82
Iedzīvotāju ienākuma nodoklis uz 1 iedzīv. Ls	63,68	168,35 Šēderes pag. Daugavpils raj.	3,83 Gudenieku pag. Kuldīgas raj.	44
Personas ar augstāko un vidējo izglītību uz 1000 iedzīv. 18 un vairāk gadu vecumā	638	789 Kursīšu pag. Saldus raj.	226 Savas pag. Liepājas raj.	3,5
Demogrāfiskā slodze	732	500 Smiltenes pag. Valkas raj.	1636 Tilžas pag. Balvu raj.	3,3
Iedzīvotāju blīvums, cilv./km <sup>2</sup>	38	378 Ozolnieku pag. Jelgavas raj.	2 Zvārdes pag. Saldus raj.	189

## 8. Normatīvie akti par reģionālās attīstības politiku

Lai arī Latvijā reģionālās atšķirības ir būtiskas un reģionālās attīstības problēmas īpaši saasinājas līdz ar pāreju uz tirgus ekonomikas principiem, tirgus spēkiem objektīvi veicinot teritoriju polarizāciju, tomēr tikai kopš 1996.gada reģionālās attīstības jautājumiem tiek pievērsta sistemātiska uzmanība. 1996.gadā Ekonomikas ministrijas vadībā tika izstrādāta ekonomikas reģionālās attīstības koncepcija un Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas vadībā "Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcija" kuru Ministru kabinets akceptēja 1996.gada 3.decembrī. Atbilstoši koncepcijai valsts reģionālās attīstības politika balstās uz šādiem galvenajiem principiem:

1. Partnerattiecību princips reģionālās attīstības politiku valsts realizē sadarbībā ar pašvaldībām, uzņēmējiem, sabiedrību un nevalstiskām organizācijām.
2. Identitātes princips reģionālās attīstības politikai ir jāveicina Latvijas reģionu nelabvēlīgo atšķirību novēršana, vienlaikus saglabājot un veidojot katra reģiona dabas un kultūrvides raksturīgās īpašības.
3. Pēctecības princips reģionālās attīstības politikai jābūt ilglaicīgai un neatkarīgai no īslaicīgas konjunkturnas lēmumiem.
4. Atklātības princips informācijas un lēmumu pieņemšanas atklātība.

- Līdzdalības princips rīcība ir savstarpēji papildinoša, tā nodrošina individu, pašvaldību un valsts institūciju līdzdalību, visās jomās tiek precīzi noteikts funkciju sadalījums un līdzekļi, kas nepieciešami to realizēšanai.
6. Decentralizācijas princips realizējas valsts varas decentralizācija, veicinot jaunu attīstības centru veidošanos, izmantojot vietējās iespējas, dabas un sociāli ekonomisko apstākļu atšķirības.
  7. Vienprātības princips - reģionālās attīstības stratēģija, plāni un programmas veidojas kā sabiedrības ierosināti un atbalstīti, pašvaldību institūciju pieņemti, ar kaimiņu pašvaldību un valsts nacionālajām interesēm saskaņoti lēmumi, tā radot harmonisku Latvijas attīstības stratēģiju.
  8. Pašattīstības princips vietu un reģionu attīstības īpašie atbalsta pasākumi nosakāmi uz noteiktu, ierobežotu laiku un ar tādu aprēķinu, lai tie veicinātu pašattīstības procesus.
  9. Līdzsvarotas un ilgtspējīgas attīstības princips pašvaldību, reģionu un valsts attīstības plānos un programmās jāparedz uzturēt līdzsvaru starp saimniecisko dzīvi, dabu un apkārtējo vidi, tā nodrošinot arī nākamo paaudžu tiesības un iespējas izmantot dabas resursus.
  10. Daudzveidības princips daudzveidības saglabāšana un attīstīšana dabā, kultūrvidē, resursos un saimnieciskajā darbībā.
  11. Pašatbildības princips attīstības pamatā ir indivīda atbildība, kura sakņojas nepieciešamībā strādāt, attīstīt pašiniciatīvu, izglītoties un gatavībā uzņemties atbildību.
  12. Vienotības princips – Latvijas reģionālā attīstība ir veidojama vienotā Baltijas reģionā, E. un pasaules attīstības kontekstā (Reģionālās attīstības koncepcija, 1998).

Koncepcija nosaka reģionālās attīstības politikas pamatnostādnes, izstrādāšanas un īstenošanas pamatus, galvenās metodes un līdzekļus (instrumentus) reģionu attīstībai. Pozitīvi, ka īpaši uzsvērtā demokratizācijas, decentralizācijas un pašvaldību loma reģionālās attīstības procesā.

Atbilstoši koncepcijas prasībai izstrādāts "Teritorijas attīstības plānošanas likums" kas pieņemts Saeimā 1998.gada 15.oktobrī. Likumā noteikti teritorijas attīstības plānošanas sistēmas pamatprincipi, plānošanas procesa dalībnieki, to kompetence, plānu, programmu un teritorijas plānojumu veidi un saturs un to izstrādāšanas kārtība. Likums uzskatāms par tiesisko stūrakmeni valsts, reģionu un pašvaldību ilgtspējīgas attīstības veidošanā (Plānošanas likums, 1998.).

Likumā noteikti šādi teritorijas attīstības plānošanas uzdevumi:

- a) izvērtēt valsts, rajonu, republikas pilsētu, rajonu pilsētu un pāgastu, kā arī plānošanas reģionu un lautsaimniecības nozaru teritoriālās attīstības potenciālu un nepieciešamos ierobežojumus;
- b) veicināt iniciatīvu uzņēmējdarbības attīstīšanā un investīciju piesaisti;
- c) iekļauties kaimiņvalstu un Eiropas teritorijas attīstības plānošanā,
- d) nodrošināt vides kvalitāti un teritorijas racionālu izmantošanu;
- e) garantēt tiesības izmantot un attīstīt nekustamo īpašumu saskaņā ar teritorijas plānojuma nosacījumiem (Plānošanas likums, 1998.).

Atbilstoši likumam teritorijas attīstības programmas sastāvdaļas ir koncepcija, stratēģija, rīcības plāns un projekti. Koncepcija un stratēģija ir ilgtermiņa, rīcības plāns un projekti – vidēja termiņa vai īstermiņa plānošanas dokumenti.



Ministru kabinets un pašvaldības pieņem lēmumu par savam plānošanas līmenim atbilstošas teritorijas attīstības programmas izstrādāšanu, nosakot tās saturu un pieņemšanas kārtību.

Teritorijas attīstība tiek plānota šādos plānošanas līmeņos:

- nacionālajā līmenī — teritorijas attīstības plāna saistošās daļas reglamentē Ministru kabineta noteikumi;
- plānošanas reģiona līmenī — teritorijas attīstības plāna saistošos nosacījumus reglamentē attiecīgo pašvaldību saistošie noteikumi;
- rajona, republikas pilsētas, rajona pilsētas un pagasta līmenī — saistošos nosacījumus reglamentē attiecīgās pašvaldības saistošie noteikumi;
- teritorijas detalizētu plānojumu pieņem pašvaldības saistošo noteikumu veidā (Plānošanas likums, 1998.).

Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija izstrādājusi "Noteikumus par teritoriju plānojumiem" kurus Ministru kabinets izdevis 1998. gada 24. februārī. Noteikumi nosaka teritoriju plānojumu saturu un sastāvu, kā arī to izstrādāšanas, saskaņošanas, spēkā stāšanās, apturēšanas un ievērošanas pārraudzības kārtību. Teritoriju plānošanu Latvijā metodiski vada, pārrauga un koordinē Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Tā teritoriju plānošanas jomā sadarbojas ar valsts un pašvaldību institūcijām, saista pašvaldības teritoriju plānojumu un ar tiem saistītu projektu izstrādāšanā, izvērtē teritoriju plānojumus, izveido un uztur datu bāzi par visu veidu teritoriju plānojumiem un attiecīgajiem saistošiem noteikumiem.

Teritorijas plānojuma izstrādāšanas mērķi ir:

- nodrošināt attiecīgās teritorijas racionālu izmantošanu, kas veicinātu līdzsvarotu ekonomisko attīstību un saglabātu vidi (arī kultūrvidi) atbilstoši valsts un pašvaldību attīstības ilgtermiņa prioritātēm un attīstības plāniem;
- nodrošināt kvalitatīvu dzīves vidi cilvēkam un sabiedrībai kopumā;
- garantēt zemes īpašnieku un lietotāju tiesības izmantot un attīstīt savu īpašumu vai lietošanā nodoto zemi saskaņā ar teritorijas plānojuma nosacījumiem;
- nodrošināt sabiedrībai iespēju iegūt informāciju, izteikt savu viedokli un piedalīties teritorijas plānojuma izstrādāšanas procesā (Noteikumi par teritoriju plānojumiem, 1998.).

Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija kopā ar Latvijas Universitātes zinātniekiem ir sagatavojusi "Latvijas nacionālā plānojuma koncepciju" kas akceptēta Ministru kabinetā 1998. gada 27. janvārī. Koncepcijā pamatota nacionālā plānojuma nepieciešamība, parādīts tā mērķis un uzdevumi, pamatprincipi, plānojuma sastāvs un saturs, kā arī tā izstrādāšana.

Nacionālā plānojuma mērķis ir veicināt ilgtspējīgu valsts sociālu un ekonomisko attīstību, sekmējot saskaņotas reģionālās politikas veidošanos, nodrošinot vides aizsardzību, teritorijas un dabas resursu racionālu izmantošanu, dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma apsaimniekošanu un aizsardzību, radot priekšnoteikumus efektīvu apdzīvoto vietu un infrastruktūras veidošanai, iepriecinoši, ka viens no nacionālā plānojuma pamatprincipiem ir decentralizācija, kas paredz pašvaldību līdzdalību nacionālajā plānojumā, atbildības sadalīšanu starp valsti un pašvaldībām, valsts un pašvaldību interešu līdzsvarošānu (Nacionālā plānojuma koncepcija, 1998.).

Reģionālās attīstības kontekstā nozīmīga "Latvijas lauku attīstības programma", kas

apstiprināta Saeimā 1998.gada 15.jūnijā. Programma ir sagatavota Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijā, sadarbojoties ar Zemkopības, Ekonomikas un citām ministrijām un institūcijām, zinātniekiem, pašvaldībām u.c. Programma ir skatījums uz reģionālās attīstības problēmām no lauku viedokļa. Programmā pamatota lauku attīstības saistība ar reģionālo politiku, atspoguļoti lauku attīstības programmas mērķi, parādītas galvenās lauku attīstības rīcības programmas lauksaimniecības, mežsaimniecības un zivsaimniecības attīstība un to dažādošana, uzņēmējdarbības veicināšana, nodarbošanās veidu un ienākumu dažādošana, vides un kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzība, infrastruktūras modernizācija un lauku apdzīvojums, teritorijas attīstības plānošana, izglītība un kultūra, sociālā sfēra, kā arī lauku attīstībā iesaistīto institūciju, organizāciju un grupu sadarbība. Programmā precīzi uzsvērts, ka pastāv objektīva tendence – lauku attīstība kļūst arvien atkarīga no patērētāju viedokļa, un tas maina ar laukiem saistīto politiku: sāk lauksaimniecības politikas sfēra, bet paplašinās lauku un reģionālās politikas sfēra (Programma, 1998.). Tieši vietējo un reģionālo pašvaldību attīstības plānošana kļūst par pamatu reģionālajai un valstiskajai sadarbībai Latvijas lauku attīstībā.

## 9. Īpaši atbalstāmie reģioni

Reģionālās attīstības politika būtiski aktivizējās kopš 1996.gada vasaras, kad LR Ekonomikas ministrijas izveidotā darba grupa izstrādāja koncepciju par ekonomikas reģionālās attīstības veicināšanu. Koncepcijā atspoguļotas reģionu problēmas, īpaši atbalstāmo reģionu identificēšanas kritēriji, reģionālās ekonomiskās politikas instrumenti (līdzekļi), likumdošanas aktu un citu normatīvo dokumentu izstrāde vai grozījumu veikšana tajos, lai nodrošinātu īpaši atbalstāmo reģionu attīstību, centrālās valdības un pašvaldību sadarbība reģionālās politikas īstenošanā u.c. (Par ekonomikas veicināšanu, 1996.).

Latvijā var izdalīt vairākus problēmreģionu tipus, tādus kā:

- sociāli ekonomiskās attīstības ziņā atpalikušus reģionus;
- lauksaimniecības problēmreģionus;
- depresīvos reģionus;
- teritorijas ar pierobežas režīmu, atsevišķi izdalot teritorijas ar austrumu robežu;
- jūras piekrastes josla;
- Rīgas aglomerācija;
- transporta koridoru teritorijas (Via Baltica, Rietumu-Austrumu transporta koridors);
- Skrundas lokatora ietekmes zona;
- Lībiešu krasts u.c.

Protams, ideālā gadījumā būtu jāsekmē visu problēmreģionu atbalstīšana, tomēr ierobežotais valsts un pašvaldību rīcībā esošais budžeta līdzekļu daudzums liek ierobežot palīdzības sniegšanas apjomu. Tāpēc no problēmreģionu vidus izdalāmi tā saucamie īpaši atbalstāmie reģioni, par kuriem 1997.gada 22.maijā tika pieņemts likums.

Īpaši atbalstāmais reģions ir reģions, kurā ilgstoši saglabājas negatīvas ekonomiskās un sociālās attīstības tendences vai viena no šīm tendencēm un kurai saskaņā ar likumu piešķirts īpašs statuss, kas dod tiesības piemērot reģionālās attīstības instrumentus (Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem, 1997.).

Sakarā ar ierobežoto stimulēšanas līdzekļu daudzumu maksimālais iedzīvotāju skaits, uz kuru apdzīvotajām teritorijām vienlaikus var tikt attiecināts īpaši atbalstāmo reģionu

statuss, nedrīkst pārsniegt 15 procentus no valsts iedzīvotāju skaita. Svarīgi ir pēc noteikta laika posma izvērtēt reģionālpolitikas pasākumu efektivitāti - iespējams, ka kādam reģionam palīdzība vairāk nav vajadzīga, bet citam pasākumi nav devuši nekādu efektu. Noteikts, ka īpaši atbalstāmā reģiona statuss tiek pārskatīts ik pēc trim gadiem (Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem, 1997.).

Kārtību, kādā piešķirams īpaši atbalstāmā reģiona statuss, nosaka Ministru kabineta noteikumi Nr.263, izdoti 1997.gada 29.jūlijā. Īpaši atbalstāmos reģionus atbilstoši šiem noteikumiem nosaka divos posmos. Pirmajā posmā Ekonomikas ministrija nosaka potenciālos īpaši atbalstāmos reģionus, ņemot vērā šādus kritērijus:

- statistikas rādītājus;
- Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas priekšlikumus par teritorijām, kuru attīstību ierobežo likumos un citos tiesību aktos ietvertie noteikumi (dabas liegumi, rezervāti, kultūrvēsturiskie objekti un teritorijas u.c.).

Otrajā posmā, pamatojoties uz starpministriju komisijas ekspertu vērtējumu par reģiona attīstības iespējām, izvērtējot pašvaldību iesniegtās reģionu attīstības programmas, Reģionālā attīstības padome no potenciālajiem īpaši atbalstāmajiem reģioniem izvēlas tos, kuriem var piešķirt īpaši atbalstāmā reģiona statusu (Kārtība, 1997.).

Potenciālo īpaši atbalstāmo reģionu noteikšana paredzēta, izmantojot vairāku statistikas rādītāju kopumu. Lietojot šo metodi, katra rādītāja skaitliskā nozīme tiek sagrupēta augošā vai dilstošā kārtībā, nosakot katras teritoriālās vienības rangu pēc attiecīgā rādītāja. Pēc tam katra rādītāja rangs tiek svērts ar koeficientu (1.0 vai 2.0), kas noteikts pēc ekspertu metodes atkarībā no rādītāja nozīmīguma.

Visu rādītāju svērtu rangu summa savukārt atkal tiek rangēta, lai noteiktu katras teritoriālās vienības vietu attiecībā pret citām teritorijām. Gadījumos, kad reģionus veido rajoni vai republikas pilsētas, izmanto kritērijus statistikas rādītājus, kas atspoguļoti 9.1. tabulā, bet gadījumos, kad reģionus veido pagasti un pilsētas - rādītājus, kas redzami 9.2. tabulā.

9.1. tabula. Īpaši atbalstāmo reģionu noteikšanai nepieciešami rādītāji rajonu un republikas pilsētu līmenī

	<i>Rādītājs</i>	<i>Rādītāja svars</i>
1.	Bezdarba līmenis	2,0
2.	Iedzīvotāju ienākuma nodokļa apjoms uz vienu iedzīvotāju	2,0
3.	Rūpniecības produkcijas izlaide uz vienu iedzīvotāju	1,0
4.	Kapitālieguldījumi uz vienu iedzīvotāju	1,0
5.	Mazumtirzniecības apgrozījums (ieskaitot tirgus apgrozījumu) uz vienu iedzīvotāju	1,0
6.	Demogrāfiskā slodze	1,0
7.	Personu skaits ar augstāko un vidējo izglītību uz 1000 iedz. 18 un vairāk gadu vecumā	1,0
8.	Mēneša vidējā darba samaksa strādājošiem ar nodokļu grāmatiņām	1,0
9.	Darbojošos uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem	1,0

Nākotnē, pilnveidojot teritoriālo statistiku, no vienas puses, iespējama kritēriju loka paplašināšana un precizēšana īpaši atbalstāmo reģionu noteikšanai. Savukārt, no otras puses, iegūstot ar pīctiņošu ticamību rajonu un republikas pilsētu skatījumā rādītāju "Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju" to varētu izmantot kā galveno kritēriju īpaši atbalstāmo reģionu noteikšanai.

9.2. tabula. Īpaši atbalstāmo reģionu noteikšanai nepieciešamie rādītāji pagastu un pilsētu līmenī

	<i>Rādītājs</i>	<i>Rādītāja svars</i>
1.	Bezdarba līmenis	2,0
2.	Iedzīvotāju ienākuma nodokļa apjoms uz 1 iedzīvotāju	2,0
3.	Demogrāfiskā slodze	1,0
4.	Iedzīvotāju blīvums	1,0
5.	Rūpniecības vajadzībām izmantojamās platības un ar ražošanas un sociālās infrastruktūras objektiem aizņemtās platības īpatsvars kopējā teritorijas platībā	1,0
6.	Personas ar augstāko un vidējo izglītību uz 1000 iedz. 18 un vairāk gadu vecumā	1,0

Valsts mēroga reģionālās attīstības jautājumu koordinācijai, kā arī valsts un reģionu interešu saskaņošanai Sacima ir apstiprinājusi Reģionālās attīstības padomi. Padomes sastāvā ir seši Ministru kabineta ieteikti pārstāvji un trīs Sacimas ieteikti pārstāvji.

Padomei ir šādi uzdevumi:

- noteikt reģionālās attīstības stratēģiju;
- izvērtēt un likumā noteiktajā kārtībā iesniegt Ministru kabinetā priekšlikumus par valsts reģionālās attīstības politiku un tās ietekmi uz reģionu attīstības iespējām, kā arī regulāri informēt Ministru kabinetu par šīs politikas īstenošanu, galvenajām problēmām un to risinājuma variantiem;
- izvērtēt reģionu attīstības iespējas un sniegt Ministru kabinetam atzinumus par reģionu attīstības programmām saistībā ar nozaru un pašvaldību attīstības plāniem, kā arī ar valsts līdzsvarotās un ilgtspējīgās attīstības principiem;
- izskatīt Ekonomikas ministrijas iesniegtos priekšlikumus par īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršanu vai atcelšanu un akceptēt tos iesniegšanai Ministru kabinetā;
- apstiprināt to īpaši atbalstāmajos reģionos esošo reģistrēto uzņēmumu (uzņēmēj sabiedrību) sarakstu, kuriem ir tiesības uz likumā noteikto ienākuma nodokļu atlaidi, un publicēt šo sarakstu laikrakstā "Latvijas Vēstnesis";
- pārraudzīt Reģionālā fonda izlietojumu, izvērtēt tā izdevumu programmu un sagatavot attiecīgus atzinumus Ministru kabinetam;
- izvērtēt valsts ieguldījumu atbilstību reģionālās attīstības principiem un dot ieteikumus Ministru kabinetam (Padomes nolikums, 1997.).

Ministru kabinets īpaši atbalstāmo reģionu ekonomiskās attīstības veicināšanai ir izveidojis Reģionālo fondu.

Reģionālajā fondā tiek ieskaitīti:

- valsts budžetā minētajam nolūkam iedalītie līdzekļi;
- ārvalstu un starptautisko palīdzības institūciju kredīti un dāvinājumi;
- juridisko un fizisko personu (arī ārvalstu) mērķiemaksas un ziedojumi;
- citi ienākumi.

No reģionālā fonda līdzekļiem var finansēt:

- a) ieguldījumus uzņēmuma (uzņēmēj sabiedrības) statūtkapitālā;
  - b) procentu maksājumus par mērķkredītiem, kas tiek sekmīgi izmantoti saskaņā ar iesniegto biznesa plānu;
- vienreizējos maksājumus (maksājumus par ekonomiskās izglītības pasākumiem, piemaksu par jaunu darba vietu radīšanu u.c.) uzņēmumiem (uzņēmēj sabiedrībām);

- d) ieguldījumu dotācijas;
- e) daļēji īpaši atbalstāmo reģionu vietējos attīstības fondus un īpaši atbalstāmo reģionu attīstības programmu izstrādi;
- f) izdevumus Reģionālā fonda darbības nodrošināšanai.

Atsevišķos gadījumos pēc Reģionālās attīstības padomes lēmuma no Reģionālā fonda līdzekļiem var:

- izsniegt kredītus vai sniegt kredītgarantijas uzņēmumiem (uzņēmēj sabiedrībām);
- kopīgi ar pašvaldību finansēt infrastruktūras attīstību;
- finansēt pašvaldību organizētus uzņēmējdarbību veicinošus pasākumus (arī minēto pasākumu īstenošanai picaicinātos speciālistus) (Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem, 1997.).

Reģionālā fonda līdzekļus var izmantot tie uzņēmumi (uzņēmēj sabiedrības), kuri ir reģistrēti un darbojas tikai īpaši atbalstāmajā reģionā, kā arī īpaši atbalstāmo reģionu pašvaldības. Reģionālā fonda darbību nodrošina bezpeļņas organizācija valsts sabiedrība ar ierobežotu atbildību "Reģionu attīstība"

Īpaši atbalstāmā reģiona attīstības jautājumu koordinēšanai Ministru kabineta noteiktajā kārtībā var izveidot īpaši atbalstāmā reģiona attīstības padomi un apstiprināt tās nolikumu, kā arī var izveidot īpaši atbalstāmo reģionu vietējos attīstības fondus (Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem, 1997.). Līdz šim gan īpaši atbalstāmie reģioni šādas iespējas nav izmantojuši.

Lai nodrošinātu efektīvu darbību īpaši atbalstāmo reģionu jomā. Ekonomikas ministrija ir izstrādājusi arī citus normatīvus dokumentus. Tādus kā:

- Reģionālā fonda nolikums (Ministru kabineta noteikumi Nr.290 no 1997.g. 5.aug.);
- Par kārtību, kādā tiek pieprasīti, piešķirti un izmaksāti līdzekļi no Reģionālā fonda, un par piešķirto līdzekļu izlietošanas kontroli (Ministru kabineta noteikumi Nr.223 no 1997.g. 16.jūn.);
- Par kārtību, kādā izveidojamas attīstības padomes un vietējie attīstības fondi īpaši atbalstāmajos reģionos (Ministru kabineta noteikumi Nr.87 no 1997.g. 25.nov.);
- Par kārtību, kādā tiek izvērtētas attīstības programmas, ko iesniedz potenciāli atbalstāmie reģioni (Ekonomikas ministrijas instrukcija Nr.235 no 1997.g. 17.okt.);
- Par projektu pieteikumu izvērtēšanu (kas iesniegti finansēšanai no Reģionālā fonda.) (Ekonomikas ministrijas instrukcija Nr.132 no 1998.g. 6.jūl., 1.daļa);
- Par Reģionālā fonda resursu izmantošanu subsīdijām ar daļējiem vai pilniem kredītprocentiem (Ekonomikas ministrijas instrukcija Nr.132 no 1998.g. 6.jūl., 2.daļa);
- Par Reģionālā fonda Konsultatīvās komisijas izveidošanu (Ekonomikas ministrijas instrukcija Nr.143 no 1998.g. 24.jūl.);
- Bezpeļņas organizācijas valsts sabiedrības ar ierobežotu atbildību "Reģionu attīstība" statūti u.c.

Īpaši atbalstāmā reģiona statuss pēc stāvokļa uz 1998.gada 1.decembri ir piešķirts 5 rajoniem (Balvu, Krāslavas, Ludzas, Preiļu un Rēzeknes), vienai republikas pilsētai (Jelgavai) un 78 pagastiem un rajona pilsētām. Atbalstu no Reģionālā attīstības fonda ir saņēmuši 111 uzņēmēju iesniegtie projekti. 1998.gadā no valsts budžeta Reģionālajam fondam bija paredzēts izdalīt 1milj.Ls, bet reāli tika izdalīts mazāk par pusmiljonu Ls. 1999.gadā paredzēts piešķirt 1,2 milj.Ls.

## 10. Speciālā sagatavošanas programma darbiem ar strukturālajiem fondiem

Latvijas Republikas valsts pārvaldes institūcijām un pašvaldībām ir visai liela pieredze PHARE programmu izmantošanā. Arī tuvākajos turpmākajos gados turpināsies PHARE programmu realizēšana Latvijā. Pie tam vairākas PHARE programmas ir saistītas ar ES strukturālo programmu, piemēram, CBC, CREDO, ECOS-Ouverture.

Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcijā ir uzsvērts, ka nepieciešams rūpīgi izanalizēt ES strukturālo fondu darbību, prasības un izmantot iespējas piesaistīt šo fondu līdzekļus Latvijas attīstībai (Koncepcija, 1998.). Arī Latvijas pievienošanās partnerības dokumentā (Accession Partnership) ir noteikta īstermiņa prioritāte – uzsākt reģionālajai un strukturālajai politikai nepieciešamo struktūru izveidi – sektora "Institucionālās un administratīvās kapacitātes pastiprināšana" ietvaros (Pievienošanās partnerība, 1997).

Lai arī ES strukturālie fondi tieši pieejami ir tikai ES dalībvalstīm, Eiropas Komisija uzskata par nepieciešamu ES kandidātvalstīs savlaicīgi iepazīstināt ar strukturālajiem fondiem un nodrošināt ES kandidātvalstīm pieeju pirmsiestājas strukturālajiem fondiem, sākot jau ar 2000. gadu. Tādējādi ES kandidātvalstīs, arī Latvija, varēs iesaistīties šo fondu izmantošanā jau vairākus gadus, pirms tās kļūst par ES dalībvalstīm. Šajā sakarā Eiropas Komisija 1997. gada nogalē uzaicināja ES kandidātvalstīs iesaistīties īpašā PHARE programmā Speciālajā sagatavošanas programmā darbam ar strukturālajiem fondiem. Latvija aktīvi atsauca uz šo priekšlikumu. Reģionālās attīstības padomes uzraudzībā, piedaloties Ekonomikas, Finanšu, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības un Zemkopības ministrijām, kā arī Latvijas Pašvaldību savienībai, tika sagatavots programmas pieteikums un 1998. gada sākumā Eiropas Komisija apstiprināja šīs programmas finansējumu Latvijai 3 miljoni ECU apmērā.

Galvenie priekšnoteikumi pirmsiestājas un vēlāk strukturālo fondu saņemšanai ir nacionālā attīstības plāna izstrādāšana, likumdošanas, finanšu uzraudzības, kā arī administratīvo mehānismu izveidošana, sakārtošana un iedarbināšana atbilstoši ES prasībām. Speciālā sagatavošanās programmas darbam ar strukturālajiem fondiem Latvijā un tā īstenošana ir pirmais vērienīgais solis šajā virzienā. Tieši no Speciālās sagatavošanas programmas sekmīgas izpildes 1999. gadā būs visvairāk atkarīgs, cik lielā mērā Latvijai būs pieejams pirmsiestāšanās finansējums un turpmāk strukturālie fondi.

Koordinējoša loma ES strukturālo fondu apgušanas jautājumos uzticēta Finanšu ministrijai, kurai ir liela pieredze darbā ar PHARE programmām un projektiem. Finanšu ministrijas Starptautisko palīdzības programmu koordinācijas departamenta sastāvā 1998. gada maijā izveidota Strukturālo fondu koordinācijas nodaļa. Vienlaicīgi izveidota Strukturālo fondu starpministriju darba grupa. Darba grupas ietvaros izveidotas sešas specifiskas darba grupas, tādas kā:

- nacionālā attīstības plāna darba grupa;
- finanšu vadības darba grupa;
- juridiskās bāzes darba grupa;
- vispārējās administrācijas darba grupa;
- pirmsiestāšanās strukturālās politikas instrumenta darba grupa (vides un transporta infrastruktūras projektu īstenošanai);
- īpašu pirmsiestāšanās pasākumu lauksaimniecībā un lauku attīstībā darba grupa.

Katra darba grupa darbojas noteiktā jomā. Piemēram, nacionālā attīstības plāna darba grupa izstrādā attiecīgu plānu, lai paredzētu ES pirmsiestāšanās fondu (PHARE, ISPA, SAPARD) līdzfinansējumu tādās sfērās kā mazo un vidējo uzņēmumu attīstība, infrastruktūras attīstība, lauku attīstība u.c.

Speciālā sagatavošanas programma sastāvēs no trim pasākumiem:

- a) atbalsts strukturālās politikas izstrādei: likumdošanas, institucionālo un budžeta mehānismu izveidošanai;
- b) izpraines veicināšana par ES strukturālo politiku;
- c) pilotprojektu īstenošana (Kalniņa, Strazda, Šjara, 1998.).

Programmas ietvaros paredzētas apmācības, pieredzes apmaiņas braucieni, stažēšanās ES institūcijās, konsultācijas, semināri u.c. kā arī divu pilotprojektu (lauku attīstībai un pilsētu attīstībai) izstrāde un īstenošana.

Speciālās sagatavošanas programmas darbam ar strukturālajiem fondiem Latvijā īstenošanā iesaistīta Finanšu ministrija, Ekonomikas ministrija, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Zemkopības ministrija, Satiksmes ministrija, Labklājības ministrija, Tieslietu ministrija, Izglītības un zinātnes ministrija, Eiropas integrācijas birojs, Latvijas Pašvaldību savienība, Valsts pārvaldes reformu birojs u.c. institūcijas.

## **11. Reģionālās attīstības mērķtiecīgas vadīšanas virzieni**

Reģionālā attīstība Latvijā būtu vadāma šādos virzienos:

1. Reģionālās attīstības politika Latvijā jāveido kontekstā ar gatavojamos iestāties ES. Ir jāizpēta rietumvalstu pieredze reģionālās attīstības jomā, jāņem vērā ES prasības un jāpārņem viss pozitīvais. Vienlaicīgi Latvijai, ņemot vērā vietējo specifiku un īpatnības, jāizstrādā un jāīsteno savs reģionālās attīstības modelis visnoderīgākais Latvijas apstākļos.
2. Reģionālā attīstības politika Latvijā jāveido ciešā kopsakarībā ar pašvaldību reformu, it sevišķi ar tās pašlaik visaktuālāko jautājumu administratīvi teritoriālo reformu.

Atbalstāma vietējo pašvaldību apvienošanās pēc brīvprātības principa. Veicināma pašvaldību sadarbība un to apvienību veidošana, kas var būt gan kā pašvaldību apvienošanās pirmais posms, gan kā alternatīva pašvaldību apvienošanai.

Visnotaļ atbalstāma plānošanas reģionu veidošana, kas šobrīd Latvijā ir sākusies "no lejas uz augšu", pēc pašvaldību brīvprātīgām iniciatīvām. Ir izveidots Lielrīgas, Zemgales un Latgales plānošanas reģions, katrs no tiem aptver vairākas otrā līmeņa (rajonu, republikas pilsētu) pašvaldības. Notiek sadarbība starp rajonu pašvaldībām arī citos reģionos.

Bez tam tiek veidotas pašvaldību apvienības, kas aptver vairākas pirmā līmeņa (pagastu un rajonu pilsētu) pašvaldības gan viena, gan vairāku rajonu ietvaros, ar mērķi sadarboties un izstrādāt kopīgu teritorijas attīstības plānu.

Plānošanas reģioniem, salīdzinot ar atsevišķām, it sevišķi mazām pašvaldībām, ir iespējas vieglāk un pamatotāk aizstāvēt pašvaldību intereses centrālajā valdībā un perspektīvā arī ES institūcijās. Bez tam plānošanas reģionu darbības pieredze var tikt izmantota administratīvi teritoriālās reformas īstenošanā. Kad pēc pašvaldību ierosmes veidotie plānošanas reģioni aptvers visu Latvijas teritoriju, ideāla situācija būtu, ja to teritorijas sakristu ar statistikas reģionu teritorijām. Šobrīd Latvijā ir izdalīti 5 statistikas reģioni (Kurzeme, Zemgale, Vidzeme, Latgale un Rīga), un to teritorijas atbilst 5 Saeimas vēlēšanu apgabaliem. Lai arī šādu statistikas reģionu sastāvu neoficiāli atbalsta Eurostat.

tas nebūt nenozīmē, ka to nevarētu mainīt, piemērojot "no lejas uz augšu" izveidotajiem plānošanas reģioniem, ja tas ir nepieciešams un zinātniski pamatots. Tomēr būtu vēlams, lai plānošanas reģiona vidējais iedzīvotāju skaits Latvijā pārāk daudz neatšķirtos no vidējā iedzīvotāju skaita ES statistisko vienību klasifikācijā NUTS 3 līmenī. Šobrīd Latvijā tas ir 492 tūkst. jeb par 36% lielāks nekā caurmērā ES valstīs (362 tūkst.).

Lai plānošanas reģioni darbotos efektīvi un varētu saņemt finansējumu no ES pirmsiestāšanās un strukturālajiem fondiem, tajos jāizveido attiecīgas pašvaldību sadarbības institūcijas, kuras jānodrošina ar kvalificētiem speciālistiem un finansējumu. Pašvaldību sadarbības institūcijas ne tikai organizētu un koordinētu reģionu attīstības plānu izstrādāšanu un īstenošanu, bet arī administrētu pirmsiestāšanās un strukturālo fondu apgušanu. pārstāvētu plānošanas reģiona intereses sarunās ar centrālās valdības un ES institūcijām.

Jāatzīmē, ka arī Latvijas apstākļos laika gaitā nav izslēgta iespēja uz plānošanas reģionu bāzes izveidot reģionālās pašvaldības ar reģionālām varas un pārvaldes iestādēm, tāpat kā tas notika Īrijā deviņdesmito gadu sākumā.

4. Atbilstoši likumā "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem" dotajām iespējām jāsekmē reģionu attīstības padomju veidošanās no "lejas uz augšu" pēc reģionu iniciatīvas. To sastāvā varētu iekļaut rajonu, pilsētu un pagastu pašvaldību deleģētus pārstāvjus, kā arī ministriju pārstāvjus. Vispirms eksperimentālā kārtā šādas padomes lietderīgi būtu izveidot attiecībā uz īpaši atbalstāmajiem reģioniem, pēc tam arī plānošanas reģionos.

5. Atbilstoši "Teritoriālās attīstības plānošanas likumam" jāizveido Teritorijas attīstības plānošanas centrs, kas darbotos Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas pārziņā un veiktu šādus galvenos uzdevumus:
  - nacionālā līmeņa un plānošanas reģionu teritorijas attīstības programmu izstrāde;
  - teritorijas attīstības plānošanas datu bāzes izveidošana un uzturēšana;
  - atsevišķu valsts un pašvaldību pasūtījumu izpilde teritorijas attīstības plānošanā.

6. Atbilstoši Eiropas Komisijas ieteikumam katrai programmai jāizveido sava vadības institūcija. Tai kopā ar Eiropas Komisiju vismaz reizi gadā vajadzētu izvērtēt iepriekšējā gada rezultātus.

Bez tam katrai programmai jābūt savai monitoringa komitejai, kas uzraudzītu un kontrolētu programmas ieviešanu, iesniegtu labojumus programmā un tās finansēšanā, ja tas nepieciešams.

Jānodrošina centralizētās un decentralizētās pieejas racionāla savienošana reģionālās attīstības pasākumu plānošanā un finansēšanā, samazinot sektoriāli organizētas plānošanas lomu un palielinot teritoriālās plānošanas lomu.

Šobrīd Latvijā reģionālās attīstības finansēšanā dominē centralizēta pieeja, proti, pie ministrijām un citām centrālajām institūcijām ir izveidoti dažādi fondi, no kuriem tiek finansēti ministrijas vai nozares ietvaros realizētie pasākumi. Pie tam reģionu intereses bieži vien kļūst mazsvarīgākas.

Situācija jāuzlabo, saskaņojot nozaru attīstības prioritātes ar reģionālās attīstības prioritātēm, paredzot sociāli ekonomisko reģionālo atšķirību samazināšanu. Pēdējo var īstenot, sniedzot lielāku atbalstu atpalikušajām teritorijām. Centrālām valdības institūcijām vairāk jāieklausās vietējo un reģionālo pašvaldību izvirzītajos reģionālās attīstības mērķos un priekšnoteikumos. Tieši priekšlikumiem no lejas (pašvaldību, uzņēmēju u.c.) jākļūst par noteicošajiem reģionālo attīstības programmu veidošanā.

8. Jāveic horizontālā un vertikālā integrācija – jāsavieno savā starpā dažādu ministriju, pašvaldību, nevalstisko organizāciju, fondu, programmu u.c. darbība reģionālās attīstības jomā. Jāatrod un jānosaka pareizās proporcijas starp ES finansējumu (no pirmsiestāšanās un strukturālajiem fondiem), finansējumu no valsts budžeta subsīdiju veidā, finansējumu no pašvaldību budžetiem, kredītiem u.c.



9. līdz 2000. gadam jāpārskata un jāsakārto valsts likumdošana, lai tās ietvaros varētu veikt visas ar ES pirmsiestājas un strukturālo fondu apgūšanu saistītās darbības un procedūras.
10. Maksimāli ātros tempos jāizstrādā Nacionālais attīstības plāns (National development plan), lai tas varētu kalpot par pamatu programmas dokumenta "Kopienas atbalsta struktūras (Community support framework)" un operatīvās programmas (Operational programme) un tās pielikumu izstrādāšanai.
- Nacionālais attīstības plāns jāizstrādā laika posmā no 2000. līdz 2005. gadam un tajā jāparedz ES pirmsiestāšanās instrumentu (PHARE, ISPA, SAPARD) izmantošana, līdzfinansējot tādas jomas kā mazo un vidējo uzņēmumu, infrastruktūras, cilvēkresursu un lauku attīstība u.c.
- Jāpilnveido teritoriālā statistika. Teritoriālās statistikas rādītāji ir nepieciešami, lai veiktu zinātniski pamatotu reģionālo un vietējo pašvaldību sociāli ekonomisko analīzi un uz tās pamata sociāli ekonomisko plānošanu. Sevīšķi nozīmīgi ir panākt, lai CSP varētu nodrošināt iekšzemes kopprodukta iegūšanu pa rajoniem (apriņķiem), jo ES valstīs klasiskais reģionālās politikas īstenošanas monitoringa kritērijs ir iekšzemes kopprodukta pieaugums uz vienu iedzīvotāju attiecīgajā reģionā.
- Īpaša uzmanība jāpievērš precīzai iedzīvotāju skaita noteikšanai pagastos un rajona pilsētās. Šeit kompleksī izmantojami tautas skaitīšanas pašvaldību sniegtie un centralizētā iedzīvotāju reģistra dati.
- Lai iegūtu informāciju par "tīro teritoriju" Latvijas valsts statistikas sistēmā, uzņēmumu statistikā kā novērošanas vienības blakus uzņēmums (enterprise) jāparedz vietējā (local) un vietējā darbības veida (local kind of activity) vienības. Tas prasīs CSP statistikas uzņēmumu reģistrā izveidot attiecīgus apakšreģistrus. Tajos jābūt informācijai par uzņēmuma (organizācijas) filiālēm, cehiem un citām struktūras vienībām, kas atrodas ārpus administratīvās teritorijas, kurā atrodas uzņēmuma (organizācijas) pamatvietība.
- Nepieciešams izskatīt jautājumu par papildu līdzekļu piešķiršanu no valsts budžeta Statistiskās informācijas valsts programmas īstenošanai, lai atsevišķās statistikas nozarēs izlasē tiktu iekļauts pietiekoši liels respondentu kopums, kas nodrošinātu reprezentatīvu datu iegūšanu teritoriālajā griezumā.
12. Vienlaicīgi ar teritoriālās statistikas pilnveidošanu paveras iespējas uzlabot potenciālo īpaši atbalstāmo reģionu noteikšanas (identifikācijas) metodi, uzsverot tāda sintētiska rādītāja izmantošanu kā iekšzemes kopprodukta apjoms. Ieteicams izpētīt un apspriest, vai nebūtu lietderīgi īpaši atbalstāmos reģionus sadalīt vairākās grupās pēc to sociāli ekonomiskās attīstības, resp. atpalicības, līmeņa un attiecīgi diferencēt saņemamā atbalsta lielumu, tāpat kā tas tiek darīts Spānijā.
- Vēlākais līdz īpaši atbalstāmā reģiona statusa piešķiršanas un pārskatīšanas cikla beigām (2000. gadam) ieteicams pilnveidot potenciālo īpaši atbalstāmo reģionu iesniegto attīstības programmu un uzņēmēju sagatavotu projektu (biznesa plānu) izvērtēšanas kārtību, ņemot vērā 3 gadu laikā uzkrāto pieredzi.
13. Sekmīgai reģionālās attīstības programmu īstenošanai un ES pieredzes izmantošanai uzsvars jāliek uz apmācībām gan dažādu īslaicīgu un ilglaicīgu kursu veidā, gan akadēmiskajā jomā, semināru un konferenču organizēšanu, pieredzes apmaiņas braucieniem, stažēšanos ES institūcijās un ES valstīs, konsultāciju saņemšanu, speciālas literatūras sagatavošanu latviešu valodā utt.
- Jāmācās un savā kvalifikācija jāpaaugstina ne tikai tiem speciālistiem, kas savā darbā ikdienā tieši ir saistīti ar reģionālo attīstību un ES pirmsiestāšanās instrumentu un strukturālo fondu izmantošanu, bet pēc šaurākas programmas arī pārējiem ministriju, agentūru, pašvaldību, nevalstisko organizāciju u.c. darbiniekiem, tajā skaitā augstākā līmeņa personālam, piemēram, ministriem un valsts sekretāriem, kā arī politiķiem.

14. Ņemot vērā, ka panākumus ES pirmsiestāšanās instrumentu un strukturālo fondu izmantošanā lielā mērā noteiks Latvijas puses pārstāvju zināšanas un spēja maksimāli izmantot ES dalībvalstīs uzkrāto pieredzi. 1999.gadā un arī turpmākajos gados ir jāatrod iespējas turpināt zinātniski pētniecisko darbu par reģionālās ekonomiskās attīstības izpēti ES valstīs un šīs pieredzes izmantošanas iespējām Latvijā.

## Nobeigums

Latvijai ES strukturālo fondu izmantošana kļūs par nozīmīgu integrāciju veicinošu faktoru, kas ļaus sekmīgi īstenot Latvijas reģionālo politiku un panākt ilglaicīgu konkurētspēju Eiropas tirgū. Taču, lai Latvijai būtu pieejama ES finansiālā palīdzība, ir nepieciešams pilnveidot likumdošanas un institucionālo bāzi darbam ar pirmsiestājas, strukturālajiem, kā arī Kohēzijas fondiem. ES finansējuma piesaistīšana Latvijai pēc 2000.gada būs atkarīga no tā, vai līdz tam laikam valstī būs izveidoti, sakārtoti un iedarbināti nepieciešamie likumdošanas, administratīvie un finanšu mehānismi atbilstoši ES prasībām.

Šajā sakarībā nepieciešams izpētīt ES reģionālo politiku, strukturālo fondu izmantošanas principus un finanšu mehānismu, to iespējamo attīstību nākotnē, kā arī iepazīties ar reģionālās politikas veidošanu un strukturālo fondu izmantošanas pieredzi ES dalībvalstīs un citās valstīs. Uz izpētes pamata Latvijai jāveido savs reģionālās attīstības politikas modelis.

Latvijā, sākot no 1996.gada, vērojamas pozitīvas pārmaiņas reģionālās attīstības jomā izstrādāta un akceptēta Ministru kabinetā Latvijas reģionālās attīstības koncepcija, pieņemti likumi un citi normatīvie akti par teritorijas attīstības plānošanu, īpaši atbalstāmajiem reģioniem un administratīvi teritoriālo reformu utt.

Uzsākta Speciālo sagatavošanas programmu īstenošana darbam ar strukturālajiem fondiem Latvijā. Tās ietvaros vēl veicams liels ministriju, pašvaldību un citu institūciju koordinēts darbs, jāizstrādā nacionālais attīstības plāns, uz kura pamata tiktu sagatavota programmu dokumentācija, lai Latvija varētu saņemt finansējumu no ES pirmsiestājas un strukturālajiem fondiem.

## Literatūra

*Likumi, Ministru kabineta noteikumi, Koncepcijas un programmas*

- Kārtība, kādā piešķirams īpaši atbalstāmā reģiona statuss /Ministru kabineta noteikumi Nr. 263, izdoti 1997.g. 29.jūl.// Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 1.aug.
- Latvijas lauku attīstības programma /Apstiprināta Saeimā 1998. 15.jūn.// Reģionālā attīstība: Tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. – Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998.
- Latvijas nacionālā plānojuma koncepcija /Akceptēta Ministru kabineta 1998.g. 27.janv. (prot. Nr. 4. 36&)// Reģionālā attīstība: Tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998.
- Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcija / Akceptēta Ministru kabineta 1996.g. 3.dec. sēdē (prot. Nr. 58. 30&)// Reģionālā attīstība: Tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. – Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998.

5. Likums "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem" / Pieņemts 1997.g. 22.maijā// Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 18.jūn.
6. Noteikumi par teritoriju plānojumiem / Ministru kabineta noteikumi Nr. 62, izdoti 1998.g. 24.febr.// Reģionālā attīstība: Tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. – Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998.  
Par ekonomikas reģionālās attīstības veicināšanu /Koncepcijas projekts // Latvijas Vēstnesis. – 1996. – 6.dec.
8. Reģionālās attīstības padomes nolikums /Ministru kabineta noteikumi Nr. 264, izdoti 1997.g. 27.jūl.// Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 1.aug.
9. Teritorijas attīstības plānošanas likums / Pieņemts 1998.g. 15.okt.// Latvijas Vēstnesis. 1998. – 30.okt.

#### *Publikācijas*

10. EU PHARE "Latvijas reģionālās attīstības stratēģija" darba grupas nepublicētie materiāli.
11. European Union Assistance for Regional Development: A Brief Guide for Future Member States. – Brussels: European Commission, 1998.
12. Hall R. Theory and Practice in the Regional Policies of the European Union / Proc. of Seminar on Regional Development Policy. January 16 – 18, 1996. Jumala, Latvia.
13. Kalniņa I., Strazda A., Štara A. Eiropas Savienības reģionālā politika un strukturālie fondi / 2.redakcija. – Rīga: Mc Ābols, 1998.
14. Kramiņa Inguna. Eiropas Savienības Strukturālo fondu izmantošana: maģistra darbs. Rīga, 1997
15. Latvijas Pievienošanās partnerība. – Rīga, 1997.
16. Molle, Willem. Economic Integration and Cohesion in Europe: Past and Future // Paper prepared for the Conference "EU Accession and Regional Development" – Tartu. 1998. – 14 – 16 June.
17. Regionalisation and its Effects on Local Self – Government. – Strasbourg: Council of Europe, 1998.

## REGIONALIZĀCIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ UN LATVIJĀ

Inga Vilka (*Latvijas Universitāte*)

### I. Reģionu jēdziens un klasifikācija

Sobrīd populārs ir uzskats, ka nākotnē Eiropas Savienībā (ES) valstu loma samazināsies, bet palielināsies reģionu nozīme. Joprojām gan ārzemju, gan mūsu zinātnieku un praktiķu vidū nav vienotības terminu "reģions" un "reģionālā politika" formulējumos. Atsevišķās valstīs (Francijā, Itālijā, Lielbritānijā u.c.) noteikts administratīvi teritoriālā iedalījuma līmenis tiek saukts par reģionu. Eiropas Padomē un ES plaši lieto terminus "reģionālās pašvaldības" un "vietējās pašvaldības". Ar "vietējām pašvaldībām" saprot pirmā (zemākā) līmeņa pašvaldības (pilsētu un lauku municipalitātes), bet ar reģionālajām pašvaldībām saprot otrā līmeņa (apgabalu, grāfistu, rajonu, lēņu) un arī trešā līmeņa pašvaldības. Taču iepriekšminētais nebūt nenozīmē, ka citas teritorijas nevarētu tikt uzskatītas par reģioniem, it sevišķi, runājot par problēmareģioniem, reģionālo politiku, reģionālo plānošanu utt.

Reģionālisti un ekonomisti visbiežāk ar terminu "reģions" saprot noteiktu teritoriju, kas var būt visdažādākā lieluma, bet kurai ir noteiktas kopīgas pazīmes, un tai nebūt nav jābūt vienas valsts teritorijai.

Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcijā reģions formulēts kā relatīvi viendabīga Latvijas teritorijas daļa (pagastu un pilsētu kopa, rajons vai rajonu kopa), ko vieno noteikta pazīme vai kopīga problēma. (Koncepcija, 1998). Likuma par īpaši atbalstāmajiem reģioniem izpratnē reģiona jēdziens traktēts plašāk, saprotot ar reģionu arī atsevišķus pagastus un pilsētas (Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem, 1997).

Lai sadalītu valsts teritoriju reģionos, var izmantot dažādus kritērijus (pazīmes). Šie kritēriji tiek iedalīti divās grupās: normatīvajos un analītiskajos kritērijos. Atkarībā no tā, kādus kritērijus (normatīvos vai analītiskos) izmanto reģionu veidošanā, arī reģioni var būt normatīvie vai analītiskie (funkcionālie) (Regions, 1995).

Normatīvie reģioni tiek veidoti pēc politiskās pieejas - tie ir politiskās gribas izpausme. Normatīvo reģionu robežas parasti nosaka atbilstoši reģionālajām un vietējām pašvaldībām uzticētajiem uzdevumiem un iedzīvotāju skaitam, kas nepieciešams, lai šos uzdevumus efektīvi un ekonomiski veiktu, kā arī dažkārt atbilstoši vēsturiskajiem, kultūras un citiem faktoriem, kuri jāņem vērā, lai saglabātu reģionālās vai vietējās pašvaldības specifiku un autonomiju.

Analītiskie (funkcionālie) reģioni tiek noteikti atbilstoši analītiskajām prasībām. Tie tiek klasificēti pēc ģeogrāfiskiem vai sociāli ekonomiskajiem kritērijiem (piemēram, pēc reģionālās ekonomikas viendabības vai polaritātes) (Regions, 1995).

Gan normatīvo, gan analītisko reģionu pieejai ir savas priekšrocības un savi trūkumi. Normatīvajiem reģioniem ir skaidri noteiktas teritoriālā iedalījuma robežas un administratīvās struktūras, ieskaitot pašvaldības. Tie ir zināmi un stabili, iedalījums normatīvos reģionos parasti tiek lietots gadījumos, kad reģionu tīklam ir jāaptver visa valsts teritorija.

Savukārt analītiskie (funkcionālie) reģioni dod īpašas priekšrocības ekonomiskās analīzes procesā. Tie ir sevišķi piemēroti, nosakot dažāda veida problēmreģionus.

Klasificējot teritorijas pēc ģeogrāfiskām pazīmēm, var izdalīt teritorijas ar pierobežu režīmu, jūras piekrastes joslas, transporta koridoru teritorijas, kalnainās teritorijas, saudzējamās teritorijas u.c. Tā, piemēram, Somijā, Zviedrijā un Norvēģijā kā specifiskus reģionus izdala reti apdzīvotās ziemeļu teritorijas, Somijā un Dānijā - salas.

Dažkārt reģioni tiek klasificēti arī pēc tiem raksturīgām darbības sfērām, piemēram, ogļieguves reģioni, dzelzceļa kustības reģioni, lauksaimniecības reģioni, mezsaimniecības reģioni utt.

Pēc sociāli ekonomiskās attīstības līmeņa var izdalīt reģionus ar augstiem sociāli ekonomiskās attīstības rādītājiem progresīvie (advanced), attīstītie (developed) u.c. un reģionus ar zemu sociāli ekonomiskās attīstības līmeni - depresīvie (depressed), atpalikušie (lagging), novājinātie (distressed), pamestie (derelicted) u.c. (Фатеев, 1994). Atsevišķi var izdalīt pārslogotus (overheated) reģionus, pie kuriem Latvijas kontekstā var pieskaitīt arī Rīgas pilsētu.

Pārslogotus reģionus kopā ar mazattīstītiem reģioniem var uzskatīt par problēmreģioniem, tas ir, par tādiem reģioniem, kuros ilgstoši saglabājas negatīvas ekonomiskās un/vai sociālās attīstības tendences.

Savukārt no problēmreģioniem var izdalīt īpaši atbalstāmos reģionus. Šāds statuss dod tiesības piemērot reģionālās attīstības instrumentus.

Dažās valstīs ir izveidoti plānošanas ekonomiskie reģioni. Tie kalpo galvenokārt sociāli ekonomiskās plānošanas nolūkiem. Plānošanas ekonomiskie reģioni bija izveidoti arī Lietuvā un Latvijā, kad tās atradās PSRS sastāvā. Latvijā bija 8 šādi reģioni. Katrs no tiem caurmērā aptvēra 3-4 administratīvos rajonus.

Dažkārt no sākotnēji plānošanas ekonomiskajiem reģioniem tiek izveidoti reģioni ar savām reģionālajām varas un pārvaldes institūcijām. Piemēram, Īrijā no 9 plānošanas reģioniem deviņdesmitajos gados izveidoja 8 administratīvās varas reģionus.

Šobrīd Latvijā atsevišķas pašvaldības pēc savas iniciatīvas ar ieinteresēto pašvaldību lēmumu veido plānošanas reģionus vienotu attīstības plānu izstrādei. Šajā gadījumā plānošanas reģioni neaptver visu Latvijas teritoriju.

Reģionālā attīstības politika ir valsts strukturpolitikas (politisku pasākumu kopumu, ar kuriem tiek ietekmēta ekonomikas nozaru un/vai reģionālā struktūra) sastāvdaļa. Tā ir valdības, pašvaldību, starpvalstu organizāciju un citu institūciju mērķtiecīga darbība, izmantojot speciāli izstrādātus instrumentus atiecībā uz dažādām teritoriālām vienībām, lai samazinātu teritoriāli ekonomiskās atšķirības. Reģionālās attīstības politikas veidošana nozīmē valsts kopējai attīstībai atbilstošu reģionāli diferencētu attīstības pamatprincipu, pamatvirzienu un prioritāšu mērķu noteikšanu.

Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcijā reģionālā attīstība formulēta kā ilglaicīgi visas Latvijas un katra tās reģiona dabas un kultūrvides, sociālās un saimnieciskās attīstības procesi. Turpat norādīts, ka reģionālās attīstības procesi ir divējādi:

- pašattīstības, kas balstās uz vietējiem resursiem un apstākļiem;
- mērķtiecīgi vadītie, kurus nosaka mērķtiecīga valsts un pašvaldību reģionālās attīstības politika.

Savukārt reģionālās attīstības politika koncepcijā formulēta kā saskaņota un organizēta rīcība valsts reģionālajai attīstībai, kas ietver sevī noteiktu darbības principu, metožu, līdzekļu un pasākumu kopumu (Koncepcija, 1998.).

Reģionālās politikas galvenie subjekti ir:

- valsts varas un pārvaldes institūcijas;
- pašvaldības;
- starptautiskas organizācijas;
- nevalstiskas organizācijas.

Reģionālās attīstības politikas objekti ir dažādu līmeņu (pagastu, pilsētu, rajonu, apriņķu, grāfiņu, apgabalu u.c.) pašvaldības; zemju, pavalstu, provinču u.c. teritoriālo vienību teritoriālās valsts varas un pārvaldes institūcijas; privātzņēmēji; nevalstiskas organizācijas, kā arī indivīdi un ģimenes.

Reģionālās attīstības politikas izstrādāšanā un īstenošanā bez tās iepriekšminētajiem galvenajiem subjektiem jācenšas iesaistīt arī uzņēmējus un vietējos iedzīvotājus. Reģionālā politika ietver sevī sociālo un ekonomisko, kā arī ekoloģisko aspektu, kuri savā starpā, it sevišķi pirmie divi, ir ļoti cieši saistīti.

Reģionālās attīstības politika izpaužas kā tiešā (explicit) un netiešā (implicit) politika. Visbiežāk, runājot par reģionālās attīstības politiku, ar to saprot tiešo, bet domājams, ka nākotnē arvien palielināsies netiešās reģionālās attīstības politikas nozīme. Ar netiešo saprot jebkura makroekonomiskās politikas lēmuma ietekmi uz reģionālo attīstību.

## 2. Statistikas reģioni Eiropas Savienības valstīs un Latvijā

Latvijai, gatavojoties kļūt par ES dalībvalsti, veidojot reģionālo politiku, jāizmanto ES reģionālās politikas prakse. Tā kā ES palīdzība galvenokārt tiek koncentrēta uz reģioniem, nevis valstīm, tad svarīgi ir Latvijā reģionus veidot tā, lai tie atbilstu gan nacionālajām, gan ES prasībām.

Lai ātrāk iekļautos ES un atvieglotu pirmstrukturālo un citu fondu saņemšanu pirms Latvijas iestāšanās ES, Latvijas statistikas reģioniem, kas nākotnē, iespējams, varētu kļūt arī par reģioniem plašākā nozīmē, jāiekļaujas ES statistikas reģionu sistēmā.

Lai savāktu un analizētu statistisko informāciju pa reģioniem, atvieglotu un unificētu problēmreģionu noteikšanu un īstenotu reģionālo politiku, ES lieto teritoriālo vienību klasifikāciju (nomenklatūru) statistikas nolūkiem (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics, saīsināti NUTS).

NUTS ir izstrādājis Eurostat (Eiropas Savienības statistikas iestāde Luksemburgā) sadarbībā ar citiem Eiropas Komisijas departamentiem.

NUTS klasifikācija ir izstrādāta un tiek pilnveidota, vadoties no šādiem principiem:

- NUTS pamatā tiek veidots uz institucionālā dalījuma bāzes (normatīvajiem kritērijiem).

kāda ir spēkā antieciņgājās ES valstīs, lai arī normatīvie (administratīvie) reģioni dažādās valstīs visai būtiski atšķiras.

- NUTS klasificē teritoriālās vienības pēc vispārējām pazīmēm.  
Dažās ES valstīs ir specifiskas nozaru vai darbības veidu teritoriālās vienības, piemēram, kalnrūpniecības reģioni, dzelzceļa satiksmes reģioni, lauksaimniecības reģioni u.c. Taču NUTS neparedz šādu specifisku teritoriālo vienību izmantošanu, dodot priekšroku pēc vispārējām pazīmēm noteiktām teritoriālām vienībām.
- NUTS ir hierarhiskā klasifikācija.  
NUTS sastāv no 5 hierarhiskās klasifikācijas līmeņiem, tai skaitā no 3 reģionālajiem un 2 lokālajiem līmeņiem. Katra līmeņa teritoriālās vienības kopā veido visu valsts teritoriju. Atbilstoši NUTS ES teritorija ir sadalīta 77 reģionos pirmajā līmenī, 206 reģionos otrajā līmenī, 1031 reģionā trešajā līmenī. NUTS 4 līmenis ir noteikts tikai daļā no ES valstīm (Apvienotajā Karalistē, Īrijā, Somijā, Luksemburgā, Portugālē un Grieķijā). NUTS 5 līmenis sastāv no 98433 vietējām pašvaldībām pēc stāvokļa uz 1995.gada 1.martu (Regions, 1995).

Latvijas teritoriālo vienību iespējama sadalījums atbilstoši NUTS klasifikācijai atspoguļots tabulā. Šādu sadalījumu neoficiāli atbalsta Eurostat.

1.tabula. Latvijas teritoriālo vienību iespējama sadalījums atbilstoši ES statistisko vienību klasifikācijai NUTS

	Teritoriālo vienību skaits Latvijā	Teritoriālās vienības vidējie rādītāji			
		platība tūkst.kv.km		pastāvīgo iedzīvotāju skaits tūkst.	
		Latvijā	ES	Latvijā	ES
NUTS 1 Latvija	1	64,6	42,0	2458	4843
NUTS 2 Latvija	1	64,6	15,7	2458	1810
NUTS 3 Rīga, 4 reģioni	5	12,9	3,1	492	362
NUTS 4 26 reģioni un 7 republikas pilsētas	33	2,0		74	
NUTS 5 Pagasti un pilsētas	563	0,1	0,03	4,4	3,8

NUTS 1 un NUTS 2 līmeņos var ieslēgt Latvijas valsti kopumā.

Platības ziņā Latvijas teritorija (64,6 tūkst. kv.km) ir 1,5 reizes lielāka nekā NUTS 1 līmeņa reģiona vidējā platība ES valstīs (42,0 tūkst. kv.km), bet iedzīvotāju skaits Latvijā (2,5 milj.) ir gandrīz divas reizes mazāks nekā caurmērā ES valstīs NUTS 1 līmenī (4,8 milj.).

NUTS 2 līmenī Latvijas teritorija ir četras reizes lielāka nekā caurmērā ES valstīs (15,7 tūkst.kv.km). Arī iedzīvotāju skaits šajā līmenī Latvijā ir par 36% lielāks nekā caurmērā ES valstīs (1,8 milj.).

NUTS 3 līmenī var izdalīt galvaspilsētu Rīgu un četrus valsts reģionus: Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali. Šāda sadalījuma pamatā ir senie etniskie novadi, kas pakāpeniski veidoja Latvijas teritoriju. Šī līmeņa teritoriālais sastāvs šobrīd atbilst pieciem Saeimas vēlēšanu apgabaliem. Pašlaik Latvijā NUTS klasifikācijas trešajā līmenī nav valsts varas vai pašvaldību institūciju (izņemot Rīgu). Trešā līmeņa reģionu vidējā teritorijas platība Latvijā (12,9 tūkst. kv.km) ir 4,2 reizes lielāka nekā caurmērā ES valstīs (3,1 tūkst.kv.km), bet iedzīvotāju skaits (492 tūkst.) ir par 36% lielāks nekā caurmērā ES valstīs (362 tūkst.)

NUTS 4 līmenī Latvijā varētu būt iekļaujami 26 administratīvie rajoni un 7 republikas pilsētas. Administratīvā rajona (bez republikas pilsētām) vidējā platība Latvijā ir 2,5 tūkst. kv.km, iedzīvotāju skaits caurmērā vienā administratīvajā rajonā - 47 tūkst.

NUTS 5 līmeni veido pagasti un pilsētas. Pavisam Latvijā šajā līmenī ir 563 administratīvi teritoriālas vienības. Vienas vietējās pašvaldības vidējā platība Latvijā ir 115 kv.km un tajā caurmērā dzīvo 4,4 tūkst. cilvēku. Iedzīvotāju vidējais skaits vienā vietējā pašvaldībā ES valstīs ir nedaudz mazāks (3,8 tūkst.), bet to vidējā platība ir vairāk nekā trīs reizes mazāka nekā Latvijā.

Visai līdzīgi ir paredzēta statistikas reģionu veidošana Igaunijā un Lietuvā un to tālāka iekļaušana ES NUTS klasifikācijā.

Abās mūsu kaimiņvalstīs NUTS 1 un NUTS 2 līmeņos paredzēts iekļaut visu valsti kopā. Igaunijā nomenklatūras trešajā līmenī plāno iekļaut 5 apriņķu grupas, ceturtajā līmenī - 15 apriņķus, piektajā līmenī - 254 vietējās pašvaldības.

Lietuvā NUTS 3 līmenī domāts iekļaut 10 provinces (apskritis), NUTS 4 līmenī - 56 vietējās pašvaldības, NUTS 5 līmenī - 446 seniunijas.

NUTS klasifikācija galvenokārt tiek izmantota šādiem mērķiem:

1. ES valstu reģionālās statistikas datu savākšanai, pilnveidošanai, harmonizēšanai (saskaņošanai) un izplatīšanai.

Jau, sākot no šī gadsimta septiņdesmitajiem gadiem, NUTS pakāpeniski aizvietoja specifiskos teritoriju iedalījumus (lauksaimniecības reģioni, transporta reģioni u.c.) dažādām statistikas nozarēm. Uz NUTS klasifikācijas bāzes tika pilnveidoti reģionāli ekonomiskie konti, reģionālā sociālā statistika, reģionālā lauksaimniecības statistika un citu nozaru reģionālā statistika. Piemēram, reģionālie ekonomiskie konti pa nozarēm tiek veidoti NUTS 2 un NUTS 3 līmeņos, bezdarba līmenis tiek noteikts NUTS 3 līmenī.

2. Reģionu sociāli ekonomiskajai analīzei.

Reģionu sociāli ekonomisko analīzi, ieskaitot reģionāli nacionālo problēmu analīzi. Eiropas Komisija galvenokārt veic NUTS 2 līmenī, dažkārt arī NUTS 3 un NUTS 1 līmeņos.

3. ES reģionālās politikas izstrādāšanai.

Lai saņemtu palīdzību no ES strukturālajiem fondiem, attīstībā atpalikuši reģioni, kuros iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir zem 75% no ES vidējā līmeņa (1.mērķa



reģioni), kā arī reti apdzīvotas teritorijas (6.mērķa reģioni) tiek noteiktas no NUTS 2 līmeņa teritoriālām vienībām. Pārējo mērķu reģionus parasti izvēlas no NUTS 3 līmeņa teritoriālajām vienībām (Decand, 1996).

Savukārt ES valstis savā iekšienē reģionālo politiku galvenokārt realizē caur NUTS 4 un NUTS 5 lokālo līmeņu teritoriālajām vienībām.

Tādējādi arī Latvijai vajadzētu rēķināties, ka ES savu reģionālo politiku pamatā īsteno attiecībā uz Latviju kopumā, Rīgu un 4 reģioniem (Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali), ja tiks ieviesta šajā darbā minētā statistikas reģionu sistēma Latvijā.

Nenoliedzami, ka administratīvi teritoriālā reforma ienesīs izmaiņas esošajā teritoriālajā iedalījumā. Ja pašvaldību apvienošanās būs masveidīga un to skaits samazināsies, piemēram, līdz 150, tad acīmredzot arī rajonu (apriņķu) skaitu varētu samazināt. Ja rajonu (apriņķu) skaits samazināsies būtiski (piemēram līdz 10), tad loģiski radīsies jautājums, vai ir nepieciešamība vienlaicīgi saglabāt reģionus un rajonus (apriņķus).

### 3. Administratīvi teritoriālās reformas likums

Reģionālās atbilstības politikas realizācijas būtiska sastāvdaļa ir administratīvi teritoriālā reforma. Atbilstoši administratīvi teritoriālās reformas likumam, kuru Saeima pieņēma 1998.gada 21.oktobrī, reformas mērķis ir izveidot ekonomiski attīstīties spējīgas administratīvās teritorijas ar vietējām un reģionālajām pašvaldībām, kas nodrošinātu kvalitatīvu pakalpojumu sniegšanu iedzīvotājiem.

Likums nosaka, ka pēc administratīvi teritoriālās reformas Latvijā ir šādas pašvaldības:

- vietējās pašvaldības - novados, pilsētās un pagastos;
- reģionālās pašvaldības - apriņķos.

Ar novadu saprot administratīvo teritoriju, kura izveidota, apvienojoties pagastiem, pilsētām vai pagastiem un pilsētām, un kurā ir viena vietēja pašvaldība. Savukārt apriņķis sastāv no novadiem, pilsētām (ieskaitot republikas pilsētas) un pagastiem, izņemot Rīgu (Teritoriālās reformas likums, 1998). Novada, pagasta un pilsētas administratīvo teritoriju, pamatojoties uz attiecīgās pašvaldības lēmumu, nosaka Ministru kabinets.

Apvienošanās rezultātā izveidojusies jaunā pašvaldība pēc saskaņošanas ar Administratīvi teritoriālās reformas padomi ir tiesīga saglabāt pagasta vai pilsētas statusu.

Pozitīvi var atzīmēt to, ka likums pamatā balstās uz pašvaldību brīvprātīgu apvienoanos un kā alternatīvu teritoriālai reformai vai arī kā tās pirmo posmu paredz vietējo pašvaldību sadarbību.

Vietējo pašvaldību administratīvi teritoriālā reforma tiek realizēta līdz 2004.gada 30.novembrim. Tā tiek veikta divos posmos:

- pēc vietējo pašvaldību iniciatīvas - līdz 2003.gada 31.decembrim;
- pēc Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas izstrādātiem un likumā noteiktajā kārtībā saskaņotiem projektiem - no 2004.gada 1.janvāra līdz 2004.gada 30.novembrim (Teritoriālās reformas likums, 1998.).

Administratīvi teritoriālās reformas ietvaros tiek īstenoti šādi pasākumi:

- a) administratīvo teritoriju izpēti;
- b) pagastu un pilsētu apvienošanās (sadarbības) projektu sagatavošana;
- c) pagastu un pilsētu apvienošanās (sadarbības) projektu realizācija.

Izpēti, projektu sagatavošanu un realizāciju veic par valsts piešķirtajiem finansu līdzekļiem.

Pašvaldībām, kas šajā likumā noteiktajā kārtībā veic reformu, tiek piešķirta vienreizēja dotācija no valsts budžeta viena līdz piecu procentu apmērā no apvienojušos pašvaldību gada budžetu kopapjoma.

Pilsētu un pagastu administratīvi teritoriālās reformas nepieciešamības vērtēšanas kritēriji ir šādi:

- pašvaldības teritorijas ilglaicīga attīstība;
- finansu ieņēmumu bāze;
- pašvaldības funkciju veikšanai nepieciešamā infrastruktūra;
- iedzīvotāju skaits;
- pašvaldību ekonomiskā, ģeogrāfiskā un vēsturiskā vienotība;
- pašvaldības pakalpojumu sasniedzamība;
- citi nosacījumi pēc rajona padomes priekšlikuma (Teritoriālās reformas likums, 1998.).

Likums nosaka, ka pēc divu vai vairāku administratīvo teritoriju apvienošanās līdz kārtējām pašvaldību vēlēšanām pagasta padomes vai pilsētas domes sastāvā ir visi attiecīgajā administratīvajā teritorijā ievēlētie deputāti. Novada lēmējinstītūcija ir dome.

Likumā uzsvērta subsidiaritātes principa ievērošanas nepieciešamība, sadalot funkcijas starp valsts pārvaldes institūcijām, apriņķa pašvaldībām un vietējām pašvaldībām. Subsidiaritātes princips nozīmē to, ka augstāka līmeņa iestādēm uzdod tikai to funkciju pildīšanu, kuras nav iespējams vai nav lietderīgi pildīt zemāka līmeņa iestādēm. Ministru kabinetam līdz 2000. gada beigām jāsagatavo priekšlikumi par valsts teritorijas iedalījumu apriņķos un par valsts pārvaldes reģionālo institūciju un apriņķu pašvaldību funkcijām. Šie priekšlikumi jānodod apspriešanai pašvaldībām (Teritoriālās reformas likums, 1998.).

Valsts iedalījums apriņķos tiek veidots, lai nodrošinātu:

- reģionālo pašvaldību funkciju izpildi;
- valsts pārvaldes reģionālo funkciju izpildi;
- reģionālo plānošanu un attīstību;
- reģionālo pašvaldību un valsts pārvaldes institūciju sadarbību un darbības koordināciju (Teritoriālās reformas likums, 1998.).

Zināmas grūtības optimāla apriņķu skaita un robežu noteikšanai līdz 2000. gada beigām var sagādāt tas apstāklis, ka pirmā līmeņa pašvaldību brīvprātīga apvienošanās vēl turpināsies līdz 2003. gada beigām. Bet, kā zināms, viens no faktoriem apriņķu platības noteikšanai ir vietējo (novadu, pilsētu un pagastu) pašvaldību skaits apriņķī.

Administratīvi teritoriālās reformas koordinācijai Ministru kabinets izveido Administratīvi teritoriālās reformas padomi. Padomes sastāvā vienādā skaitā ietilpst Latvijas Pašvaldību savienības un valsts pārvaldes institūciju pilnvaroti pārstāvji. Padome dod atzinumus par administratīvo teritoriju izpēti un apvienošanās (sadarbības) projektiem, kā arī par normatīvo aktu projektiem administratīvi teritoriālās reformas jautājumos, apstiprina administratīvo

teritoriju izpētes un apvienošanās (sadarbības) projektu sagatavošanas metodiku un sagatavo priekšlikumus administratīvo teritoriju izpētei un apvienošanās (sadarbības) projektiem. Savukārt katrā rajonā (apriņķī) izveido savas rajona (apriņķa) padomes. Tās veic pasākumus, kas nodrošina administratīvo teritoriju izpēti un apvienošanās (sadarbības) projektu sagatavošanu, dod atzinumus par tiem, nodrošina pašvaldību, valsts iestāžu un iedzīvotāju informēšanu par administratīvi teritoriālo reformu (Teritoriālās reformas likums, 1998.).

#### 4. Administratīvi teritoriālās reformas īstenošana un attieksme pret to

Pirms vēl "Administratīvi teritoriālās reformas likums" tika pieņemts LR Saeimā, 1998. gadā jau notika četru Latvijas rajonu – Talsu rajona, Ludzas rajona, Saldus rajona un Ogres rajona izpēte. Katra rajona izpētes mērķis bija sniegt objektīvu pārskatu par reālo situāciju pašvaldībās, raksturot dažādu mērķu grupu attieksmi pret administratīvi teritoriālo reformu, kā arī, pamatojoties uz veikto izpēti un uz izzināto attieksmi, sniegt priekšlikumus par jaunu pašvaldību veidošanas iespējām un konkrētiem pasākumiem, kas veicami. Pirmā tika veikta Talsu rajona izpēte un to realizēja "Blezūrs – Konsultāciju birojs"

Talsu rajona izpētes rezultātu analīze rāda, ka pašvaldību sociāli ekonomiskās attīstības līmenis caurmērā ir tieši proporcionāls iedzīvotāju skaitam tajās. Piecās stiprākajās sociāli ekonomiskajā ziņā pašvaldībās caurmērā dzīvo 4509 cilvēki, otrajā stiprākajā piecniekā 2236 cilvēki, trešajā piecniekā 1750 cilvēki un ceturtajā piecniekā - 1218 cilvēki. Tādējādi var izdarīt secinājumu, ka pēc iedzīvotāju skaita lielākās pašvaldības ir sociāli ekonomiskajā ziņā attīstītākas nekā mazākas pašvaldības. Pareizs ir arī otrs, izrietošs no iepriekšējā, secinājums: sociāli ekonomiskajā ziņā attīstītākās pašvaldībās caurmērā dzīvo vairāk iedzīvotāju nekā mazāk attīstītās pašvaldībās. Šos secinājumus, protams, nedrīkst absolutizēt un attiecināt uz katru individuālu gadījumu. Tie ir pareizi tikai kā kopīga tendence.

Viens no izpētes galvenajiem mērķiem bija attieksmes pret administratīvi teritoriālo reformu raksturošana. Attieksme pret reformu tika izzināta atsevišķi trim grupām:

- pašvaldību vadītājiem;
- pašvaldību deputātiem, revīzijas komisijas locekļiem un darbiniekiem;
- iedzīvotājiem.

Pašvaldību vadītāju viedoklis tika izzināts ar aptaujas anketas palīdzību, kā arī pārrunu rezultātā. Pēc aptaujas datiem gandrīz puse deviņu pašvaldību padomes (domes, priekšsēdētāji vēlas, lai pašvaldība apvienotos ar citām pašvaldībām un tikai piecu pašvaldību vadītāji ir pret apvienoanos. Pārējiem pašvaldību vadītājiem izpētes brīdī vēl nebija skaidras atbildes uz šo jautājumu. Šādi ir rezultāti par attieksmi pret pašvaldību apvienoanos vispār. Taču, domājot par konkrētām pašvaldību teritoriju apvienošanās iespējām, nereti var just, ka vadītājiem objektīvi izvērtēt situāciju un spriest par apvienoanos vai teritoriju robežu maiņu traucē personīgās ambīcijas un savstarpējās nesaskaņas.

Salīdzinot ar iedzīvotāju attieksmi pret pašvaldību apvienoanos, pašvaldību vadītāji nav tik ļoti noskaņoti pret to. Tuvākā vai tālākā nākotnē viņi redz iespēju apvienoties, bet gan ar nosacījumu, ka no valsts puses būs paredzētas finansu garantijas. Tāpēc ne sevišķi pamatoti ir visai bieži dzirdētie apgalvojumi, ka pašvaldību padomju (domju) priekšsēdētāji neatbalsta administratīvi teritoriālo reformu, jo baidās zaudēt savus krēslus.

Atšķirībā no padomes (domes) priekšsēdētājiem visās pašvaldībās vairums deputātu, revīzijas komisijas locekļu un pašvaldību darbinieku, ar kuriem bija pārrunas, iestājas pret pašvaldības

apvienošanu ar citām pašvaldībām. Neviens apvienošanu neuzskata par divām vai vairākām pusēm izdevīgu pasākumu, bet gan par pievienošanu kādai pašvaldībai vai kādas pašvaldības teritorijas pievienošanu. Apvienošanas tiek saistītas ar kaut kādu iestāžu likvidēšanu. Deputāti un pašvaldības darbinieki baidās, ka, pašvaldībām apvienojoties, zudīs saikne ar iedzīvotājiem, varētu tikt likvidētas mazās skolas. Tādējādi uzreiz parādītos centru un nomaļu problēma. Proti, centrs attīstīsies, bet nomaļes panīks. Jau pašreiz pat teritorijas ziņā nelielās pašvaldības atzīst, ka grūti ir nodrošināt pilnvērtīgu saikni ar pagastu nomaļēm.

Tāpat kā viens no galveniem pretargumentiem pašvaldību apvienošanai tiek minēta bēdīgā pieredze, ko deva mazo kolhozu un ciema padomju teritoriju apvienošana sociālisma periodā, kad apvienošanās rezultātā centrs attīstījās, bet nomaļes panīka. Pašvaldību darbinieki atzīst, ka teritoriālā reforma asociējas ar kaut ko nezināmu, neskaidru. Pašreiz pat darbiniekiem, nemaz nerunājot par iedzīvotājiem, trūkst informācijas par reformas norises gaitu, nav skaidras atbildes uz konkrētiem jautājumiem, kas saistīti ar pašvaldību darbu (pašvaldību nosaukumi, pieraksti, zemes grāmatas utt).

Iedzīvotāju aptauja Talsu rajonā aptvēra 2233 personas, kas sastādīja 4.5% no rajona iedzīvotāju kopskaita. Atbildi sniegušo respondentu skaits sastādīja no 1,4% (Talsi) līdz 14.1% (Ķūļciema pagasts) no pašvaldības iedzīvotāju skaita. No Valdemārpils pagasta pašvaldības, kas palāvās tikai uz aptaujas anketu izplatīšanu caur pašvaldības informācijas lapām, tika saņemts pārāk mazs anketu skaits (15), lai aptaujas datus varētu uzskatīt par pietiekoši reprezentatīviem. Mērsraga pagasts aptaujā nepiedalījās.

Respondentu loks aptvēra privātā sektora darbiniekus, valsts un pašvaldību institūciju darbiniekus, nestrādājošos pensionārus u.c.

Uz jautājumu "Vai esiet pietiekami informēti par teritoriālo reformu?" tikai 26% no anketu iesniegšajiem respondentiem deva pozitīvu atbildi, bet 40% no respondentiem atbildēja "nē". Šādi rādītāji liecina, ka centrālajam institūcijām un pašvaldībām plašāk jāinformē iedzīvotāji par reformas mērķiem, uzdevumiem, iespējamiem risinājumiem, iedzīvotāju lomu reformu īstenošanā.

Positīvas atbildes, kas liecina par pietiekamu informētību par teritoriālo reformu, svārstījās no 14% (Talsi) un 15% (Stende) līdz 48% (Īves pagasts) un 52% (Abavas pagasts).

Uz pašu svarīgāko jautājumu "Vai Jūs vēlētos, lai Jūsu pašvaldība apvienotos ar citām" iedzīvotāju atbildes rajonā kopumā sadalījās šādas: jā - 11%, nē - 64%, grūti pateikt - 25%.

Tādējādi rajonā kopā pašvaldību apvienošanās piekritēju ir gandrīz sešas reizes mazāk nekā tās pretinieku. Taču svarīgāka šajā jautājumā ir iedzīvotāju nostāja tieši katrā pašvaldībā. Ļoti pārlicecinošs līderis jautājumā par pašvaldību apvienošanu ir Sabīle, kurā 47% iedzīvotāju iestājas par apvienošanu. Pie tam Sabīle ir vienīgā pašvaldība rajonā, kurā apvienošanās atbalstītāju ir vairāk nekā noliedzēju (25%). Paradoksāli, ka tieši Abavas pagastā, kas varētu būt potenciālais pagasts, ar kuru Sabīles pilsēta varētu apvienoties (tas atrodas ap Sabīli), ir vislielākais apvienošanās noliedzēju procents (89%). Tāds pats apvienošanās noliedzēju īpatsvars ir arī Ģibuļu pagastā. Ģibuļu pagastā tikai 1% iedzīvotāju atbalsta pašvaldību apvienošanu. Īves pagastā tādu atbalstītāju ir 2%, Virbu pagastā - 3%, Rojas un Īrbagu pagastā - 4%, Abavas pagastā - 8%, Dundagas un Ķūļciema pagastā - 9%, Vandzenes un

Laucienes pagastos - 10%. Talsos par pašvaldības apvienošanu ar citām pozitīvi izteikušies 12% respondentu, negatīvi - 49%.

Iedzīvotāju aptaujas anketas aizpildīja arī 333 pašvaldību institūciju darbinieki jeb 15% no respondentu kopskaita. Pašvaldību institūciju darbinieki ir nedaudz labāk informēti par teritoriālo reformu nekā iedzīvotāji kopumā. 35% no ankešu iesniedzējiem uzskata, ka ir pietiekami informēti. Reformu piekritēju pašvaldības institūciju darbinieku vidū (10%) ir nedaudz mazāk nekā rajonā kopumā (11%). Visvairāk to ir Stendē (46%), Lubes pagastā (40%) un Sabilē (39%). Pret reformām iestājas 69% no pašvaldību institūciju darbiniekiem.

Kā iespējamās pozitīvās izmaiņas pašvaldību apvienošanās gadījumā iedzīvotāji min:

- jaunu darba vietu radīšanu 22% (vismazāk Abavas un Ģibuļu pagastos - 8%, visvairāk Talsos - 42%);
- sociālās un veselības aprūpes uzlabošanu 17% (Ģibuļu pagastā - 4%, Ķūļciema pagastā - 42%);
- labākus komunālos pakalpojumus 10% (Ģibuļu pagastā - 4%, Ķūļciema pagastā - 22%);
- iespējas gūt kvalitatīvu izglītību - 9% (Balgales un Ģibuļu pagastos - 2%, 22%);
- iespējas uzturēt bērnu dārzus - 5% (Īves un Virbu pagastos - 0, Balgales pagastā - 14%);

Kā negatīvās sekas, kas varētu rasties, pašvaldībām apvienojoties, tiek minētas:

- samazināsies iespējas risināt vietējās problēmas 58% (Sabilē pagastā - 89%);
- sāksies bijušo pašvaldību centru panīkums - 40% (Sabilē - 14%, Īves pagastā - 85%);
- pilsētas diktēs savu politiku 38% (Sabilē - 15%, Abavas pagastā - 76%);
- tiks likvidētas mazās skolas 38% (Lubes pagastā - 9%, Īves pagastā - 82%);
- tiks zaudētas darba vietas 26% (Talsos un Sabilē - 12%, Īves pagastā - 65%).

Lai sekmīgi un demokrātiski īstenotu teritoriālo reformu, nepieciešams sagatavot likumprojektu par vietējiem referendumiem; plaši iesaistīt pašvaldības un vietējos iedzīvotājus reformu projektu izstrādē un īstenošanā, vajadzības gadījumos organizēt vietējos referendumus, kā arī ciešāk saistīt administratīvi teritoriālās reformas ar reģionālo politiku, tai skaitā ar īpaši atbalstāmajiem reģioniem.

Daudz lielāku atbalstu nekā pašvaldību apvienošanās iespējas gan pašvaldību vadītāju, gan darbinieku vidū ir guvusi pašvaldību sadarbības iespēja. Talsu rajonā atsevišķas pašvaldības jau uzsākušas sadarbību kopīgu uzdevumu veikšanā. Šāda sadarbība var būt kā pirmais posms tālākai pašvaldību teritoriju apvienošanai vai arī kā alternatīvs risinājums pašvaldību apvienošanai. Talsu rajonu pamatoti var uzskatīt par plašākas pašvaldību sadarbības iniciatoru valstī. Runa ir par pagastu apvienības "Ziemeļkurzeme" izveidošanu, kurā šobrīd ir iekļauti 9 pagasti, tai skaitā 4 pagasti no Ventspils rajona.

Pamatojoties uz Talsu rajona izpēti, "Blezūrs – Konsultāciju biroja" eksperti ieteica, ka, lai administratīvi teritoriālā reforma būtu sekmīga, vajadzētu ievērot šādus reformas pamatprincipus:

- Cilvēks ir svarīgāks par shēmām. Realizējot reformas, noteikti jāņem vērā vietējo iedzīvotāju, deputātu un speciālistu vēlmes un ieteikumi, nevis tikai jāvadās no abstraktiem normatīviem.
- Administratīvi teritoriālā reforma nav pašmērķis, bet gan līdzeklis, kas sekmē pašvaldību attīstību. Ja šo attīstību labāk var panākt ar citiem alternatīviem līdzekļiem, tad tie ir jāizmanto.
- Katra pašvaldība ir unikāla ar savu specifiku un īpatnībām un jārespektē katras pašvaldības tiesības izvēlēties savu attīstības ceļu.
- Jāatbalsta un jāsekmē dažādi pašvaldību attīstības ceļi:
  - sadarbība kopīgu uzdevumu veikšanai;
  - pašvaldību apvienību izveidošana;
  - brīvprātīga apvienošanās vai pašvaldību teritoriju izmainīšana.
- Katrā pašvaldībā jāveic izpētes darbi par labākā attīstības varianta atrašanu. Tieši šādas dažādas zinātniski pamatotas pašvaldību attīstības formas varētu būt Latvijas pašvaldību attīstības un administratīvi teritoriālās reformas modeļa pamatā.
- Administratīvi teritoriālā reforma nav atdalāma no citiem pašvaldību reformas aktuāliem jautājumiem. Tā cieši jāsaista ar pašvaldību finanšu reformu, pašvaldību sociāli ekonomiskās attīstības plānošanu, teritorijas attīstības plānošanu, reģionālās ekonomiskās politikas veidošanu.
- Lai sekmētu reformu, valstij un pašvaldībām jāattīsta pašvaldību infrastruktūra, pirmām kārtām jāveic ceļu un sakaru sistēmas sakārtošana, jāizveido pašvaldību informācijas tīkls.
- Jāveic pašvaldību darbinieku un vietējo uzņēmēju apmācība dažādu projektu, programmu un plānu sastādīšanā, lai maksimāli varētu piesaistīt dažādus valsts un starptautiskos fondus un programmas.
- Nepieciešams izstrādāt katras iespējamās jaunās pašvaldības darbības ilgtermiņa plānu, kurā būtu atspoguļots:
  - komunālo pakalpojumu organizācija;
  - sabiedriskā transporta koncepcija un shēma;
  - izglītības iestāžu izvietojums;
  - kultūras un sporta objektu iespēju izvietojums;
  - veselības aprūpes shēma;
  - sociālās aprūpes shēma;
  - iedzīvotāju apkalpošanas centru izvietojums;
  - iedzīvotāju iesaistīšanas pašvaldības darbībā un informēšanas mehānisms;
  - pašvaldības informācijas sistēmas izveidošana.
- Plāns jāizstrādā, kopīgi vienojoties visām iesaistītajām pašvaldībām, un jāpieņem kā saistošs dokuments (līgums). Jaunajām pašvaldībām vai sadarbības apvienībām sava darbība jābalsta uz juridiski pamatotiem līgumiem, lai būtu garantijas, ka saistības saglabājas līdz ar jaunu deputātu ievēlēšanu.

- Zinot, kāda ir iedzīvotāju attieksme pret teritoriālo reformu, pašvaldībām noteikti jāsniedz iedzīvotājiem izsmeļoša informācija par nākotnes situāciju, izmaiņu mērķiem, uzdevumiem un gaitu. Pašvaldībām jāspēj atbildēt uz visiem ar pašvaldības darbību saistītiem iedzīvotājus interesējošiem jautājumiem. Iedzīvotāji nedrīkst atrasties neziņā par reformu.

## Literatūra

*Li* Ministru kabineta noteikumi, koncepcijas un programmas

Administratīvi teritoriālās reformas likums /Pieņemts 1998.g. 21.okt.// Latvijas Vēstnesis. 1998. – 30.okt.

Latvijas reģionālās attīstības politikas koncepcija / Akceptēta Ministru kabineta 1996.g. 3.dec. sēdē (prot. Nr. 58, 30&)// Reģionālā attīstība: Tiesību akti, noteikumi un koncepcijas. – Rīga: Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, 1998.

Likums "Par īpaši atbalstāmajiem reģioniem" / Pieņemts 1997.g. 22 maijā// Latvijas Vēstnesis. 1997. – 18.jūn.

### Publikācijas

Decand G. The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS), prepared for a seminar on regional statistics. Baden/Vienna, 5-8 March 1996.

Regionalisation and its Effects on Local Self – Government. – Strausbourg: Council of Europe, 1998.

Regions Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS). March, 1995. Luxembourg: Eurostat, 1995.

Фатеев В.С. Менеджмент и региональная политика за рубежом. – Минск: Наука и политика, 1994.

Talsu rajona izpētes rezultāti: Eiropas Savienības PHARE programma "Atbalsts teritoriālajai reformai Latvijā" /Gala atskaite - Rīga: SIA "Blezūrs - Konsultāciju birojs", 1998.

Vanags E. Administratīvi teritoriālā reforma un lauki //Latvijas vēstnesis. 1997. 24.sept.

## **EKONOMISKIE ASPEKTI LATVIJAS INTEGRĀCIJAI EIROPAS SAVIENĪBĀ**

**I.Sproģe, A.Sproģis** (*Latvijas Universitāte*)

Katras valsts iedzīvotāji vēlas dzīvot ilgi, veselīgi un pārticīgi. Šāda iespēja ir nodrošināta lielākai daļai attīstīto valstu iedzīvotāju. Latvijas iedzīvotājiem kā pēcsociālisma valsts iedzīvotājiem šādu iespēju nav, un politiskā situācija nedod pārliecību, ka tuvākos 3-10 gados šāda pārticība tiks nodrošināta. Lai radītu priekšnoteikumus Latvijas tautsaimniecības attīstībai, Latvijas valdība ir deklarējusi par vienu no prioritāriem mērķiem iestāšanos Eiropas Savienībā. Šādas prioritātes izvēles pamatā ir Latvijas ģeogrāfiskais izvietojums un politiskā situācija, kā arī neliels tirgus plašas ražošanas attīstībai un reizē arī neliels vietējās ražošanas preču klāsts. Šī Latvijas integrācijas mērķa sasniegšanai Latvija ir izīcīkusi lūgumu uzņemt viņu Eiropas Savienībā, un Eiropas Savienība iekļāvusi Latvijas Republiku kā kandidātvalsti integrācijai Eiropas Savienībā. Eiropas Savienība, izvērtējot kandidātvalstu ekonomiskos, politiskos, kriminālos u.c. apstākļus Latvijā, izvērtējusi Latviju kā otrās kārtas kandidātvalsti, tāpat kā Lietuvu. Turpretī Igaunija ierindota kā pirmās kārtas kandidātvalsts. Tā kā nav skaidri formulēts pirmās kārtas kandidātvalstu uzņemšanas galīgais termiņš, tad otrās kārtas kandidātvalstīm šis termiņš ir vēl neskaidrāks.

10 vai arī 15 gadu. Tātad integrācija Eiropas Savienībā ir realitāte, bet tā nenotiks tuvākos pāris gados. Tā kā deklarāciju par iestāšanos Eiropas Savienībā Latvijas valdība ir noteikusi kā pašu par sevi saprotamu, kurai nav citas alternatīvas, tad reizē ar to, Latvijai iestājoties Eiropas Savienībā, nav detalizēti izstrādāta ne integrācijas programma, ne iespējamās sekas (pozitīvās un negatīvās). Pati par sevi Latvijas integrācija Eiropas Savienībā nevar būt pašmērķis, bet tikai kā līdzeklis Latvijas tautsaimniecības attīstībai un reizē Latvijas iedzīvotāju labklājības palielināšanai. Kaut arī Eiropas Savienībā ar dažādu fondu atbalstu palīdz atpalikušākajām dalībvalstīm un veicina to attīstību, tomēr uzņemšana Savienībā pati par sevi nenodrošina iedzīvotāju labklājību kaut vai tanī līmenī, kurš sasniegts viszemāk attīstītai Eiropas Savienības valstij uzņemšanas periodā. Iedzīvotāju labklājības palielināšanai jāveic pasākumi valsts tautsaimniecības attīstībā, kas spētu radīt pamatnosacījumus iedzīvotāju labklājībai, t.i., pašai kandidātvalstij būs jāveic tautsaimniecības attīstības process. Integrācijas procesa pasākumu nodrošināšanai un faktiskā stāvokļa raksturošanai ir nepieciešams nešaubīgi raksturot tautsaimniecības attīstību dinamiskā un arī salīdzināmā ar citām valstīm.

Jebkuras valsts iedzīvotāju labklājības pamatā ir tautsaimniecības attīstība, tās stāvoklis. Pārsvārā attīstītās brīvā tirgus valstīs tautsaimniecības attīstībai lieto rādītāju "iekšzemes kopprodukts" gan kopumā, gan tā pieaugumu valstī kopā un attiecībā uz 1 iedzīvotāju. Lietojot šos rādītājus, pareizāku salīdzinājumu var iegūt, ja aplūko pēc attīstības līdzīgas valstis un lieto vienvērtīgu rādītāju aprēķināšanas metodiku. Salīdzinot valstis ar dažādu attīstības pakāpi, iegūsim ne visai pārliecinošu rezultātu. Šis salīdzināšanas precizitāti iespaido tādi faktori kā cenu līmenis, kopprodukta izmantošanas struktūra, iepriekšējā periodā uzkrātais kapitāls, iedzīvotāju vecuma struktūra, nodokļu un subsīdiju politika un daudzi citi faktori. Neprecīzus rezultātus iegūsim arī, ja salīdzināsim tautsaimniecības dinamiku periodos ar atšķirīgu uzskaites sistēmu, kā, piemēram, Latvijā 30. gados, PSRS sistēmā un 90.gados. Svarīgs elements salīdzinājumam starp valstīm ir uzkrātajam kapitālam un kopējai nacionālajai bagātībai. Tā, piemēram, Latvijas nacionālā bagātība ir būtiski atšķirīga no Norvēģijas, kurai ir lieli naftas resursi, bet mazāk izdevīgi meteoroloģiskie apstākļi kā Latvijai. Neprecīzs būs arī salīdzinājums Latvijai ar tādām valstīm, kur pamatlīdzekļi ir ilgošāki uzkrāti un modernizēti kā Zviedrijā, Dānijā u.c. Ja



Dānijas uzņēmējiem nepieciešams pārsvarā tikai modernizēt ražošanu ar jaunām mašīnām, bet esošo ražošanu vēl nodrošina līdz šim iegādātie pamatlīdzekļi, tad Latvijā tie lielā daļā vispār nav izmantojami efektīvai ražošanai. Arī novērtēt Latvijā esošo pamatlīdzekļu daudzumu var tikai aptuveni. Tam par iemeslu ir tādi apstākļi kā pamatlīdzekļu, kuri iegādāti pirms 1990 g., nepilnīgais novērtējums, kā arī tas fakts, ka grāmatvedībā Latvijā pamatfondu amortizācijai var lietot dažādas metodes (paātrinātās un tuvinātas dabiskam nolietojumam). Bez tam dažos uzņēmumos pamatlīdzekļus novērtē kopā ar pievienotās vērtības nodokli, citos bez nodokļa. Reizē ar to atkarībā no lietoātās metodes uzņēmumā pamatfondu atlikusī vērtība var būt novērtēta dažādā cenā. Tādēļ turpmākā tekstā dotie salīdzinājumi starp valstīm jāuzskata tikai kā aptuveni orientieris, bet ne kā precīzs, absolūts rādītājs.

Ievērojot minētos apstākļus tautsaimniecības stāvokļa raksturošanai un tās attīstības pamatošanai, būtu jālieto vairāki rādītāji. Šādu situāciju arī parādīja Eiropas Savienības ekspertu vērtējums par stāvokli ES kandidātvalstīs. Un vēl vairāk šo dažādo tautsaimniecību raksturojošo rādītāju lietošanas nepieciešamību demonstrēja atsevišķu valstu pretenzijas par ES ekspertu novērtējumu [1], jo šajos vērtējumos neesot atspoguļoti atsevišķi būtiski aspekti, kas varētu pozitīvāk raksturot atsevišķu ES kandidātvalsti.

Tomēr, neskatoties uz visu iespējamo raksturojošo rādītāju kompleksu, visplašāk tautsaimniecības attīstības attēlošanai lieto rādītāju "iekšzemes kopprodukts" dažādos tā izteiksmes veidos. Iekšzemes kopprodukts pēc Latvijas Statistikas komitejas definējuma ir pamatrādītājs nacionālo kontu sistēmā. Tā aprēķināšanā var izmantot datus par iekšzemes kopprodukta ražošanu, pieprasījumu (izlietojumu) un ieņēmumiem. "No ražošanas puses iekšzemes kopprodukts aprēķināts kā visu ekonomiskās darbības veidu vai institucionālo sektoru pievienotās vērtības (bāzes cenās) un produktu nodokļu (atskaitot subsīdijas) summa. Kopējā pievienotā vērtība iegūta, atskaitot no preču un pakalpojumu izlaides vērtības starppatēriņu. Starppatēriņu veido ražošanā izlietojoto pirktu preču un pakalpojumu vērtība. Produktu nodokļi, ko pieskaita kopējai pievienotajai vērtībai, ir nodokļi, ko maksā produkcijas realizācijas brīdī pievienotās vērtības (apgrozījuma), muitas un akcīzes nodokļi.

Iekšzemes kopproduktu no pieprasījuma puses veido valsts iekšējais izlietojums (pārvaldes un personiskie izdevumi gala patēriņam, kā arī kopkapitāla uzkrāšana) un starpība starp preču un pakalpojumu eksportu un importu. Tabulās parādītie gala patēriņa izdevumi ir uztverti pēc izmaksu principa, t.i., pārvaldes izdevumos ir iekļauti visi no budžeta finansētie izdevumi, ieskaitot tos, kas nodrošina iedzīvotājiem sniegtos bezmaksas pakalpojumus (piemēram, izglītības un veselības aizsardzības). Personiskajā gala patēriņā, savukārt, ieskaita tikai tos patēriņa priekšmetus un pakalpojumus, ko iedzīvotāji apmaksājuši no saviem līdzekļiem vai arī saražojuši paši"[7].

PSRS sistēmā tautsaimniecības raksturošanai kā līdzvērtīgu rādītāju lietoja "nacionālo ienākumu", kas veidojās kā darba samaksas un pievienotās vērtības peļņas summa. Nacionālais ienākums ir materiālās ražošanas nozarēs jaunradītā vērtība. Citiem vārdiem, tas ir sabiedriskais kopprodukts, no kura atskaitīti ražošanas procesā izlietotie ražošanas līdzekļi (izejvielas, kurināmais, elektroenerģija utt.), jeb nacionālais ienākums ir sabiedriskais produkts mīnus materiālais darbs.

Nacionālo ienākumu veido atsevišķu materiālās ražošanas nozaru tīrās produkcijas kopsumma. Atsevišķas nozares tīro produkciju aprēķina kā starpību starp tās kopprodukciju

un materiālajām ražošanas izmaksām. Rādītāji: iekšzemes kopprodukts un nacionālais ienākums daļēji tika aprēķināti uz atšķirīgas bāzes, jo PSRS sistēmā galvenokārt uzskaitīja tikai sabiedrisko sektoru, bet 90. gados atšķirīga no PSRS sistēmas ir arī ēnu ekonomikas uzskaitē.

Tāpat atšķirīgs PSRS sistēmā bija dabisko resursu (naftas, akmeņogļu u.c.) novērtējums un eksporta un importa balance ar atšķirīgo valūtas maiņas kursu.

PSRS sistēmā tautsaimniecības attīstības raksturošanai plaši lietoja arī rādītāju "bruto produkcija" vai "sabiedriskais kopprodukts", kura pieaugumu fiksēja valsts plānos. Aprēķinot sabiedrisko kopproduktu, materiālās ražošanas nozaru produkcija aprēķināta faktiskajās realizācijas cenās, kas līdz ar citiem tirā ienākuma veidiem ietver arī to ienākuma daļu, ko realizē kā apgrozījuma nodokli. Pie tam visu apgrozījuma nodokli uzskaitīja rūpniecības produkcijā, arī to daļu, ko ieguva, realizējot no lauksaimniecības izejvielām izgatavoto produkciju. Diemžēl, attīstoties specializācijai, sabiedriskā kopprodukta rādītājs arvien vairāk ietvēra atkārtoto rēķinu, piemēram, lauksaimniecībā "lopbarību" un atsevišķi "lopu produkciju", lai gan lopu produkcijā savukārt jau ietvēra lopbarības vērtību. Šo rādītāju iespaidoja arī valsts regulētās cenu izmaiņas un nepārtrauktā inflācija. Inflācijas ietekme sevišķi krasi izpaudās Latvijā no 1989. līdz 1992. gadam.

Pārejot uz brīvo tirgus ekonomiku, nešaubīgi salīdzināt rādītājus līdz 1990. g. un pēc 1990. g. nav vairs iespējams inflācijas, jaunās naudas ieviešanas, cenu veidošanas principu atšķirības un citu iemeslu dēļ. Ja tauta praksē pārsvarā uzskata, ka 1 Ls 1998. g. ir līdzīgs pēc vērtības ar 1 PSRS rubli 80. gada sākumā (arī valūtas kurss 1 \$ - 0,65 rubļi un 1 \$ - 0,59 Ls ir līdzīgi), tad oficiālajā statistikā rādītāju salīdzinājums ir atšķirīgs un iespējams neprecīzs. Lai tuvinātu rādītāju salīdzināmību pa periodiem un arī starp valstīm, lieto salīdzināmās cenas un salīdzināmos rādītājus, kuri daļēji ļauj veikt salīdzinājumus, kaut arī ar zināmu neprecizitāti. Tā iekšzemes kopprodukts Latvijā faktiskās cenās (cenas konkrētā periodā) pa gadiem ir būtiski atšķirīgs (skat. 1.tab.). bet salīdzināmās cenas jau tuvinātas realitātei. Tā salīdzināmās 1995. g. cenās iekšzemes kopprodukts 1980. g. Latvijā bija 3,15 miljardi Ls, 1990. g. 4,74 miljardi Ls, bet 1997. g. tikai 2,59 miljardi Ls. Šis katastrofālais kritums ir objektīvo un subjektīvo cēloņu sekas. Kaut arī jau 90. gadu sākumā bija konstatēti vairāki subjektīvie faktori, kas sagrāva tautsaimniecību, tomēr šīs kļūdas netika pilnībā novērstas, pieļaujot jaunas. Nenosaucot rindu pieļauto kļūdu, atzīmēsim tikai dažas.

90. g. sākumā Latvijas valdībā I. Godmanis īpaši uzsvēra Latvijas nozīmi pakalpojumu sfērā un tās lielās iespējas, ko var dot pakalpojumi, iekaitot transportu un tūrismu. Diemžēl līdz 1998. g. nekādi jūtami sasniegumi nav gūti un nevarēja būt gūti. Pakalpojumu īpatsvars iekšzemes kopproduktā gan cēlies no nepilniem 25 % 80. gados līdz 31,9 % 1991. gadā un 59 % 90. gadu vidū, diemžēl, ne jau uz pakalpojumu pieauguma rēķina, bet gan lauksaimniecības un rūpniecības sabrukuma rēķina. Tā iekšzemes kopprodukta pakalpojumu daļa no 1990. g. līdz 1997. g. pat ir samazinājusies par 2,5 % un arī 1997. g. sastādīja tikai ap 98,5 % no 1990. g. apjoma. Tātad nekāda pakalpojumu pieauguma 7 gados nav bijis, bet ir radīta nepareiza orientācija, ka pakalpojumi pacels Latvijas tautsaimniecību. Arī pasaules pētniecības institūta Hamburgā pētnieki K. Bolcs un A. Polkovskis [12] atzīmē, ka viens no Latvijas trūkumiem ir uz viena sektora pakalpojumu izaugsmes nepamatoti balstīts iekšzemes kopprodukta pieaugums. Tāpat autori atzīmē, ka iekšzemes kopprodukta pieaugumu bremzē tirdzniecības eksporta importa negatīvais saldo, kuru veido augstais lata kurss. Iekšzemes kopprodukta ieguves pamats ir ražošana (lauksaimniecība, rūpniecība u.c.). Ja vēl atskaita banku radītos zaudējumus (kā Banka Baltija), tad pakalpojumu apjoms

1.tabula. Iekšzemes kopprodukts Latvijā, milj. Ls [6; 7]  
Gross domestic product in Latvia, milliard LVL

Gadi Years	Tekošās cenās Min current prices				Salīdzināmās 1995. gada cenās In comparing prices 1995				
	kopā total	t.sk. kopējā pievienotā vērtība of which total added value	no tās pakalpojumi of which services	pakalpojumi % no kopējās pievienotās vērtības services in % of the total added value	kopā total	t.sk. kopējā pievienotā vērtība of which total added value	no tās pakalpojumi of which services	Iekšzemes kopprodukts % pret 1990. GDP in % of 1990	pakalpojumi % pret 1990. GDP in % of 1990
1980	0,04	x	0,01	24,6	3,15	X	0,77	66,5	58,8
1985	0,04	x	0,01	20,8	3,75	X	0,78	78,9	59,5
1990	0,06	0,06	0,02	31,9	4,74	4,16	1,31	100,0	100,0
1991	0,14	0,14	0,05	32,9	4,24	3,68	1,16	89,6	88,5
1992	1,00	0,94	0,45	47,5	2,76	2,37	1,01	58,4	76,5
1993	1,47	1,31	0,71	53,2	2,35	2,04	1,08	49,7	82,2
1994	2,04	1,81	1,07	59,2	2,37	2,05	1,16	50,0	88,6
1995	2,35	2,03	1,14	56,0	2,35	2,03	1,14	49,6	86,7
1996	2,77	2,47	1,48	60,0	2,41	2,10	1,19	56,7	90,8
1997	3,21	2,80	1,73	62,0	2,59	2,30	1,29	56,1	98,5
1998. prog. noze prog. prognosis	3,55	3,30	1,95	59,1	2,75	2,45	1,38	56,3	105,3

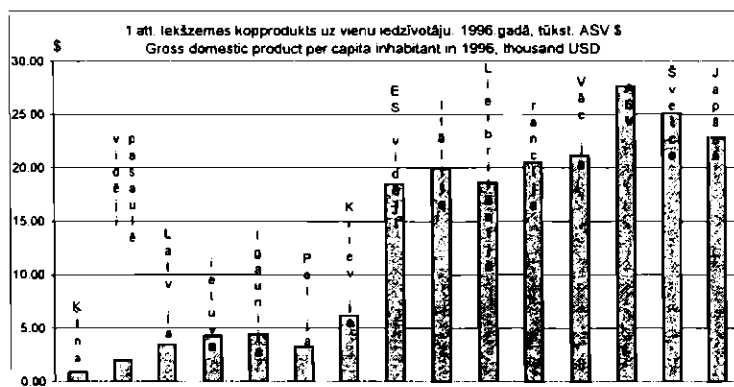
ir vēl mazāks, kas tieši iespaido arī ražošanu. Iekšzemes kopprodukta bankas, publiskie nami, kazino u.c. pakalpojumu sfēras veido, tikai akumulējot ražošanas sfēras līdzekļus. Minētais jau nenozīmē, ka bankas, kazino u.c. nav vajadzīgi ( kaut gan par dažiem pakalpojumiem var diskutēt par to nepieciešamību un morālo prestižu), bet tikai pasvītro to, ka, ja nebūs ne lauksaimniecības, ne rūpniecības un citas ražošanas, ko tad bankas apkalpos un kur iegūs līdzekļus. Bez šaubām, ja pakalpojumi tiek veikti kā eksporta operācijas (bankas un kazino ārzemniekiem), tad, kā jebkurā eksporta operācijā, iegūsim papildu iekšzemes kopproduktu. Diemžēl, arī šajā virzienā rezultāti Latvijā ir vāji. Gan 1996.g., 1997.g. un 1998.g. eksporta un importa saldo ir negatīvs un sastāda ap 1/6 no iekšzemes kopprodukta. Šādu negatīvo bilanci paredz Latvijā arī 1999.g. Negatīvā eksporta - importa bilance pārsniedz gan Latvijas Bankas aktīvus, gan arī lata skaidro naudas apjomu apgrozībā. Šīs negatīvās eksporta - importa bilances pamatā ir gan preču importa pārsvars, kas radies gan ražošanas sabrukuma rezultātā, gan arī nenokārtotas muitas politikas dēļ, pieļaujot ievest Latvijā ārzemēs subsidēto produkciju, kā arī produkciju ar neskaidru kvalitātes pamatojumu, un citu faktoru iespaidā.

Diemžēl, ne visi vēlas mācīties no pieļautajām kļūdām Latvijā, bet cenšas "nošpikot" no kaimiņiem, neapverot apstākļu atšķirību. Tā Latvijā nereti pieaugušie klejo pa kaimiņzemēm, ne reizes vēl nepacetušies kaut ko pamācīties no tā, kas labi zināms mūsu pašu mājās" [10]. Šāda Latvijas noliegšana un kaimiņu cildināšana daudzām Latvijas iedzīvotājiem kļuvusi par maizes peļņšanas problēmu (sociālisma sistēmā tie bija austrumi, 90.gados ieraudzīti fragmenti rietumos). Tiek nereti noliegta arī Latvijas pieredze 30.gados.

Pieņemot nosacījumu, ka mirušos nevaino (to attiecinot uz neveiksmīgajiem Latvijas ministriju vadītājiem), svarīgi ir atjaunot ražošanu un panākt iedzīvotāju reālo ienākumu

līmeni vismaz 80 gadu līmenī, un tuvināt to ES valstu līmenim. Astoņu gadu ilgais Latvijas atjaunošanas laiks ir pietiekošs, lai cerētu gūt jūtamus panākumus turpmāk. Vērojot situāciju Rīgas ielās, "Latvenergo" dienesta telpās, Latvijas bankās un daudzās citās valsts institūcijās, arī privātās iestādēs, Latvijā redzams iespaidīgs progress (gaumīgi izremontētas telpas, darba vietas kompjuterizētas, darbojas mobilie sakari, darbinieki lieto dārgas jaunas vieglās automašīnas utt.). Arī daudzi veikali gaumīgi iekārtoti, ar bagātīgu preču klāstu, kas dod iespēju justies kā bagātā valstī. Notiek plaša degvielas uzpildes staciju, lielu veikalu u.c. objektu celtniecība, kuru vērtība pēc virspusēja ekspertu novērtējuma pārsniedz oficiāli statistikā minēto. Tajā pašā laikā ir milzīgs kontrasts, analizējot Valsts Statistikas pārvaldes apkopotos datus [7], kuros, kā minēts (skat. 1.tab.), tautsaimniecībā, salīdzinot ar 1990.g līdz 1997.g, nav bijusi attīstība, bet pagrimums. Vai ir tam pamatojums? Aplūkojot situāciju laukos, īpaši pagastos un to nomalēs tālāk no satiksmes maģistrālēm (Balvu, Ludzas, Krāslavas rajonos) situācija ir tiešām traģiska: lielas neapstrādātas zemes platības, veca tehnika, liels bezdarbs, niecīgi naudas ienākumi, masveida dzeršana, iedzīvotāju bezcerīgais noskaņojums, izplatītā noziedzība utt..

Arī, analizējot ārzemju ekspertu vērtējumus [1; 7], redzams, ka vidējais Latvijas iedzīvotāju ienākumu līmenis ir krīzes iztikas minimuma līmenī, bet 1/3 Latvijas iedzīvotāju dzīvo ar ienākumiem, kas ir zemāki par pusi no krīzes iztikas minimuma jeb badā. Ja pieņemam šos datus par realitāti, jāsecina, ka Latvija pēc nabadzības līmeņa ir vienā no pirmajām vietām Eiropā. Arī salīdzinošie dati par Latvijas iekšzemes kopprodukta iegūvi, salīdzinot ar Eiropas Savienības valstīm un kandidātvalstīm, Latvijai nav patīkami (skat. 1.att.). Šī starpība tiek nedaudz samazināta, salīdzinot ar Latvijas Statistikas pārvaldes datiem, ja ievadam tā sauktā paritātes koeficienta korekciju. Ar šī koeficienta palīdzību Latvijas iekšzemes kopprodukts tiek palielināts ar aprēķinu, lai ievērotu, ka Latvijā cenas, salīdzinot ar dolāru zonu, ir zemākas. Citām valstīm, kur cenas augstākas, faktiskos iekšējos valsts statistikas datus salīdzināšanai pazemina kā attiecībā pret Norvēģiju un Zviedriju. Diemžēl, paritātes koeficienta noteikšanas pamatojums ir diskutējams, jo patērēja struktūra valstīs ir atšķirīga un mainīga. Ar to izskaidrojama arī salīdzinošo datu atšķirības [1;7;11].



Lat

Tomēr, vērojot vispārējo situāciju Latvijā, rodas šaubas, vai tie ir pamatoti. Vai tik pārliecinoši var balstīties tikai uz statistiku, ja, piemēram, "50 % Latvijas gaļas pārstrādes uzņēmumos pārstrādātās produkcijas ir kontrabandas izcelsme" [5], bet, droši vien, tirgos to ir vēl vairāk [4]. Kā norādīja bijušais finansu ministrs R. Zīle "liela daļa algas joprojām tiek saņemta, nemaksājot par to iedzīvotāju ienākuma nodokli, jeb, kā tautā saka, maksāta aploksnēs" [8]. Pēc dažu ekspertu novērtējuma Latvijā ēnu ekonomika sastāda 1/3 pret oficiāli reģistrēto. Tātad pret uzskaitīto faktiski būtu jābūt 1,3 reizes vairāk. Zinot, ka ēnu ekonomika Latvijā pastāv, Valsts Statistikas pārvalde jau 1995.-1997.gados pie oficiāli reģistrētā iekšzemes kopprodukta pieskaita ap 15%, kas it kā radies ēnu ekonomikā. Ņemot par pamatu statistikas datus 1996.g. iekšzemes kopprodukts Latvijā bija salīdzināmās 1995.g. cenās 2,415 miljardi Ls, no tā oficiāli reģistrētais 2,1 miljards un 0,315 uzskaitītais no ēnu ekonomikas. Pēc atsevišķu ekspertu slēdziena, ja ēnu ekonomika sastāda 33 % (vai pat virs 50 % no reģistrētās), tad Latvijā iekšzemes kopprodukts 1996.g bija 2,845 miljardi Ls (vai pat 3,308 miljardi Ls pie ēnu ekonomikas 50%). Pēc tā, vai IKP pieaugumā neieskaita ēnu ekonomiku vai to ieskaita 15 % apmērā, vai arī 33 %, vai 50 % 1998.g. pieauguma 1997.g. 6,5% un 1998.g. 6 % gadā, iegūstam dažādu IKP apjomu 1998.g. 2,726 miljardi Ls vai 3,271, vai arī 3,735 miljardi Ls. Pieņemot, ka arī līdz 2010.g. pieaugums būs 6 % gadā, atkarībā no tā, kādu izejas bāzi izvēlamies, varam izskaitļot, ka 2010.g. iekšzemes kopprodukts būs 5.5 miljardi Ls vai arī 6,5 (pie ēnu ekonomikas 33%), vai arī 7,5 miljardi Ls (pie ēnu ekonomikas 50%). Šāda aprēķina prognozē norādīts, ka iekšzemes kopprodukts pret 1990.g. līmeni sastādītu 2010.g. attiecīgi 116%, 137% vai 158%.

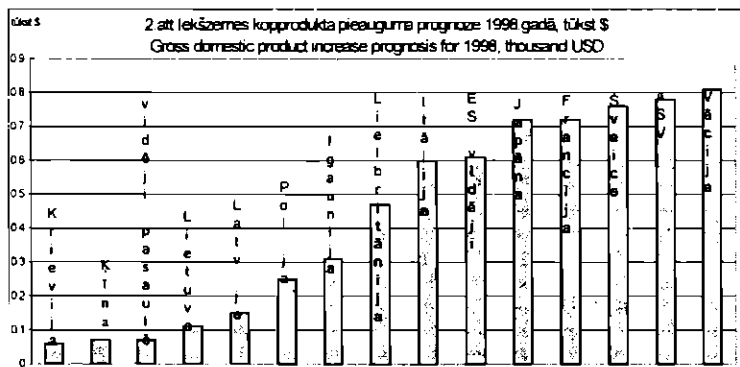
Salīdzinājumā ar dotajām prognozēm [11] aprēķinātie 116% atbilst Ekonomikas ministrijas optimistiskajai prognozei un pārsniedz pesimistisko prognozi par 18%. Turpretī izskaitļotie 137% un 158% attiecībā pret 1990.g. ievērojami pārsniedz Ekonomikas ministrijas prognozes. Ja salīdzināsim iekšzemes kopprodukta izskaitļoto apjomu Latvijā ar Eiropas Savienībā uz 1 iedzīvotāju, tad sagaidāms, ka Latvija 2010.g. pie Ekonomikas ministrijas pesimistiskās prognozes atpaliks ap 7-8 reizes, optimistiskās - ap 6, bet pie dotā piemēra pieauguma 158% apmēra - ap 3 - 4 reizes. Tātad rodas jautājums, vai Latvijā ir sagaidāma salīdzinošā atpalicība no Eiropas Savienības vēl lielāka kā pašlaik vai tāda pati, vai arī mazāka Ekonomikas ministrija [11] prognozē lielāku atpalicību, kam par pamatu ir tie apstākļi, kādi radīti uzņēmējdarbībā, i.e., atpalikusi tehnika, lielās nodokļu likmes, subsīdiju trūkums ražošanas attīstībai, valsts aparāta korumpētība, salīdzinoši dārga valsts pārvalde, mazie investīciju apjomi, "dārgais" lats, mākslīgi dārgi izveidotie resursi (naftas produkti, elektroenerģija) u.c. Novērtējot salīdzinājumu starp valstīm, jāievēro šo datu salīdzināšanas neprecizitāte (cenas, valūtas kurss, nodokļu likmes u.c.). Salīdzinot ekonomisko situāciju, var prognozēt, ka, integrējoties Eiropas Savienībā, salīdzinājuma precizitāte pieaugs, tādēļ lielāki paritātes koeficienti ir jālieto 1990.-1998.g. periodam, bet mazāki pēc 2000.gada.

Ja izskaitļošanā pieņemam bez citām izmaiņām bāzes aprēķinā tikai to, ka arī ēnu ekonomika saglabāsies tajā pašā attiecībā, tad iekšzemes kopprodukta pieaugums var būt lielāks, jo ražošanas attīstībai ēnu ekonomikas apstākļos, nemaksājot augstās nodokļu likmes, iespējams ieguldīt šos līdzekļus investīcijās un ātrāk attīstīt ražošanu kopumā valstī. Vērojot situāciju, ka pat 1997.g. apmēram pusi no gaļas Latvijā iveda kontrabandas ceļā, leņķi prognozēt, ka ēnu ekonomika, ja nav jūtami samazinājusies 7 gados, turpināsies arī nākamajos gados. Līdz šim, kā minējis bijušais premjerministrs G.Krasts, cīņa notiek ar mailītēm, bet haizivis vēl nav noķertas [5]. To uzskatāmi rāda dažu iedzīvotāju iedzīvošanās miljonos, kad tajā pašā laikā citi nevar samaksāt pat par normālu uzturu. Izskaitļotajā variantā (158 % pret 1990.g. līmeni) iespējams arī radikālāks risinājums, ja tiešām reāli

tiktu noķertas "haizivis" un sakārtota atklātā kontrabanda Rīgas un citos tirgos, vairumtirzniecības bāzēs un citur, vienlaicīgi pārtraucot vienaldzīgo attieksmi pret mazajiem un vidējiem uzņēmējdarbības veicējiem.

Latvijas kontrolējošo valsts institūciju morāli neattaisnojošo un reizē arī rīcību, kas kavē Latvijas tautsaimniecības attīstību, lai neteiktu pat, ka cenšas iznīcināt ražošanas attīstību, uzskatāmi raksturo A. Kalniņš [3], norādot, ka nereti valsts institūcijas nevis cenšas panākt, lai likumdošanas akti tiktu ievēroti un trūkumi novērsti, bet gan pretēji, jo ar Ministru kabineta 1997.gada 22.aprīļa lēmumu Nr.153 "Noteikumi par resoru programmu un apakšprogrammu rezultatīvajiem rādītājiem" noteikts, ka katrai kontrolējošai iestādei gada laikā jāsavāc noteikta summa naudas sodos un dažādos uzrēķinos. Ja noteiktās soda naudas nebūs savāktas, tad šīm iestādēm var samazināt finansējumu, tādēļ "bez īpašas idejiskas pārliecības valsts ierēdņi ir spiesti būt pietiekoši uzbrūkoši un asinskāri – jo tieši no tā atkarīga viņu pašu un ģimeņu izdzīvošana šajos grūtajos laikos. "No tā visa nevilšus rodas jautājums, kas notiktu, ja tirgotāji stingri ievērotu visus noteikumus, strādātu bez jebkādiem pārkāpumiem, kam tad viņi tādi būtu vajadzīgi? Citiem kārtīgiem cilvēkiem samazinātos atalgojums vai viņi vispār paliktu bez darba. Tāpēc kaut kas jāizdomā, jārada vide, apstākļi, lai šie pārkāpumi notiktu, un pēc iespējas vairāk" [3].

1997.g. šie minētie noteikumi pēc pirmatnējiem apkopojumiem esot pārpildīti, tātad atalgojums kontrolējošiem darbiniekiem ir nodrošināts. Diemžēl, jautājums paliek, kā tas sekmējis ražošanas attīstību un ražotāju darba samaksu, jo kopējais iekšzemes kopprodukts 1997.g. no sodiem jau nav pieaudzis, bet gan samazinājies.



Ja Latvijā panāktu situāciju, ka ēnu ekonomiku iekļautu oficiāli reģistrētā darbībā, nodokļu likmes varētu samazināt par 15-25 %, t.i., legālie ražotāji investīcijām varētu atvēlēt gadā virs 200-300 miljoni Ls. Ja valdības darbība kompleksā ietvertu pasākumus, kas nodrošinātu, lai imports nepārsniegtu eksportu, Latvijā patērējam būtu papildu līdzekļi 0,5 Ls miljardi apmērā. Ja vēl papildus Latvijas banka izdalītu kredītus ražošanā 0,5 miljardi Ls apmērā gadā (kas praktiski gan nozīmētu tikai ap 0,25 miljardi, jo gada laikā puse no šīs summas atgricisies atpakaļ budžetā nodokļa veidā), tad kopējais investīciju apjoms pieaugtu vairāk nekā par 1 miljardu Ls pret nepilniem 0,6 miljardiem 1997.g. t.i., pārsniegtu esošo līmeni vairāk nekā 2 reizes. Tas dotu iespēju paplašināt ražošanu un iekšzemes kopprodukta ieguvu. Reizē ar to

varētu prognozēt vēl lielāku iekšzemes kopprodukta iegūvi, kas samazinātu arī atpalicību no ES valstīm.

Tautsaimniecības attīstību visaktīvāk nodrošina kapitāla uzkrāšana un tieši ieguldījumi tehnoloģijas pilnveidošanā. Ja attīstītās valstis spēj ieguldīt tautsaimniecības attīstībā tik lielu daļu iekšzemes kopprodukta, kas spēj nomaiņīt pamatlīdzekļus 3-5 gadu periodā, tad Latvijā kapitāla uzkrājumi nespēj pat nodrošināt esošo pamatfondu fizisko nolietojumu. Līdz ar to tautsaimniecības attīstība ir bremsēta. Esošais brīvais darbaspēks un dabas resursi tikai daļēji spēj kompensēt jaunās tehnoloģijas nepilnību un trūkumu. Tāpēc tautsaimniecības attīstības atdzimšanai un ātrākai attīstībai nepieciešams būtiski palielināt investīcijas veco pamatlīdzekļu nomaīnai un jaunās tehnoloģijas ieviešanā ar kvalificēta darbaspēka palīdzību.

Vēl papildus varam diskutēt par oficiāli uzskaitīto investīciju apjomu Latvijā 1996 g. 0,6 miljardi Ls un arī 1997.g. 0,8 miljardi Ls. Kā jau minēts pēc ekspertu vērtējumiem, novērtējot esošās lielās jaunceltnes kā dažādu iestāžu un organizāciju darba telpas, kā arī kapitāla uzkrājumus materiālu un preču pieaugumā, kapitāla faktiskais pieaugums gadā ir lielāks par 0,6 miljardi Ls un pārsniedz to vismaz 2 reizes. Vadoties pēc tā, prognoze, ka iekšzemes kopprodukts gadā pieaugs ap 6 % jeb 0,15 miljardi, nebūs pamatota. Faktiskam pieaugumam, ieskaitot ēnu ekonomiku, ja speciāli netiks bremsēta ražošanas attīstība Latvijā, ir jābūt ap 0,25 - 0,35 miljardi Ls vai pat vairāk gadā. Un tikai šajā attīstības tempā ir iespēja tuvināties ES. Tikai tad ir pamats integrācijai ES un reizē arī pamatojums brīvā tirgus ekonomikas attīstībai Latvijā. Pesimistiskās tautsaimniecības attīstības prognozes tikai dod iespēju valsts institūcijām attaisnot savas darbības neveiksmes un kļūdas, dod iespēju attīstīties ēnu ekonomikai, tālāk veicināt iedzīvotāju ienākumu polarizāciju un attaisnoties parniecīgajām pensijām, nelielajiem izdevumiem izglītībā, zinātnē un medicīnā. Faktiskās Latvijas tautsaimniecības attīstības iespējas ir lielākas nekā Ekonomikas ministrijas dotās prognozes [11].

Šajā Ekonomikas ministrijas prognozē ( gan optimistiskajā, gan pesimistiskajā) nav ņemti vērā visi iespējamie un demokrātiskā valstī realizējamie pasākumi. Starp šiem pasākumiem, t.i., attīstības faktoriem jeb avotiem var minēt ražošanas atsākšanu un attīstību uz iepriekšējā kapitāla bāzes un investīciju avotiem, zinātniski tehniskā progresa iedarbību, darba organizācijas pilnveidošanu, kvalifikācijas un darba pieredzes apgūšanu, tiesiskās un morālās atbildības palielināšanos, likumdošanas pilnveidošanu un likumdošanas viennozīmīgu izpildi, valsts un uzņēmumu garantijas un atbildības nostiprināšanu, ražošanas attīstības morālo nodrošinājumu no valsts institūcijām, morāles principu pilnveidošanu valstī gan valsts institūcijās, gan citās sfērās, sociālās spriedzes faktoru samazināšanu un ticības izveidošanu Latvijas attīstībai, demokrātiskas attīstībai, kad visiem ir vienāda atbildība un vienādas tiesības, birokrātisko iedzīvotāju samazināšanu, noziedzības un ēnu ekonomikas samazināšanu, labu attiecību izveidošanu ar kaimiņvalstīm, kā arī vietējās nacionālās bagātības saglabāšanu un attīstību, iedzīvotāju aktivitātes veicināšanu, valsts investīciju maksimāla izmantošanu uzņēmējdarbībā, kā arī daudzu citu faktoru labvēlīgu ietekmi, nodrošinot augošas spirāles principu tautsaimniecībā.

No pasaules prakses Čīlē, Honkongā, Malaizijā, Singapūrā, Taivānā, Japānā u.c. straujie attīstības tempi un augstais iekšzemes kopprodukta ieguvums panākts tieši pie lielā investīciju apjoma, kas attiecībā pret iekšzemes kopproduktu šajās valstīs sastāda virs 25-30%. Latvijā šis rādītājs no 23% 1990.gadā nokritās pat līdz 6,2% 1991.gadā un tikai 1997.gadā atkal tuvojās 20%. Diemžēl, ja 1990.gadā kā galvenās bija valsts investīcijas, tad 1997.gadā valsts investīcijas, ieskaitot valsts garantētos kredītus, pret iekšzemes kopproduktu

sastādīja tikai nepilnus 3 % (Igaunijā virs 4 % un Lietuvā virs 7 %). Piedevām valsts investīciju īpatnība Latvijā ir tā, ka tās pārsvarā novirza infrastruktūrai, bet ne ražošanai. Citu valstu pieredze (Dienvidkoreja, Čīle u.c.) parāda, ka labi rezultāti sasniedzami ar valsts investīcijām tieši ražošanā. Bez tam arī iedalījums "infrastrukturā" ir diezgan nosacīts. Piemēram, valsts uzbūvē, ceļu, elektrolīniju u.c. komunikācijas uz konkrētu vienu ražošanas objektu. Vai šīs investīcijas nav reizē kā valsts palīdzība šim ražošanas objektam? Tik un tā valsts investīcijas ir pabalsts šim konkrētam objektam un mazsvarīgi, kā tas parādās pēc statistikas ieguldījuma. Tāpat jau šo investīciju izdalīšana infrastruktūrai ir saistīta ar konkrētu objektu un subjektīvie faktori, "kam iedod vispirms", ieņem nozīmīgu lomu.

Valsts investīcijām ir svarīga nozīme ne tikai kā turpmākās attīstības stimulatoram, bet tas var jūtami ietekmēt ārējās tirdzniecības saldo un reizē valsts kases saldo. Šajā sakarībā svarīga ir tieši investīciju struktūra un izmantojamie resursi (materiālie un darba). Ja tiešām investīcijām izmanto importa materiālus un ārvalstu darbaspēku, tad var palielināties negatīvā maksājuma bilance, kas notiek, iekārtojot valsts institūciju kabinetus ar importa mēbelēm un aparāturu. Turpretī, ja stingri ievēro principu, ka maksimāli jāizmanto vietējie resursi (kā to nosaka pat likums Krievijā), tad valsts investīcijas paaugstinās preču pieprasījumu un radīs tautsaimniecībā augošas spirāles principu, piedevām, jo lielāks īpatsvars ražošanas investīcijām, jo ātrāka atdeve un reizē straujāka attīstība. Toties investīcijas sfērās, kur nav atdeves, bet tikai kvalitātes, prestiža vai modes iztapšanas jautājums, var radīt ne tikai īslaicīgu deficītu budžetā, bet arī smagu parādu slogu, kas būs jākompensē ar nodokļiem kārtējai vai pat nākamai paaudzei.

Nav pamatojuma nostādnei, ka valsts investīcijas nevar dot ražošanas sfērai un privātzņēmumiem. Kā gan var nosaukt dažāda veida subsīdijas lauksaimniecībā, zvejniecībā u.c. Eiropas Savienības valstīs, kas praktiski jau pēc jēgas ir valsts investīcijas ražošanai? Ja tiešām arī Latvijā ir skaidrība par kādas nozares vai ražojumu veida attīstības nepieciešamību un arī efektivitāti, tad kāpēc gan nevar dot šo palīdzību tieši investīciju veidā. Rezultātā augtu nodarbinātība, reālie ienākumi un kā atdeve nodokļi budžetam.

Tautsaimniecības attīstībā svarīgi radīt vienādus uzņēmējdarbības nosacījumus vietējiem preču ražotājiem un importētās produkcijas ievadējiem. Nav pieļaujama Eiropas Savienības valstīs subsīdētās produkcijas realizācija Latvijā par dempinga cenām, radot nevienādus apstākļus ar vietējā ražojuma precēm. Šajā gadījumā pamācošs ir Jaunzēlandes piemērs, ka, pārdojot subsīdēto importa produkciju Jaunzēlandē, tai tiek paredzēts uzlikt papildu nodokli, kas apmērā vienāds ar subsīdiju apmēru ievestajai precei ražošanas vietā. Arī Latvijā lietderīgi ieviest subsīdiju nodokli importētai produkcijai tādā apmērā, kas vienlīdzīgs ārzemēs izlietoto subsīdiju apmēram Latvijā ievestai produkcijai.

Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā būtiska iezīme ir arī zinātniskajam potenciālam un līdzekļu daudzumam, kas atvēlēts zinātnei. Latvijai jau no 19.gs. sākuma raksturīgs augsti kvalificēts darbaspēks un liels zinātniskais potenciāls. Salīdzinot ar Eiropas Savienības valstīm 90.gados, Latvijā ir augsts kvalificētu kadru īpatsvars un daļēji arī iedzīvotāju īpatsvars ar augstāko izglītību. Diemžēl, 90.gados krasi samazinājies finansējums zinātnei un speciālistu skaits, kuri strādā zinātnē. Ja 1998.g. Vācijā un Japānā no 1000 valsts iedzīvotājiem zinātnē strādā 7 speciālisti, tad Igaunijā – 3, bet Latvijā 1, t.i., no 1990.g. zinātnisko darbinieku skaits Latvijā samazinājies vairāk nekā 6 reizes. Ja Somijā zinātnes finansēšanai izlieto virs 2% no iekšzemes kopprodukta un 1 pētnieka darbu nodrošina ar finansējumu 112 tūkst. USD, tad Latvijā 1998.g. no iekšzemes kopprodukta zinātnei no valsts budžeta izdala mazāk par ¼% un 1 zinātniekam atvēl 4,5 tūkst. USD, t.i., 4% apmērā no



Somijas zinātnieka izdevumiem. Liels finansējums zinātni atvēlēts arī Eiropas Savienības valstīs. Reizē ar to zinātniskais potenciāls Latvijā 90.gados samazinājies un tautsaimniecības attīstībai trūkst vispusīga zinātniska pamatojuma, kas kavē valsts attīstību un bremzē integrāciju Eiropas Savienībā. Latvijas integrācija nosaka nepieciešamību palielināt zinātnes potenciālu, izdalot palielinātu finansējumu un palielinot augstākas kvalifikācijas kadru sagatavošanu. Latvijā 90.gadu beigās zinātnieku ar doktora un habilitētā doktora grādu vidējais vecums ir ap 55 gadi un esošais finansējums nenodrošina kadru nomaīņu.

Tautsaimniecības attīstībai svarīgi ir precizēt attīstības galvenos virzienus valstī, fiksēt prioritātes un atsegt valsts darbības principus prioritāro pasākumu realizācijai. Tas dotu iespējas uzņēmējiem, ieskaitot valsts institūcijas, izvietot investīcijas prioritātajos virzienos (ceļu būvei, skolu, bibliotēku, teātru attīstībai u.c.). Diemžēl, lai gan ir izstrādātas vairākas Latvijas tautsaimniecības attīstības koncepcijas, tās nav ieguvušas vadošo valsts institūciju juridisko atzinumu. Tādēļ viena vai otra Ministru Kabineta premjera dotie norādījumi var nebūt ilgstoši un reizē ar valdības maiņu var mainīties attīstības prioritārie virzieni. Latvijas Ministru kabineta bijušais premjerministrs G.Krasts 1997.g. beigās ir definējis budžeta prioritāros uzdevumus, t.i., integrāciju Eiropas Savienībā un noziedzības apkarošanu, kas neattiecas uz ražošanas attīstību, kaut arī ir svarīgs elements Latvijas tautsaimniecības attīstībā [9] un var būtiski sekmēt ražošanu. Prioritāros virzienus noteikusi arī Ekonomikas ministrija [11], diemžēl, arī tie ir tikai vēlējumi, bet bez likuma spēka. Prognozēt uzņēmējiem tautsaimniecības attīstības perspektīvo virzienu praktiski ir neiespējami, jo jebkuras ražošanas attīstību lielā mērā noteiks muitas politika, nodokļu un subsīdiju politika, uzņēmējdarbības licencēšana, valsts kredīta politika, likumdošanas izmaiņas, privatizācija un valsts uzņēmumu attīstība un daudzi citi faktori.

Tautsaimniecības attīstībai Latvijā valstij trūkst līdzekļu investīcijām, bet tajā pašā laikā ar Latvijas Republikas valsts īpašumu tiek reģistrēti uzņēmumi ārvalstīs, kur nodokļu likmes ir zemākas un netiek visā pilnībā maksāti nodokļi Latvijai par Latvijas valsts īpašuma izmantošanu uzņēmējdarbībā. Sevišķi izteiksmīgi tas ir faktā, ka Latvijas jūras kuģi daļēji reģistrēti ārvalstīs ar zemām nodokļu likmēm. Arī Latvijas komercbanku brīvie līdzekļi lielā apjomā tiek izmantoti kredītiem ārzemēs, jo augstās Latvijas nodokļu likmes rada situāciju, ka uzņēmējdarbība nereti ārvalstīs uzņēmējiem ir izdevīgāka. Vienlaicīgi Latvijas privātbanku vājā atbildība samazinājusi iedzīvotāju ticību bankām un ne vienmēr brīvos līdzekļus iegulda bankās, kurus tālāk varētu izmantot ražošanas attīstībai. Šādā veidā daļa no iedzīvotāju brīvajiem līdzekļiem ir nedzīvs, bet potenciāls attīstības kapitāls. Šajā sakarībā rodas jautājums, vai tiešām bijušās valsts krājkašes vajadzēja privatizēt, vai nevar pastāvēt arī valsts krājbanka. Ja jau tiešām jāprivatizē, kāpēc Krājbanka un Unibanka bija jāsubsīdē no valsts budžeta apmērā, kas 1997.g. tuvojās visas Latvijas lauksaimniecības subsīdiju apmēram. Šie privātbanku subsīdiju līdzekļi varēja tikt izmantoti ražošanas investīcijām un, ja tiešām minētās bankas bija maksātnespējīgas, tad tās bija jālikvidē un jāorientējas uz citām dzīvotspējīgākām.

Latvijas mākslīgi izveidotā resursu dārdzība (1998.g. decembrī benzīna A - 93 cena par litru Latvijā bija ap 0,29 Ls, Lietuvā 0,25 Ls un Igaunijā 0,24 Ls. Elektroenerģijas cena par 1kWh bija Latvijā 0,037 Ls, Lietuvā 0,030 Ls un Igaunijā 0,027 Ls) un lielās nodokļu likmes ir par iemeslu arī tam faktam, ka daļa Latvijas uzņēmumu (a/s "Staburadze", a/s "Druva" u.c.) veic pasākumus ražotņu attīstībai Krievijā. Rezultātā Latvijas uzņēmumu līdzekļi un banku kredīti plūdis ārpus Latvijas un ārvalstu ražotnes nedos nodokļu ienākumus Latvijai, t.i. Latvijas kapitāls veicinās ražošanu Lietuvā un Krievijā un mazinās Latvijas tautsaimniecības attīstību. Nodokļu likmju samazināšanas virzienā jau tiek veikti pirmie pasākumi. Tā

Saeimas budžeta un finansu komisija jau 1997.g. novembrī akceptēja grozījumus likumā par pievienotās vērtības nodokļa samazināšanu līdz 10 % (esošo 18 % vietā) iekšzemē ražotām pārtikas precēm [8]. Diemžēl, šie grozījumi vēl 1998.g. beigās nav pieņemti Saeimā kā likums, un reizē ar to Latvijas lauksaimniecības atdzimšana atvīrās nākotnē.

Tautsaimniecības attīstības svarīgs elements ir arī vidējais iedzīvotāju izdevumu apmērs. Ja ANO speciālisti [7] Latvijas iedzīvotāju dzīves līmeni raksturo pēc ģimeņu apsekojumu ienākuma apmēra, tad jāņem vērā, kā dzīves līmeni raksturo izdevumu, nevis ienākumu apmērs. Savukārt, izdevumi rada pieprasījumu un sekmē piedāvājuma apmierināšanu. Ja tiešām Latvijā 2/3 iedzīvotāju ienākumu nepārsniedza 1996.g. 52 Ls mēnesī, tad arī viņu iespēja izdot un reizē arī pieprasījums bija tik niecīgs. Ja valstī būtu veikti pasākumi, kas palielinātu šīs iedzīvotāju daļas (bērnu, pensionāru) ienākumus un reizē ļautu paplašināt preču pieprasījumu, tad arī ražošanā būtu stimulēta attīstībai (ar nosacījumu, ka visu pieprasījumu palielinājumu neapmierinātu ar importu). Šie palielinātie maznodrošināto izdevumi veidotu ražošanas augošo spirāli: pieprasījums veicinātu ražošanu, ražošanas paplašināšana palielinātu iedzīvotāju ienākumus, bet ienākumu palielinājums veicinātu pieprasījuma pieaugumu un nodokļa palielinājumu. Šādu pat attīstības spirāles efektu dotu arī valsts investīcijas (palielinātos pieprasījums precēm, palielinātos atalgojums un arī nodokļu apjoms). Raksturojot iedzīvotāju ienākumu līmeni, ja 2/3 iedzīvotāju dzīvo zem krīzes iztikas minimuma [7], rodas zināma veida jautājumi, vai šie secinājumi ir pamatoti un reāli, vai ņemti vērā visi aspekti. Kā šajos ģimeņu apsekojumu materiālos ņemti vērā ēnu ekonomikas ienākumi, kā uzskaitīts pašpatēriņš, vai pilnībā ietverti dažādi atvieglojumi (lētākas mēneškartes transportā Rīgā pensionāriem un skolēniem, lētāks ārsta apmeklējums pensionāriem, lētāka maksa par centralizēti piegādāto ūdeni Rīgā pensionāriem, brīvpusdienas skolās atsevišķiem skolniekiem utt.), kuri praktiski būtu jāskaita kā papildu ienākumi un reizē izdevumi, jo par tiem tāpat samaksā - tikai cits. Reizē ar to jāsecina, ka daļēji šajos apsekojumos iegūtie ienākumu dati ir samazināti. Faktiski vidējie ienākumi ir lielāki un kopā tautsaimniecībā arī kopprodukts uzskaitīts nepilnīgi. Šo samazināto ienākumu līmeni būtu jākorrigē līdzvērtīgi kā, salīdzinot iekšzemes kopproduktu uz 1 iedzīvotāju starp valstīm ar paritātes koeficientu. Neapšaubot, ka tiešām liela daļa iedzīvotāju dzīvo ļoti trūcīgi un nabadzīgi, tomēr vidējais ienākumu līmenis Latvijā ir lielāks nekā dots ANO speciālistu materiālos [7]. Reizē arī uzrādītā atpalicība no Eiropas Savienības un citām attīstītām valstīm var būt nepamatoti palielināta. Šīs atpalicības un nabadzības pamatā lielā mērā ir valsts pārvaldē un sadzīvē nesakārtotas problēmas, ieskaitot sistēmas korumpētību, iedzīvotāju sociālo spriedzi un neticību iespējām dzīvot Latvijā labāk. Latvijas nacionālā bagātība (dabas resursi, klimats, ekonomiskais potenciāls - pamatlīdzekļi un apgrozāmie līdzekļi, darbaspēks un tā kvalifikācija u.c.) dod pamatu pieņēmumam, ka pašlaik vidējais tautsaimniecības līmenis ir augstāks nekā uzskaitīts, kā arī attīstības iespējas ir lielākas nekā uzrādīts atsevišķās prognozēs. Arī fakts, ka Latvijā 1997.g. pārkrauta ap 38 % no ostu kravas apjoma Baltijas jūrā, norāda uz lielo rostību tieši Latvijā. Jūtami pieaudzis skaidrās naudas apgrozījums Latvijā 1997.g. no 270 milj. Ls gada sākumā līdz 360 milj. Ls gada beigās. Iedzīvotāju noguldījumi bankās palielinājušies 1997.g. vairāk nekā par 30 %, bet komercbanku aktīvi par 45 %. Latvijas attīstības 80.gadu līmeni tuvākos gados ir iespējams sasniegt un pārsniegt, un iedzīvotāju vidējo ienākumu līmeni tuvināt (nevis attālināt, kā minēts dažās prognozēs) attīstīto valstu līmenim. Tā realizācijai ir jābūt mērķtiecīgai darbībai un ticībai iespējamiem rezultātiem. Vājās attīstības (vai pat pagrimuma) pamatā pārsvarā ir subjektīvie novēršamie bremsējošie faktori. Ja turpināsies saimniekošanas līmenis valstī, kā uzrāda oficiālā statistika Latvijā, tad rodas jautājums par brīvā tirgus attīstības lietderību, un, vai iedzīvotāju vairākums nevēlēsies citu valsts sistēmu ar labāku dzīves nodrošinājumu. Ja jau tiešām Latvijas attīstībai nav objektīvu nosacījumu, tad var rasties

neloģisks secinājums, ka efektīvāka ir sociālisma sistēma.

Šādam pesimismam nav pamata, un ir reāla iespēja Latvijas tautsaimniecības uzplaukumam. Latvijas tautsaimniecības atjaunošanai un attīstībai nepieciešams radikāli palielināt iedzīvotāju dzīves līmeni uz ražošanas attīstības bāzes.

Neskatoties uz kritisko situāciju tautsaimniecībā, globālais Latvijas Republikas mērķis 90 gados ir noteikts: tās integrācija Eiropas Savienībā. Reizē ar to, nekavējot kopējā mērķa sasniegšanu, jāatrod iespējas, kā veidot likumdošanas aktus tautsaimniecībā un to realizācijas mehānismu, lai tas nebūtu pretrunā ar Eiropas Savienības nostādni un vienlaicīgi dotu iespēju attīstīt Latvijā tautsaimniecību un palielinātu iedzīvotāju reālos ienākumus. Vienlaicīgi ir jāsaprot, ka nav iespējams bez sagatavošanas posma ievest Latvijā visus Eiropas Savienības likumdošanas aktus un jāpaiet zināmam pārejas posmam, kā arī, tāpat kā Eiropas Savienības valstīs, var pastāvēt arī dažas reģionālās īpatnības, specifiskas Latvijai. Reizē ar to dogmatiska pieeja tautsaimniecības regulēšanai, ka, neskatoties uz reālo situāciju, jebkuru problēmu risināt pēc saukļa "lā tas ir Eiropas Savienībā" nav iespējams un arī nav nepieciešams. Tā, piemēram, Eiropas Savienības 1986. gada pieņemtajā aktā par iekšējo tirgu noteikta tirgus izveide bez robežām un vienlaicīgi arī darba apstākļu uzlabošana Eiropas Savienības līmenī un iespēja attīstīties visiem reģioniem, it īpaši atpalikušajiem. Ievērojot minētās akta prasības, lai attīstītu Latvijas atpalikušo tautsaimniecību, ir nepieciešami speciāli pasākumi un papildu finansējumi tautsaimniecības atdzimšanai.

Šie pasākumi var būt realizējami gan līdz integrācijai vai arī integrācijas procesā. Kā galvenie tuvākas kārtas pasākumi integrācijai Eiropas Savienībā minami:

1. Integrācijas procesā jāpāriet uz brīvu preču tirgu vienlīdzīgas konkurences apstākļos. Diemžēl, realizējot pāreju, tas nav tik vienkārši, jo, piemēram, par vienu piena litru zemniekiem Latvijā maksā no 6-12 santīmiem atkarībā no kvalitātes un iepircēja, turpretī Vācijā pat līdz 19 santīmiem par litru un Somijā līdz 30 santīmiem par litru. Cenu izlīdzināšana nozīmē papildu izdevumus Latvijā no budžeta vai arī no piena patērētājiem, ko Latvijā realizēt vēl nespēj. Tāpat pielīdzināt subsīdiju līmeni Latvijas lauksaimniecībā no 6-10 latiem uz ha līdz 300-800 latiem uz ha, kā tas ir Eiropas Savienības valstīs vai Norvēģijā, Latvijā necīgā iekšzemes kopprodukta dēļ nav iespējams, jo tas prasītu izlietot turpat vienu trešdaļu no iekšzemes kopprodukta jeb 80% no republikas kopbudžeta.
2. Nepieciešams paaugstināt iedzīvotāju reālos ienākumus līdz Eiropas Savienības vidējam līmenim vai vismaz līdz tam līmenim, kāds ir zemākais starp Eiropas Savienības valstīm, kas Latvijā nav iespējams vismaz tuvākos 5-10 gados. Tāpat nav iespējams arī radikāli palielināt finansējumu izglītībai un zinātnei, kurš Latvijā ir viens no zemākiem Eiropā. Līdzīga situācija ir arī medicīnā, sociālā nodrošināšanā u.c. Tas viss nosaka nepieciešamību veikt Latvijā īpašus pasākumus, kuri kopējā Eiropas Savienības kontekstā būs ar reģionālām īpatnībām, ievērojot vietējos apstākļus.
3. Ēnu ekonomika Latvijā pēc Valsts Statistikas komitejas datiem sastāda 13-15%, bet pēc citu autoru pētījumiem no vienas trešdaļas līdz pusei no uzskaitītā apjoma tautsaimniecībā, tātad faktiskais ēnu ekonomikas apjoms var būt ievērojami liels. Latvijā jāveic speciāli pasākumi ēnu ekonomikas samazināšanā gan importa operācijās, privatizācijas procesā, banku darbībā, gan slēptā bezdarbā un slēptā darbā u.c.
4. Latvijā jāpanāk ražošanas atveseļošana un iedzīvotāju reālo ienākumu palielināšana. Kā viena no problēmām ir nodokļu un subsīdiju politika, ja nodokļi ir bremze tautsaimniecībā un atkarībā no nodokļu likmēm šī bremze darbojas daļēji vai arī pilnīgi totāli. Jau sen ir zināms, ka nodokļu likmes ir pretēji proporcionālas ražošanas attīstībai. Piedevām, ja likme pārsniedz zināmu robežu, tad ražošana krītas, līdz vispār izbeidzas.

Reizē ar to nodokļu likmju palielināšana zināmā procesā sāk samazināt iegūstamo nodokļu masu, līdz pavisam pārtrauc nodokļu ieguvi. Latvijā nodokļu likmes jau tuvojas kritiskam līmenim, kad ražošana vispār var likvidēties. Latvijai, tāpat kā Zviedrijai un Dānijai, raksturīgs augsts nodokļu īpatsvars budžeta ieņēmumos. Tomēr šeit ir būtiskas atšķirības, jo Latvijā ar nodokļiem neapliekamais minimums ir ļoti zems (iedzīvotāju ienākumus 1996.g. līdz 25 Ls mēnesī neaplika ar nodokli, bet 1997. g. vairs tikai 21 Ls mēnesī. Citās valstīs ar iedzīvotāju ienākuma nodokli pat neapliet 100 - 200 \$ mēnesī un vairāk). Turpretī daudzās valstīs ir izteikta progresīvā nodokļa skala, Latvijā tā ir proporcionāla. Pretēji nodokļiem subsīdijas ir ražošanas stimulators (jeb tā saucamais raugs sākumam) un ražošanas attīstība ir proporcionāla subsīdijām. Tomēr arī šeit jāievēro, ka subsīdiju efekts sāks darboties no noteikta minimuma (ar niecīga apjoma subsīdijām nevar uzsākt ražošanas paplašināšanu) un reizē arī ir noteikta maksimālā robeža, kad subsīdijas vairs nedos efektu. Ievērojot nodokļu un subsīdiju lomu, tās jāskata kopsakarībā un tām jābūt elastīgām atkarībā no situācijas. Arī iegūtais efekts vai zaudējumi ir jāsummē kopā, t.i., no iekasētās nodokļu summas jāatskaita subsīdijas. 90.gadu subsīdiju apmērs attiecībā pret nodokļu masu ir niecīgs un praktiski nenozīmīgs gan valstī kopumā, gan arī attiecībā pret iekasējamo nodokļu summu. Tomēr atsevišķās nozarēs subsīdiju apjoms attiecībā pret nodokļiem ir vērtīgs liels. Ievērojot minēto, 90.gadu situācija integrācijai Eiropas Savienībā Latvijā izsauc nepieciešamību izmainīt nodokļu politiku, palielināt neapliekamā ienākuma minimumu, ieviest progresīvo nodokļu skalu, palielināt akcīzes nodokli tabakas izstrādājumiem un alkohola, samazinot akcīzes nodokli naftas produktiem, samazināt sociālo nodokli un pievienotās vērtības nodokli un tajā skaitā likvidēt pievienotās vērtības nodokli nepārstrādātai lauksaimniecības produkcijai, un veikt citas izmaiņas, kā arī vienlaicīgi iedarbināt subsīdiju (dotāciju) politiku ražošanas attīstībai.

5. Lai palielinātu iekšzemes kopproduktu, kura avoti ir daba, kapitāls un darbs tās kvantitatīvā un kvalitatīvā izpaušmē, ir nepieciešams palielināt kapitālu (pamatlīdzekļus un apgrozāmos līdzekļus), t.i., ieguldīt investīcijas ražošanā. Diemžēl, 90.gados investīciju apjoms ir nepietiekošs pat esošo pamatlīdzekļu amortizētās vērtības atjaunošanai, un esošie pamatlīdzekļi ne tikai morāliiski noveco, bet arī fiziski nolietojas un samazinās. Reizē ar to samazinās iespējas iegūt iekšzemes kopproduktu. Bez tam pārsvarā ārējo investīcijas netiek ieguldītas ražošanā, bet tirdzniecības sfērā (universālveikalu un degvielas uzpildes staciju celtniecībā u.c.), kas neveidos papildu apgrozību un iekšzemes kopprodukta pieaugumu, bet tikai nomainīs esošos objektus. Tātad šīs investīcijas piespiedīs pamest iepriekšējos ieguldījumus objektos, bet neradīs ne papildu darba vietas, ne attīstīs papildu ražošanu. Reizē ar to rodas jautājums, vai šādas investīcijas ir lietderīgas makroekonomiskās līmenī (konkrētam uzņēmējam tās var būt izdevīgas, bet ne kopumā valstī) un vai tās nav jāregulē un pat jāizbeidz.
6. Pasaules valstīs dažādā veidā regulē ārējo tirgu. Īpaši regulēts tiek imports gan ar ievadumtū, produkcijas sertificēšanu, ievadkvotām, muitas dokumentu birokrātisku noformēšanas sistēmu, akcīzes nodokļiem, gan ar citiem līdzekļiem. Tiek izmantoti arī tādi valsts institūciju līdzekļi kā vietējās valstī ražotās preces reklāma un importa preču antireklāma, valsts nacionālisma sistēmas realizācija kā, piemēram, aizliegums valsts iestādēs iegādāties importa mēbeles un importa automašīnas, kadru apmācība par valsts līdzekļiem vietējo ražojumu izmantošanai (tehnikas ekspluatācijai un remontam), valsts subsīdijas un dotācijas vietējā ražojuma preču realizācijā u.c. Vienlaicīgi dažādā veidā tiek stimulēts preču eksports ar nodokļu atlaidēm, subsīdijām u.c. Diemžēl, līdz šim importa regulēšanā un sabalansēšanā ar eksportu Latvijā tiek veikti nepietiekoši pasākumi, un tuvākais uzdevums ir panākt pozitīvu ārējās tirdzniecības bilanci, ko pirmā posmā var veikt ar ievadumtū palielinājumu, kvotu noteikšanu, akcīzes nodokļa

- palielinājumu importa tabakas izstrādājumiem un alkoholiskiem dzērieniem, kā arī nodokļa samazināšanu eksporta produkcijai.
7. Pasaules attīstītās valstīs maznodrošināto iedzīvotāju īpatsvars ir ievērojami mazāks nekā Latvijā. Tam par iemeslu ir vairāki faktori un tajā skaitā niecīgais valstī noteiktais minimālās algas lielums 42 Ls mēnesī (ar 1999. gada 1. janvārī 50 Ls mēnesī), kad iztikas minimums ir vairāk nekā 2 reizes lielāks. Ir nepieciešams palielināt minimālo algu vismaz līdz iztikas minimālajai robežai, taņī pašā laikā pirmajā etapā nemainot atalgojumu valsts budžeta iestādēs pārējām atalgojuma kategorijām, t. i., sākuma posmā nepacelt algas labāk atalgotiem darbiniekiem proporcionāli minimālajai algai un likmju kategorijai, bet pacelt tikai zemāko atalgojumu.
  8. Ārējās tirdzniecības eksportu ievērojamā veidā bremzē lata augstais kurss. Negatīvās tirdzniecības bilances likvidēšanai noteiktais lata kurss ir jāpazemina. Diskutēt var, vai pazemināt nepieciešams līdz robežai 1 \$ līdzvērtīgs 5 Ls (kā to ierosina prof. E. Grinovskis pēc 30. gadu pieredzes), vai arī pirmā posmā pietiekoši būtu pazemināt lata kursu līdz robežai 1 \$ līdzvērtīgs 2 Ls. Jau šāda lata kursa pazemināšana dotu iespēju palielināt eksportu un samazinātu importu. Pirmās pazīmes Latvijas tautsaimniecībā lata kursa pazemināšanai jau iezīmējas, un drīzumā iespējama strauja lata kursa izmaiņa. Šāda strauja lata kursa izmaiņa radīs arī daudzus sarežģījumus kārtējā periodā, bet turpmākajā periodā nostabilizēs tirdzniecību, un, straujāk palielinot eksportu, ārējās tirdzniecības bilance kļūs atkal pozitīva.
  9. Latvijā notiek nepārtraukts privatizācijas process, kurš aptver visas nozares, paredzot privatizēt līdz pat 95% valsts īpašuma. Diemžēl, notikusi privatizācija kopumā valstī praktiski nav palielinājusi uzņēmumu peļņu un nodarbinātību, ne arī palielinājusi iedzīvotāju maksātos nodokļus šais privatizētos uzņēmumos. Īpaši disl'utējams ir jautājums par lielo monopoluzņēmumu privatizāciju, jo rezultātā palielinājušās šo uzņēmumu produkcijas cenas, bet iekasēto nodokļu masa praktiski nav palielinājusies. Tas nozīmē, ka šo monopoluzņēmumu privatizācija ir samazinājusi valstī iedzīvotāju reālos ienākumus. Arī privatizācijas procesā iegūtie līdzekļi valstī ir nelieli un tie paši lielā mērā tiek izmantoti patēriņam, bet ne investīcijām. Reizē ar to ir pārskatāmi privatizācijas jautājumi, un monopoluzņēmumi pirmā posmā nav privatizējami.
  10. Eiropas Savienībā un arī citās attīstītās valstīs darbojas stabila banku un apdrošināšanas sistēma. Diemžēl, Latvijā šajā ziņā nav sakārtotas likumdošanas, un vāji darbojas esošo likumu realizācijas mehānisms. Latvijā bankās bez atbildības ir saņemtas un neatdotas noguldītās naudas summas, apdrošināšanas sabiedrības negarantē solīto, liele parādnieki var pazust un neatgriezt kredītus u.c. Arī zemākā līmenī parādu atdošana nav garantēta, jo valsts institūcijas šo procesu atstājušas pašplūsmā. Arī Latvijas Banka vāji kontrolē privātbankas un brīvi tērē valsts naudu nepamatotiem izdevumiem. Šajā situācijā ir nepieciešams nekavējoši ieviest Eiropas Savienības drošības sistēmu visā finansu sfērā. Latvijas bankas kopumā ir radījušas zaudējumus ap 1 miljardu latu apmērā, bet praktiski atbildība par zaudējumiem, ieskaitot savā laikā valsts krājbankā, netiek prasīta. Turpinās teatrāla 3 miljonu meklēšana un Baltijas bankas likvidatoru naudas tērēšana. Šo situāciju Latvijā, lai integrētos Eiropas Savienībā, ir jāatrisina, pirmām kārtām, pēc Eiropas Savienības parauga.
  11. Raksturojot dzīves līmeni, ekonomikā visbiežāk min tādus rādītājus kā reālos ienākumus, iekšzemes kopproduktu uz 1 iedzīvotāju, reālo algu u.c. Tomēr kopumā šie rādītāji jāatspoguļo uz atsevišķiem, reāli darbojošajiem faktoriem kā veselība un veselības aizsardzība, pārtika, izglītība, darbs un darba apstākļi, dzīvoklis un komunālie pakalpojumi, apģērbs, sociālā nodrošinātība, brīvais laiks un iespējas to izmantot, pilsoņu tiesības u.c. Par katru no šiem faktoriem Latvijā būtu nepieciešams izstrādāt speciālu nacionālo programmu un rast iespējas pakāpeniski tos atrisināt, lai paaugstinātu dzīves

jēgu katram valsts iedzīvotājam.

Kā galvenie Latvijas tautsaimniecības attīstības virzieni var būt:

valsts ārējās tirdzniecības regulācija, lai bilance būtu pozitīva (kas nodrošinātu pieaugumu iekšzemes kopproduktā 0,5 miljardi Ls apmērā);  
 investīciju stimulēšana ražošanas attīstībai (katrs ieguldītais lats valstij nodokļos atdos 1/3 vai pat 1/2 no ieguldījuma), t.i. ar investīciju apmēru 1 miljards Ls ieguvums nodokļos būtu virs 0,3 miljardiem Ls;

ārējo investīciju ierobežojums pakalpojumu sfērā, ja tie paredz nomainīt vietējos pakalpojumus (ārvalstu investoru lielo universālveikalu celtniecība un degvielas staciju celtniecība spiedīs samazināt uzņēmējdarbību vietējiem uzņēmējiem, kā rezultātā samazināsies darbaspēka vajadzība, jo lielajos uzņēmumos būs lielāks darba ražīgums un vairāk ievēdīs un pārdos importētās preces, kā rezultātā: importa palielinājums, strādājošo skaita samazināšana, bezdarbnieku pabalsti u.c. un kā sekas iespējama iekšzemes kopprodukta samazināšanās par 0,1-0,5 miljardiem Ls gadā);

valsts noteiktās minimālās algas palielinājums no 42 Ls mēnesī līdz iztikas minimuma robežai (rezultātā palielinātos sociālā nodokļa apmērs, samazinātos ēnu ekonomika, uzlabotos materiālais stāvoklis maznodrošinātiem u.c.);

subsīdiju (dotāciju) sistēmas izmantošana ražošanas iedzīvināšanai, attīstībai (jebkura subsīdija, kas attīsta ražošanu, dod iespēju iekasēt nodokļus, kuru apjoms vidēji ir virs 1/3 no preču vērtības. Bez tam vēl tiek nodarbināti strādājošie, kuriem nevajag maksāt pabalstus, tādēļ kopsummā pat līdz 1/3 no ražoto preču cenas valstiski subsidēt ir ekonomiski izdevīgi, jo nodokļus iekasēs vairāk. Šādā veidā subsīdijas dažādās sfērās dotu iespēju palielināt valsts ienākumus pat virs 0,5 miljardiem Ls gadā);

valsts pastiprināta kontrole par valsts institūciju darbu un tās efektivitāte, valsts uzņēmumu un banku darbības kontrole, monopoluzņēmumu saglabāšana valsts īpašumā, valstsiska nacionālās ražošanas un attīstības politikas realizācija (valsts institūcijām jāpasūta pakalpojumi tikai republikas uzņēmumiem, piemēram, iestāžu mēbeles, specapgērbī, celtniecībā izmantot Latvijas uzņēmējus, sakaru sistēmā izmantot republikas uzņēmumu pakalpojumus, sekmēt atsevišķu ražojumu detaļu iegādi, piemēram, kompjūteru detaļas, un montēšanu attīstīt Latvijā u.c.), kas dotu iespēju samazināt importu, nodarbināt vietējos iedzīvotājus un palielināt iekšzemes kopproduktu par 0,2-0,5 miljardiem gadā;

ar valsts investīciju palīdzību uzcelt celulozes ražošanas rūpnīcu un paplašināt papīra ieguvī, vienlaicīgi ar muitas nodokli regulēt nepārstrādātās koksnes eksportu (celulozes ieguve optimālā izmēra rūpnīcā ir ap 0,6 milj. t., t.i., ap 1/5 no koksnes ieguves resursiem gadā dotu iespēju papildus nodarbināt strādājošos, samazināt importu, un tas palielinātu iekšzemes kopproduktu par vismaz 0,1-0,2 miljardiem Ls gadā), kā arī veikt citus valstiskus pasākumus, kas palielinātu iekšzemes kopproduktu valstī un celtu iedzīvotāju reālos ienākumus.

pilnveidot nodokļu un subsīdiju sistēmu, ieviešot progresīvo nodokļu sistēmu, palielinot subsīdijas un dotācijas ražošanas attīstībai, eksporta veicināšanai un vietējā ražojuma preču patēriņam, samazinot akcīzes nodokļus plaša patēriņa naftas produktiem, samazinot cenas elektroenerģijai un veicot citus pasākumus;

regulēt lata kursu, kas stimulētu eksportu un veidotu pozitīvu ārējās tirdzniecības bilanci; pilnveidot likumdošanu, izmantojot Eiropas Savienības pozitīvo pieredzi;

sekmēt likumdošanas aktu viennozīmīgu realizāciju attiecībā uz visiem iedzīvotājiem, nepieļaujot valsts īpašuma izsaimniekošanu un izvairīšanos no nodokļu maksāšanas;

izmainīt Valsts ieņēmumu dienesta darbību, lai tas veiktu reālu nodokļu sistēmas izskaidrošanas darbu, sekmētu pareizu nodokļu iekasēšanu, un likvidēt bezgalīgo praksi, ka pēc Valsts ieņēmuma dienesta veiktajām pārbaudēm par iepriekšējos gados veikto

darbību mazie uzņēmēji maksā soda naudas;

sekmēt Latvijas iedzīvotāju reālo ienākumu palielinājumu, samazinot ienākumu polarizāciju un kontrolējot ienākumu likumību;

veikt pasākumus Latvijas tautsaimniecības attīstības tuvināšanai Eiropas Savienības līmenim, attīstot ražošanu ar valsts kredītiem, subsīdijām, dotācijām, nodokļu atlaidēm u.c. pasākumus;

pilnveidot vēlēšanu sistēmu, radot iespēju ievēlēt konkrētus kandidātus un nodrošinot iespēju ievēlēto kandidātu atsaukšanai gadījumā, ja netiek pildīti priekšvēlēšanu solījumi.

Reizē ar pasākumu realizāciju tautsaimniecībā jāprecizē pozitīvie un negatīvie momenti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā un jāveic vispusīgs un sistemātisks darbs visu Latvijas iedzīvotāju informēšanai par sagaidāmajām izmaiņām, integrējoties Eiropas Savienībā. Ir jāievēro, ka visefektīvāk un ātrāk pozitīvi rezultāti ir sasniedzami, ja veic kompleksus pasākumus tautsaimniecības attīstībai, tomēr, ja arī atsevišķus pasākumus nav iespējams veikt vienlaicīgi ar citiem, tas nedrīkst traucēt citu pasākumu realizāciju. Ir jāņem vērā Eiropas Savienības pieredze, ka arī brīvā tirgus apstākļos tautsaimniecības attīstība ir jāregulē ar nodokļiem, subsīdijām, muitas nodokļiem un kvotām, un daudziem citiem tautsaimniecības regulēšanas mehānismiem. Tikai valsts mērķtiecīga, aktīva darbība tautsaimniecības regulēšanā ir nodrošinājusi sekmes attīstītās valstīs. Arī Latvijā ir priekšnosacījumi sekmīgai attīstībai, tikai tos nedrīkst ierobežot ar atsevišķu subjektu personīgām ambīcijām, bet visa attīstība jāvirza galvenā mērķa - visu iedzīvotāju labklājības paaugstināšanai - dzīvot ilgi, pārticīgi, veselīgi un brīvi.

## Literatūra

- Agenda 2000. Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties Eiropas Savienībā. – LVA, 1997. 108 lpp.
2. Birkavs V. Panākums, neraugoties uz politisko pretvēju //Diena, 1998. gada 17. decembrī. – 2.lpp.
  3. Kalniņš A. Kam vajadzīgs tirgotājs bez pārkāpumiem? //Tirgotāju vēstnesis. Nr.23(51), 1997. - 4.-5.lpp.
  4. Kočāne S. Apelsīni bez kases aparātiem //Diena, 1998. g. 7. janvāris. 7.lpp.
  5. Ķirsons M. Krasts G. Jāķer lielle blēži //Dienas bizness, 1997. g. 11. decembrī. - 5.lpp.
  6. Latvija: Pārskats par tautas attīstību UNDP - R., 1997. - 95 lpp.
  7. Latvijas Statistikas gadagrāmata 1997: LR Valsts statistikas komiteja. – R., 1998.
  8. Pelšs J. Maksājot valsts parādu iekonomēti 14100000 Ls. //Dienas bizness, 1997. g. 10. novembrī. - 8.lpp.
  9. Valdība ir definējusi prioritāros uzdevumus //Diena, 1997. g. 29. decembrī. 11.lpp.
  10. Zaķis J. Latvijas valsts vizītkarte //Diena, 1997. g. 10. decembrī. 11.lpp.
  11. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību: LR Ekonomikas ministrija. – R. 1998. g. jūnijs.
  12. Bolz K. Polkowski A. Lettland integration in die Weltwirtschaft. Nr.163. Hamburg HWWA Report 1997 196 lpp.

## LATVIJAS REPUBLIKAS SOCIĀLĀS POLITIKAS MAKROEKONOMISKĀ ANALĪZE EIROPAS SAVIENĪBAS INTEGRĀCIJAS KONTEKSTĀ

Elena Dubra (*Latvijas Universitāte*)

Eiropas veidošanās procesā ir pierādījies, ka nepieciešams saglabāt līdzsvaru starp ekonomiskajām un sociālajām dimensijām.

Latvijas sociālās politikas harmonizēšanai atbilstoši ES izvirzītajām prasībām svarīga ir ne tikai makroekonomiskās vides stabilizācija, bet arī demokrātiskas un sociāli taisnīgas sabiedrības veidošana.

Sociālā politika Eiropas Savienībā aptver plašu jautājumu loku, tanī skaitā nodarbinātības politiku, ieskaitot darbaspēka brīvu pārvietošanos, sociālās nodrošināšanas modeļu koordinēšanu, vienādas iespējas vīriešiem un sievietēm, darba drošību un atsevišķu darba likumdošanas noteikumu saskaņošanu.

Atbilstoša aizsardzība, ko sniedz kopienas noteikumi sociālās nodrošināšanas sfērā, priekšnoteikums, lai efektīvi varētu izmantot tiesības pārvietoties un uzturēties kopienā. Vispārējā pieeja ir panākt efektīvu dalībvalstu sociālās nodrošināšanas sistēmu koordinēšanu visā kopienā. Koordinācija aptver visas galvenās sociālās nodrošināšanas jomas: slimības, dzemdību un bērna kopšanas un invaliditātes gadījumus, vecuma pensijas un pensijas apgādnieka zaudējuma gadījumus, nelaimes gadījumus darbā un profesionālās slimības, bezdarbnieku un ģimeņu pabalstus.

Latvijai sociālo jautājumu risināšanā jābalstās uz ES izstrādātajiem un pieņemtajiem dokumentiem.

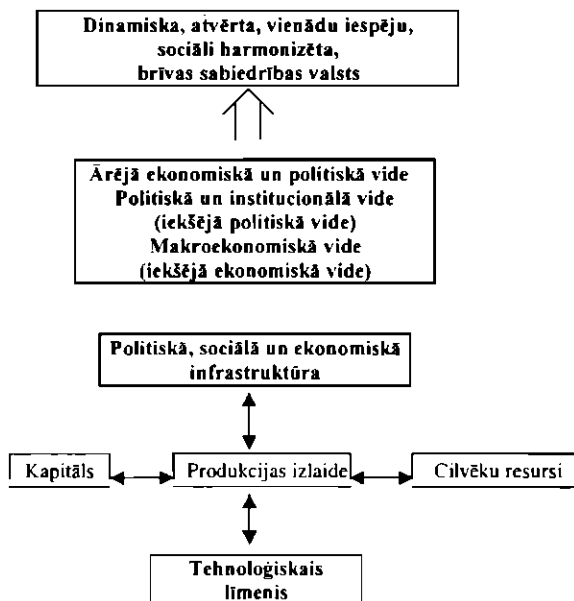
*Eiropas Sociālā harta* ir viena no Eiropas Padomes pamatkonceptijām, kurā norādīts ikviena indivīda sociālās tiesības tādās jomās kā darba aizsardzība, iedzīvotāju vispārējā sociālā aizsardzība un ārpusdarba sociālā aizsardzība. Eiropas Sociālās hartas jaunajā, pārstrādātajā redakcijā īpaši tiek uzsvērtā darbinieku aizsardzība un cīņa pret nabadzību un sociālo atstumtību.

Latvija kā Eiropas Padomes locekle ir apņēmusies pievienoties šai hartai un praktiski realizēt izvirzītās pamatprasības indivīda sociālo tiesību jomā.

Saskaņā ar LR izstrādāto valsts ilgtermiņu stratēģiju mēs varam definēt sociāli ekonomiskās politikas pamatmērķi kā vienādu iespēju, sociāli harmonizētas, dinamiskas, atvērtas un brīvas sabiedrības veidošana.



1. shēma. Mērķu, vides un faktoru kopsakarība



Veicot pakāpenisku valsts un sabiedrības attīstību atbilstoši izvirzītajam pamatmērķim, ir izdalāmi vidēja un ilgtermiņa sociāli ekonomiskās attīstības stratēģijas uzdevumi. Kā svarīgākie vidēja termiņa stratēģijas uzdevumi būtu jāatzīmē:

1. Uzturēt stabilu valsts makroekonomisko vidi, realizējot stingru fiskālo un monetāro politiku, un orientēties uz integrāciju Eiropas Savienībā atbilstoši tur pieņemtajiem kritērijiem un pamatnosacījumiem.
2. Rūpējoties par konkurētspējīga valsts cilvēkkapitāla attīstību, paaugstināt iedzīvotāju izglītības un zinātnes līmeni atbilstoši pasaules attīstīto valstu sasniegtajam.
3. Nodrošināt valsts iedzīvotāju dzīves kvalitātes būtisku un stabilu uzlabojumu, tādējādi radot labvēlīgus apstākļus harmoniskai sabiedrības attīstībai.

Integrācija ES ir ilgstošs un sarežģīts process vairāku gadu garumā. Latvijai, iestājoties ES, ir jāņem vērā tie noteikumi, pēc kuriem darbojas Eiropas tirgus. Pie tam uzmanība ir jāpievērš ne tikai ekonomiskajiem kritērijiem – kopprodukta pieaugumam, bezdarba un inflācijas līmenim, maksājuma bilancei, nacionālās valūtas stabilitātei un tml., bet arī sociālajai sfērai. Eiropas Komisija uzskata, ka ir iespējams sasniegt abus šos mērķus tā, lai viens nekaitētu otram. Līdz šim komisija sociālās politikas veidošanu balstīja uz likumdošanu, taču tagad tā uzskata, ka daudz vairāk var panākt, vērsoties pie visām ieinteresētajām pusēm, tajā skaitā, veicinot konsultācijas un sarunas starp arodbiedrībām un darba devējiem.

Lai tuvinātu ES dalībvalstu likumus, rīkojumus un administratīvus lēmumus, EP izdod dažādas direktīvas.

Sociālo jautājumu risināšana tiek regulēta ar sekojošām konvencijām:

- Nr.12. Pagaidvienošanās par vecu cilvēku, invalīdu un nelaimes gadījumus pārdzīvojušu cilvēku sociālo apdrošināšanu.
- Nr.13. Pagaidvienošanās par apdrošināšanu, izņemot vecumu, invaliditāti un nelaimes gadījumus.
- Nr.14. Eiropas konvencija par sociālo un medicīnisko palīdzību.
- Nr.48. Eiropas sociālās apdrošināšanas kodekss.
- Nr.78. Eiropas konvencija par sociālo apdrošināšanu (1972).
- Nr.93. Eiropas konvencija par migrantu strādnieku juridisko statusu.

Bez tam eksistē atsevišķas konvencijas veselības aizsardzības, izglītības, kultūras un sporta jomā.

Kā atsevišķs un īpaši nozīmīgs EP dokuments jāmin Eiropas Sociālā harta.

Tā papildina cilvēktiesību konvenciju un ietver 19 vispārējo brīvību principus, kuriem vēl 4 pievienoti papildprotokolā (Nr 128). Harta atvērta parakstīšanai 1961.gada oktobrī un tā ir stājusies spēkā 1965. gada februārī. Hartu ir parakstījušas 27 EP valstis (t.sk. visas ES valstis). Harta ietilpst to konvenciju sarakstā, kuras Latvija ir apņēmusies parakstīt, iestājoties EP.

Varētu izdalīt 12 svarīgākos sociālos principus, kas minēti Sociālajā Hartā un ir obligāti jāievēro visām ratificējušām valstīm:

1. Tiesības uz darbu jebkurā ES valstī pēc izvēles.
2. Brīvība profesijas izvēlē un tiesības uz taisnīgu atalgojumu.
3. Tiesības uzlabot dzīves un darba apstākļus.
4. Tiesības uz sociālo aizsardzību, ņemot vērā nacionālās sistēmas nosacījumus.
5. Tiesības uz biedrošanās un kolektīvo darījumu brīvību.
6. Tiesības uz profesionālo (profesijas) apmācību.
7. Sieviešu un vīriešu vienlīdzības tiesības.
8. Strādnieku tiesības uz informāciju, konsultācijām un līdzdalību.
9. Tiesības uz veselības aizsardzību.
10. Bērnu un jauniešu aizsardzība.
11. Pienācīgi dzīves apstākļi veciem cilvēkiem.
12. Uzlabot invalīdu sociālo un profesionālo integrāciju.

Izpētot šos principus, var izcelt 3 būtiskākās jautājumu grupas:

Darba aizsardzība. Te norādītas katra pilsoņa tiesības uz darbu, viņu aizsardzība darba vietā, tiesības organizēt arodbiedrības, darbinieku tiesības uz informāciju un konsultācijām, kā arī uz piedalīšanos darba apstākļu noteikšanā un uzlabošanā, un īpašu strādnieku kategoriju speciāla aizsardzība.

2. Iedzīvotāju vispārējā sociālā aizsardzība.
3. Ārpus darba sociālā aizsardzība. Bērnu, pusaudžu, mātes, ģimeņu, invalīdu, vecu cilvēku un migrantu strādnieku un viņu ģimeņu sociālā aizsardzība.

Kopumā vidēja termiņa sociālās darbības programmas galvenā prioritāte ir uzlabot politikas

koordināciju, lai stimulētu nodarbinātību. Pēc ES sociālo lietu un nodarbinātības komisāra Padreiga Flinna domām, draudi Eiropas sociālajam modelim, kura pamatelements ir sociālā aizsardzība, slēpjas tā nespējā reaģēt uz pašreizējām problēmām.

Ievērojot visu iepriekšminēto, Latvijai būtu jāturpina iesāktās sociālās reformas un likumdošanas pielāgošana ES prasībām, kā arī jāattīsta tās struktūras, kas nodrošina likumu efektīvu lietošanu praksē.

Saskaņā ar ANO izstrādāto metodoloģiju un attīstīto valstu pieņemto praksi varam izdalīt šādas dzīves līmeņa analīzes sastāvdaļas un tipiskos indikatorus:

Sastāvdaļas	Indikatori
1. Veselība un tās aprūpes pieejamība	Dažādu slimību simptomi, ārstu un feldšeru apmeklējumi
2. Nodarbinātība un darba apstākļi	Bezdarba lielums, darba pieprasījums, iespējas atrast darbu
3. Ekonomiskie resursi	Ienākumi un bagātība, īpašums, spēja segt neparedzētus izdevumus
4. Izglītība un amatu prasme	Izglītības gadi, sasniegtās izglītības līmenis
5. Ģimene un sociālā integrācija	Ģimenes stāvoklis, kontakti ar draugiem un radniekiem
6. Dzīves apstākļi	Dzīvojamā platība kv.m uz vienu personu, personu skaits istabā, ērtības
7. Dzīves un īpašuma drošība	Varmācības un zādzību izpausmes
8. Rekreācija un kultūra	Brīvā laika pavadīšana, atvaļinājumi, ceļojumi
9. Politiskie resursi	Balsošana vēlēšanās, līdzdalība apvienībās un politiskās partijās, spēja izteikt kritiku

Dzīves līmeņa pētījumi parasti balstās uz divu savstarpēji saistītu rādītāju analīzi – patēriņa grozs un „iztikas minimums”

Latvijas dzīves līmeni raksturojošie rādītāji ir parādīti I. tabulā.

*1. tabula.* Latvijas dzīves līmeņa rādītāju dinamika

	1993	1994	1995	1996	1997
Tautsaimniecībā nodarbināto mēneša vidējā darba samaksa					
latos bruto	47,23	71,87	89,50	98,73	120,03
latos neto		60,33	73,40	78,65	88,34
dolāros neto		107,73	139,02	142,74	152,05

Mājsaimniecību rīcībā esošais ienākums vidēji uz vienu mājsaimniecības locekli (mājsaimniecību budžetu pētījumi)				51,50	55,45
Sociālās nodrošināšanas iestāžu uzskaitē esošo nestrādājošo pensionāru vecuma pensiju vidējais lielums (latos)	15,73	26,44	32,03	37,81	41,79
Viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība (latos)	37,59	51,50	63,82	73,78	78,78
Viena iedzīvotāja krīzes iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība (pēc Labklājības ministrijas aprēķiniem, latos)	30,34	38,42	45,87	52,18	54,50
Tautsaimniecībā nodarbināto reālās darba samaksas indekss (procentos pret iepriekšējā gada atbilstošo periodu)		108,2	97,4	91,2	103,6

Iedzīvotāju dzīves līmeni valstī lielā mērā nosaka arī IKP lielums un tā agregētais izlietojums.

Latvijā, salīdzinot ar ES valstīm, ir ļoti zems IKP rādītājs uz vienu iedzīvotāju. Tas sastāda tikai 27% no ES valstu vidējā līmeņa.

Īpaši svarīga šajā jomā ir mājsaimniecību patēriņa izdevumu analīze. Valstīm ar augstāku dzīves līmeni ir raksturīgs ievērojams mājsaimniecību izdevumu daļu novirzīt ilgtermiņu preču un pakalpojumu iegādei, bet uztura produktu īpatsvars ģimenes budžetā nepārsniedz 25% ES valstīs un tikai 12% ASV

2.tabula. Mājsaimniecību rīcībā esošā ienākuma un izdevuma struktūra 1997.gadā (%)

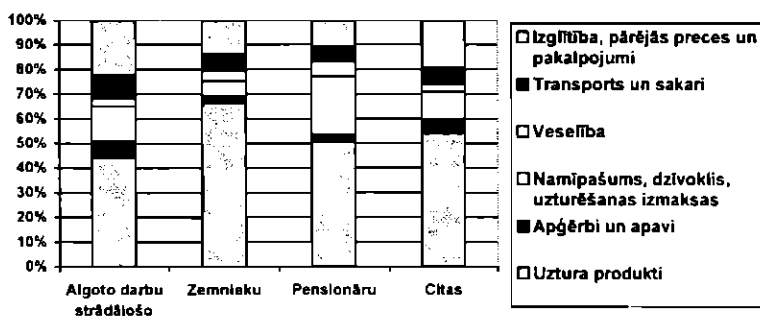
Ienākumi		Izdevumi	
1. Algotā darba samaksa	51,7%	1. Pārtikas iegāde	48%
2. Sociālie pārdalītie ienākumi (transferti)	28,2%	2. Pārējās preces un pakalpojumi	26%
3. Tīrais ienākums no lauksaimnieciskās ražošanas	8,4%	3. Namīpašuma un dzīvokļa uzturēšanas izmaksas	15%
4. Tīrais ienākums no privātās uzņēmējdarbības un amatniecības	1,3%	4. Transporta izdevumi	7%
5. Citi ienākumi	10,4%	5. Izdevumi veselības aprūpei	4%

Savukārt Latvijā, kā rāda 2.tabulas dati, un arī citās pārejas ekonomikas valstīs lielāko izdevumu daļu sastāda pirmās nepieciešamības preču iegāde, t.sk. uzturam 1997.g. vidēji Latvijā visās mājsaimniecībās izlietoja 48%.

Mājsaimniecību budžeta apsekojuma (skat. 1.attēlu) rezultāti Latvijā liek secināt, ka reālie patēriņa izdevumi ir atšķirīgi dažādās sociālekonomiskajās grupās.

I.att.

**MĀJSAIMNIECĪBAS PATĒRIŅA IZDEVUMU STRUKTŪRA  
SOCIĀLEKONOMISKAJĀS GRUPĀS 1997.gadā (naudā un natūrā,  
procentos)**



Nenoliedzami uzturs ir tas, kas lielā mērā nosaka cilvēka attīstību, darbaspējas un veselību. Tāpēc ir svarīgi, lai tas būtu pilnvērtīgs, saturētu noteiktu enerģijas daudzumu un nepieciešamās uzturvielas.

Lai gan pārtikas īpatsvars patēriņa struktūrā 90. gados ir palielinājies (no 37,8% 1991. g. līdz 48% 1997. g.), tomēr nozīmīgi samazinājies pārtikas produktu patēriņš absolūtās vienībās. It īpaši bioloģiski vērtīgāko pārtikas produktu patēriņš (gaļas, zivju, piena produktu, arī augļu un ogu).

1997. gadā pilsētās vidēji uz mājsaimniecības locekli dienas uzturdevas kaloritāte bija zemāka (2303 kkal) nekā laukos (2738 kkal), kas izskaidrojams ar to, ka iaucinieku ēdienkartē ir vairāk ar taukvielām un oghidrātiem bagātu produktu.

Pie tam Latvijā ir vērojama vēl sekojoša tendence – mazturīgās ģimenēs pārtikas izdevumu īpatsvars ir 2 reizes lielāks nekā ģimenēs, kuru ienākumi ir virs vidējiem.

Kā viens no dzīves līmeņa vērtēšanas kritērijiem mājsaimniecību ienākumu pašnovērtējums.

Pašreizējais vidējais mājsaimniecībā esošo ienākumu apjoms ir pa vidu starp „sliktu” un „vidēju” tuvāk pirmajam vērtējumam, kas nozīmē, ka vidējie ienākumi ir zemi. Rīcībā esošais ienākums mājsaimniecībās, kuras savu materiālo stāvokli novērtējušas kā „ļoti sliktu” ir par 25% zemāks salīdzinājumā ar vidējiem rādītājiem.

Ekonomiskās attīstības līmeņa un sociāli ekonomiskās politikas efektivitātes vērtējumam bieži izmanto tā saucamo nabadzības indeksu. Nabadzības indeksa aprēķināšanai pasaules praksē izmanto dažādas pieejas. Tā, piemēram, ES par nabadzīgiem atzīst visus iedzīvotājus, kuru ienākumi ir zemāki par 50% no vidējās darba algas valstī. Savukārt ASV nabadzības indeksu aprēķina kā bezdarba un inflācijas līmeņa summu. Jo tiek uzskatīts, ka tie ir makroekonomiskās un sociālās nestabilitātes pamatrādītāji.

Vispārējais nabadzības līmenis katrā valstī tiek noteikts pēc nabadzīgo cilvēku īpatsvara kopējo iedzīvotāju skaitā. Pašu nabadzību vērtē pēc valstī noteiktā iztikas minimuma.

Latvijas apstākļos var izdalīt 2 rādītājus, kas raksturo kopējo nabadzības līmeni valstī nabadzīgo skaita indekss un nabadzības dziļuma indekss (skat. 3. un 4.tabulu). Tie abi aprēķināti pēc ienākumu līmeņa.

3.tabula. Latvijas nabadzīgo skaita indekss (procentos)

	Personu skaits, kam patēriņa izdevumi zemāki par			
	krīzes iztikas minimumu		pusi no vidēji ekvivalentajiem	
	1996	1997	1996	1997
Visas mājsaimniecības	67,9	68,1	14,9	16,1
Pilsētās atrodošajās mājsaimniecībās	65,4	65,3	13,9	14,0
Laukos atrodošajās mājsaimniecībās	73,8	74,8	17,3	21,2
Mājsaimniecības dažādos Latvijas novados:				
Kurzeme	73,7	72,6	16,9	18,4
Zemgale	74,8	73,4	18,3	17,7
Latgale	75,1	77,8	17,9	21,7
Vidzeme	70,1	71,3	15,6	17,1
Rīgas reģions	61,1	61,0	12,2	12,7

4.tabula. Latvijas nabadzības dziļuma indekss (procentos)

	pēc krīzes iztikas minimuma		pēc puses no vidēji ekvivalentajiem patēriņa izdevumiem	
	1996	1997	1996	1997
Visas mājsaimniecības	26	27	4	4
Pilsētās atrodošajās mājsaimniecībās	24	24	4	4
Laukos atrodošajās mājsaimniecībās	30	32	4	5
Mājsaimniecības dažādos Latvijas novados:				
Kurzeme	29	30	4	5
Zemgale	30	30	4	4
Latgale	30	33	4	6
Vidzeme	28	29	4	4
Rīgas reģions	22	22	3	3

Latvijā ir tikko uzsākts nabadzības līmeņa sociālais pētījums, kuru atbalsta Pasaules Banka un Apvienoto Nāciju attīstības programma (UNDP). Gaidāmais nabadzības līmeņa apsekojums pamatosies uz izdevumiem bāzēta nabadzības līmeņa. Tomēr, ņemot par pamatu pat ienākumu bāzi, ir jau radušies zināmi, pavisam noteikti secinājumi par Latviju. Nabadzības problēma kļūst aktuāla līdz ar ienākumu līmeņa pazemināšanos, pirmkārt.

bezdarba dēļ, otrkārt, nepilnās nodarbinātības formu pastiprinātas izmantošanas dēļ. Bezdarbs, gan oficiāli atzītais, gan slēptais, un zemais ražīgums ir galvenie iemesli, kādēļ cilvēki grimst nabadzībā. 1997. gadā oficiālā statistika par bezdarbniekiem atzina 7% no visiem ekonomiski aktīviem iedzīvotājiem. Faktiskais nenodarbinātības un bezdarba līmenis ir daudz augstāks. Statistikas komitejas 1997. gada novembrī veiktais nodarbinātības apsekojums parāda, ka 14,47% no visiem ekonomiski aktīviem iedzīvotājiem meklēja darbu.

Slēptā bezdarba izpausmes, kā, piemēram, uzspiesta saīsināta darba diena un bezalgas atvaļinājums ir ļoti izplatīti. Neoficiālā statistika liecina, ka darbaspējīgo iedzīvotāju nenodarbinātības līmenis ir 20–30%. Daudzu iedzīvotāju darbs ir mazražīgs un zemu atalģots, it īpaši lauku rajonos.

Oficiāli tiek atzīts, ka bezdarbs, nepietiekamā nodarbinātība visvairāk skar sievietes, nekvalificēto darbaspēku, laukos dzīvojošos un nelatviešus. Sievietes sastāda nenodarbināto iedzīvotāju vairākumu. Nodarbinātības izpēte liecina, ka jaunu darbu atrast grūtāk ir tiem, kam zemāks izglītības līmenis. Darba tirgū trūkst speciālistu finansu, banku, mārketinga un grāmatvedības jomās.

Oficiāli atzītais bezdarba līmenis ir atšķirīgs dažādos apgabalos, kā arī pilsētās un laukos. Procentuāli tas svārstās no 3% Rīgā līdz pat 28,3% Rēzeknes rajonā Latgalē, vēsturiski visnabadzīgākajā Latvijas dienvidaustrumu daļā.

Bezdarba līmenis nedaudz atšķiras arī starp latviešiem un nelatviešiem. Latvieši arī cieš no īsākiem bezdarba periodiem, tas ir, viņi var ātrāk atrast jaunu darba vietu nekā citu tautību bezdarbnieki. Latviešu valodas nepārziņāšana ir bijusi par iemeslu darba zaudēšanai un problēmām jaunas darba vietas atrašanai dažiem iedzīvotājiem.

Raksturojot dzīves līmeņa attīstību, ir jāaplūko tautas attīstības indekss TAI. Tas ir skaitlisks dzīves kvalitātes raksturotājs, kas ir izstrādāts 1990. gadā, to rēķina pēc atsevišķiem izraudzītiem mainīgiem lielumiem. TAI pārstāv trīs tautas attīstības pamatdimensijas – mūža ilgumu un veselīgumu, zināšanas un dzīves līmeņa atbilstību cilvēka cieņai.

Katrai no dimensijām atbilst savs rādītājs:

mūža ilgumam – mūža ilgumu indekss (M);

zināšanām – izglītības līmeņa indekss (I);

dzīves līmeņa atbilstībai cilvēka cieņai – uz vienu iedzīvotāju gūto ienākumu indekss (N).

#### Tautas attīstības indeksa aprēķins

TAI = ( M + I + N ) : 3		
Vidējais paredzamais jaundzimušo mūža ilgums (M)	Vidējais valsts iedzīvotāju (vecumā virs 25 gadiem) izglītības līmenis (gados) (I)	Reālais iekšzemes kopprodukts uz 1 iedzīvotāju (PPP \$), kas rēķināts pēc pirktspējas paritātes (N)

TAI sniedz priekšstatu par valsts attīstības līmeni salīdzinājumā ar citām valstīm.

5.tabula. Tautas attīstības indekss Latvijā pēc 1995.g. metodikas

Gadi	TAI	Vieta pasaulē	Pieaug. laistprasme	Izglīt. iestāžu apmeklēšanas koef.	Izglītības līmenis I	Paredzamais mūža ilgums M	NKP uz vienu iedz., \$ PPP N
1992	0,75	55	99	69,5	0,892	68,7	3468
1993	0,716	73	99	69,5	0,892	67,2	3063
1994	0,721	73	99	69,5	0,892	66,4	3214
1995	0,706	...	99	71,6	0,9	66,7	3273
1996	...	...	99	71,6	0,9	69,2	...
1997	0,711	92					

Apkopojot 5 tabulā sniegtos datus, redzam, ka Latvija 175 valstu vidū pēc TAI ir ierindota 92.vietā. Ja salīdzina ar 1994.gada vietu – 73., tas nav ļoti slikts rādītājs. Taču TAI vērtības kritums 1997.gadā salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu Latvijai bijis otrais lielākais pasaulē, bet kritums pēc vietas starp Igauniju un Lietuvu pats lielākais (par 37 vietām). Šis lielais kritums neatspoguļo patiesu stāvokli starp pasaules valstīm, jo TAI vērtības izmaiņas daļēji ir saistītas ar statistisko precizēšanu un aprēķināšanas metodes maiņu.

TAI dziļāka analīze prasa ļoti plašu sociālo procesu apskatu. Pēc ANO metodoloģijas TAI aprēķināšanai izmanto vairāk nekā 110 indikatorus, kuru noteikšana Latvijā ir apgrūtināta sakarā ar reālās informācijas trūkumu.

Kaut gan TAI ir tautas attīstības pamatrādītājs, tas nedod visaptverošu tautas attīstības stāvokļa ainu nevienā valstī. Lai iegūtu plašāku informāciju, TAI jāpapildina ar dažādiem citiem svarīgiem tautas attīstības rādītājiem. Viens no tādiem ir **Džini koeficients**. Tas rāda, cik vienlīdzīgi valstī tiek sadalīti materiālie labumi. Džini koeficients tiek aprēķināts robežās no nulles līdz vieniniekam. Pēc šādas metodoloģijas jo lielāka nevienlīdzība, jo lielāks koeficients.

$$\log N = p + b \cdot \log Ax$$

- kur:  $b$  – koncentrācijas rādītājs,  
 $p$  – nevienmērīga ienākuma sadalījuma līkne,  
 $x$  – ienākuma līmenis,  
 $N$  – personu skaits, kuri saņem ienākumus  $x$  vai lielākus,  
 $Ax$  – kopējā ienākumu summa, kas pārsniedz  $x$  līmeni.



Džini koeficients Latvijā parādīts 6.tabulā.

6.tabula. Džini koeficients.

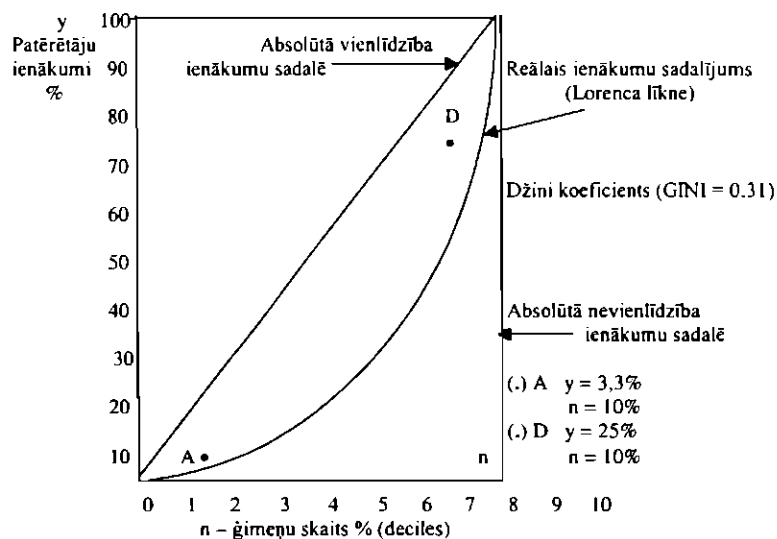
	1996	1997
Visas mājsaimniecības	0,30	0,31
Pilsētās atrodošāmies mājsaimniecības	0,30	0,31
Laukos atrodošāmies mājsaimniecības	0,27	0,30
Mājsaimniecības dažādos Latvijas novados:		
Kurzeme	0,29	0,30
Zemgale	0,29	0,30
Latgale	0,27	0,28
Vidzeme	0,29	0,30
Rīgas reģions	0,30	0,31

Visi šie rādītāji liecina, ka samērā liela daļa Latvijas iedzīvotāju ir trūcīgi, un viņiem nav iespējams dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Ja salīdzina mūsu situāciju ar citu pārejas valstu slāvu, tad redzam, ka nabadzīgo skaita indekss mūsu valstī tomēr ir augstāks nekā daudzās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs, bet ievērojami zemāks nekā Krievijā un citās NVS valstīs.

Pēc Pasaules Bankas datiem 1997.gada datiem (World Development Report) šis rādītājs 1993.gadā Ungārijā bija 0,23, Čehijā – 0,27, Krievijā – 0,48.

Ienākumu nevienlīdzības grafiskai attēlošanai izmanto Lorenca līkni, kura atspoguļo ienākumu un bagātības nevienmērīgas sadales pakāpi:

2.att. Lorenca līknes analīze Latvijas apstākļos



Ja katra iedzīvotāju grupa saņems aptuveni vienādu ienākuma daļu, tad, kā redzams dotajā attēlā, Lorenca līkne veidosies kā taisna līnija. Jo lielāks ir Lorenca līknes izliekums, jo nevienlīdzīgāka ir ienākumu sadale.

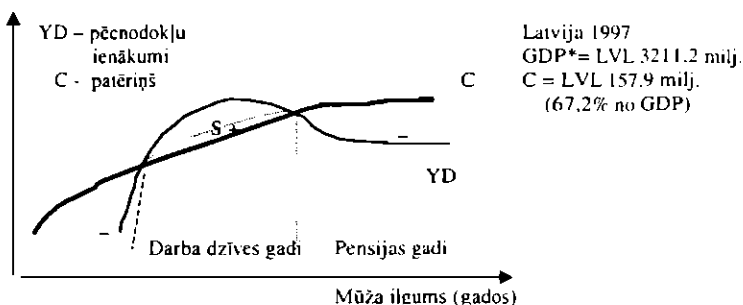
Ja tikai 1% no iedzīvotājiem saņems visu ienākumu, tad Lorenca līkne būs vertikāla.

Lorenca līkni var izmantot ienākumu sadales analīzei dažādos laika periodos vai nu noteiktās valstīs, vai starp dažādām iedzīvotāju grupām.

Mājsaimniecību budžeta apsekojumi Latvijā rāda, ka sociālā nevienlīdzība ienākumu sadalē ir diezgan nopietna. Tā 10% vistrūcīgāko iedzīvotāju saņem tikai 3,3% no kopējiem ienākumiem (punkts A 2.attēlā), bet 10% visnodrošinātāko iedzīvotāju (9 deciles) saņem 25% no visiem ienākumiem (punkts D 2.attēlā). Ienākumu diferenciacija Latvijā (pēc 10% atlases) līdzinās 7,6%, tas nozīmē, ka vistrūcīgāko iedzīvotāju grupa saņem 7,6 reizes mazāk ienākumu nekā visnodrošinātākie.

Iedzīvotāju patēriņa analīzē var izmantot arī dzīves cikla modeli, kurš apskata individuus kā sava patēriņa un uzkrājumu plānotājus ilgstošā laika periodā (skat. 3.attēlu).

### 3.att. Dzīves cikla ienākumi, patēriņš un uzkrājumi



Indivīds darba dzīves laikā, balstoties uz saviem ienākumiem (YD), izveido noteiktu patēriņa modeli (C). Lai saglabātu šo patēriņa līmeni arī pensijas gados, kad ienākumi kritīs, cilvēkam ir nepieciešams uzkrāt līdzekļus (S), kurus var izmantot pensijas gados. Ši uzkrājumi kompensē ienākumu samazinājumu un ļauj saglabāt līdzšinējo patēriņa līmeni.

Latvijas apstākļos, ņemot vērā zemo pēcnodokļu ienākumu lielumu, ir izveidojies ļoti vājš uzkrājumu potenciāls. Pēc mājsaimniecību budžeta apsekojuma datiem tikai aptuveni 2% atzīst, ka ir labvēlīgs stāvoklis, lai veidotu uzkrājumus, bet vairāk nekā 80% to uzskata par neiespējamu, jo visi saņemtie līdzekļi aiziet kārtējam patēriņam.

Tādējādi kā galvenā prioritāte dzīves cikla modeļa uzlabošanai jāizvirza reālo ienākumu paaugstināšana, kas ir pamatā dzīves līmeņa un dzīves kvalitātes uzlabošanai.

Kā bija konstatēts, sociālās politikas galvenais uzdevums ir izveidot demokrātisku, stabilu, atbildīgu un dzīvotspējīgu sociālās aizsardzības sistēmu, kas nodrošinātu iespēju aizsargāt katras personas sociāli ekonomiskās tiesības un veselību.

Galvenie sasniegumi Latvijas sociālās politikas jomā ir šādi:

**Pabeigts sociālās apdrošināšanas reformas pirmais posms:**

izstrādāta tiesiskā bāze, ieviesta valsts obligātā fondētā pensiju shēma (paaudžu solidaritātes princips) un sakārtota sociālās apdrošināšanas pakalpojumu administrēšana.

**Uzsākta sociālās palīdzības sistēmas izveide:**

sociālās palīdzības dienestu izveide rajonu līmenī ar tālāk sekojošu decentralizāciju, kas nodrošina iespēju klientam saņemt pakalpojumu tuvāk dzīvesvietai un ir izstrādāta ilgtermiņa stratēģija sociālās palīdzības jomā, kurā uzsvars tiek likts uz alternatīvo formu attīstību.

**Nodarbinātības politikas izstrādē un īstenošanā noticis pārvērsiens uz plašāku aktīvās nodarbinātības politikas pasākumu izmantošanu un radīta palīdzības sistēma cilvēkam darba zaudēšanas gadījumā, kā arī vicinota kārtība ārvalstnieku un bezvalstnieku nodarbināšanā.**

4. Izveidota centralizēta veselības aprūpes finansēšanas sistēma, kas nodrošina vienādu veselības aprūpes pieejamību reģionālā griezumā un uzsākta primārās veselības aprūpes attīstība un veselības aprūpes infrastruktūras optimizācija.

Neraugoties uz paveikto, joprojām pastāv daudzas problēmas, kas saistītas gan ar kopējo ekonomisko un demogrāfisko situāciju, gan ar sociālās politikas realizācijas grūtībām.

Iai gan panākta zināma makroekonomiskās vides stabilizācija Latvijā, tomēr sociālās politikas realizēšanai ir nepietiekami valsts finansiālie resursi, īpaši pašvaldību jautājumu risināšanai, joprojām pastāv slēptais bezdarbs un ēnu ekonomika, un relatīvi zems darba samaksas līmenis.

Arī kopējā demogrāfiskajā situācijā saglabājas negatīvas tendences – samazinās dzimstība, pieaug pensionāru skaits un samazinās tautsaimniecībā nodarbināto skaits.

Kā būtiskākās ar sociālo politiku saistītās problēmas jāmin nepietiekami izstrādātā likumdošana, it īpaši darba aizsardzības jomā, kā arī ne vienmēr ir pietiekami saskaņota politika, kas skar vai ietekmē vairākas jomas.

Pēc veiktās sociāli ekonomiskās situācijas analīzes Latvijā un ārvalstu pieredzes sociālo jautājumu risināšanā, var dot sekojošas rekomendācijas par sociālās politikas darbības pamatprincipiem un ierobežojumiem.

Valsts sociālās politikas veiksmīgai realizēšanai tirgus ekonomikas apstākļos varam izdalīt sekojošus pamatvirzienus:

- minimālā ienākuma nodrošināšana visiem sabiedrības locekļiem;
- cilvēkkapitāla – iemaņas prasmes, profesionalitāte, darbaspējas – uzturēšana un attīstīšana;
- sociālo pakalpojumu pieņemama līmeņa nodrošināšana visiem sabiedrības locekļiem.

Lai nodrošinātu šo pamatvirzienu veiksmīgu izpildi, valstij jāizveido noteikta **sociālās aizsardzības un sociālo garantiju sistēma**.

**Sociālā aizsardzība** ir pasākumu kopums, ko veic sabiedrība kopumā un tās atsevišķi posmi, lai nodrošinātu iedzīvotājiem noteiktu materiālo un sociālo labklājības līmeni.

Kā sociālās aizsardzības sistēmas pamatelementus, ar kuru palīdzību tā tiek īstenota, var minēt:

- sagatavošanu kvalificētam darba procesam;
- indivīda spēju realizēšanas iespējamība darba un ražošanas procesā;
- darba un ražošanas procesa kvalitatīva nodrošināšana;
- jaunu darba vietu radīšana un bezdarbnieku atbalsts un uzturēšana.

**Sociālo garantiju** sistēma paredz valsts atbildību par sabiedrības locekļu neatliekamajai vajadzībai nodrošināšanu.

Kā pamatgarantijas, kuras būtu jānodrošina, ir:

- pamatizglītība. Tai jābūt visiem pieejamai un bezmaksas;
- indivīda spēju realizēšana darba un ražošanas procesā;
- piespiedu darba aizliegšana;
- darbaspēju zaudējumu samazināšana līdz minimālām robežām.

Reālajā dzīvē eksistē daudzi procesi, kas apgrūtina sociālās politikas realizēšanu un samazina tās efektivitāti. Kā viens no tādiem jāmin „laika logs”, t.i., laika posms, kurš paiet no lēmuma pieņemšanas brīža līdz laikam, kad tas sāk realizēties un reāli darboties. Taču tas nav pats būtiskākais iemesls, kas kavē sociālās politikas realizēšanu, jo tas ir diezgan precīzi aprēķināms, un tādējādi to var paredzēt un ietvert valsts sociālās programmās.

Lielākas grūtības ir saistītas ar **neparedzamiem faktoriem**. Var izcelt 3 veida nenoteiktības:

- pašreizējā ekonomiskā stāvokļa nenoteiktība attiecībā pret potenciālo izlaides līmeni, kas atbilst pilnai nodarbinātībai, un vēlamajam maksājuma bilances stāvoklim;
- nenoteiktība attiecībā uz turpmākiem nepatīkamiem pārsteigumiem, tādīem kā naudas pieprasījuma izmaiņām, privātā sektora izdevumu svārstībām u. tml.
- nenoteiktība attiecībā uz paša ekonomiskā modeļa pareizību (tādu parametru vērtība kā galējā tieksme patērēt un uzkrāt, galējā tieksme importēt u.c.).

Visas šīs nenoteiktības var izraisīt nopietnas kļūdas izvēlētajā sociāli ekonomiskajā politikā.

Nopietnā problēma, ar ko jāsakaras politikas realizēšanas gaitā, ir tāds faktors kā paredzējumi, piemēram, gaidāmā inflācija u. tml.. šī problēma īpaši sarežģī tādu dilemmu kā inflācija-bezdarbs risināšanu.

Un beidzot vēl viena problēma. Pat tad, ja tiek precīzi noteikts, kādi pasākumi veicami, lai sasniegtu noteiktos sociālekonomiskos mērķus, var notikt būtiski politiski ierobežojumi. Ekonomiskā loģika bieži piekāpjas politiskiem lozungiem, birokrātijai, dažu ierēdņu personiskajām interesēm u. tml. Īpaši šie politiskie ierobežojumi saasinās dažādos ekonomikas transformācijas periodos. Taču pat pie vienota ekonomiskās un sociālās politikas mērķa nostādnes eksistē dažādi ceļi, lai to sasniegtu, un tādēļ veidojas dažādas sociālās un ekonomiskās politikas realizēšanas iespējas.

Aplūkosim divas būtiskākās no tām – sociālo un tirgus ekonomikas iespēju.

Sociālā iespēja paredz, ka valdībai ir jāgarantē katram sabiedrības loceklim tāds ienākumu līmenis, kas tam neļautu nogrimt zem nabadzības sliekšņa.

Savukārt tirgus ekonomikas pieeja uzskata, ka valdības uzdevums ir nodrošināt katram sabiedrības loceklim tikai nepieciešamos nosacījumus ekonomiskajai aktivitātei un ienākumu saņemšanai.

Lai nodrošinātu maksimāli efektīvas sociāli ekonomiskās sistēmas attīstību Latvijā, kas spētu risināt iepriekšminētās un novērtētu iespējamās problēmas. Labklājības ministrija ir noteikusi savus galvenos darbības principus, kuri jāievēro, izstrādājot tālākās attīstības stratēģijas un rīcības plānus:

- veicināt iespējami augstu iedzīvotāju līdzdalību un ieinteresētību savas sociālās drošības un veselības veicināšanā un nodrošināšanā;
- mērķtiecīga, racionāla, efektīva, uz iedzīvotāju vajadzībām balstīta pakalpojumu tīkla attīstība (ieskaitot infrastruktūras attīstību);
- atklātas, caurredzamas, uz izmaksu efektivitāti balstītas finansēšanas un budžeta sistēmas attīstība;
- efektīva monitoringa, uzraudzības un kontroles sistēmas izveide un attīstība, kas garantētu vienotu pieeju normatīvo aktu piemērošanā un finansu līdzekļu racionālu izmantošanu;
- sabiedrības informēšana un izglītošana par sociālajām garantijām, pieejamiem pakalpojumiem, personu tiesībām un pienākumiem;
- cilvēkresursu plānošana un attīstība.

Vienlaikus Labklājības ministrija ir noteikusi prioritāros attīstības virzienus tuvākajam laikam.

Šīs prioritātes izriet no būtiskākajām problēmām, ar kurām sastopas iedzīvotāji, un rada pamatu turpmākai viedokļu aizstāvēšanai valdībā un parlamentā:

- iedzīvotāju dzīves līmeņa paaugstināšana un nabadzības mazināšana, īpašu uzmanību pievēršot reproduktīvajai veselībai un ģimenēm ar bērniem.
- 2. Veselības aprūpes sistēmas un tās finansēšanas sakārtošana un optimizēšana, īpašu uzmanību pievēršot preventīvajiem pasākumiem.
- 3. Aktīvās nodarbinātības politikas attīstība un jaunu pieeju ieviešana.
- 4. Darba tiesisko attiecību, darba samaksas un darba drošības efektīva regulējoša kontroles mehānisma attīstīšana un pilnveidošana.
- 5. Sociālā riska novērtēšana, savlaicīga novēršana sociālās politikas realizācijas gaitā.

## Literatūra

1. Sociālie procesi Latvijā. Analītisks apskats. R.: Latvijas Centrālā Statistikas pārvalde, 1988.
2. Sociālais ziņojums. - R.: Latvijas Republikas Labklājības ministrija, 1998.
3. Veiss G. Jaunā Eiropas Komisijas pārstāvniecība Latvijā. Eiropas integrācijas birojs. - R., 1997.
4. Eiropas Sociālā harta. Strasbūra, 1992 //Diena. 1996.gada 12.septembrī.

5. Latvijas Republikas makroekonomiskie indikatori. R.: Latvijas Statistikas komiteja, 1996, 1997.- #3.
6. Agenda 2000. Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties Eiropas savienībā. LVA. 1997.
7. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens. R.: Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, 1997.g. oktobris, 1998.g. augusts.
8. Latvija. Pārskats par tautas attīstību. - R.: UNDP, 1997.
9. Mājsaimniecību budžetu apsekojuma pārskats par 1997.gadu. R.: Latvijas Statistikas komiteja, 1998.
10. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. R.: LR Ekonomikas ministrija, 1998.g. jūnijs.
11. Konjunktūras un apsekojumu rezultāti 1998.g. ceturksnī. R.: VSK, 1998.g. februāris.
12. Baltijā ekonomika attīstās stabili //Diena. 1997.gada 18.augustā.
13. White Book. Preparation of Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the EU Internal Market. EU Commission. Com (95) 163, latest edition. Brussels. May 3. 1995. ISBN 9984-9128-1-7.
14. Population Replacement in Latvia /Editor Prof. P.Zvidrins. - R., 1996.
15. PHARE. Programme and Contract Information 1996. Latvia. Published by the European Commission (DGIA). Multi - annual Indicative Programme. 1996-1999.
16. The World Bank Atlas 1997. The World Bank, Washington, D.C.
17. Mantiais L. Social Policy in the European Union. - London, 1995.
18. The Shrinking State: Governance and Sustainable Human Development. New York, 1997.
19. Latvia. Statistics in brief. 1998.

## **LATVIAN DAIRY AND MILLING INDUSTRIES: THE CURRENT STAGE AND PERSPECTIVES FOR DEVELOPMENT**

**Danute Jasjko** (*University of Latvia*)

### **Introduction**

Since 1990 after the re-establishing of independence, tremendous changes in Latvian economic and political systems have taken place. The restructuring of the market system has most significantly influenced the development of industry including food processing sector as well. This sector is suffering from various problems that severely impede their domestic and international competitiveness such as high level of input costs, low productivity, outdated processing facilities, inefficient quality of products and lack of market orientated management.

At the same time the food industry is one of the important sectors of Latvian economy, in terms of employment share, expenditure share of the consumers and production output. On average, 43.5 % of total household expenditures are devoted to food consumption during the first half of 1998. According to the statistical data [1, 22] during 9 months of 1998 the contribution of food processing industry comprised 33 % of industrial output and concentrated 23.6% of industrial employment.

Inefficient activity of food sector and quality uncertainties cause essential distortion in structural development of agricultural production as well. Therefore, the recovery and further growth of food industry is substantial precondition for development of agri-food sector and whole Latvian economy.

This article is a part of research results worked out within the framework of ACE project "Inefficiencies in the Food Industries of the Baltic States: Economic Analysis and Policy Option" and focuses on the analysis of performances of two sectors in Latvian food processing industry: the milk and grain processing, which are the most important sectors in the Latvian economy and which are based on domestically produced inputs.

The mentioned analysis requires gathering all relevant data and information from Central Statistic Bureau as well as the information about separate processing enterprise acquired on the base of comprehensive questionnaire for two analysed subsectors of Latvian food industry.

The poll which was carried out at the beginning of 1998 among the various milk and grain processing enterprises by the group of researchers from the Latvian State Institute of Agrarian Economics gave possibility to use unique information for study of organisational patterns, behavioural strategies and degree of efficiency in Latvian food processing industry. In order to realise the above - mentioned study within the ACE project there were worked out questionnaires the answers to which were acquired through discussions with representatives of many processing companies, i.e. people who are most familiar with current situations and perspectives at their enterprises. The selected for the poll enterprises, in their turn, agreed to provide necessary information thus ensuring objectivity of the information the analysis was based on.

The aim of the present article is to evaluate market performance for two main food processing sectors in Latvia on the base of qualitative analysis of answers received during the

poll, grouping procedure for quantitative indicators and mathematical hypotheses. Trying to clarify the economic conditions caused main obstacles for developments in the food-processing sector, this article provides description of survey's results for analysis efficiency in Latvian dairy and milling sectors. The separate study reflected in this article is organised as follows. Special attention is paid to main principles of methodological procedure such as selection process for respondent enterprises and survey methods, which are considered in chapter 1. The chapter 2 contains the results of research focused on the analysis of sectors' profitability, efficiency and perspectives of their development on external and internal markets through the grouping the separate data per each processing enterprises according to the different criteria, checking the statistical hypotheses and estimation of perspectives of development for each group of enterprise.

## **I. Methodological Procedure for Data Collection**

### *Description of Sectors Selected*

Within the framework of expert survey devoted to industrial organisation of food industry, two food processing sectors were observed. As dairy industry is one of the developed and perspective sectors in Latvia, the above mentioned survey was carried out for this particular sector. As the second sector covered by this survey was chosen the milling industry, which includes manufacture of grain mill products, starches and starch products as well as manufacture of prepared animal feed.

Dairy is one of the basic branches of agriculture in Latvia. The target of its development is to establish dairy as a stabile and efficient branch able to stand the competition of the world market.

Milk processing is relatively the best organised sphere of food processing accounting for 18.4 % of the total amount of food processing produce during the 9 months of 1998. The enterprises operating in this sector have set up the currently functioning Latvia Dairy Farmers Central Union (LDFCU). According to the information by LDFCU, at least 40 [3, 4] of the officially registered 70 enterprises are engaged in milk processing. But in 1997 only 6 of them had the right to export their produce to EU countries. This indicates that in Latvia there are enterprises able to produce qualitative products meeting EU requirements and stand the competition among other EU countries.

From 1990, 1997 was the first year in Latvia when total production of milk increased if compared with the previous year and reached 987.6 thsd tons. This hints at a certain stabilisation of production. However, only 361.6 thsd. tons, i.e. 36.7% of milk produced in 1997, were sold to milk processing enterprises. Great part of milk produced at dairy farms is sold directly to consumers, in markets and in specialised shops.

Another important branch in Latvian national economy is cultivation of grain. During the last three years constant increase has been observed in sowing areas and total volumes of production. The value of grain production achieved in 1997 was one million tons of cereals and pulses where for its growing 487.5 thsd hectares of land were utilised. As a result, increased grain production and its purchasing from local producers. In 1997 there were purchased for storing and processing 192.1 thsd tons of food grain which by 16.7 thsd tons exceeds the value of 1996. It is an important achievement because for the first time during the last ten years the harvest of 1997 completely covers food grain consumption (with the exception of a small amount of durum wheat). Other grain was utilised as seed-corn, forage and in production of beverages.



In 1997 grain was produced in more than 104 thsd farms. One fourth of the grain is grown by small farmers with sowing areas up to 5 hectares, but over 60% - in sowing areas up to 20 hectares. Small farms produce practically no competitive products, they often suffer from the lack of current assets, in many of them grain-crops are grown disregarding agrotechnical requirements and the amount of harvested grain is very small. Farms providing small amount of grain find it more difficult to sell. As there have been founded no co-operative societies dealing with grain storage, producers try to sell their grain immediately after harvesting, which leads to reduced prices and makes it difficult for processing enterprises to purchase at once all the offered amount of grain.

Grain processing accounts for 6.8% of the total food processing in Latvia. In 1996 there were registered 17 milling enterprises.

### *The Representativeness of the Sectors in the Poll*

In order to characterise the representativeness of the acquired results, the following values have to be stressed.

In milk processing there were questioned 18 (40%) and in grain processing 7 (41%) of the currently operating enterprises.

The amount of milk supplied to the milk processing enterprises in 1997 was 361.6 thsd tons out of which the questioned enterprises purchased 303.8 thsd tons constituting 84% of the total amount of milk purchased by milk processing enterprises.

As of January 1, 1998 in milk processing sector there were employed 5528 persons out of which 3579 (65%) worked at the questioned milk processing enterprises.

In 1997 the total amount of food and feed grains purchased by enterprises engaged in grain processing was 324.7 thsd tons out of which 182.6 thsd tons (56%) were purchased by the questioned enterprises.

At the beginning of this year in grain processing enterprises worked 1495 persons out of which 1197 (80%) were engaged in the selected by us enterprises.

The considerable share of the questioned enterprises in the total amount of purchases as well as in the number of people engaged in the sectors ensures that the results of the poll are representative enough to objectively reflect the real situation in the selected branches

Proposal to co-operate was addressed to milk and grain processing enterprises of different sizes, ownership status and acquired market power.

In order to get objective characteristics of the situation in the branch as a whole, we selected large, medium as well as small enterprises.

In the smallest of dairy enterprises, for instance, work less than 50 employees while the largest ones employ over 500. The maximal amount spent by one of the milk processing enterprises on purchasing milk is 5000 thsd lats; the smallest amount spent by a milk processing enterprise on purchasing milk is 148 thsd lats. If we estimate the enterprises according to their sales of finished products, the largest enterprise realises its produce for total amount of 14000 thsd lats, but the smallest one for 155 thsd lats. Positive answer was received from milk processing enterprises from all the regions of Latvia.

The same holds for the grain sector. The selected grain processing enterprises are geographically situated in all of the four regions of Latvia (Kurzeme, Zemgale, Vidzeme, Latgale). All of the enterprises expressing their wish to co-operate have the status of joint stock company. Therefore it is not possible to use the results of this poll to compare grain processing enterprises of different legal forms of companies. Some limited liability companies and share holder associations also exist in the sector, but their importance is relatively limited, they comprise up to 20 % of the sector in terms of number of employees.

The smallest of the selected grain processing enterprises employs less than 50 persons, but in

the largest ones, there are 4 of them, work 101-500 employees. If the enterprises are estimated according to the money resources spent on procurement, the greatest amount spent on grain purchasing in 1997 was up to 4500 thsd lats while the smallest - around 500 thsd lats. If we compare the enterprises according to their amount of sales, the largest amount received in 1997 was more than 9000 thsd lats, but the smallest - 1333 thsd lats.

Thus, to analyse both milk and grain processing sectors, there were selected enterprises willing to cooperate and differing in terms of the number of employees as well as in terms of amounts spent on procurement and received from sales of their finished products. Therefore it can be said that the results of the poll reflect the situation in the branches in the aggregate.

#### *Survey Method*

The analyses of the situation in food processing sector was based on the grounds of statistical data from Central Statistic Bureau as well as on the information about food processing enterprises in Latvia acquired through polls.

The necessity for poll was caused by the fact that the officially published statistical data failed to completely cover the economic situation in the analysed sector and could not reflect each individual enterprise.

Together with project partners from IAMO and the respective scientific institutes in Latvia, Lithuania and Estonia there were worked out questionnaires the answers to which were acquired through discussions with managers, directors and chairmen of the board, i.e. with people who know the situation at their enterprises the best.

The poll gave the opportunity to see which of the enterprises currently operate and to select most important of them. The selected enterprises, in their turn, agreed to provide information necessary for the above mentioned Survey thus ensuring objectivity of the information the analyses was based on.

#### *Structure of the Questionnaire*

The form of the questionnaire contains 8 main items, when each of them covers one important aspect from the activity of the company. General questions about the enterprise, including questions about legal status and ownership structure were reflected by the first item of the questionnaire.

To more thoroughly examine the relationship between agricultural producers, processors and traders we analysed questions connected with procurement of raw materials and sales of finished products. All these issues were reflected in parts 2 and 3 of the questionnaire's sample. The questions devoted to Market Information System were considered in part 4 of the questionnaire. Particular attention was paid for the situation existing in transport and warehouses of the enterprise as well as the connected problems. These questions were important for analysis of degree of vertical integration and contained in part 5.

We mainly tried to clarify to what extent the employees (from an ordinary worker to the director of an enterprise) are interested in the development of their enterprise and which methods are applied to increase this interest. Therefore it was necessary to know the existing payment system for managers and for the rest of the employees. All questions related with incentive structure of observed enterprises were combined in part 6.

General questions were included in the questionnaire in order to know the opinion of high-level personnel concerning the achievements and problems of their enterprise as well as to analyse the potential of further development of the enterprise.

Analysis of performances mostly was carried out on the base of set of the questions referred to the cost structure on each responded enterprise as well as to tendencies for procurement

amounts of raw materials and sales of finished products. The major problems and successes faced by the processors were also considered during the present study. Inventory of the main measures mentioned by representatives of processing companies in order to increase their profitability and encourage further development were very helpful for analysis of perspective for the whole Latvian food industry.

## **2. Performances in Latvian Dairy and Milling Industries**

The performance analysis of the dairy and milling enterprises observed in the survey on the base of questionnaires can be carried out by analysing their profitability, efficiency and perspectives of their development on external and internal markets.

Taking into account the specific features of the present research (the restricted amount of the observed enterprises, rough figures sometimes based on expert evaluations, application of qualitative rather than quantitative estimations etc.), such indicators as the amount of sales of final products and the procurements of raw materials, the number of employees and the cost structures could serve as the main characteristics of performance for any enterprise or group of enterprises in Latvian food processing sector.

For instance, the size of an enterprise and its comparison with other enterprises or sector as a whole implicitly shows the place and role of the given firm on domestic market. However, the size of an enterprise can be described through the amount of sales, procurements of raw materials (grain or milk for the respective food processing sectors) or through the number of employees. Therefore, to most properly carry out these estimations, it is advisable to consider all of the above-mentioned criteria.

At the same time the cost structure makes it possible to calculate and to compare the value added among different enterprises as well as to assess how efficiently the production resources are used.

The survey of the main problems, achievements, management strategies increasing efficiency and profitability as well as the evaluation of the goals of further development set by the processors themselves gives better understanding of the changes having taken place in Latvian food industry and its particular sector.

### *Dairy Industry*

Since the beginning of the privatisation process (1992–1993) essential changes have been taking place in dairy industry. The currently existing milk processing enterprises in Latvia were privatised in two stages: at first small dairies were free of charge offered to co-operatives and afterwards big milk processing combines were turned into joint stock companies by dividing shares among milk producers' co-operatives, employees, the state and other fiscal and legal entities. In most cases during the first stage of privatisation there were created milk producers' co-operatives, but ten big dairy processing companies were transformed into joint stock companies. However, at the end of 1997 according to results of the survey 6 co-operatives which were privatised as small dairies have shifted their ownership status to joint stock companies. Hereto four of them have entered the list of the most powerful and efficient milk processing enterprises in Latvia despite the fact, that they are not the biggest joint stock companies in terms of the number of employees and procurements of milk. Currently in many cases such changes in ownership status allow to improve financial position of an enterprise by attracting new investors and cheaper credits. These measures have helped the processors to replace obsolete technologies and to enforce their position on the market.

Grouping of milk processing enterprises by the number of the employed persons, the amount of sales and milk procurements also denotes the differentiation between the actually existing two types of processing enterprises in dairy industry. The grouping procedure was carried out in three steps:

0. All the observed enterprises were sorted in diminishing order according to the each mentioned criteria.
1. The list of the sorted enterprises was divided into the three equal groups.
2. Average indicators were calculated to characterise each group.

The results of sorting according to the number of employees at the analysed enterprises are presented in table 1. As it is shown in column 3, practically all the observed joint stock companies are bigger (if employment is analysed) than the existing co-operatives. So, the biggest six milk processing enterprises (with the average number of employees 439 per company) and 11 enterprises from the 12 considered are joint stock companies. However, the calculated average value added, the amount of sales and procured milk per employee (7, 9 and 11 columns respectively) show that efficient use of raw materials and profitability of production process are not directly connected with the size of an enterprise in terms of the number of employees. It can be seen that even processing enterprises, which in average are three times smaller than the enterprises from the first group are able to be more efficient and produce more valuable products.

Table 1. Grouping of Latvian milk processing enterprises by number of employees, 1997.

Type of group	Average number of employees of 1/01/97. persons	Number of joint stock companies within the group	Average amount of sales, thsd. Ls, 1997	Average amount of procurement of milk, thsd. Ls	Average value added, thsd Ls, 1997	Average value added per employee, Ls per person	Average value added per unit of procured milk	Average amount of sales per employee	Average amount of sales per unit of procured milk	Average amount of procured milk per employee
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	439.33	6	7996.33	3147.95	3718.50	7.19	1.19	18.26	2.60	7.96
II	127.00	5	2778.37	1335.64	932.06	7.36	0.84	21.50	2.27	10.01
III	46.83	0	721.55	488.26	127.56	1.64	0.15	13.67	1.37	9.88

Source: (LVAEI) Latvian State Institute of Agrarian Economics calculations according to the results of Survey.

The separate sorting of milk processing enterprises according to the amounts of sales and procurements in 1997 gives the same results and is reflected in table 2. It means that there is a strong correlation between the procured amount of milk and sales of finished products. At the same time enterprises with higher amount of sales (as well as procurements) are more efficient and profitable as their average value added per employee and unit of procured milk (see columns 7 and 8 of table 2) are also higher. The calculated figures show that there is at least one joint stock company which is less efficient than some of the co-operatives and that it actually occupies position in the third group of enterprises (see column 4) where the average amount of sales is 663 thsd. Ls and the average number of employees is only 49. One of the most important economic indicators objectively characterising performances is produced value added, especially per employee or unit of procured milk. Therefore the sorting of enterprises according to their value added would be even more consequential than the application of the criteria described above.

The calculations of value added per each of the observed enterprises were carried out on the ground of data available from the questionnaires: the amount of the final products' sales, the

amount of procured milk and cost structure, which were estimated by interviewed experts (managers, directors or chairmen of the board).

Table 2. Grouping of Latvian milk processing enterprises by amount of sales (procurement), 1997.

Type of group	Average amount of sales, thsd. Ls, 1997	Average amount of procurement of milk, thsd. Ls	Number of joint stock companies within the group	Average number of employees on 1/01/97	Average value added, thsd Ls, 1997	Average value added per employee	Average value added per unit of procured milk	Average amount of sales per employee	Average amount of sales per unit of procured milk	Average amount of procured milk per employee
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	8351.33	3399.45	6	423.83	3809.36	7.96	1.20	21.63	2.56	10.15
II	2481.67	1140.50	4	139.83	870.16	7.03	0.85	19.29	2.28	8.80
III	663.25	431.89	1	49.50	98.61	1.20	0.14	12.51	1.40	8.91

Source: LVAEI calculations according to the results of Survey.

As the amounts of sales and procured milk were available in monetary terms, it was possible to recalculate approximate costs structure in per cents (where essential part of costs is occupied by milk purchases) and in lats as well. Thus, according to the definition of value added [4], the following formula can may be applied to calculate the approximate net value added indicators per firm  $i$  in 1997:

$$VA_i = S_i - PM_i - Ce_i - Cc_i - Coth_i$$

where

VA - net value added, S - amount of the finished products' sales, PM - amount of procured milk, Ce - energy costs, Cc - capital costs (depreciation), Coth - other types of costs (packaging etc.)

Due to lack of more precise information available on the level of firms the carried out calculations give only rough idea regarding to the assessment of the degree of efficiency. However, summarising and grouping the approximate results got for every observed enterprise from the questionnaires allows more or less precise description of the performances in dairy (or milling) industry in the aggregate.

According to the results of calculations the negative value added appeared in the case with the smallest two milk co-operatives with the lowest number of employees and production volumes. This shows that small co-operatives are not able to find proper niche in the domestic market, because they are orientated on a very restricted segment of local markets and are not powerful enough to provide the potential consumers with required quantities of final products.

Sorting and grouping the enterprises according to the results of value added calculations is reflected in table 3. The table shows that the third group of enterprises, consisting of one joint stock company and five milk processing co-operatives with the lowest amount of sales and purchases of milk, produced less value added than dairy processing enterprises in upper groups. At the same time the composition of firms in the first and second groups changed when grouping criteria were shifted from volumes of sales to the amount of value - added. Therefore, although the number of joint stock companies in each group of enterprises remained the same, the average amount of sales in the first group of enterprises substantially reduced due to the shifts in grouping criteria.

At the same time the amount of sales in the second group even increased. This situation shows that there have appeared some substitutions in ranges of enterprises and that the

biggest enterprises in terms of amount of sales can be less efficient in terms of produced value added. It is also interesting to note, that when comparing such indicators as the average added value per employee and per unit of procured milk, the average amount of sales per unit of procured milk (columns 7, 8 and 10 respectively) make much bigger distinctions between the first and the second groups of enterprises when as the grouping criteria is chosen value added.

Table 3. Grouping of Latvian milk processing enterprises by produced value-added, 1997.

Type of group	Average value added, thsd Ls, 1997	Number of joint stock companies within the group	Average amount of procurement of milk, thsd. Ls	Average amount of sales, thsd Ls, 1997	Average number of employees as of 1/01/97	Average value added per employee	Average value added per unit of procured milk	Average amount of sales per employee	Average amount of sales per unit of procured milk	Average amount of procured milk per employee
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	3963 655	6 00	2575 78	7444 667	393 83	10.44	1.64	20 62	3.06	7.12
II	715 8583	4.00	1964 17	3388 333	169 83	4.55	0.41	20.30	1.78	11.83
III	98 605	1.00	431.89	663.2512	49.50	1.20	0.14	12.51	1.40	8.91

Source: LVAEI calculations according to the results of Survey.

However, by analysing and comparing efficiency and profitability of the processing enterprises according to average value-added per employee it is possible to get even more objective view in the development of food industry in Latvia than the total amount of produced value-added per enterprise is analysed. In case of grouping the results according to the mentioned criteria, the ranked list of the observed enterprises and the main characteristics of each considered group were changed (see table 4). For instance, differentiation in average value-added per employee among the groups became larger (column 2 of table 4) than it was according to the average value-added per enterprise (column 7 of table 3). Particularly big difference appeared between the first and the third groups of enterprises, where average value added per employee is 10.7 and 1.01 thsd. luts respectively. At the same time the number of joint stock companies in the last two groups was changed, too. If the first group includes only joint stock companies, the third group already contains two joint stock companies, which means that there are co-operatives (at least three of them) operating, in terms of value added per employee, more efficiently than some of the joint stock companies.

Thus not always the amount of procured milk, sales of finished products or number of employees are determinative criteria to state more competitive enterprises in the industry. So, only four from six of the biggest enterprises among the observed milk processing companies in terms of the finished products' sales are included in the group of six enterprises with the highest average value-added produced per employee.

Table 4. Grouping of Latvian milk processing enterprises by produced value-added per employee, 1997.

Type of group	Average value added, thsd Ls, 1997	Number of joint stock companies within the group	Average amount of procurement of milk, thsd. Ls	Average amount of sales, thsd Ls, 1997	Average number of employees as of 1/01/97	Average value added per employee	Average value added per unit of procured milk	Average amount of sales per employee	Average amount of sales per unit of procured milk	Average amount of procured milk per employee
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I	3963 655	6.00	2575 78	7444 667	393 83	10.44	1.64	20 62	3 06	7 12
II	715 8583	4.00	1964 17	3388 333	169 83	4.55	0.41	20.30	1.78	11.83
III	98 605	1.00	431.89	663.2512	49.50	1.20	0.14	12.51	1.40	8.91

Source: LVAEI calculations according to the results of Survey.

Although the complete list of the observed milk-processing enterprises was divided into three equal groups of enterprises according to definite criteria, the differentiation between these groups was significant. Such conclusion has come to through analytical calculations by testing of zero statistical hypothesis [2] about the equality of average indicators, which are characteristics to each group. The equality of the average amount of sales, the number of employees, the produced value-added and the value-added per employee were tested between the first and the second groups of the enterprises as well as between the first and the third groups. The mentioned zero hypothesis was nominated on the assumption that the average levels from the two tested sets differ significantly and mathematically are expressed as follows:

$$H_0 : \mu_1 - \mu_2 = 0.$$

Where  $\mu_1$  and  $\mu_2$  correspondingly are the average levels of the chosen economic indicator in each of the tested groups of enterprises.

If zero hypothesis is rejected as the result of logical and mathematical tests, it means that the average indicators for the two tested groups of enterprises significantly differ and therefore there is essential differentiation in the development of the enterprises consisting in two separate groups.

However, application of zero hypothesis in economic analysis requires that certain preconditions have to be fulfilled for sufficient practical results. One of the most important preconditions for analysis on the base of zero hypothesis is the presence of inessential differences in variation of indicators (or variables) around the average within each tested group.

Testing of variations around the averages can be done by testing zero hypothesis on differences between two dispersions, calculated for each tested group of enterprises:

$$H_0 : \sigma_1^2 - \sigma_2^2 = 0, \quad (2)$$

Where  $\sigma_1^2$  and  $\sigma_2^2$  are correspondingly calculated dispersions around the average in two tested sets.

In order to reject or accept the hypothesis (2), the empirical Fisher's ratio  $F$  (or  $F$ -statistic) was compared with critical value  $F_{\alpha}$ , when degree of freedoms are  $\nu_i = n_i - 1$ , where  $n$  is the number of observation in the tested group and  $i$  is the group index.

According to evaluation of dispersions respectively between the first two as well as the first and the third groups of milk processing enterprises it is possible ascertain a considerable difference in variations of all the analysed economic indicators with the probability of 0.95. Such results illustrate that the strongest six milk processing enterprises in Latvian dairy market are stressed formally. It means that variation among these the biggest six processing dairy companies in terms of sales, number of employees, produced value-added per employee around the average per group is larger than the variation between enterprises in two other groups. Thus according to the results of the survey even the six joint stock companies determined as the most powerful enterprises in milk industry essentially vary by the amount of sales (procured milk), the number of employees and the produced average value-added per employee. Practically no considerable variations between all the considered groups are observed only in terms of average amount of value-added per enterprise as this is the only more or less homogeneous indicator of all the observed enterprises.

In order to test the hypothesis (1) on the equality of averages between the considered groups of enterprises, it is necessary to take into account significant differences in dispersions among

the evaluated sets of enterprises proved by testing hypothesis (2). It means that the calculation of number degree of freedom for comparing of average indicators among the analysed groups should be grounded on the following formula, which allows to take into account variations in dispersions:

$$v = (n_1 + n_2 - 2) \left( 0.5 + \frac{S_1^2 S_2^2}{S_1^4 + S_2^4} \right),$$

Where  $S_1^2, S_2^2$  - dispersions correspondingly for the first and the second compared sets,  $n_1, n_2$  - number of observations in each of the compared sets.

The given below formula was used to calculate the empirical coefficient for testing the two arithmetic averages between the first and the third and the first and the second analysed groups of enterprises):

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{S_{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}}$$

where  $S_{\bar{x}_1 - \bar{x}_2} = \sqrt{\frac{\sum (x_1 - \bar{x}_1)^2 + \sum (x_2 - \bar{x}_2)^2}{n_1 + n_2 - 2} \cdot \left( \frac{n_1 + n_2}{n_1 \cdot n_2} \right)}$  - standard error of difference

between average values.

Comparison of the calculated empirical coefficient  $t$  with the corresponding critical value according to Student's distribution indicates that average values in the first and the third as well as in the first and the second analysed groups of enterprises differentiate significantly with rather high probability (see table 5).

Table 5. Probability allowed to reject the zero hypothesis on equality of two average values per group.

Type of socially-economic indicator used to compare analysed groups of enterprises	Comparison between	
	the first and the third groups of enterprises, (I and III)	the first and the second groups of enterprises, (I and II)
Amount of sales	0.995	0.99
Amount of procurement of milk	0.995	0.995
Number of employees	0.995	0.995
Total value added	0.99	0.975
Amount of value added per employee	0.995	0.995

Source: LVAEI calculations according to the results of survey.

As it is shown in table 5 the comparison of average amounts of sales, procurements, number of employees, added-values and value-added per employee was carried out only between the first and other groups of the analysed enterprises. It was done in order to estimate the difference between the strongest and the rest part of milk processing enterprises in Latvia. The calculated results allow to affirm with probability 0.995 that average amount of sales, milk procurements, number of employees and value added per employee are differing significantly in the first and the third groups of enterprises. However, with the same profitability it is possible to say that even between the first and the second group the



difference is statistically significant for majority of the analysed indicators.

Thus results of statistical tests analytically confirm essential diversity between the three equal groups of milk processing enterprises included in the present Survey. Despite the different economic criteria the top group of enterprises consisting only from joint stock companies is the most developed constituent of the part of Latvian milk processing sector.

At the same time half of the enterprises included in the mentioned advantageous groups of enterprises in terms of produced value added per employee are former milk co-operatives reorganised from small local dairies during the privatisation process. Even now these former co-operatives are not the biggest milk processing enterprises, but they are developing very fast due to their active marketing strategy in domestic market. Some of the upper group enterprises having already been large milk processing combines and having had strong position in domestic market before privatisation were privatised as big joint stock companies. However, the majority of milk processing enterprises were privatised as co-operatives. The smallest of them do not have enough potential to survive. For instance, small milk processing enterprises with number of employees about 20 - 25 persons and annual amount of sales up to 1000 thsd. lats or even higher have the lowest value-added per employee, which indicates rather weak position in Latvian dairy market.

Another possible indicator characterising performance of the observed milk processing enterprises might be the processors' own opinion of the main problems, achievements and further developments of their own enterprises. It is necessary to mention that in the survey analysed opinions mostly were expressed by members of the board, directors or managers of the observed enterprises. As the main success a large part of the observed milk processing enterprises stress the increase in production volumes if compared with production during the former Soviet Union is that indicates to quick development of the Latvian dairy industry as a whole after privatisation process. All of the interviewed processors understand that it is not possible to strengthen their positions in external and internal markets without quality improvements, introduction of modern technologies and equipment, searching for new market channels and establishment of close contacts with agricultural suppliers. Therefore as one of the main achievements they mostly stress the carried out renovation of their companies, extension of their own sale network, timely payments to farmers for supplied raw milk, etc. After privatisation a lot of processors obtained enterprises together with huge amount of debts to farmers, energy companies and state, which had accumulated since the beginning of transition. Such debts did not allow the privatised enterprises to develop entrepreneurial activity and allocate financial funds for necessary renovation and further development. Due to this the interviewed processors were willing to give a heed that all the debts of their enterprises have been paid and even despite the previous debts the enterprise is still in operation and there are no essential delays in payments to farmers.

At the same time some of the processors are rather passive in making essential progress in their development, as their main success mentioning the fact that their enterprises still operate in the market. Some of the enterprises (even some of the biggest ones) are orientated on the increasing volumes in procurements of milk without strictly elaborated behavioural strategy in the satiated domestic market. They do not provide any active efforts in searching for new marketing channels and even do not care about the presently existing small decrease in their export potential on Baltic market.

However, the strong competition in the domestic market and the necessity to search for new market channels obliged the majority of processors (especially those of relatively small enterprises) to strengthen their position in the external and internal markets by reconstructing their enterprises, introducing modern technologies and improving quality

Due to the instability of eastern dairy markets (mostly former Soviet Union countries)

Latvian processors try to orient their export activity to EU countries. In order to meet the European quality standards there were introduced considerable investments for quality improvements. The quality improvements imply not only quality of finished dairy products, but healthiness of herd, quality of raw milk and appropriate arrangement of production process at the enterprise (the use of technologies, equipment and premises meeting according to EU requirements). That is why the further development of milk processing sector is dependent not only on marketing structure at each of the processing companies, but also on the development of the whole dairy sector including primary agricultural production.

Nevertheless, according to the decision of EU Veterinary Commission six dairy processing enterprises retained their right to export dairy products to EU in 1998: „Vidzemes piens“, „Rīgas piena kombināts“, „Rīgas piensaimnieks“, „Preiļu siers“, „Valrit“ and „AGM Agro-Eksports“. In addition also five other milk processing enterprises have applied for the permission to export their products to the EU.

So far the European quotas for Latvia have been fulfilled only by 80% which is due to the difficulties in getting import licences and considerable price decrease for butter and milk powder on the European market.

Despite the difficulties, which mostly refer to satiation of the domestic Latvian milk market, the low quality of purchased milk, the unstable legislation and the absence of any substantial support from the government, Latvian processors are rather optimistic about their future. 13 out of 18 observed companies announced that in future they expect further output increase. Only 5 of them think that their production output will remain at the present level. As regards profit, all processors were less optimistic. Nevertheless, only one relatively small joint stock company admits its possible profit decrease. At the same time more than a half of the interviewed processors expect further growth of their profits. To attain this, mostly two main measures are mentioned: reduction of production costs (mainly through reducing the procurement price of raw milk) and increase of production. However, the most powerful of them consider that in order to increase profitability of an enterprise it is necessary to have more active position in the market and more rationally to utilise resources. As to governmental measures, which could help milk processing enterprises to increase their profitability, majority of processors agreed that any governmental support (through tax allowances or subsidies to finished products) would be very helpful for processors. However, the main requirement addressed by processors to state authorities and Latvian government is to create stable conditions necessary for entrepreneurial activity, which means to readjust the legislation, precisely to determinate the targets of economic activity and to solve bureaucratic problems on the borders of Latvia.

### *Milling Industry*

All the observed milling companies were analysed according to the same criteria used for assessment of performances in dairy industry. However, in the case of milling industry the sorted list of enterprises was divided in two equal groups. The average indicators characterising each of the groups were calculated as well.

Results of the grouping procedure according to the number of employed persons, amount of sales, procured grain, produced value-added and value-added per employee led to the same distribution of enterprises in any group. It means that in respect of any analysed criteria three grain processing enterprises occupy the dominant position in domestic grain market. The average indicators characterising the group of the most powerful grain processing companies (I group) as well as the group containing three other enterprises (II group) are shown in table 6.

Table 6. Grouping results of milling enterprises in Latvia, 1997.

	Average value added per employee	Average value added, thsd. Ls, 1997	Average number of employees as of 1/01/1997	Average amount of procurement of grain, thsd. Ls	Average amount of sales, thsd. Ls, 1997	Average value added per unit of procured grain	Average amount of sales per employee	Average amount of sales per unit of procured grain	Average amount of procured grain per employee
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
I	16.87	4186.07	247.67	3577.00	8400.00	1.23	34.00	2.41	14.57
II	8.16	1041.72	101.33	1374.42	2725.13	1.06	28.36	2.33	16.64

Source: LVAEI calculations according to the results of Survey.

As it is illustrated in that table, the average value-added produced by the strongest milling enterprises per employee is more than 2 times higher than value-added per employee in other enterprises (see column 1). At the same time if average amount of sales per employee is by 17 % higher in the first group comparing with the second one (see column 7), then average amount of procured grains in the first group is by 12.4 % lower (see column 9). Thus according to the different criteria the biggest milling enterprises operate more efficiently producing and selling more products with smaller consumption of the main raw material (grain).

The testing of variations around the average with the help of zero hypothesis (2) indicates that variation in the two observed groups of enterprises do not differ significantly. Such statement is accepted with relatively high probability, which is 0.95. It means that division of the observed list of Latvian milling enterprises on upper and lower groups was done by precise distribution of enterprises on groups with higher and lower potential of development. Such differentiation in potentials was confirmed by the fact that in 1998 one of the strongest enterprises from the first group merged with a less powerful enterprise from the second group. Significantly differed only the deviations around the average number of employees, because the amount of the employed persons in the first group of enterprises was relatively the same, while that of the second group varied from 36 to 170 persons per enterprise.

However, in general such inessential differences between dispersions of the two analysed groups of enterprises allow to test hypothesis (1) on equality of averages values not taking into account the dispersion values for determination of number degree of freedom  $\nu$ . In this case the following formula was used to calculate number degrees of freedom, when the sizes of extracts are equal

$$\nu = n_1 + n_2 - 2,$$

where  $n_1 = n_2$ , are the numbers of observation in the group.

The results of testing the hypothesis (1) on comparing the average values calculated for the two observed groups of enterprises show that differences in average amount of sales, procured grain, number of employees, produced value-added and value-added per employee differs significantly. The probabilities allowing to reject the hypothesis on equality of average values are shown in table 7.

Table 7. Probability allowing to reject the zero hypothesis on equality of two average values per group.

Type of socially-economic indicator used to compare the analysed groups of enterprises	Comparison of the first and second groups of grain processing enterprises, (I and II)
Amount of sales	0,995
Amount of procurement of grain	0,975
Number of employees	0,95
Total value-added	0,99
Amount of value-added per employee	0,975

Source: LVAEI calculations according to the results of Survey.

Thus the statistical calculations on the ground of testing the zero hypotheses indicated essential differences between two groups of milling enterprises in Latvia, which are observed at the present survey.

According to the calculation on the base of statistical data and the results of the survey, in 1997 the three strongest milling enterprises in Latvia controlled about 58 % of domestic grain market. At the same time the experts estimate that in 1998 the market power of the mentioned enterprises has increased even more. In this year the Competition Board has applied to the Cabinet of Ministers to make investigations concerning possible agreements among the grain processors on procurement prices for grains and about monopoly of Latvian grain market. However, no official confirmation has been received so far, because sometimes it is difficult to prove such agreements. Anyway, the processors have substantial power against to farmers. This year, for example, despite the beginning of grain purchasing campaign, processors procure grains from farmers for prices, which are much lower than the state intervention price. Such situation is possible mostly due to the adopted Law „On payments for non-processed agricultural products“ According to the mentioned law the processors are obliged to pay farmers for the procured grain within one month from the day of delivery. That is why they are not interested to buy all necessary for processing amount of grain and offer farmers only to take grain in and store for uncertain time, till more convenient moment for purchases comes.

Taking into account all the above-mentioned conditions, it becomes clear why some of the processors are facing negative attitude from the society (from their grain suppliers) as they have mentioned it in the questionnaires. Among other problems processors mention satiation of domestic market, lack of funds and state support.

The satiation of domestic grain market was caused by the gradual increase of grain production and simultaneous considerable decrease in meat production. Since 1993 continual decrease of meat production (50% during the last three years) has led to the essential reduction of feed consumption in Latvian animal husbandry. During the same period the production of grain has grown by 50 %.

As their main success milling enterprises stressed the operating of their enterprises in the Latvian market free of debts. As it was in the case of milk processing enterprises many of

them were privatised with huge amounts of debts to energy companies, agricultural suppliers and the state. Among the observed enterprises some of them were in the arrears of about 2 mln. lats. Taking into account that the peak of privatisation referring to years 1994 – 1995, all observed milling enterprises now operate in the market without any debts. Successful operating for majority of milling enterprises means introduction of new technologies and products, as well as investing their further development.

In this respect the largest part of the interviewed grain processing companies have quite an optimistic look ahead. Four of them expect increase in their output and profits. And only one of them sees no perspectives for its development in terms of outputs and profits.

As the main measures to increase their profitability the majority of them mentioned reduction of procurement prices, which was possible to observe during the grain purchasing campaign this year. It is interesting to note that even those enterprises, which do not expect further increase in profits and outputs, stress the reduction of procurement prices. Some of the enterprises additionally to price activities mention effective market orientated measures such as searching for new market channels, introduction of new products, reduction of overcapacities and increase in production volumes. As regards support from the state, practically all milling enterprises share the opinion that stability on the market achieved through stable legislation (tax system) and abolishment of bureaucratic restrictions is the main prerequisite for their successful development. Among other essential measures, which could help some Latvian grain processors, are more active governmental intervention in order to abolish barriers for external trade. Latvian processors are suffering from the differences in price level for their finished products in the Baltic States, mainly caused by the energy costs which in Latvia are higher than in the other Baltic countries. At the same time there exist essential tariff barriers for exporting their products to CIS countries.

## Conclusion

The existing degree of efficiency in two selected subsectors is characterised by place and role of enterprises observed in the present survey. The size of enterprise can be described through the amount of sales, procurements of raw materials (grain or milk), the number of employees or through produced total (or per employee) value-added. That is why all respondent enterprises were grouped according to all mentioned criteria.

Nevertheless, comparison, created for co-operatives and joint stock companies in dairy sector on the ground of mathematical hypotheses does not take into account the distinction between enterprises which were privatised as joint stock companies and co-operatives, which have changed their ownership status after privatisation with the purpose to make credits more accessible. This is the main reason why Latvian milk co-operatives are so willing to change their ownership status. At present time even among the currently observed 7 milk co-operatives two of them are planning to change their ownership status to joint stock companies as well.

However taking into account the frequent occurrence in changes of ownership status among dairy processing companies it is possible to conclude that the gap between the strongest joint stock companies and co-operatives from year to year is slowly erasing, but **substantial differentiation takes place among entire list of dairy companies between the strongest and the weakest enterprises** due to consequences of competition.

In the milling industry results of the grouping procedure according to the number of employed persons, amount of sales, procured grain, produced value-added and value-added per employee led to the same distribution of enterprises in any group. It means that in respect of any analysed criteria three grain processing enterprises occupy the dominant position in domestic grain market. The average indicators characterising the group of the most powerful

grain processing companies as well as the group containing three other enterprises are reflected in table 6.

Although the complete lists of the observed processing firms in both analysed industries were divided into equal groups of enterprises according to definite criteria, the differentiation between these groups was significant. Such conclusion was to come because of analytical calculations by testing of zero statistical hypotheses about the equality of average indicators, which are characteristics to each group.

Another possible indicators characterising performance of the observed processing enterprises could be actual incentive structure analysed through the processors' own opinion of the main problems, achievements and further developments of their own enterprises, which were analysed in the present article.

## **Literatūra**

- Latvijas rūpniecības galvenie rādītāji: LR Centrālā statistikas pārvalde. – R. 1998, Nr.3.
2. Krastiņš O. Statistika un ekonometrija. – R., 1998.
  3. Straukšas A. Publiskās akciju sabiedrības modes lieta vai nepieciešamība? R.: Latvijas lopkopis un piensaimnieks, 1997.gada jūnijs.
  4. Black J. Dictionary of Economics. – Oxford: New York, 1997.

## ЦИКЛИЧНОЕ ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЭКОНОМИКИ И СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПАРТНЕРСТВА

Татьяна Бойкова (Институт менеджмента информационных систем)

В истории развития мировой экономики и международных отношений Европа всегда играла особую роль. В предстоящие годы перед Старым светом поставлена достаточно сложная цель: занять ведущие позиции в мировой экономической системе, сформировать характер и направления ее модификации.

Определяющим в современной экономической динамике становятся не процессы в отдельной национальной экономике, а тенденции в мировой экономике в целом. Экономическое развитие Европы сопряжено с интернациональными взаимодействиями, происходящими и за пределами Европейского Сообщества. Экономика конкуренции начинает проявлять тенденцию к превращению в экономику сотрудничества. Новейший этап в развитии мировой экономики – возникновение нового глобального феномена – мондиализация капитала, бизнеса. Интеграционные тенденции приводят к взаимопроникновению и переплетению капиталов, ускорению концентрации и централизации капитала в отдельных странах Европы (Франции, Германии, Бельгии, Испании, Дании, Голландии, Швеции, Швейцарии), главным образом, в таких отраслях экономики, как стальная, электротехническая, деревообрабатывающая, фармацевтическая, часовая промышленность, строительство, машиностроение.

Крупнейшим шагом к углублению и расширению европейской интеграции стало подписание в 1992 Маастрихтского договора о Европейском Союзе, предусматривающего формирование экономического, валютного и политического союза. Развивая интеграционные процессы и ориентируя свою политику на обеспечение безопасности и достижение экономической и социальной эффективности, ЕС стремится к все большему выравниванию уровней экономического развития отдельных регионов континента.

Стратегические направления межгосударственного сотрудничества в дальнейшем будут определяться подписанным в 1997 г. Амстердамским договором о Европейском союзе, дополняющим договор, заключенный в Маастрихте. Внесенные дополнения затрагивают принципы демократии, социальную политику и расширяют полномочия Европейского парламента в принятии законодательных актов ЕС. Кроме того, установление условий и сроков перехода к Экономическому и валютному союзу (ЭВС) (создание ЭВС 1 января 1999 г.) является не только завершающим этапом возникновения целостной социально-экономической системы ЕС, но и необходимой предпосылкой сближения национальных экономических структур. Факторами, содействующими усилению этой тенденции, станут завершение создания до 2000 г. Европейского внутреннего рынка, проведение общей экономической политики, опирающейся на единую денежно-кредитную систему; основными элементами которой будут евро и Европейский Центральный Банк; превращение евро в одну из важнейших резервных валют и укрепление ее позиций по отношению к доллару [1, 154].

Как показывают статистические данные, в экономической динамике ЕС преобладает тенденция к снижению темпов роста ВВП и промышленного производства в 70-е и 80-е гг. и особенно в 90-е гг. соответственно в 1971-1980 гг. – 3,0% и 2,6% (без Греции

и Испании); в 1981–1990 гг. – 2,4% и 1,8%, в 1991-1997 гг. – 1,6% и 1,0%, [2, pp.81-82, 86-87]. В 90-е годы существенно увеличилось отставание ЕС от США и Японии по уровню производства ВВП на душу населения. Заметно и технологическое отставание от основных конкурентов, на что указывает динамика валовых вложений в основной капитал соответственно в 1971-1980 гг. – 22,8%; 19,3%; 32,7%; в 1981-1990 гг. – 20,1%; 18,6%; 29,1%; в 1991-1997 гг. – 19,2%; 16,9%; 29,6% [3, p.101]. По этому макроэкономическому показателю наибольшие различия обозначились с Японией, особенно в 90-е гг. Совершенно очевидно, преобладание такой тенденции повлияет на снижение конкурентоспособности европейской экономики на мировых рынках. Подобные изменения наблюдаются и в сфере занятости. По-прежнему острой остается проблема безработицы. Сохраняется разрыв в уровне безработицы между ЕС, США и Японией, что подтверждают статистические данные: уровень безработицы составил в 1971-1980 гг. соответственно 4,0%; 6,4%; 1,8% в 1981-1990 гг. – 9,0%; 7,1%; 2,5%; в 1997 г. – 10,6%; 5,4%; 3,4%. Существенный разрыв приходится на 1994 г. – 11,3; 6,1%; 2,9% и 1995 г. – 10,9%; 5,6; 3,1% [4, 68-69].

Некоторое ослабление позиций Старого Света в мировой экономике вызвано несбалансированностью социально-экономических систем и вместе с тем асинхронностью в цикличном развитии европейской экономики. Наблюдаются постоянные колебания в уровне экономической активности между Германией, Францией, Великобританией и Италией, Испанией, Швецией, с одной стороны, и Данией, Норвегией, Исландией, Финляндией с другой. В 90-х гг. в движении конъюнктуры поворотной точкой (абсолютное падение производства) стал 1993 год [5, 222-251] для:

Германии, где темпы роста заметно повысились лишь в 1997 г. (1996 г. – 1,4%, 1997 г. – 2,3%);

Франции, существенное ускорение темпов экономического роста ожидается в 1998 г. на основе чего возможно расширение внутреннего спроса и производственных инвестиций, в 1996 г. – 1,3%, 1997 г. – 2,3%;

Италии, согласно прогнозам экспертов подъем ожидается в 1998-1999 гг. (1996 г. 0,7%; 1997 г. – 1,2%);

Переломный период – период циклического спада (1991–1993 гг.) наиболее четко прослеживается в экономической динамике:

Испании, фаза подъема обозначилась к 1995 г., в 1996 г. – 2,2%, 1997 г. – 2,8%;

Швеции, объем промышленного производства резко возрос в 1994-1995 гг., но темпы роста ВВП были невысокими: в 1996 г. – 1,1%; 1997 г. – 2,1%;

Финляндии, устойчивый рост ВВП начался в 1994 г. темпы роста ВВП составили в 1996 г. – 3,3%; 1997 г. – 4,4%;

Великобритании, повышение конъюнктуры обозначилось в 1993 г. темпы роста ВВП в 1996 г. – 2,1%; в 1997 г. – 2,8%, но в 1998 г. отмечается замедление экономического развития.

Примечательно, что сохраняется высокая конъюнктура в Норвегии, Дании, Исландии. По имеющимся оценкам состояние экономики находится вблизи верхней границы активности. Значительный рост, начиная с 1993 г., отмечается в Норвегии – около 5% - вдвое больше, чем в среднем по ЕС. Интенсивный экономический подъем продолжается в Дании и Исландии, где в 1997 г. ВВП увеличился соответственно на 3,5% и 4,5%.

Характерная черта европейской экономики – ее многоликость, сохранение специфических различий между национальными экономическими структурами, что



обусловлено особенностями протекания деловых циклов в каждой стране. Неравномерность развития является весьма важной проблемой для Европы.

Следует отметить, что все процессы развития природы и общества являются многогранными и осуществляются в циклической форме. Развитие экономики в целом можно представить в виде сочетания во времени эволюционных (необратимых) процессов и неэволюционных (обратимых). Это две формы единого движения. В экономике через определенные периоды времени происходит вытеснение одного производственного базиса другим, более эффективным, который затем становится доминирующим. Качественные изменения в существующей структуре экономических связей и отношений вызывают нарушение равновесного состояния экономической системы. Скачкообразный переход от одного качественного состояния к другому прерывает эволюцию, когда она исчерпывает заложенный на данном этапе развития потенциал и создает предпосылки для развертывания эволюционного движения на качественно новом уровне. Эволюция закрепляет достигнутое в ходе обновления технологической структуры экономики и открывает возможности для реализации потенциала нового, утверждающегося качества. Одновременно с изменением направления технико-экономического развития накапливаются предпосылки для очередного скачка. Наступление фазы возрождения будет зависеть от способности экономики адаптироваться к новым условиям функционирования. Циклические колебания вокруг равновесного уровня повторяются, и каждый последующий цикл начинается новым всплеском деловой активности.

Мировая экономика вступает в пятую "новую Кондратьевскую волн:" развития на основе технологических и базисных инноваций, образующих контур качественно новой экономической структуры. Подъем в промышленно развитых странах определит новая технико-экономическая парадигма, ключевым фактором которой станут технологические новшества. Отсюда вытекает важное следствие: долгосрочная политика стабилизации должна базироваться на приоритетах научных исследований, разработок новых технологий и управления техносферой, постоянного стимула к новаторству. Широкие возможности для становления технологической траектории пятого длинноволнового цикла открывают динамичные наукоемкие отрасли: производство электронного, энергетического оборудования, электротехническая промышленность, аэрокосмическая, производство оптических инструментов и научной аппаратуры, информационные услуги. Систематизация эмпирических данных и качественная их оценка позволили установить периодичность фаз пятого длинноволнового цикла: депрессия – 1988 – 2000 гг возрождение 2001-2015 гг процветание – 2016-2031 гг., рецессия – 2032-2042 гг

На фоне стабильных темпов роста мировой экономики в 90-х гг (3% в год), длительного экономического подъема в США и одновременного возрастания роли Юго-Восточной Азии и Латинской Америки можно отметить постепенное улучшение конъюнктуры в Европе.

Соперничество за достижение большой экономической свободы, социальной защищенности, за мировое лидерство будет продолжаться между азиатским регионом, где в первой половине XXI века ведущее место будут иметь Япония и Китай а их мощным финансовым, научным и производственным потенциалом, Европой, где значительно усилилась роль Германии и США, лидирующими в Новом Свете.

За последние десятилетия расширились новые экономические взаимосвязи, обусловленные быстрым развитием международного обмена научно-технической информацией, новыми формами экспорта капитала, возросшей международной специализацией и кооперацией производства. ЕС находится на пороге новой фазы кардинальных изменений своего развития. Это связано прежде всего с перспективами расширения ЕС. Евросовет утвердил полный список стран-кандидатов, куда вошли Кипр, Венгрия, Польша, Словения, Чешская Республика, Эстония, Болгария, Латвия, Литва, Румыния, Словакия. Вступление в ЕС потребует от этих стран выполнения ряда обязательств, касающихся соблюдения демократических свобод, создания адекватной правовой и административной структуры. Другой важный комплекс требований относится к достижению определенных макроэкономических критериев [6, 41-53]:

стабильность цен – среднегодовой темп инфляции не должен превышать более чем на 1,5% такой же показатель в трех странах – членах ЕС, имеющих наибольшую стабильность цен;

состояние государственного бюджета – его дефицит не должен превышать 3% ВВП;

соблюдение установленных пределов валютных колебаний;

сближение процентных ставок – среднегодовая величина ставки не должна превышать более чем на 2% показатель в трех странах-членах, имеющих наибольшую стабильность цен.

Новый этап интеграции, а также создание ЭВС порождает множество проблем как для самого ЕС, так и для его экономических партнеров. При ограниченности и удорожании ресурсов, относительной узости внутреннего рынка приспособление экономики к новым, более сложным условиям воспроизводства, к изменившимся на мировом рынке пропорциям в стоимости рабочей силы, капитала, сырья, материалов и энергии при условии, что имеют место принципиально новые виды технологий и техники, а также организационно-управленческие, социальные, институциональные инновации. Замедление инновационного развития экономики ведет к сокращению инвестиционных возможностей, а отрасли, еще сохраняющие конкурентные преимущества, становятся неспособными обеспечить занятость в производстве и повышение жизненного уровня.

Выпуск высокоинновационного продукта не так рискован и может иметь коммерческий успех. Совершенно очевидно, что претендовать на лидерство в своих отраслях смогут компании, вставшие на путь активной крупномасштабной инновационной деятельности, завоевания внешнего рынка и извлечения монопольной сверхприбыли. Примат качества над количеством, наукоемкость, динамизм структурных изменений, энерго- и ресурсосбережение, а также индивидуализация спроса и предложения – таковы условия инновационного развития экономики в пятом длинноволновом цикле, необходимые для наступления фазы возрождения. Поэтому инновационное направление роста и будет определять характер экономической динамики. Экономика может быть конкурентоспособной, если является инновационной. Высокотехнологичное производство свойственно только инновационной экономике.

Гармоничное и стабильное развитие экономической системы возможно при условии долговременного инновационного роста экономики. Отсюда стратегической целью экономического развития становится обеспечение высокой инновационной восприимчивости. Для ее стимулирования требуется не ускоренный рост экономики, а достижение таких пределов роста, при которых превышение фактического уровня

ВВП над потенциальным не вызовет инфляции. Поэтому необходимо удерживать колебания экономических параметров в допустимых границах.

Стремление к опережению своих конкурентов выступает ведущей долгосрочной целью промышленных кругов. В обозримой перспективе технологический вызов будет еще более жестким, особенно со стороны Японии и других государств Азии. Для конкурентных позиций европейских фирм опасно отставание от американских и японских компаний в различных секторах передовой технологии. Для роста конкурентоспособности европейской индустрии недостаточно объединить ресурсные возможности стран на единой рыночной основе.

Необходимость укрепления общих позиций Европы в мировой экономике потребует проведения сильной единой инновационной политики, которая охватит научную, техническую и промышленную сферы. Инновационная политика как средство осуществления качественных преобразований позволит усилить потенциал конкурентоспособности европейской промышленности и преодолеть "технологический орыв" Старого Света от США.

Европейская экономика все больше нуждается в сбалансированном и взаимоуязванном развитии. Придать ей эти черты сможет координация усилий в сфере инновационного предпринимательства. Новым критерием международного влияния станут результаты коммерческого воплощения научно-технических достижений. В условиях, когда переплетены национальные экономики стран континента, в качестве активного инструмента инновационной политики целесообразно рассматривать стратегические партнерства.

Ведущие европейские фирмы смогут не допустить технологической зависимости от США и Японии, если активизируют свои действия на повышение эффективности научных исследований и осуществят несколько затянувшийся по сравнению с США переход к новому техническому базису производства. Заметим, что под влиянием современного научно-технического прогресса формируется такая структура международных отношений, в которой именно уровень развития национальной фундаментальной науки, а не наличие природных ресурсов, размеры территории становится важным источником экономического могущества. В США, например, научно-технический потенциал представляется как базовое средство внутривластного и внешнеэкономического воздействия, проведения в жизнь собственных интересов.

В возникновении желаемого эффекта инновационной деятельности чрезвычайно важны не только собственные разработки новых технологий, видов продукции и их внедрение, но и появление их кластера, охватывающего все отрасли экономики. Однако рынок почти не создает условий для реализации инноваций радикального характера. И недопустимо полагаться на стихийное обновление технического потенциала. Современная индустриальная экономика с ее многочисленными технологическими связями не может действовать вне целостной системы управления.

Объективной необходимостью становится консолидация национального научно-технического потенциала, оптимальное использование ресурсов, направляемых в сферу науки на отраслевом уровне и в масштабе государства. Промышленные исследовательские работы характерны резкой неравномерностью распределения по отраслям производства и по отдельным фирмам внутри самих отраслей. Рост

промышленных исследований не должен ограничивать и вытеснять университетскую науку, оставляя за ней важнейшие функции в общей системе научного потенциала. Чтобы осуществить радикальный инновационный прорыв, потребуются снять такие острые проблемы инновационного развития, как разобщенность, структурная несбалансированность, технологическая неоднородность. При этом важно не допустить резкого различия в уровне инновационной способности между экономически активными и пассивными отраслями.

С целью ускоренного возникновения радикальных инноваций и образования их кластера необходима межотраслевая кооперация в виде стратегических партнерств, которые могут представлять собой наиболее подвижный элемент инновационной инфраструктуры. Стратегические партнерства можно определить как форму научно-технических взаимосвязей (совместные действия университетов, мелких инновационных и венчурных фирм), позволяющих модифицировать экономические отношения. Сама форма кооперации нацелена на расширение прикладных исследований, в которых реально заинтересован малый инновационный бизнес. Важная составляющая этого кооперирования – постоянная обратная связь между прикладной и фундаментальной частью разработок и их взаимное обогащение.

Стратегический характер партнерств обусловлен взаимодополняющими функциями его членов при проведении научных исследований, относящихся к конкретной сфере деятельности мелких инновационных фирм, и коммерциализации результатов. Конечный успех проектов будет инициирован инновационными возможностями каждого из партнеров – участников соглашения.

Перед партнерством ставятся основные задачи:

- обеспечение стабильных контактов между университетскими учеными и частным индустриальным (инновационным) сектором;
- достижение высокой степени корреляции между фундаментальной наукой, прикладными исследованиями и промышленными разработками. В то же время необходим переход от ряда разработок, предусматривающих более прагматичные результаты, к постановке фундаментальной проблемы, комплексному подходу к явлению;
- разработка крупномасштабных проектов, направленных на создание принципиально новых технологий и видов технической продукции, которые будут определять промышленный профиль экономики XXI века;
- обеспечение технологического трансферта. Для этого необходимо проведение университетами большого объема прикладных исследований, дающих конкретные инновационные решения. Это условие потребует интегрирования информационных ресурсов в единый банк данных, содержащий информацию о потребностях делового мира, направлениях промышленных НИОКР, их коммерческой основе.

Для создания наукоемких предприятий и расширения их возможностей нужна сильная научная база. Сотрудничество с университетом повысит общий научный потенциал фирмы. Используя результаты прикладных исследований и выполняя самостоятельно опытно-конструкторские разработки, инновационная фирма доводит базовую технологию до внедрения. Активное внедрение частным сектором научно-технических новшеств вызовет заинтересованность как у фирм, так и у ученых.

Развивая новую форму кооперации научных сил, следует учесть присущие инновационной фирме мотивы поведения: стремление получить большую прибыль,

расширить рынок за счет вытеснения конкурента, реализовать монополию на техническую инновацию. Исходя из этих задач, в инновационном процессе эффективно использование интеллектуальной собственности может быть достигнуто за счет сочетания принципов кооперации, координации и острой конкуренции между фирмами-партнерами. Таким образом, кооперация университетов и мелких инновационных фирм целесообразна на этапе прикладных исследований, в то время как межфирменная конкуренция смещается на этапы производства, сбыта, сервисного обслуживания.

Межотраслевые стратегические партнерства позволят ориентировать производство на структурные изменения и маневренность и создавать эффективные каналы распространения инноваций в сопряженных отраслях, что имеет жизненно важное значение для национальной экономики.

Значительную потребность во внешних источниках развития испытывает Латвия. Налаживание торгово-экономических отношений Латвии с европейскими странами может стать существенным фактором, позволяющим использовать финансовые ресурсы и накопленный мировой научно-технический потенциал в целях модернизации производства. Вхождению Латвии в общеевропейскую интеграцию могут сопутствовать два основных условия: достижение конкурентоспособности и взаимовыгодное сотрудничество с зарубежными партнерами.

Большое потенциальное значение будет иметь "открытие" экономики внешнему миру, становление стабильных экономических связей на европейском континенте. Для усиления позиций Латвии как делового партнера крайне важно формирование общенациональных научных приоритетов, инновационной инфраструктуры, гарантирование возможностей развития инновационного предпринимательства.

Участие Латвии в стратегических партнерствах будет способствовать образованию инновационного потенциала, что придаст динамичность ее развитию. Такое участие может охватывать различные направления совместной деятельности, включая сельское хозяйство, банковскую сферу, малый и средний бизнес, менеджмент, промышленную кооперацию, научные исследования и разработки, защиту окружающей среды, транспорт, телекоммуникации.

Формирование новых рынков, новой системы международных экономических отношений, новых типов предприятий сможет обеспечить эффективная инновационная экономика, которая приведет к прогрессу в развитии общества. На категории прогресса, связанной с идеей свободы, базируется вся идеология индустриального общества, расширенное воспроизводство и стиль жизни. Кооперация в сфере инновационной деятельности будет иметь самые серьезные последствия для усиления технико-экономической мощи и укрепления общих конкурентных позиций новой единой Европы как одного из мощнейших торговых блоков в мире.

#### **Литература**

1. Борко Ю. Европейский союз: углубление и расширение интеграции //Мировая экономика и международные отношения. 1998. №8, с.153-159.
2. "European Economy" 1997. №.64. pp.81-82, 86-87.
3. Там же, pp.101.
4. Там же, pp.68-69.
5. Там же, pp.222-251.
6. Там же, pp.41-53.

## EKONOMISKO INSTRUMENTU EFEKTIVITĀTES NOVĒRTĒŠANA VIDES AIZSARDZĪBĀ

Jānis Malzubris, Daina Šķiltere (*Latvijas Universitāte*)

Ekonomisko regulēšanas līdzekļu galvenā priekšrocība vides politikā ir tā, ka tirgus ekonomikas apstākļos tie ļauj vides pakalpojumus iekļaut tirgus cenu veidošanās mehānismā. Tādējādi caur tirgu izdodas ietekmēt ražotāju un patērētāju uzvedību vides politikā noteikto mērķu sasniegšanai. Pie tam tas notiek, visracionālāk izmantojot resursus, vismaz teorētiski tā tam vajadzētu būt. Vai tas tiešām tā arī notiek, ir atkarīgs dabas resursu nodokļa gadījumā no nodokļa likmēm. Tām būtu jābūt tuvu piesārņojuma samazināšanas robežizmaksām. Ekonomisko instrumentu galvenais uzdevums ir būt stimulam, samazinot slodzi uz vidi. Bez tam vides nodoklis ir arī ieņēmumu veidošanas avots, lai iegūtu līdzekļus vides politikas mērķu realizācijai.

Galvenie vides aizsardzības politikas īstenošanas priekšnosacījumi ir labi attīstīta, pilnīga informācijas sistēma, labi funkcionējošas vides aizsardzības institūcijas un kvalitatīva likumdošana.

Lēmumu pieņemšana, īstenošana un rezultātu novērtēšana vides aizsardzībā nav iespējama bez informācijas par vides stāvokli, dabas procesiem, par dabas resursu ieguves un vides piesārņošanas nodokļu maksājumiem, to sadali, izmantošanu, kā arī par sociāli ekonomiskajām norisēm. Vides aizsardzības politikas efektivitāte ir tieši atkarīga no informācijas kvalitātes, tādēļ valstī nepieciešama labi attīstīta vienota vides informācijas sistēma, kas nodrošina ar informāciju lēmumu pieņēmējus un sabiedrību.

Vides aizsardzības politikas īstenošanā līdzās tiesiski administratīvo līdzekļu lietošanai paplašinās ekonomisko līdzekļu lietošana. Tie bieži vien ir efektīvāki, jo nekavējoties iespaido piesārņotāja budžetu. Ekonomisko līdzekļu nozīmi palielina aizvien pieaugušā preču ražošana un patēriņš, kā arī piesārņojuma novēršanas izmaksu pieaugums.

Ekonomisko līdzekļu mērķis ir panākt piesārņotības samazināšanos, pārliecināt kā piesārņotāju, tā patērētāju brīvprātīgi izdarīt vidi vislabvēlīgāko izvēli. Bez tam ekonomiskajiem līdzekļiem jānodrošina papildu finansiālie līdzekļi vides aizsardzības projektu realizācijai.

Galvenie principi šo līdzekļu izvēlē: piesārņotājs maksā, veicināt piesārņošanas kavēšanas pasākumus; pietiekami vienkārši un elastīgi; taisnīgi pret dažādiem piesārņotājiem; par piesārņojumu iekasētā nauda jāizmanto investīcijām vides aizsardzībā tajos apgabalos, kas cieš konkrētā piesārņotāja dēļ, maksājuma summa tiek noteikta, balstoties uz mērījumu rezultātiem, ne uz teorētiskiem aprēķiniem.

Latvijā ir ieviests dabas resursu nodoklis, kura mērķis bija ierobežot dabas resursu nesaimniecisku izmantošanu un vides piesārņošanu, kā arī uzkrāt līdzekļus vides aizsardzības pasākumu finansēšanai. Nodoklis sastāv no divām daļām: no maksas par dabas resursu izmantošanu un iesaistīšanu saimnieciskajā aprītē un par vides piesārņošanu limitos noteiktajos ietvaros, kā arī sankcijām par virslimita piesārņojumu un resursu pārtēriņu.

Likumdošanas aktoš paredzēts, ka nodokli maksā par dabas resursu ieguvu (izmantošānu), piesārņojošo vielu ievadīšānu vidē, vides vai resursu degradāciju un videi kaitīgu preču un produktu realizāciju vai ievēšānu.

Tie paredz arī vairāku jaunu ekonomisku līdzekļu lietošānu:

- paplašināts dabas resursu lietošānas jēdziens, ievēšot terminu videi kaitīga prece vai produkts; par šādu produktu un pakalpojumu izmāntošānu paredzēts maksāt akcīzes nodokli. Pie šādām precēm pieskaitēts kurināmais (akmeņogles, šķidrāis kurināmais, gāze, kūdra), degviela, baterijas un akumulatori, ozona slāni noārdošās vielas, dzēvsudraba (luminescentās) lampas, dažādā veida tara u.c.
- paaugstinātas un sēkāk izstrādātas nodokļu likmes par dabas resursu lietošānu un vides piesārņošānu;
- ievēsta emisijas licenču tirdzniecība, nodokļu kredītēšana un CO<sub>2</sub> nodoklis, ko iekasēs caur akcīzes nodokli kurināmajam.

Bez dabas resursu nodokļa pašlaik Latvijā ir paredzēti un tiek izmāntoti šādi ekonomiskie instrumenti:

- subsīdijas, kā, piemēram, dotācijas no valsts budžeta, Vides aizsardzības fonda vai dažādēim ārvalstu donoriem, kredēti ar atalgotēim noteikumiem;
- valsts garantijas kredētu saņemšanai. Valsts garantē tikai tādu projektu īstenošanai nepieciešamos kredētus, kas risina valsts noteikto prioritāro problēmu vides aizsardzībā, ja turklāt atbilstošā pašvaldība ir spējīga šo projektu īstēnot (atsaucoties uz vienu no vides aizsardzības politikas principēim par nacionāli pieņemamiem un lokāli risināmiem projektiem);
- nodokļu atvieglojumi ieguldījumiem vides aizsardzībā, kurus pašreizējā nodokļu sistēmā neparedz;
- administratīvie maksājumi par atļāuju un licenču izsniegšānu;
- vides aizsardzības fons maksājumiem par videi nodarēto kaitējumu;
- videi nodarēto zaudējumu atlīdzība.

Līdztekus dabas resursu nodoklim viens no visvairāk lietotājiem ekonomiskajiem instrumentēim ir videi nodarēto zaudējumu atlīdzināšana jebkurā gadījumā. Tas ir arī viens no atbildības veidiem par likumpārkāpumiem pret vidi. Zaudējumu atlīdzību parasti nosaka saskaņā ar īpašām zaudējumu aprēķināšanas taksēm, kuras veido, ņēmot vērā dabas resursu nosacēto vērtību un to atjaunošānas vai sakopšānas darbu izmaksas, kā arī ņēverot tajās sodu par pārkāpumu elementu. Zaudējumu aprēķināšanas taksēs ir noteiktas vai nu ar Ministru Kabineta lēmumiem, vai atsevišķu ministriju lēmumiem vai rēkojumiem. Zaudējumu atlīdzību parasti piemēro kopā ar citēim atbildības veidiem par likumpārkāpumiem pret vidi.

Vides aizsardzības un valsts saimniecisko jautājumu kopēja risināšana, valsts ilgspējīgas attēstības sekmēšana ir no Vides aizsardzības un reģionālās attēstības ministrijas uzdevumiem. Ministrijai ir labi attēstīta pakļauto organizāciju sistēma un reģionālo pārvalžu tēkls, taču nenoliedzami vēl ir nepieciešamas izmaiņas institūciju darbības mēhānismos un struktūrā.

Kā prioritātes šajā ziņā ir jāmin:

- visu nozaru institūciju darbības saskaņošāna atbilstoši vides aizsardzības prasībām; vides aizsardzības politikas lietderību var nodrošināt tikai mērkētiecīga sadarbība starp nozaru institūcijām;
- Vides aizsardzības un reģionālās attēstības ministrijas struktūras pilnveidošāna un darbības efektivitātes palielināšana;

- vienotas vides datu sistēmas izveidošana;
- vides aizsardzības decentralizācija, pašvaldību struktūru un citu organizāciju arvien pilnīgāka iesaistīšana vides aizsardzībā;
- vides aizsardzības institūciju sadarbība ar nevalstiskajām organizācijām, t.sk. ekspertu un sabiedrisko konsultatīvo struktūru veidošana.

Periodā no 1991.-1997.gadam Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs, turpmāk CAEV, ir ieviesta jauna vides likumdošana, kas ietver sevī "piesārņotājs maksā" principu un piesardzības principus, kas tuvina šo valstu likumdošanu Eiropas Savienības likumdošanai. Ienākumi no maksājumiem par vides izmantošanu tiek ieskaitīti vides fondos. Bez tam kā svarīgs vides politikas virziens būtu uzskatāma virzība uz lielo videi kaitējumus nodarošo uzņēmumu subsīdēšanas pārtraukšanu. Runa ir par valsts atbalsta samazināšanu uzņēmumiem ar atpalikušu tehnoloģiju. Parastais aizbildinājums ir nepieciešamība vai nu saglabāt darba vietas, vai saglabāt nacionālo ražotni vai arī abi iegansti kopā.

Maksājumi par vides piesārņošanu CAEV parādījās jau 70.-80.gados.

Centralizētās ekonomikas apstākļos šo maksājumu loma bija nenozīmīga, jo maksājumiem bija nevis stimulējoša loma, bet gan ieņēmumu nodrošināšanas avota loma. Pārejas uz tirgus ekonomiku apstākļos šo maksājumu loma ir pieaugusi. Tabulās ir parādīti galvenie ekonomiskie regulēšanas līdzekļi, ko lieto šajās valstīs. Var pārliecināties, ka galvenokārt tiek lietoti maksājumi par izmešiem un sodi par prasību pārkāpumiem. Produktu nodokļi tiek lietoti daudz retāk. Pie tam interesanti ir tas, ka katra maksājumu likme par izmešiem aptver daudzas piesārņojošas vielas (gaisa piesārņojuma gadījumā reizēm pat vairāk nekā 100 vielas). Salīdzinoši ES un EFTA valstīs (tabula) produkta nodokli lieto daudz biežāk.

Interesanti ir arī paskatīties, kādus tad jaunus ekonomiskos instrumentus ievieš CAEV. Lielu interesi varētu radīt Ungārijas pieredze. Uzsvars tiek likts uz atsevišķām piesārņojošām vielām kā sēra dioksīds, slāpekļa oksīdi, oglekļa monoksīds un netoksiskās cietās daļiņas. Interesanti ir tas, ka likmes rīka noteiktas, lietojot ieguvumu- izmaksu analīzi (cost – benefit analysis), bet pēc konsultācijām ar uzņēmumiem, ņemot vērā uzņēmumu spēju maksāt. Likmes tiks paaugstinātas pakāpeniski piecu gadu laikā. Te ir ievērotas visas rekomendācijas sekmīgai vides nodokļu ieviešanai:

- ieguvumu – izmaksu analīze,
- konsultācijas ar sabiedrības grupām, kuras skar attiecīgais nodoklis;
- nodokļu ieviešanas pakāpeniskums;
- nodokļu reālās vērtības saglabāšana (ņemot vērā inflāciju)

Ja dabas resursu nodokļi ir pareizi veidoti, tad tiem jānodrošina uzlabojumi piecos sektoros:

- vides stāvoklis;
- konkurētspēja un tehniskie jaunievedumi;
- nodarbinātība;
- nodokļu sistēma;
- citu vides politikas instrumentu ieviešana.

Vides izmaksu internalizēšana (tas ir, šo izmaksu ieskaitīšana uzņēmumu izmaksās) ir galvenais iemesls, kāpēc tiek lietoti vides nodokļi, papildinot administratīvos regulēšanas līdzekļus. Ekonomiskie regulēšanas līdzekļi ļauj ietvert vides pakalpojumu izmaksas preču un pakalpojumu cenā. Šie līdzekļi ļauj integrēt ekonomisko, fiskālo un vides politiku. Tie rada stimulus ražotājiem un patērētājiem atteikties no vidi apdraudošas darbības. Bez tam



ekonomiskie līdzekļi ļauj sasniegt vides politikas mērķus ar mazākām izmaksām. Protams, vides nodokļi nodrošina arī ienākumus, ko var izmantot vides aizsardzības izmaksu segšanai.

Lai nodrošinātu šādu instrumentu darbību, ir nepieciešama šo instrumentu darbības analīze. Ekonomisko instrumentu efektivitāte ir atkarīga no

1. pārējo vides politikas instrumentu darbības;
2. iespējas izmainīt tehnoloģiju vai patērētāja virzību;
3. tā, cik jutīgi ražotājs vai patērētājs reaģē uz cenu vai izmaksu izmaiņām;
4. dažādu izmešu samazināšanas stratēģiju robežizmaksām;
5. vides un fiskālās politikas ieviešanas mehānisma.

Ekonomisko instrumentu efektivitātes vērtēšana šajās valstīs netiek regulāri veikta. 90. gadu sākumā ES valstīs pieaug vides nodokļu īpatsvars kopējā nodokļu summā. Ja aplūkojam atsevišķu nodokļu efektivitāti, tad tā ir ļoti atšķirīga. Efektivitāte tika vērtēta pēc sasniegtā izmešu samazinājuma. Zviedrijā sēra nodokļa ieviešana divu gadu laikā nodrošināja vidējā sēra satura samazinājumu par 40%. Nodokļa likme konkrētai piesārņojošai vielai darbojas izteikti kā stimuls izmešu samazinājumam. Spriežot pēc ārzemju pieredzes, efekts parādās divu trīs gadu laikā pēc nodokļa ieviešanas. CAEV nodokļu kā stimulu darbību samazina tas, ka vairākās valstīs to efektivitāti samazina inflācija. Ir dažādas pieejas, kā saglabāt nodokļu likmju reālo vērtību. Polijā likmes tiek indeksētas, Ungārijā produktu nodokļa likmes regulāri tiek pārskatītas. Lielākajā daļā valstu nodokļu likmes nav tieši saistītas ar kaitējuma videi robežvērtību vai arī ar uzņēmuma piesārņojuma samazināšanas robežizmaksām.

Ungārijā likums paredz šādus ekonomiskos vides aizsardzības instrumentus: maksa par piesārņojošo vielu izvadīšanu vidē, produktu nodoklis, ko maksā par tādu produktu ražošanu vai importēšanu, kas kaitē videi, un dabas resursu ieguves nodoklis, kā arī depozītu atmaksas sistēma. Produktu nodokļa rēķināšanu un maksāšanas kārtību nosaka speciāls Likums par produktu nodokli. Par gaisa piesārņojumu likmes nosaka atsevišķi par sēra dioksīdu, slāpekļa oksīdiem, oglekļa monoksīdu, putekļiem un pārējos sadala divās bīstamības kategorijās. Bez tam ir paredzēti dažādi atvieglojumi. Pievienotās vērtības nodoklis ir 12% katalītiskajiem konvertoriem, propānam, propāna-butāna gāzei, kokam, ko izmanto kurināšanai un koka briketēm.

Ekonomisko instrumentu efektivitāte vai ietekme ir jāvērtē šādās jomās:

1. Vides kvalitātes jomā.
2. Ietekmē uz atsevišķām ražotāju vai patērētāju grupām.
3. Nodarbinātībā.
4. Nodokļa skarto grupu reakcijā.

Nemot vērā, ka vides aizsardzības problēmas skar ikvienu valsts pārvaldes līmeni, ikvienu tautsaimniecības jomu, ikvienu uzņēmumu, organizāciju vai iedzīvotāju atsevišķi, vides jautājumu risināšana var būt veiksmīga tikai, integrējot tos visās tautsaimniecības un sociālajās sfērās. Lai to panāktu, nepieciešams vides aizsardzības institūciju un organizāciju kopums, kas ir viens no vides aizsardzības politikas priekšnosacījumiem un ietver valsts pārvaldes institūcijas, nevalstiskās vides un dabas aizsardzības organizācijas un dažāda veida starprozu struktūras atsevišķu problēmu vai problēmu grupu risināšanai.

Vides aizsardzības struktūras vienas pašas nevar panākt vides stāvokļa būtisku uzlabošanu, jo te noteicošā loma ir mērķgrupām.

Par mērķgrupām sauc konkrētā gadījumā apskatāmu sabiedrības daļu, kuru vieno kādas kopējas intereses (rūpniekus, lauksaimniekus, patērētājus u.c.) un kura kopumā kā vienots avots noteiktā veidā ietekmē vides stāvokli. Viena un tā pati persona var piederēt dažādām mērķgrupām gan dažādos gadījumos, gan arī vienlaicīgi (piem. reizē lauksaimnieks un patērētājs). Atkarībā no tā, cik plašs kopīgo interešu klāsts ir svarīgs, var izdalīt plašākas vai šaurākas mērķgrupas.

Lai izveidotu mērķgrupu kādu problēmu risināšanā vai arī tālākās attīstības plānošanā, nepieciešams noteikt galvenos kritērijus, pēc kuriem iepriekšminētās teritoriālās un tautsaimnieciskās vienības var iekļaut attiecīgajā mērķgrupā.

Galvenie kritēriji, pēc kuriem var tikt veidotas mērķgrupas:

- vides piesārņojums (pēc piesārņojuma veidiem un apjomiem):
  - gaisa piesārņojums;
  - ūdens piesārņojums u.c.
- dabas resursu izmantošana (pa veidiem un apjomiem), piem., ūdens izmantošana;
- nodokļu maksājumi (pa veidiem un apjomiem).

Latvijas Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija izstrādājusi un akceptējusi galvenos vides aizsardzības stratēģiskos mērķus [4]:

- vides kvalitātes būtiska uzlabošanās teritorijās, kur tā rada paaugstinātu risku cilvēka veselībai un ekosistēmu stabilitātei, vienlaikus nepieļaujot vides kvalitātes pasliktināšanos pārējā teritorijā;
- esošās bioloģiskās daudzveidības un Latvijai raksturīgās ainavas saglabāšana;
- dabas resursu ilgtspējīga izmantošana;
- vides aizsardzības politikas integrācija visās nozarēs un dzīves sfērās (tautsaimniecībā kopumā un nozaru stratēģiskos plānos, likumdošanā un sabiedriskajā apziņā), tādējādi radot pamatu sabiedrības un valsts ilgtspējīgai attīstībai.

Šādus stratēģiskos mērķus galvenokārt nosaka tas, ka

1. pašreizējā vides kvalitāte Latvijā, salīdzinot ar lielāko daļu Eiropas valstu, ir kopumā augsta, lai arī jāsaduras ar vairākām akūtām vides problēmām, galvenokārt – lielās pilsētās, rūpnieciskajos rajonos, kā arī atsevišķās īpaši piesārņotās vietās;
2. Latvija ir pārejas posmā uz tirgus ekonomiku, tāpēc jāņem vērā ierobežotie resursi, salīdzinoši zemas dzīves līmenis, ticamu turpmākās ekonomiskās attīstības prognožu trūkums un izmaiņas sociālajā struktūrā, kā arī sabiedrības vienaldzība attiecībā pret vidi, tendence pārāk daudz izmantot jau tā ierobežotos dabas resursus, nepilnīgā un strauji mainīgā likumdošanas aktu sistēma un organizētu mērķgrupu trūkums.

Galveno vides aizsardzības stratēģiju īstenošanas līdzekļu jeb instrumentu klāsts ir diezgan plašs – likumdošanas aktu sistēma, vides aizsardzības infrastruktūra un institūcijas, ekonomiskie līdzekļi, kontrole vides aizsardzībā, ietekmes uz vidi novērtējums, teritoriālā plānošana, agrās brīdināšanas monitorings, brīvprātīgās vienošanās, nacionālās programmas, vides izglītība, saziņa. Tos lietojot, jāievēro, kādām mērķgrupām un vides problēmām tie paredzēti. Līdzekļu kombinācijai pēc iespējas jāsamazina visi traucēkļi, kas varētu kavēt vides problēmu risināšanu. Lai noteiktu, kuri no instrumentiem būtu jāizmanto, vēlamus vadīties no šādiem kritērijiem [4]:

- efektivitāte (pirmām kārtām jāizmanto tie līdzekļi, kuri vienlaicīgi risina vairākas vides problēmas),
- iedarbība (efektivitāte salīdzinājumā ar izmaksām).

- pieņemamība gan lēmējiem, gan sabiedrībai.

Valsts stratēģijai būtu jābūt tādai, ka no uzņēmuma tiktu prasīts, lai, ieviešot jaunu tehnoloģiju vai produktu, samazinātos piesārņojums, t.i. tehnoloģijām un produktiem jābūt vidi taupošiem, arī enerģiju un resursus taupošiem. Tas nozīmē, ka jāstimulē šādas taupošas tehnoloģijas vai arī uzvedība (patērētāji).

#### **Literatūra**

- G. Michanek. Harmonisation of the environmental legislation in Latvia. Final report, 1998. Rīga.
- Sofia initiative. Economic instruments, Report on the use of economic instruments for environmental policy in Central and Eastern Europe, Europe Ministerial Conference, June 1998.
- Environmental taxes and charges in the single market, Communication from the Commission, 1997.
- Vides aizsardzības politikas plāns Latvijai. – R., 1995.
- Vides aizsardzības rīcības programma, saīsināta versija. – R. 1996.
- Green budget reform in Europe, countries at the forefront, Springer, 1999.
- Environment in the EU: environmental trends, internet. <http://www.eea.dk/Document/3-yearly>

## UZŅĒMĒJDARBĪBAS VIDES IZMAIŅAS

**Dace Kaužena** (*Latvijas Universitāte*)

Uzņēmuma organizācija ir svarīgs uzņēmējdarbības parametrs, ja to aplūko no uzņēmējdarbībā iesaistīto indivīdu puses. Turpretim Latvijas tautsaimniecības attīstības griezumā tas ir otrā plāna jautājums, tāpat kā ekoloģiskie nosacījumi uzņēmumiem. Ja Latvijā pēkšņi ieviestu Eiropas Savienības vides aizsardzības standartus, mums būtu jāslēdz daudzas rūpnīcas. Tādēļ, ieviešot kādu direktīvu, pastāv atrunas iespēja, balstoties uz valsts specifisko ekonomisko situāciju. Skaidrs, ka Eiropas Savienības (turpmāk ES) direktīvu ieviešana nedrīkst būt pašmērķīga un nonākt pretrunā ar valsts nacionālajām interesēm [1, 2]. Patlaban darba ir vairāk ar ekonomikai būtisko direktīvu harmonizāciju, jo, uzlabojot makroekonomisko stāvokli valstī, tiks būtiski ietekmēti arī mikrolīmenis. Tādā netieši primārās ES direktīvas attiecas arī uz uzņēmuma vides problēmām. Šie jautājumi nav izolēti no citiem – svarīgākiem ekonomikas atbalsta punktiem, jo, piemēram, sociālā sfēra un darba nodrošinājums ir galvenie plāna jautājumi.

ES darba tirgus principi liks domāt par personāla algām un palielināsies risks sociālā dempinga un sociālās konkurences dēļ. Saasināsies attiecības starp noteiktām nacionalitātēm, un palielināsies prasība pēc sociālas aizsardzības. Darba devēja loma savukārt paliks nemainīga, jo neapšaubāmi lielāki tiešie ienākumi ir tad, ja pastāv zems sociālais stāvoklis un ir neliela arodbiedrību ietekme.

Sociālo jautājumu risināšanā pastāv divas alternatīvas: pirmkārt, noteikti ierobežojumi galvenajos jautājumos, piemēram, veselības un drošības standarti, sievietes un bērnu tiesības, invalīdu nodarbinātība un sociālie jautājumi, turpretim pārējie jautājumi atstāti decentralizētam risinājumam. Otrkārt, nacionālo standartu pilnīga harmonizācija ES robežās.

Nodarbināto intereses atšķiras katrā valstī, nozarē un uzņēmumā. Interesu konflikts var veidoties gadījumā, ja uzņēmumi darbojas vienā nozarē, bet katram ir citādākas sociālās izmaksas, tehnoloģijas un ražošanas tehnika. Vidējam uzņēmumam standartu kontrole un lielas sociālās izmaksas ir nelabvēlīgas, savukārt uzņēmumā ar lielām izmaksām ir nepieciešamība pēc regulējošiem standartiem un dzīves līmeņa paaugstinājuma. Līdzsvarots gadījums ir atrisinājums visiem uzņēmumiem, t.i., mākslīgi nepalielinot standartu ieviešanas izmaksas, un veiksmitīga sadarbība visos līmeņos.

Raksta mērķis ir apzināt uzņēmējdarbības iespējas ES un uzzināt, kādas perspektīvas ir katram biznesa vides dalībniekam. Aplūkosim dažādu uzņēmējdarbībā iesaistīto personu lomu, lomas motivāciju, iespējas, darba tirgus problēmas u tml.

### **Uzņēmējdarbības vides dalībnieki**

ES vienotais tirgus piedāvā uzņēmējdarbībai četras brīvības:

- 1) darbaspēka plūsmas brīvība;
- 2) pakalpojumu plūsma;
- 3) kapitāla plūsma;
- 4) saražoto preču plūsmas brīvība.

Tādējādi tiek likti nosacījumi brīvai konkurencei visās jomās. Tomēr, lai valdītu vismaz nosacīta vienlīdzība dalībvalstu starpā, ir nepieciešama daudzu nosacījumu saskaņošana.

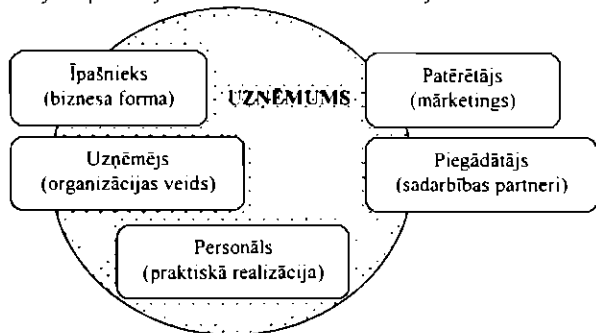
Jāatzīmē, ka nodokļu politika ir atšķirīga, un arī attiecībā uz sociālo nodrošinājumu, t.i. tautsaimniecībā saražotās vērtības pārdali, integrācija ir piesardzīga. Integrācijas process galvenokārt saistās ar:

- 1) darba racionālāku dalīšanu;
- 2) ražošanas faktoru brīvu kustību;
- 3) preces radīšanas reģionālās nozīmes zaudējumu.

Pirmkārt, aplūkosim vispārīgo shēmu; otrkārt, atšifrēsim katru dalībnieku; treškārt, analizēsim rīcību ietekmējošos faktorus; ceturkārt, aplūkosim faktoru izmaiņu iespējas un nobeigumā izskatīsim maiņas procesa shēmu.

Uzņēmējdarbības mērķis ir strādāt ar peļņu. Lai ilgstoši strādātu ar peļņu, ir jābūt uzņēmuma stratēģijai, kas ietvertu nepārtrauktu mijattiecību ar mājsaimniecībām. Biznesa vidi, galvenokārt, veido mājsaimniecības un uzņēmumi (skat. 1. attēlu). Mājsaimniecības piedāvā darbaspēku. Uzņēmumi piedāvā ražošanas iespējas. No mājsaimniecībām nāk uzņēmumu īpašnieki, vadītāji, personāls, piegādātāji (t.sk. arī pakalpojumu sniedzēji) un patērētāji. Vienlaicīgi cilvēks var spēlēt vairākas lomas.

Shēmā korelē uzņēmuma internā organizācija ar ārējo vidi, kuru šajā gadījumā pārstāvēs piegādātājs un patērētājs. Katram dalībniekam ir nosacījumi, kuri diktē rīcību.



1.att. Biznesa vides dalībnieki.

Aplūkosim tuvāk katru dalībnieku pašreizējā Latvijas uzņēmējdarbībā.

**Īpašnieks (biznesa forma)** – personas, kuras iegulda naudu uzņēmuma akcijās vai kuru īpašums veido pamatkapitālu, tiek uzskatītas par uzņēmuma īpašniekiem. Biznesa formas izvēli patlaban motivē: minimāls īpašnieku skaits; minimāli nepieciešamie piesaistītie dibināšanas līdzekļi; pēc iespējas dibināt slēgta tipa uzņēmumus; pēc iespējas mazākā birokrātija dibināšanas procedūrā (dažkārt vienkāršošana notiek ar kukuļu palīdzību) u tml. Mainoties ārējiem apstākļiem uzņēmējdarbībā un kļūstot pārskatāmāi uzņēmuma ārējai videi, veidojas arī citas prioritātes un iespējas. Arī patlaban ir uzņēmumi, kuri raugās nākotnē un pārdomāti veido savu biznesu.

**Uzņēmējs (organizācijas veids)** personas, kuras ir nepieciešamas, lai zeme, darbs un kapitāls sāktu ražot [2, 15]. Organizācijas veida izvēle tāpat kā biznesa forma orientējas uz to.

cik uzņēmējs grib veidot vitālu, pārskatāmu un efektīvu savu uzņēmējdarbību. Kas patlaban motivē uzņēmuma vadītājus pieņemt to vai citu lēmumu attiecībā uz organizācijas veidu: visi uzņēmuma līmeņi netiek informēti par kopējo stratēģiju un mērķiem, sadarbība starp pakārtotām struktūrvienībām notiek ar augstāko vadītāju starpniecību, subordinācijas ievērošana lēmumu pieņemšanā (arī riska situācijās) u.tml. Tas veicina vairāk birokrātisku struktūru izvēli, kas dominē valstī pastāvošā bezdarba dēļ.

*Patērētājs (mārketingis)* – personas, kuras pieprasa ražoto preci vai sniegto pakalpojumu. Vadoties pēc tā, uzņēmums veido savu stratēģiju attiecībā uz preces (pakalpojuma) īpašībām. Patlaban galvenā (skaitliski lielākā patērētāju daļa) motivācija ir cenas minimums un īpašību maksimums jeb sniegtās preces izmantošanas variācija. Preces kvalitāte ir nākamais solis. Iepakojuma ekonomiskumam ir dizainam ir minimālas ietekmes spējas, piemēram, maizes polietilēna iepakojums nesatrauc pircēju tādēļ, ka ir otrreiz neizmantojams un nav biodegradabls, kā arī firmu logo un devīzes, kuras norādītas uz kukuliša, maz ietekmē izvēli. Šajā gadījumā izvēli diktē cena un kvantitāte. Patērētājs nav informēts par ražošanas procesu un viņu tas arī pārāk neuztrauc, tātad izvēle ir preces (pakalpojuma) cena.

*Piegādātājs (sadarbības partneri)* – šo grupu veido vairākas apakšgrupas, piemēram, konkurenti, mediji, bankas, palīgpakalpojumu sniedzēji un tiešo resursu piegādātāji. Katras grupas rīcību nosaka citi faktori:

*konkurenti* – vairumā gadījumu notiek ideju diversifikācija, retāk preces (pakalpojuma) uzlabošana, kas tomēr sāk parādīties (tomēr praksē šos abus lielumus grūti nodalīt). Aplūkotā apakšgrupa ir uzņēmuma dzinējspēks, kas regulē gan patērētāja izvēli, gan inovāciju intensitāti. Monopola gadījumā var kavēties aplūkotās priekšrocības un arī trūkumi, ja par tādiem uzskata patērētāja izvēli. Un galvenais – šo sadarbības partneri uzņēmums nevar izvēlēties;

*mediji* – sabiedrības informētājs. Informācija var arī būt atšķirīga no realitātes. Ar masu mediju palīdzību var veikt gan reklāmas kampaņas, gan uzzināt uzņēmumu finansiālo situāciju, gan saņemt informāciju par pasaules tendencēm ekonomikā u.c. sfērās. Mediji ir svarīgs *partneris*, kurš ietekmē daudzu svarīgu lēmumu pieņemšanu, piemēram, pirms 03.10.1998. referenduma par Pilsonības likuma grozījumiem lielu lomu spēlēja tieši televīzija un lielle dienas laikraksti. Mediju izvēle pārsvarā balstās mārketinga stratēģijā, kura nosaka, kādai tirgus daļai ir domāta prece, piemēram, dārza darbarīku reklāma būtu pietiekama *Mūsmāju* un *Dārza* žurnālos vai *Lauku Avīzē*, vai kādā specializētā raidījumā televīzijā. Svarīgs kritērijs ir auditorijas lielums. Tātad mediju galvenās īpašības, kuras noder uzņēmējam, ir informācija un reklāmas iespējas. Reklāmas nolūkos uzņēmējs var izvēlēties mediju (pēc cenas, auditorijas u.c. kritērijiem). Savukārt, informāciju par uzņēmuma darbību var sniegt jebkurš no medijiem;

*bankas* – savstarpēji svarīga sadarbība. Uzņēmējs gaida gan kredītu iespējas, gan efektīvu maksājumu izpildi. Savukārt, banka būtu ieinteresēta ne tik ātri *atdot* līdzekļus klientam. Patlaban gan kredītu iespējas, gan maksājumu ātra (arī lēta) veikšana gaida savu kārtu. Šobrīd uzņēmēja izvēli nosaka bankas drošums attiecībā pret bankrotu, līdz ar to arī maksājumu drošums. Atsevišķiem uzņēmumiem bankas izvēle ir arī daļa no mārketinga;

*palīgpakalpojumu sniedzēji* – piemēram, elektroenerģijas apkalpe, datortehnikas un pierīces iekārtu apkope, informācijas sistēmu uzturēšana un uzraudzība, transportētājfirmas, noliktavas u.tml. Šos pakalpojumus var veikt gan uzņēmuma speciāli šim nolūkam nolīgts personāls, gan arī uzņēmums var izmantot pakalpojumu

firmu palīdzību. Uzņēmums izšķiras par pakalpojumu sniedzēju, vadoties pēc uzņēmuma pieredzes, cenām. Patlaban kvalitāte ir grūti nosakāma, jo to pārsvarā atklāj sadarbības procesā;

*tiešo resursu piegādātāji* – partneri, kas ir būtiskākie uzņēmējdarbībā, jo saskaņots darbs virzīs abus uzņēmumus, bet nesaskanīga rīcība traucēs. Šos sadarbības partnerus izvēlas pēc nopietnas analīzes, jo tie tieši ietekmē uzņēmumu. Galvenie kritēriji: pieredze, cenas, kopēji attīstības plāni. Mazāk svarīgs ir reģionālais, ekoloģiskais u.tml. faktori.

Ja izveido kopējo ainu par piegādātāju, tad var redzēt, ka patlaban visu nosaka izmaksu minimizācija uz nekvalitātes rēķina.

*Personāls (praktiskā realizācija)* – personas, kuras dzīvē realizē uzņēmēju sapņus. Pastāvot specializācijas bezdarbam, nepastāv darbinieku un uzņēmuma vienotas motivācijas bāze. Galvenokārt attiecības balstās darbinieka izmaksā. Tomēr bezdarbs nodrošina nemainīgu personālu arī bez stingras motivācijas, kas gan mazina personāla atdevi.

Turpmāk aplūkosim Latvijas perspektīvu, kāda veidojas, saistoties ar ES. Pēc tam aplūkosim, kā mainīsies biznesa dalībnieku motivācija un iespējas jaunajos apstākļos.

## Darba tirgus

ES dibinātāji paredzēja, ka dalībvalstu vienotais tirgus cels dalībvalstu iedzīvotāju (gan fizisko, gan juridisko personu) ekonomisko labklājību. Kopīga tautsaimniecības politika, kopīga komerciālā politika (piemēram, ārējā tirdzniecība), kopīga finansu politika ir pamats tam, ka darba tirgus arī ir kopīgs. Lai pēc iespējas veiksmīgāk noritētu iekļaušanās ES, ir jāzina darba tirgus tradīcijas un nākotne, šeit domājot gan finansiālos, gan sociālos, gan uzņēmumu organizācijas līmeņa jautājumus. Daudznacionāliem uzņēmumiem (piemēram, "Shell" uzņēmumi) jebkurā valstī ir vienots tehniski tehnoloģiskais nodrošinājums, organizācijas vadības struktūra un tradīcijas. Grūtāks jautājums ir darba samaksa, kur lielāka ietekme ir reģionālajiem nosacījumiem. Tātad arī ES struktūras ir līdzīgas lielam uzņēmumam; lai kura darbībā iekļautos, ir jāpārvalda tā vēsture, tagadne un nākotnes stratēģija. Uzņēmumi varēs adoptēt ES prasības, ja laicīgi iepazīsies ar ES valstu pieredzi.

Patlaban ES dalībvalstīs bezdarba problēma aktualizējas, jo vairākos reģionos bezdarba līmenis sasniedz nevēlamus apmērus. Latvijas sabiedrība turpretim ir pieradusi pie noteikta bezdarba līmeņa. Nesenās Krievijas sankcijas veica ģenerālmēģinājumu Latvijā, parādot, cik lielā mērā mēs esam atkarīgi no ārējām svārstībām. Ieviešot papildu normas, arī mūs skars bezdarba problēmas, taču mazākā mērā nekā ES dalībvalstīs. Līdzīgi ES ekonomiski tehnoloģiskajām izmaiņām uzņēmumos, kur vienkāršoja darba procesu un slēdza par nerentabliem kļuvošos atsevišķu valstu uzņēmumus, arī Latvijas lielos uzņēmumus pārstrukturēja, pateicoties PSRS sabrukumam, kas abos gadījumos veicināja bezdarba palielināšanos. Ja Latvijas uzņēmēji laicīgi spēs novērtēt savas iespējas ES un reģionālajos tirgos, tad minimālāks būs bezdarba palielinājums.

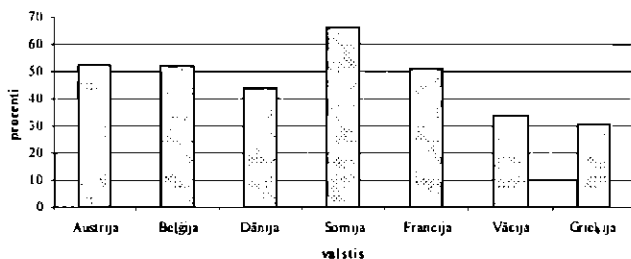
Tagad nedaudz aplūkosim ES dalībvalstu darba tirgus un to esošās problēmas, kā arī iespējamus cēloņus un risinājumus.

Elastīgāka algu politika, nodokļu harmonizācija, vienota valūta utt. ir faktori, kuri veicinātu efektīvāku darbaspēka plūsmu ES. Tomēr jāņem vērā reģionālās īpatnības, jo patlaban ir

vērojamas atšķirības gan bezdarba līmeņa rādītājos, gan arī to veicinošā valsts izdevumu politikā. Gribētos arī norādīt kādu interesantu rādītāju [13, 5], kuru daudz neaplūko, t. i., darba produktivitāti (skat. 2.att.). Īpaši gribētos atzīmēt Vāciju, kurai patlaban ir lielākās problēmas ar bezdarba līmeni. Savukārt, pati Vācija jūtas droša, jo ir galvenā maksātāja ES budžetā.

Salīdzinot ES ar ASV, ir jāatzīmē arī tāds rādītājs kā darba spēka mobilitātes iespējas. Ja pretendents uz labāku darbu grib to dabūt, viņam atliek izvēlēties no dažādām vakancēm, kuras atrodas dažādos štatos. Tomēr ASV pilsoni tas neuztrauc, jo viņš zina, ka ir garantēta tāda pati ārējā vide kā iepriekšējā dzīves vietā. Turpretim ES pilsonim nepiemīt tāda mobilitāte, jo viņam nav attiecīgo garantiju par apkārtējās vides vismaz līdzību ar iepriekšējo dzīves vietu (valsti). Tāpēc viens no risinājumiem bezdarba samazināšanai ir iespējami tuvināt ES dalībvalstu ekonomiskās, sociālās un ekoloģiskās jomas.

Dažu ES dalībvalstu darbaspēka produktivitātes pieaugums  
(procentos no 1975. g. līdz 1996. g.)



2.att. Darbaspēka produktivitātes pieaugums.

Mobilitātes problēma saistās arī iepriekšējiem Eiropas tautu priekšstatiem par tādiem, kas maina savu dzīves vietu, proti, tādus dēvēja par imigrantiem, kosmopolītiem u.tml.

Baltijas valstis un citas Austrumeiropas valstis tiek uztvertas tāpat kā Vidusjūras dienvidu piekrastes iedzīvotāji. Mūs tāpat kā viņus var pieņemt ar iebildumiem, kur 60% aptaujāto tieši tā izsakās. Valstu pilsoņi, kurās nav attiecīgo iecelotāju, nespēj tik viegli novērtēt savu attieksmi. Turpinot domu par veikto ES dalībvalstu pilsoņu 1997 gada jūlija aptauju [1, 287]. 12% aptaujāto domā, ka līdz ar ES pazudis kultūru daudzveidība, bet 34% domā, ka ekonomiskais stāvoklis ir uzlabojies. Ja atgriezīamies pie darba tirgus problēmām, tad par galvenajiem bezdarba cēloņiem uzskata:

- 1) industrializācijas modernizāciju,
- 2) valstis vairāk iegulda pabalstos nevis jaunu darbavietu veicinošās investīcijās.

Bez tam jāatzīmē, ka valsts izdevumi lielākajās ES dalībvalstīs veido milzu summas [11, 15]: Francijā 54,1% no Iekšzemes Kopprodukta (turpmāk – IKP), Vācijā – 49,5%, kur turpretim ASV aptuveni 25%. ASV rekomendē ES pārdomāt šādu politiku, un jāsaka, ka ne bez pamata. ASV bezdarba līmenis un inflācija ir krietni mazāka, lai gan valsts izdevumi mazāki. Te gan jāatzīmē kāds fakts, ka ASV vairāk patērē veselības aizsardzībai – 14%, ko arī var attiecināt kā valsts izdevumu. Eiropa vidēji no 6% līdz 11%. Tomēr ne jau augsti nodokļi un pabalsti bezdarbniekiem veicina nodarbinātības palielināšanos. Patlaban 13 no 15



dalībvalstīm pie varas ir "kreisi" orientētas valdības, kas nozīmē, ka vairāk tiek domāts par populistiskiem mērķiem nevis par ekonomiku kopumā. Ir jāsaprot, ka tomēr makroekonomiskā stabilitāte būs tā, kas nodrošinās arī mazu bezdarba līmeni. Risinot tikai bezdarba problēmu, palielinot valsts izdevumus, netiks veicināta ilgtermiņa attīstība. Autorei subjektīvs personiskais novērojums ir tāds, ka tādās valstīs kā Zviedrija, Vācija lieli pabalsti bezdarbniekiem tikai veicina nevēlēšanos strādāt.

Nedaudz pievērsīsimies tam, kā mainījās nodarbinātības struktūra ES [1, 389], jo iespējams, ka līdzīgās tendences gaidāmas arī Latvijā, ja tā sekos attiecīgajām direktīvām. Liela nodarbinātības lejupslīde ir novērota rūpnieciskās ražošanas nozarē, kur visu līmeņu kvalifikācijas darbaspēks nebija vairs nepieciešams iepriekšējā skaitā (galvenokārt, modernizācijas un konkurences dēļ). Tas pats jāsaka arī par nodarbinātību lauksaimniecībā. Turpretim kopējais nodarbinātības lielums nav tik strauji sarucis pakalpojumu sfēras dēļ. Un, ja salīdzināsim ASV un Eiropu pēc to metodēm cīņā pret bezdarbu, tad jāteic, ka ASV panākumi tomēr ir jūtami, jo nodarbinātība ASV ir lielāka. Lai gan ES iegulda vairāk investīcijās darbaspēka aizvietošanai un arī produktivitāte ir lielāka ES dalībvalstīs, tomēr bezdarbs, diemžēl, ir lielāks. Tāpēc ir jāsaprot, kāpēc pēdējās ES galotņu tikšanās reizēs [7, 1] tiek vairāk domāts par iekšējām problēmām, t.i., *kreisie* uztraucas par to, kā savus 16.6 miljonus bezdarbnieku atgriezt darbā, un jaunās dalībvalstīs tiek uzskatītas kā jauna finansiāla nasta. Galvenais (vairāk par 80% no budžeta) ES 100 miljardu USD budžeta tērpiņš saistīts ar subsīdijām lauksaimniecībai un palīdzību nabadzīgākajiem ES reģioniem. Jaunajām kandidātvalstīm par nepatiku ES nevēlas nosaukt nākamās paplašināšanās tiešus termiņus, jo viņus neapmierina attīstības temps, un arī nav skaidrība, kas maksās par šo nabadzīgo valstu ienākšanu. Jo Polijai vienai ir 4 miljoni lauksaimnieku, kas ir vairāk par pusi no ES kopskaita. Un bez tam visas kandidātvalstis ir nabadzīgākas par nabadzīgāko ES valsti Grieķiju. No tā seko, ka jaunpienācēji radīs problēmas budžetā kaut vai lauksaimniecības dēļ vien. Vācija, kura patlaban cīnās ar savām iekšējām problēmām, kas vēl aizvien lielā mērā saistās ar iekšējo atkalapvienošanu, vēlētos iesaldēt izmaksas, kas saistītas ar jaunpienācējiem esošajā līmenī, kas, protams, Latvijai nav tik pieņemami, jo, kā zināms, viņa nav pirmās kārtas kandidātvalstu sarakstā (tajā ir Polija, Čehija, Ungārija, Slovēnija, Igaunija un Kipra). Tomēr jāatzīmē, ka Spānija, piemēram, ir ar mieru solidarizēties ar nabadzīgākiem jaunpienācējiem, lai arī apzinās, ka ES ieguldījumi samazināsies, ja pavērsies austrumu puse. Jebkurā gadījumā ir skaidrs, ka ES valstīm patlaban rūp sava darbaspēka problēmas un viņi vēlētos, lai ES uzņēmumi spētu brīvi pieņemt un atlaist darbiniekus jeb lai darbaspēks būtu pēc iespējas elastīgs.

ES vairāk būtu jāpaļaujas uz privāto iniciatīvu [9, 4], piemēram, pensiju fondiem, kas lielā mērā atvieglotu situāciju ar valsts izdevumiem. Bez tam paaudžu novecošanas problēma Eiropā tieši ietekmē valsts izdevumu problēmu. Tādējādi jā rūpējas vairāk par to, kā izveidot jaunas darba vietas, piemēram, veicinot zināšanu papildināšanu vai nomaīņu, dodot iespēju strādāt daļlaika darbu u.tml.

Tā kā ES pastāv četrdesmit gadus un dalībvalstu ekonomisti ir guvuši pietiekamu praksi, tad liekas, ka galvenais jautājums, kuru jāatrisina, ir politiku priekšā. Pastāvot brīvai preču, pakalpojumu un ražošanas faktoru plūsmai, uzņēmēji ir pieņēmuši, cik iespējams, tādu situāciju, kas celtu uzņēmuma perspektīvu ES. Izmantojot plašākas tirgus iespējas un pārceļot uzņēmumus uz lētāku darbaspēku reģioniem, tas viss kopumā cēla ES augsmi pasaules mērogā. Tomēr vai viss ir tik vienkārši? Ārpus papildu darba vietām palika tās valstis, kuras nokavēja inovāciju ieviešanas iespējas, negribēja pieņemt lētāku darba samaksu (lai gan patlaban atkal, iespējams, nonāk pie šī paša risinājuma). Un šīs valstīs patlaban neuzlabo ES

kopējo situāciju. Lai tuvinātos ASV modelim un pat to apsteigtu, ir jāpārdomā valstu fiskālā politika. Vienojoties par kopēju nodokļu politiku, var cerēt uz ātrāku Eiropas Monetārās savienības adoptāciju. Kopēja nodokļu politika veicinātu darbaspēka plūsmu ES robežās, kas mazinātu bezdarba problēmu.

### Uzņēmējdarbības vide

ES valstu vienotais tirgus veidojās četrdesmit gadus kopš brīža, kad pirmās 6 dalībvalstis spēja vienoties par pirmajiem nosacījumiem. Ir grūti prasīt, lai šajā laikā viss būtu sasniedzams Latvijā. Latvijas galvenā priekšrocība ir līdzīga Amerikas Savienoto Valstu stāvoklim pretstatā Vecajai Pasaulei pagājušā gadsimtā. Latvijā nav jāveic daudzskaitlīgi tehnoloģiju uzlabojumi, jo to vienkārši nav. Vieglāk ir ieviest jaunu nekā mainīt veco. Protams, pirmajā atjaunošanās neatkarības desmitgadē ir radusies virkne uzņēmumu, kuri balstīja savu darbību padomju īpatnējā darba organizācijā, kur lielā mērā valdīja korumpētība un zagšana. Sapiņķerētā likumdošana to tikai veicināja. Latvijas presē nesen tika publicēts "Project Syndicate" pētījuma pārskats par korupciju postkomunistiskajā pasaulē, kur tika iztirzāti mūsdienu aktuāli jautājumi par to, cik cieši korupcija ir saaugusi ar sabiedrības būtību. Korupcija tiek definēta kā līdzeklis, ar kura palīdzību vecā elite atkārtoti sagrābj varu. Vispārīgais korupcijas cēlonis ir tas, ka "tiesības kontrolēt uzņēmējdarbību ir nošķirtas no tiesībām uz uzņēmējdarbības radīto naudu" [4, 17], kur politiķiem ļoti gribas pārvaldīt abus. Latvijā saglabājas tradīcija politizēt ekonomiku, kas traucē liberalizēt tirgu un ļaut darboties konkurences principiem. Sekas tam, ka pastāv ēnu ekonomika, ir ekonomiskas augsmes neiespējamība. Valsts nav pievilcīga investīcijām. Tomēr izejas taciņa pastāv – uzlabojot valsts aprātu tādā veidā, ka samazinātu to pildāmās funkcijas, bet prasītu kvalitatīvu nedaudzu funkciju izpildi. Izveidojot pārskatāmu un vienveidīgu nodokļu režīmu, būtu veikts solis uz priekšu. Uzņēmējdarbība spētu nest reālu ienākumu valsts ekonomikas attīstībā, nevis tikai saviem akcionāriem. Atstājot nemainīgu esošo situāciju valsts pārvaldes un kontroles institūcijās, saglabāsies naidīga vide sabiedrības labklājības celšanā. Krievijas uzņēmējdarbības problēmas ir līdzīgas. Visupirms jāatzīmē likumdošanas radītie sarežģījumi [8, 9]:

- 1) vāji definēti nosacījumi, kas neveicina ilgtermiņa attīstību;
- 2) neprognozējamas izmaiņas direktīvās, kuras attiecas uz nodokļiem un ārzemju kapitālu;
- 3) pretrunas dažādu institūciju izdotajās direktīvās;
- 4) ieviešana apgrūtināta, jo nav plaši pieejami nepieciešami norādījumi, kā arī nekompertentu juristu dēļ.

Bez tam vairāk nekā 50 dažādas institūcijas nodarbojas ar uzņēmējdarbības reglamentāciju [8, 13]. Savukārt Krievijas iedzīvotāji pēc sociālās aptaujas rezultātiem diezgan negatīvi vērtē pašmāju uzņēmējdarbību:

- 1) 40% respondentu negribētu strādāt privātajā sektorā;
- 2) 50% uzskata, ka privātā uzņēmējdarbība valsts augšmei neko nedod;
- 3) 60% tomēr domā, ka uzņēmējdarbība ir nepieciešama;
- 4) 25% samierinās ar to, ka tā pastāv;
- 5) 75% neuzticas komercbankām;
- 6) 60% uzskata, ka uzņēmējam rūp tikai īslaicīga peļņa;
- 7) 40% uzskata, ka uzņēmējdarbība nerūpējas par sabiedrības interesēm (no tā varētu secināt, ka Krievijā vēl aizvien būtiskāka ir kapitāla preču ražošana, nevis patēriņa tirgus, kas ir būtiskāks cilvēkiem);
- 8) 35% uzskata, ka uzņēmēji ir krāpnieki, "zagļēni" un negodīgi ļaudis;
- 9) 70% respondentu neuzticas ekonomiskajām reformām, kuras neko nedod sabiedrībai.

Kā redzams, uzņēmējs Krievijā ir balta vārna, kuru plūkā visi, kas var.

Krievijas uzņēmējpalpa tiek uzskatīta par savdabīgu [8, 34], jo galvenais, kas nosaka tās darbību, ir (tāpat to varētu attiecināt arī uz visām bijušajām padomju republikām, to skaitā Latviju):

- 1) personiskie sakari;
- 2) administratīvās iespējas, t.i., vieta valsts vadības hierarhijā;
- 3) valsts aparāta korumpētība;
- 4) ēnu ekonomika un mafija. Baltijas valstu uzdevums ir attīrīties no postpadomju tradīcijām un nepārneņt Krievijas pieredzi, bet pieņemt civilizētākas ES metodes un pieredzi.

Latvijas individuālais iedzīvotājs – censonis – tāpat kā Indijas zinātnieks [18.lpp., 6.] var sekmīgi veidot savu karjeru ES struktūrās un uzņēmumos, jo ir pieticīgāks savās samaksas vēlmēs. Tas liecina, ka, neskatoties uz kopējiem nosacījumiem ekonomiskajos un juridiskajos jautājumos, vēl saglabājas reģionālās ietekmes. ES pamatā ir novērst strīdus par iekšējiem ekonomiskajiem jautājumiem, kuri varētu bojāt starptalstu attiecības.

ES mērķis ir atjaunot Latviju un pārējās Baltijas valstis kā tranzīta tirdzniecībā nozīmīgu reģionu un reizē nodrošināt vietējo saimniecisko uzplaukumu, paceļot iedzīvotāju pirktspēju.

Latvijai sociālistiskie eksperimenti mākstīgi palielināja iedzīvotāju skaitu un kārtīgi noplicināja resursus. Investīciju izsaimniekošana korupcijas veidā, arī tiešo sociālo pabalstu veidā ir populistiski pievilcīga, tomēr tas nozīmētu pārejas perioda pagarināšanu.

Nedaudz aplūkosim, kā ES dalībvalstu iedzīvotāji raugās uz ienācējiem. Pat'aban ES cīnās ar bezdarba problēmām, kuras ir iedzīvotāju galvenā prioritāte (vadošo zprindu galvenā prioritāte ir miera saglabāšana). Jebkura paplašināšanās tiek uztverta kā konkurence uz darba vietām. Vairumā ES dalībvalstis pret kandidātvalstīm izturas ar piesardzību un stingrām prasībām sakārtot savu valsti. Sevišķi mūs nevēlas redzēt nesagatavotus Beļģija, Francija, Austrija. Bet gaida – Dānija, Grieķija, Nīderlande, Somija, Zviedrija. Kopumā "par" – 35%, "pret" – 37% [1, 282]. Tā kā cerība ir, jo esam tomēr lēts darbaspēks, kas varētu atvieglot dzīvi esošajās ES valstīs.

### **Eiropas Monetārās Savienības un Eiropas vienotas valūtas ietekme uz uzņēmējdarbību**

Sākot ar 1999.gada 1.janvāri, 11 ES dalībvalstīs sāka apgrozīties jauna valūta *eiro*, un ar 1999.gada 4.janvāri ES dalībvalstu valdības parādzīmes izlaida *eiro* valūtā [7, 1]. Pirmā fāze skars, galvenokārt, elektroniskus maksājumus finansu tirgos, *Euro* zona aptvers Vāciju, Franciju, Itāliju, Spāniju, Nīderlandi, Portugāli, Somiju, Beļģiju, Austriju, Īriju, Luksemburgu. Līdz ar šīm valstīm *eiro* kā valūta būs arī Monako, San Marīno, Vatikānā un Andorā. [7, 1]. Četras ES dalībvalstis paliek ārpusē: Lielbritānija, Dānija, Grieķija un Zviedrija. Tomēr arī tām valstīm, kuras paliek ārpus šī pirmā Eiropas Monetārās savienības etapa, būs stingri jāreķinās ar šo valūtu, jo norēķini lielā mērā notiks tieši *eiro*. Uzņēmumi būs ieinteresēti izmantot jauno valūtu, patērētājs (arī tūrists) dos priekšroku *eiro*, jo atkrīt maiņas problēmas. Bez tam dažādo ES reģionu cenu politika būs vieglāk pārskatāma un tas veicinās uzņēmuma efektivitāti kopumā.

Par vienu no uzdevumiem Eiropas Monetārā savienība uzskatīja [1, 238] tautsaimniecības un naudas sistēmu apvienošanu, par atskaites punktiem uzskatīdama:

- 1) lai iekšējā tirgū brīvi pārvietojas preces, pakalpojumi un ražošanas faktori,

- 2) brīvas un kompetentas konkurences politikas īstenošanu;
- 3) attīstīt tautsaimniecību pārstrukturēšanās procesu, kas celtu arī mazāk attīstītos reģionus;
- 4) dalībvalstu makroekonomiskās politikas koordinēšanu.

Eiropa ieviešana ir solis pretī šai tautsaimniecības un naudas sistēmas apvienošanā. Lai kāda no dalībvalstīm tomēr patvaļīgi neizlemtu ar laiku palikt ārpus eiro zonas, tika parakstīta vienošanās, kurā dalībvalstis vienojās, ka, tiklīdz nostabilizējas makroekonomiskā situācija pēc noteiktiem parametriem:

- 1) inflācija nepārsniedz trīs zemākos inflācijas tempus dalībvalstīs;
- 2) valsts parāda samazināšana līdz kopīgi pieņemtajam līmenim;
- 3) valūtas mehānisma ievērošana;
- 4) ilgtermiņa aizdevumu likmes nedrīkst pārsniegt par 2% trīs spēcīgāko valstu attiecīgās likmes, tā dalībvalstij ir jāpievienojas vienotajai Eiropas naudas sistēmai.

Kā liecina 1998. gada novembrī veikta ES iedzīvotāju aptauja [15, 1], tad:

- 1) 58% aptaujāto tic, ka eiro būs pozitīvs elements viņu ikdienas dzīvē, kur vīrieši ir vairāk pārliecināti par sievietēm (63% pret 54%), un arī jaunāki cilvēki ir mazāk skeptiski par vecākiem (65%-64% pret 48%);
- 2) 73% no aptaujātajiem uzskata, ka eiro ir laba lieta, un 59% (š.g. aprīļa aptaujā – 53%), ka eiro viņiem nesaisītas ar kādām papildu saistībām;
- 3) vairums aptaujāto 52% (aprīļa aptaujā – 39%) saprot, kādas konkrētas izmaiņas dos eiro ieviešana;
- 4) 64% aptaujāto saprot, ka bankas un tirgotāji spēlēs galveno lomu, 41% ierosināja cenas norādīt gan eiro, gan iepriekšējā vietējā valūtā.

Latvijai pašreizējā situācijā parādās tikai vēl viena valūta, pret kuru jānosaka maiņas kurss. Lata piesaiste eiro tuvākā laikā netiek plānota. Latvijas uzņēmējdarbība galvenokārt iegūs to, ka redzēs, kā praksē strādā ES vienotības princips. Klūs pārskatāmāka cenu politika, konkurences mehānisms utt.

### **Izmaiņas biznesa vides dalībnieku motivācijā**

Kā aprakstītais materiāls ietekmēs raksta sākumā piedāvāto biznesa dalībnieku shēmu? Ņemot vērā jaunās iespējas, mainīsies arī cilvēku motivācija. Tātad aplūkotie biznesa vides dalībnieki: uzņēmuma īpašnieks, uzņēmējs, patērētājs, piegādātājs un personāls. Kas paveras katram no šiem dalībniekiem jaunajos apstākļos? Jāpiebilst, ka rezultāti ir hipotētiski. Aplūkosim katru iespējas:

*Īpašnieks (biznesa forma).* Pastāvot pārskatāmāi likumdošanai un vienkāršotai biznesa uzsākšanas procedūrai, īpašnieks var piemēroties vairāk tiešajām uzņēmuma interesēm. Šādos apstākļos liela loma būs sabiedrības iesaistīšanai, lai vienkāršāk būtu piesaistīt līdzekļus, t.i. publiskās akciju sabiedrības varētu būt pieņemamākas par tagad dominējošajām sabiedrībām ar ierobežotu atbildību.

*Uzņēmējs (organizācijas veids).* Ja tiek veidota publiska uzņēmējdarbība, tad arī organizācijas struktūra iegūst elastību, kas balstās ne tikai uz birokrātiskām attiecībām. Protams, ne visiem uzņēmumiem var piemērot elastīgos organizācijas tipus, bet, dodot iespēju personālam ieguldīt savu iniciatīvu un idejas, var būtiski celt uzņēmuma efektivitāti.

*Patērētājs (mārketingš).* Ja tiek uzlabota valsts makroekonomiskā situācija, kas nodrošina stabilu situāciju valstī, tad patērētājs var jau vairāk pievērst uzmanību kvalitātei un

ekoloģiskajiem aspektiem. Ja ES ir atbalstījusi patērētāju, tad arī patērētājs var atbalstīt ES, sargājot kopējos resursus. Patērētājam ir svarīga kopīgā dzīves labklājība, gan ekonomiskā, gan sociālā, gan arī ekoloģiskā. Katrai vajadzībai ir savs īpatsvars. Tomēr vairumā gadījumu patērētājam ir svarīgākas ekonomiskās iespējas un labklājība, kas, tālāk attīstoties, dotu arī pārējo. Diemžēl šeit tiek aizmirsts, ka ne visi resursi ir atjaunojami un ne visi sarāzotie atkritumi sadalās vidē. Daba vairs nevar tik labi tikt galā ar cilvēka radīto un patērēto. Tādējādi, pēc iespējas ātrāk apmierinot patērētāja ekonomiskās vajadzības un novirzot patērētāja nepieciešamību celt savu labklājību uz resursu izsaimniekošanas rēķina, mēs varam cerēt uz saprātīgu izvēli, iegādājoties un patērējot preces un pakalpojumus. Kā jau iepriekš aplūkots, ES valstis pagaidām ieiet ekonomiskā ciklā, kur diezgan nesaprātīgi tiek piemērots sociālais sektors, kas patērē lielu daļu IKP ienākumu, jo ir paaugstināti valsts izdevumi sociālajiem pabalstiem. Un tādējādi samazinās tā IKP daļa, kura būtu jāatdod kapitālā un strādājošo algās. Rezultātā ir grūti apmierināt uzreiz divas vajadzības sociālās un ekonomiskās, un skaidrs, ka ekoloģiskās vajadzības aizslīd tālāk. Tomēr optimismam ir pamats, ja, apmierinot tikai ekonomiskās vajadzības, paralēli veidotu privātas sociālo vajadzību apmierināšanas iespējas un balstītu ekoloģiskas attīstības projektus, tad varētu cerēt, ka ir pietiekami patērētājam dot tikai viena tipa vajadzības, t. i., ekonomisko stabilitāti. Patērētājs vairāk pievērstu uzmanību:

- 1) preces kvalitātei;
- 2) preces ekspluatācijas ekonomiskumam (energoresursi u. c. resursu patēriņš);
- 3) preces disponēšanai vai otrreizējai izmantošanai;
- 4) cenai.

Savukārt, ja patērētājs ir gatavs mainīt savu gaumi, tad arī ražotājam nāksies mainīt savu ražošanu un mārketingu. Ja ražotājs sāks domāt par ražošanas tehnoloģiju ekoloģiskajiem aspektiem, par iepakojuma taupību un transportēšanas izmaksu minimizāciju, tad var uzskatīt, ka patērētājs būs veicinājis ekoloģisko nosacījumu ieviešanas praksi.

*Piegādātājs (sadarbības partneri).* Arī katrai apakšgrupai mainās motivācija, taču šī grupa varētu būt ar lielāko inerci. Aplūkosim katru grupu:

*konkurenti* vai nu pazūd no tirgus vai arī pieņem jaunus nosacījumus. Jebkurā gadījumā konkurenti ir papildu dzinējspēks attīstībai. Paplašinoties tirgum, rodas jaunas iezīmes, kā, piemēram, palielinās savstarpēju konkurentu apvienošanās iespējas, uzņēmuma darbības paplašināšana, filiāļu tīkla attīstība u. tml. veida globalizēšanās;

*mediji* informācijas svarīguma laikmetā medijs aktīvi iesaistās jaunu tehnoloģiju, preču, pakalpojumu reklāmā. Vairāk skaidro notiekošo ES un pasaulē, interpretē katra gadījuma pozitīvos un negatīvos aspektus;

*bankas* – orientētas uz ārvalstu un vietējo investīciju distribūciju. Kļūstot pārskatāmā uzņēmēj sabiedrībai, ir vienkāršāk saņemt kredītus;

*palīgpakalpojumu sniedzēji* – jaunas pieredzes uzņēmumu nebūs ļoti daudz. Tomēr ārvalstu uzņēmumu filiāles būs plaši pārstāvētas, kurām vairāk uzticēsies vietējais ražotājs.

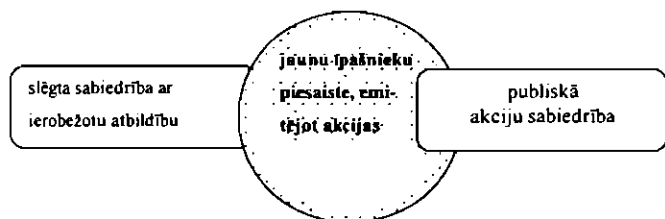
*Iešo resursu piegādātāji* – arī jaunajā situācijā tie ir galvenie sadarbības partneri, kuru izvēle ir ļoti būtiska visai uzņēmējdarbībai. Slēdzot darījumus tikai ar līdzvērtīgiem, t. i. attīstībā esošiem, uzņēmumiem, var panākt situāciju, kad ārpus tirgus paliek tie, kas nedomā par optimālu ražošanu.

Apkopojot uzraksīto par piegādātāju, gribētos atzīmēt, ka galvenais kritērijs, pēc kura notiks izvēle, ir ES standartu un prasību piemērošana. Protams, tā kā patlaban esam kandidātvalsts, tad vēl ir pietiekams laiks apsvērt nākotni.

*Personāls (praktiskā realizācija):* šajā jomā Latvijā nav gaidāmas tik būtiskas izmaiņas, kā tas ir noticis citās ES dalībvalstīs kopš pastāvēšanas. Latvijā, pateicoties tam, ka sabruka PSRS valsts, pazuda lielle industrializācijas uzņēmumi un mainījās nodarbinātības struktūra. Tomēr darbinieku kvalifikācijā būs jāiegulda noteikti līdzekļi, jo citādāk darbaspēks var ierasties no citām dalībvalstīm. Lai gan lielākas cerības ir uz to, ka notiks tehnoloģiju transformācija uz Latviju lētā darbaspēka dēļ un mūsu bezdarbs saruks. Īpaši par vides parametriem nebūtu jāuztraucas, jo transformācijas procesā notiek arī šo apstākļu saskaņošana un bez tam jaunu uzņēmumu atvēršana (vai filiāles) būs saistīta ar ES direktīvu ievērošanu. Tātad mūsu valstij ir perspektīva, ka bezdarbs izlīdzināsies – no vairs nevajadzīgā (patlaban pārmērīgi uzpūstā) valsts aparāta uz jaunu tehnoloģiju uzņēmumiem – t.i., Latvijas iedzīvotājs piedzīvos kārtējo pārspecializēšanos – vai nu uz zeķu fabrikas līnijas apkalpes specifiku vai kādu atkritumu pārstrādes īpatnībām, to mēs vēl nezinām. Bet darbs garantēts līdzīgi kā Portugālē, Spānijā, kas bija līdzīgā situācijā pirms divdesmit gadiem. Tāpēc atliek cerēt, ka jaunajos uzņēmumos piemēros tādu stratēģiju, kad darbinieks būs motivēts strādāt pēc iespējas efektīvi.

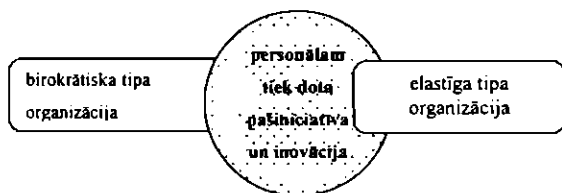
Kā redzams, ir atšķirības starp esošo un nākotnes situāciju. Turpmāk pamodelēsim iespēju, kā veikt attiecīgo pāreju un vai tā visos gadījumos ir iespējama bez iepriekšējās situācijas pilnīgas izmaiņas. Izskatīsim katru gadījumu atsevišķi:

*Īpašnieks maina biznesa formu:* (skat. 3. att.) nepieciešami papildu finansu līdzekļi, kurus var piesaistīt, emitējot akcijas. Bez tam jāveic virkne formalitāšu Uzņēmumu Reģistrā un Valsts Ieņēmumu dienestā, kur jācer, ka procedūra būs vienkāršojusies un tāpēc īpašnieki būs ar mieru šo maiņu veikt.



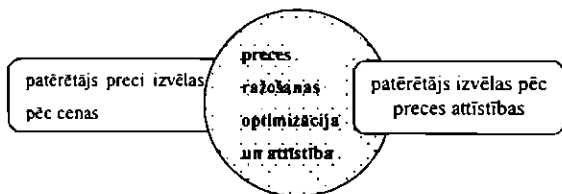
3.att. Biznesa formas maiņa.

*Uzņēmējs maina organizācijas veidu:* (skat. 4.att.) pirmkārt, novērtē uzņēmuma esošo organizācijas struktūru. Novērtē, kas no iepriekšējās darba organizācijas pieredzes noderēs jaunajā situācijā. Otrkārt, atbilstoši veicamā darba tehnoloģijai (sērijveida, masveida vai unikāla) piemēro atbilstošo organizācijas tipu (autoritatīvo birokrātiju, profesionālo birokrātiju, projekta grupu modeli, tīklveida modeli, matricveida modeli, ad hoc tipa organizāciju u.c.). Treškārt, novērtē, kādas rīcības brīvības var atļaut kauram darbiniekam, kur darbinieka rīcības motivācija ir maksimāli jātuvina uzņēmuma kopējiem mērķiem. Tāpat iespējams, ka pēc novērtēšanas tiek konstatēts, ka ir nepieciešamas minimālas izmaiņas vai arī tās nemaz nav vajadzīgas. Tāpēc vien ir svarīgi pēc iespējas precīzi novērtēt uzņēmuma esošo organizāciju.



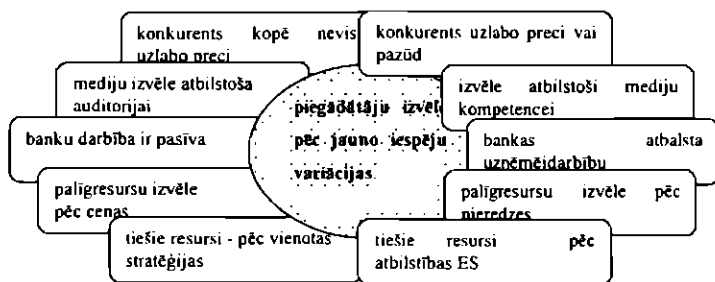
4.att. Organizācijas veida maiņa.

Patērētājs maina uzņēmuma mārketingu: (skat. 5.att.) pateicoties patērētāja pirktspējai, uzņēmējs no kvantitatīvas ražošanas pāriet uz kvalitatīvu ražošanu, kas izpaužas resursu optimālā izmantošanā: ražošanas faktoru optimizācija, transportēšanas faktora optimizācija, līdz ar to vairāk finansiālo resursu var novirzīt preces attīstībai.



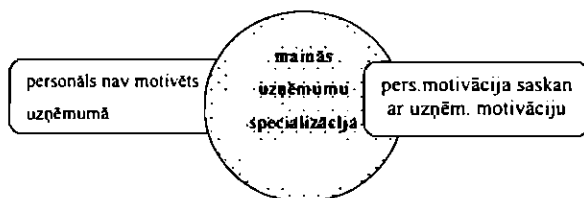
5.att. Mārketinga maiņa.

Sadarbības partneru maiņa. Iespējams, ka ne visos gadījumos būs nepieciešama sadarbības partneru maiņa, jo, kā mainās centrālais uzņēmums, tā arī var mainīties attiecīgie sadarbības partneri. Galvenais, kas nosaka par labu maiņai vai partnera saglabāšanai, ir uzņēmuma perspektīva, kas saistās ar attiecīgo standartu ievērošanu (skat. 6. attēlu).



6.att. Sadarbības partneru maiņa.

*Personāls maina uzņēmumu orientāciju.* Liekas, ka šī ir būtiskākā izmaiņa, kas paredzama pēc iestāšanās ES, jo lētais un uzcītīgais darbaspēks Baltijā būs gards kumosš kādiem pāris industriāliem uzņēmumiem. Baltijas darbaspēka tieši pietiks, lai viņus noslogotu. Skan mazliet ironiski, bet tomēr diezgan iespējami. Savukārt, ja bezdarbam būs tendence pazust, tad var cerēt, ka darbinieku prasības netiks ignorētas (skat 7.att). Tomēr šī vīzija var nenotikt, ja tiek harmonizēti nodokļi, minimālās algas. Lai gan mūsu reģions var pretendēt uz salīdzinoši zemākajām algām.



#### 7.att. Personāls maina uzņēmumu orientāciju.

Nobeigumā gribētos piedāvāt kopsavilkumu ar secinājumiem par to, ko no ES iegūs Latvijas uzņēmējs un kāda loma ir izdevīgākā (vismaz nākamajai paaudzei):

- garantiju makroekonomikas stabilitātes ilgtspējībai;
- sakārtotāku un pārskatāmāku likumdošanu,
- korupcijas samazināšanos;
- iespēju izvēlēties biznesa formu pēc tiešas uzņēmējdarbības specifikas (nevis pēc vieglākā dibināšanas ceļa);
- līdzsvarotu nodokļu sistēmu un garantiju tās stabilitātei;
- palielināsies uzņēmējdarbības ģeogrāfiskās iespējas, jo filiāļu atvēršana citās ES valstīs notiks bez likumdošanu sarežģījumiem un pārskatāmi;
- pārredzamu pārējā tirgus cenu politiku, kas palīdzēs noteikt vērtību arī savai precei – pakalpojumam (šī priekšrocība nāk līdz ar eiro ieviešanu);
- līdz ar bezdarba līmeņa samazināšanos palielināsies darba efektivitāte un darba ražīgums, kā arī motivācija strādāt tieši attiecīgajā uzņēmumā. Savukārt, no uzņēmēju puses radīsies motivācija pilnveidot organizācijas struktūru, kas ļautu vēl efektīvāk izmantot darbaspēka potences;
- izglītotāku patērētāju, kurš veicinās uzņēmējdarbības kvalitātes palielināšanos visos līmeņos;
- saistībā ar iepriekšējo punktu - resursu pilnīgāku izmantošanu – ražošanā, transportēšanā utt.;
- lielāku konkurenci tirgus paplašināšanās dēļ;
- inovāciju lielāku pieplūdi uzņēmējdarbībai;
- iespēju veikt pārdomātu uzņēmuma pārstrukturēšanos vai pievienošanos daudz nacionālajām kompānijām kā filiālei;
- tiešo un palīgresursu piegādātāju pārvērtēšanu un izvēli;
- palielinātu mediju lomu uzņēmējdarbībā – reklāma un attīstībai nepieciešamā informācija;
- atbalsta attieksmi no kredītiestāžu puses lielākas kredītu iespējas un efektīvāka maksājumu sistēma.



- kompetentāku un motivētāku personālu tādēļ, ka palielināsies starpvalstu darbaspēka konkurence;
- vieglāk atrast piemērotus darbiniekus;
- paplašinoties tirgum, ir iespēja gūt lielāku peļņu veiksmīgas uzņēmējdarbības gadījumā.

Latvijas uzņēmējam ir laiks kļūt par lietpratēju, jo kļūdoties vai izrādīties nekompetentam būtu liktenīgi, jo ES tomēr nav tas pats kas PSRS vai ASV, lai gan zināmas paralēles eksistē. Vismaz nosaukumā.

## Literatūra

- Deksnis Eduards Bruno. Eiropas Apvienošanās. Integrācija un suverenitāte. – R.: Junda, 1998.
2. Stenleiks Dž. F. Ekonomikas pamati. – R.: Zvaigzne ABC, 1997. - 249 lpp.
  3. Vaivads J. Eiropas integrācijas biroja vadītājs // Latvijas Vēstnesim, Mēs un Eiropa. ES direktīvas — pamats likumu sakārtošanai (materiāls no *Internet* tīkla), 1998.
  4. Frīdmanis R., Rapačinskis A., Mērījis K., Hesels M. Nozog valsti un visu citu // Diena, 1998. gada 7. decembris. – 17-19.lpp.
  5. Sbragia A.M. Euro-politics. Institutions and policymaking in the "new" European Community. The Brookings Institution. - Washington, D.C., 1992. - 295.p.
  6. Shutz F.-P., Souza A.R. The World Economy: Resources, Location, Trade and Development. Prentice Hall. - New Jersey. 1998.
  7. Ames P. The Associated Press. EU Summit Confronts Rift. December 1998.
  8. Batjargal B.. New Entrepreneurship in Post-Soviet Russia. The United Nations University. UNU/IAS. Institute of Advanced Studies. Working Paper No. 28. July 1997
  9. Begg I. Globalisation, EMU and the European Social Model. 04.04.1997. Interneta adrese: [gregoire.htm/index.html/contacte.htm/flynn.htm](http://gregoire.htm/index.html/contacte.htm/flynn.htm).
  10. Begg I. The Social Consequences of EMU. Interneta adrese: [som95.1e.htm/\homeen.htm/contacte.htm/vmuet.htm](http://som95.1e.htm/\homeen.htm/contacte.htm/vmuet.htm).
  11. Geoghegan I. (Reuters). EU Summit Avoids Disputes, Pledges Jobs. December 12 1998.
  12. Molle W. The distribution of the costs and benefits of economic integration: From empirical economics to social reality. 12.01.1995. Interneta adrese: [som95.1e.htm/\homeen.htm/Contacte.htm/quest.htm](http://som95.1e.htm/\homeen.htm/Contacte.htm/quest.htm).
  13. European Economics Analyst. EMU Briefing. EMU: Does Real Convergence Matter? May 27, 1997.
  14. The Euro and the European Financial Community. Editorial. Interneta adrese: [som41.html.Homeen.htm/Contacte.htm/Esp.htm](http://som41.html.Homeen.htm/Contacte.htm/Esp.htm).
  15. AFP. Most Europeans believe in euro: poll. December 15 1998.
  16. The Economist, October 31<sup>st</sup> – November 6<sup>th</sup> 1998. Europe swerves left.

## LATVIJAS ENERĢOSISTĒMAS DISPEČERU VADĪBAS SISTĒMU PAPILDFUNKCIJAS

Artūrs Tiesnieks, Rīta Tiesniece (Latvijas Universitāte)

## Ievads

Ideja par enerģētikas tirgus liberalizāciju Eiropā ir populāra samērā sen. Jau 1991.gadā Lisabonā četrdesmit vienas valsts pārstāvji parakstīja Eiropas Enerģētikas hartas nolīgumu. Šis līgums nosaka, ka jebkurā Eiropas valstī pašmāju un ārvalstu kompānijām ir jānodrošina vienādi nosacījumi, izdarot investīcijas enerģijas tirgū. 1996.gada novembrī šo hartu bija ratificējušas 16 valstis, un pārējās Eiropas valstis, taņī skaitā Latvija, gatavojas tai pievienoties jau tuvākajā laikā.

Tā kā visā pasaulē pēdējā laikā ir tendence veidot brīvo elektroenerģijas tirgu, tad arī Latvijas enerģosistēmai ir jāveic pasākumi, lai tā būtu gatava strādāt apstākļos, kad jebkurš elektroenerģijas patērētājs var pirkt elektroenerģiju tieši no ražotāja, kas pārdod enerģiju par vislētāko cenu. Šāds elektroenerģijas tirgus jau veiksmīgi ir sevi pierādījis Lielbritānijā. Mums ģeogrāfiski tuvāks enerģijas tirgus darbojas Skandināvijā (tā sauktais Nordpool enerģijas tirgus, kurā darbojas Norvēģijas, Zviedrijas un Somijas energokompānijas), un arī Vācijā ir vērojama virzība uz šo tirgus modeli.

Pašlaik Latvijas darbībai Eiropas elektroenerģijas tirgū ir organizatoriskas, kā tīri tehniskas dabas šķēršļi, jo pagaidām Latvijas enerģosistēma ir savienota ar bijušās PSRS valstu enerģosistēmām un strādā atsevišķi no Eiropas valstu enerģosistēmām. Lai šos šķēršļus pārvarētu, ir izveidota darba grupa, kas strādā ar projektu Baltic Ring.

Baltic Ring ir sadarbības projekts starp 18 energokompānijām no valstīm, kas izvietojušas ap Baltijas jūru, tajā skaitā arī no PVAS "Latvenergo" (Latvija). Projekta mērķis ir izpētīt iespējas, kā ap Baltijas jūru varētu ieviest kopēju elektroenerģijas tirgu, tajā pašā laikā uzlabojot apkārtējās vides situāciju.

Projekts sastāv no četriem pamatvirzieniem:

- *Elektroenerģijas tirgus un enerģijas pirkšana un pārdošana:* Situācija tiek pētīta, lai izstrādātu ieteikumus un rekomendācijas, lai valstiskā mērogā atbalstītu brīvu enerģijas pirkšanu un pārdošanu. Tiek pētīti arī ieguvumi no jaudas pārplūdēm, iespējas optimizēt un vadīt kopējos sistēmas resursus un iespējamā elektroenerģijas cenu izmaiņa (pazemināšanās) reģionā.
- *Ietekme uz apkārtējo vidi:* Tiek pētīts, kā elektroenerģijas pirkšana un pārdošana ietekmē apkārtējās vides situāciju enerģētikas sektorā, piemēram, SO<sub>2</sub>, NO<sub>x</sub> un CO<sub>2</sub> izmešu daudzumu. Kā, sadarbojoties starp Baltijas jūras reģiona valstīm, var panākt vides situācijas uzlabošanu. Šajos pētījumos hidroelektrostaciju un atomelektrostaciju ietekme uz apkārtējo vidi netiek ņemta vērā.
- *Enerģijas ražošanas sistēma:* Baltijas jūras reģiona valstu enerģosistēmas optimizācija, ņemot vērā elektropārvades tīkla īpašības un elektroenerģijas ražošanas iespējas dažādos reģionos.
- *Elektropārvades tīkls:* Sistēmas izveidošanas kritēriji, pašreiz iespējamās pieļaujamās pārvadamās jaudas un nepieciešamie uzlabojumi tiks noteikti un apstiprināti, izmantojot jaudas plūsmu aprēķinu un enerģosistēmu dinamisko modelēšanu.

Šobrīd Baltijas valstīs jau ir liela pieredze enerģosistēmu darba koordinācijā, jo kopš 1992. gada pastāv starpvalstu nolīgumi, kas koordinē Igaunijas, Latvijas un Lietuvas

valstu savstarpējo sadarbību enerģētikas jomā. Šo līgumu rezultātā tika izveidots starpvalstu dispečeru centrs "DC Baltija" kura uzdevumos ietilpst elektropārvades tīkla darba koordinācija, kā arī tika izstrādāti kopēji tehniskie noteikumi.

Lai nodrošinātu Baltijas valstu saiti ar Eiropas valstu energosistēmām, ir plānots būvēt vairākas elektropārvades līnijas - divas maiņstrāvas līnijas no Lietuvas uz Poliju un vienu līdzstrāvas kabeļu (HVDC) līniju no Igaunijas uz Somiju (tuvāk par projekta "Baltic Ring" tehnisko un organizatorisko pusi var uzzināt literatūrā [1] un [2], kā arī interneta lapā <http://www.BalticRing.com> ). Tās savienos Baltijas valstu energosistēmas ar Polijas un Somijas energosistēmām, ļaujot tajā pašā laikā saglabāt arī energo saikni ar Krieviju un Baltkrieviju. Tādējādi Baltijas valstu energosistēmas (tajā skaitā arī Latvijas energosistēma) var kļūt par "tiltu" starp Eiropas apvienoto energosistēmu un Krievijas un Baltkrievijas, kā arī pārējo bijušajā PSRS teritorijā esošo valstu energosistēmām.

Tā kā Latvijas energosistēmā pastāv jaudas deficīts, bet tanī pašā laikā Daugavas HES kaskādes uzstādītā jauda ir relatīvi liela, tas Latvijai dod priekšrocību darbam brīvā enerģijas tirgus apstākļos. Patlaban, strādājot paralēlā tīklā ar bijušās PSRS, Daugavas HES kaskādes ražoto enerģiju izmanto slodžu maksimuma stundās, kad ir vislielākais pieprasījums pēc elektroenerģijas. Šādā pašā režīmā būtu iespējams strādāt arī, darbojoties paralēli ar Eiropas valstu energosistēmām.

Bez tam viens ļoti svarīgs aspekts ir augstsprieguma (330kV un 110kV) elektropārvades tīkla drošums. Tā kā tīkla drošums vistiešākajā veidā ir atkarīgs no katra atsevišķā tīkla elementa drošuma, tad ļoti svarīgi ir apzināt to, kādā stāvoklī ir tīklā ekspluatācijā esošās iekārtas. Šim nolūkam tad arī tika izstrādāta turpmāk šajā rakstā aprakstītā atslēgumu pieteikumu apstrādes sistēma.

### Dispečeru vadības sistēmu nozīme energosistēmās

Lai efektīvi vadītu mūsdienu energosistēmu, energosistēmas operatīvajam personālam ir brīdi ir jāsaskaras ar lielu daudzumu informācijas par procesiem, kas notiek gan elektrostacijā, gan elektropārvades tīklos. Lai atvieglotu energosistēmas dispečeru darbu, ir izveidotas sistēmas, kas palīdz savākt un apstrādāt šo informāciju. Atkarībā no dispečeru dienesta operatīvās darbības līmeņa šīs sistēmas var būt dažādas. Šajā rakstā tiks aplūkotas dispečeru vadības sistēmas elektroenerģijas ražošanas un pārvades tīklu vadībai, tā sauktās SCADA/EMS sistēmas.

Saīsinājums SCADA ir visā pasaulē pazīstams termins, kas apzīmē kontroles un datu vākšanas (*SCADA Supervisory Control And Data Acquisition*) sistēmas[3]. Šīs sistēmas pamatfunkcijas ir šādas:

- datu vākšana,
- lielumu novērošana un notikumu reģistrācija,
- kontroles funkcijas,
- datu savākšana un analīze par traucējumiem sistēmas darbībā,
- atkaite un aprēķini.

Lai arī daži vienkārši matemātiski aprēķini ir iekļauti SCADA sistēmā, tomēr tieši sistēmā ienākošo datu matemātiskai analīzei lieto tā sauktās EMS (*Energy Management Systems*). Šajās sistēmās ietilpst dažādas funkcijas izmērīto lielumu kontrolei, energosistēmas darba režīma optimizācijai, energosistēmas darba drošuma palielināšanai. Parasti EMS sistēmas izmanto datus no SCADA sistēmas izveidotās reālā laika datu

bāzes. EMS sistēmu pamatfunkcijas ir:

- sistēmas stāvokļa novērtēšana (state estimator) šī funkcija izvērtē sistēmas telemērījumus un palīdz izvairīties no telemērījumu kļūdām,
- sistēmas drošuma analīze (security analysis) tiek noteikts atsevišķu energosistēmas elementu iespaids uz energosistēmas darba drošumu,
- jaudas plūsmu optimizācijas aprēķini,
- elektrostaciju darba optimizācija,
- dispečera trenāžieris u.c. funkcijas.

Bez šī plašā SCADA/EMS funkciju klāsta energosistēmas darba vadīšanai un plānošanai ir vajadzīgas funkcijas, kas darbojas ar informāciju, kas nav reālā laika informācija. Kā piemēru var minēt funkcijas, kas izmanto informāciju par energosistēmas iekārtu remontdarbu plānošanu. Parasti šīs funkcijas nav tieši saistītas ar SCADA/EMS sistēmu (tās mēdz saukt arī par "stand-alone" programmām - atsevišķi darbojošās programmas), tomēr, lai atvieglotu energosistēmas dispečera darbu, arī šīm programmām jābūt pieejamām. Šīs funkcijas var arī būt daļēji integrētas SCADA/EMS sistēmā, lai, piemēram, sistēmas drošuma analīzes funkcijas darbotos saskaņoti ar programmu, ar kuru tiek plānoti remontdarbi energosistēmā.

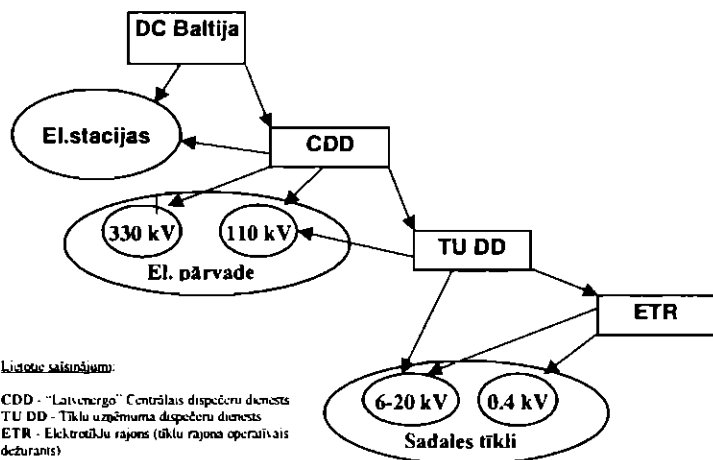
Šajā rakstā izklāstīta īpaša programma "Pieteikumi" atslēgumu pieteikumu datorizētai apstrādei, kas ir Latvijas energosistēmai svarīga un vajadzīga "stand-alone" pielietojumprogramma. Šo programmu vajadzības gadījumā var attīstīt tālāk, un gala rezultātā arī integrēt SCADA/EMS sistēmā, kā būtisku sastāvdaļu sistēmas drošuma analīzes funkcijā.

### **Programma "Pieteikumi" atslēgumu pieteikumu apstrādei**

#### **Problēmas nostādne**

I.zīm. ir attēlots pašreizējais stāvoklis, kā Latvijas energosistēmā tiek sadalīta atbildība starp dažāda līmeņa dispečerdiensiem.

Zem virsrakstiem Elektrostacijas, Elektropārvade un Sadales tīkli slēpjas vairāki "Latvenergo" uzņēmumi, kuru uzdevums ir energosistēmas attiecīgo iekārtu ekspluatācija. Zīmējumā redzams, ka elektroiekārtu vadībā piedalās 4 dažādu līmeņu dispečeru dienesti un attiecīgie "Latvenergo" uzņēmumi, kas ir faktiskie iekārtu saimnieki. Operatīvo pārslēgumu saskaņošana starp dažādiem vadības līmeņiem notiek, izmantojot pieteikumu sistēmu atbilstoši pastāvošajām instrukcijām ([7]), tas ir, iekārtas "saimnieks" piemēram, Augstsprieguma tīkls, dod pieteikumu attiecīgajam dispečerdiensam, prasot atļauju konkrētas iekārtas atslēgumam. Šis dispečerdiens savukārt saskaņo atslēgumu ar citu dispečerdiensu, kas ir augstāk operatīvajā hierarhijā. Atslēgumu saskaņošana un izpilde, izmantojot pieteikumus, ir aprakstīta turpmāk, ņemot par piemēru atslēgumus 330 kV tīklā.



## 1.zīm. Dažādu līmeņu dispečeru dienestu atbildības sadalījums

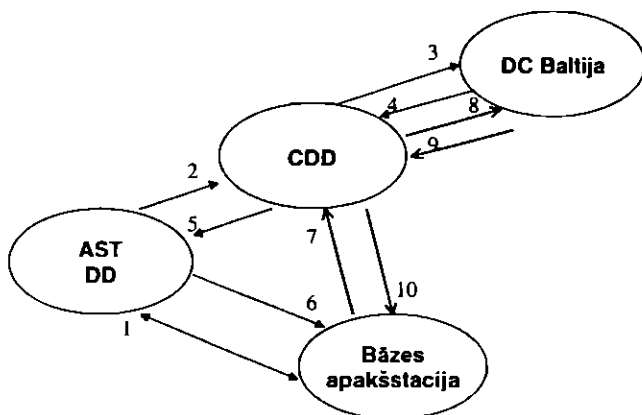
### 330 kV tīkla vadība [5]

Vienīgais uzņēmums, kā pārziņā atrodas 330 kV iekārta, ir Augstsprieguma tīkls. Augstsprieguma tīkls teritoriāli iedalās 14 apakšstaciju grupās. Katrai apakšstaciju grupai ir sava bāzes apakšstacija, kas ir vai nu 330/110/6-20 kV apakšstacija, vai stratēģiski svarīga 110/6-20 kV apakšstacija. Bāzes apakšstacijās atrodas iekārtas un personāls operatīvā darba, tehniskās apkalpes un nelielu remontdarbu veikšanai. Pārējās apakšstaciju grupas apakšstacijas parasti, ar dažiem izņēmumiem, ir bez vietējā operatīvā personāla.

Augstsprieguma tīklam ir arī savs dispečeru dienests (AST DD), tomēr šis dispečeru dienests nepilda operatīvā darba funkcijas. Tā uzdevumos ietilpst:

- Organizēt visa AST pakļautībā esošo iekārtu remonta darbus.
- Atslēgumu plānošana un saskaņošana (pieteikumu apmaiņa ar CDD).
- Informācijas par primārās iekārtas un releju aizsardzības darbību apkopošana un analīze.
- Iekārtas bojājumu reģistrācija.
- Visām 330 kV līnijām atslēgumu pieteikumu noformēšanas un operatīvo pārslēgumu izdarīšanas kārtība ir vienāda, jo visas šīs iekārtas atrodas AST īpašumā un CDD operatīvajā pakļautībā (DC Baltija veic koordināciju no starpsistēmu darba režīma viedokļa). Tā kā 330 kV apakšstacijās ir vietējais dežūrpersonāls, tad operatīvos pārslēgumus parasti veic apakšstacijas dežurants.

Iekārtas atslēgšanas secība shematiski parādīta 2. zīmējumā.



2. zīm. Pārslēgumu izdarīšana 330 kV tīkla.

Pārslēgumu izdarīšanu var nosacīti iedalīt 2 fāzēs: plānošanas un saskaņošanas fāzē un izpildes fāzē.

1) Saskaņošanas fāze (1-6).

1. Augstsprieguma tīkla bāzes apakšstacijas personāls nodod pieteikumu par plānoto atslēgumu saskaņošanai uz AST dispečeru dienestu. Tas savukārt tiek darīts vairākās fāzēs: vispirms tiek sastādīts aptuvenais atslēgumu plāns gadam (no trīs dažādiem AST dienestiem: līniju dienests, apakšstaciju dienests un releju dienests tiek iesniegti trīs dažādi atslēgumu grafiki). Šajā laika posmā tiek uzrādīti tikai aptuveni plānoto atslēgumu laiki. AST DD saskaņo sakrītošo atslēgumu laikus un izlabotos atslēgumu grafikus nosūta atpakaļ uz bāzes apakšstaciju. Gada laikā šāda līdzīga atslēgumu plānošana notiek katram mēnesim, kad atslēguma laiki tiek plānoti precīzāk.
2. AST DD nosūta izlabotos atslēgumu grafikus uz Latvenergo CDD saskaņošanai un atļaujas saņemšanai. Bez tam, katram atsevišķam atslēgumam uz CDD tiek nodots atsevišķs pieteikums, prasot atļauju veikt konkrēto atslēgumu.
3. Latvenergo CDD analizē, vai pie esošā energosistēmas darba režīma un esošās tīkla shēmas ir iespējams plānotais atslēgums. Ja tīkla režīms atļauj attiecīgo atslēgumu, CDD apstiprina šo atslēguma pieteikumu un nodod to tālākai saskaņošanai un atļaujas saņemšanai uz DC Baltija.
4. DC Baltija analizē tīkla režīmu pie attiecīgā atslēguma no starpsistēmu drošuma viedokļa. Tiek dota atbilde CDD, ko CDD dispečers fiksē pieteikumā.
5. Kad CDD saņem atslēguma atļauju no DC Baltija, CDD savukārt dod savu

atļauju atslēgumam, fiksē to pieteikumā un paziņo AST DD, ka atslēgums atļauts.

6. AST DD paziņo bāzes apakšstacijai, ka atslēgums ir atļauts.

2) Izpildes fāze (7-10).

Saskaņošanas fāze notiek zināmu laika periodu pirms paša iekārtas atslēguma, bet izpildes fāze notiek iekārtas atslēgšanas dienā.

7. Bāzes apakšstacijas dežurants ziņo CDD dispečeram par savu gatavību izdarīt operatīvos pārslēgumus.

8. CDD dispečers informē DC Baltija dispečeru, ka apakšstacijas personāls ir gatavs izdarīt pārslēgumus.

9. DC Baltija dispečers atkarībā no pašreizējās tīkla shēmas vai nu atļauj, vai neatļauj izdarīt pārslēgumus.

10. Ja pārslēgumus izdarīt tiek atļauts, CDD dispečers dod apakšstacijas dežurantam komandu izdarīt atbilstošos operatīvos pārslēgumus; rīkojums tiek fiksēts pieteikumā, t.i., pieteikums tiek "atvērts"

Kad apakšstacijas dežurants ir izdarījis visus nepieciešamos drošības pasākumus, tiek atļauts veikt darbu remontpersonālam. Kad remontdarbi ir pabeigti, pēc CDD dispečera komandas iekārta tiek ieslēgta darbā. CDD dispečers to fiksē pieteikumā, t.i., pieteikums tiek "noslēgts". Par iekārtas ieslēgšanu tiek informēts arī DCB dispečers.

Piemērs uzskatāmi parāda, ka pieteikumiem un to savlaicīgai un pareizai apstrādei ir ļoti liela nozīme dispečeru ikdienas darbā. Centrālajā Dispečeru dienestā (CDD) pieteikumi līdz šim tika noformēti, ar roku veicot ierakstus speciālās kartēs. Lai gan kartes tika uzskatītas par pietiekoši ērtām, bieži vien bija apgrūtināta pieteikumu meklēšana un sistematizēšana. Turklāt šāda sistēma palielina kļūdu iespējamību gan pieteikumu noformēšanā, gan interpretēšanā kaut vai tā iemesla dēļ, ka ne visiem dispečeriem ir viegli salasāms rokraksts. Ņemot to visu vērā, CDD tika nolemts izveidot datorizētu pieteikumu apstrādes sistēmu.

### **Atslēguma pieteikumu apstrādes sistēma "Pieteikumi"**

#### **Vispārējs apraksts**

Atslēguma pieteikumu datorizētās apstrādes sistēma "Pieteikumi" (turpmāk tekstā programma) ir domāta pieteikumu par Latvijas energosistēmas Centrālā Dispečeru dienesta pārziņā esošajā iekārtā paredzētajiem atslēgumiem, sistematizēšanai un apkopošanai. Programma ir paredzēta atslēguma pieteikumu pieņemšanai, caurskatīšanai un pieteikumu atvēršanai un aizvēršanai (pieteikumā paredzēto darbu uzsākšanai un nobeigšanai). Bez tam programmā ir ieviestas arī dažādas papildfunkcijas, kas ir domātas attiecīgajā brīdī dispečeram vajadzīgās informācijas atrašanas atvieglošanai.

Programma ir sastādīta, izmantojot datu bāzu vadības sistēmu "Microsoft Access 7.0". Tā ir domāta darbam uz PC savietojama datora operatorsistēmas "Microsoft Windows 95" vidē.

#### **Programmas funkcijas, atslēguma pieteikuma apstrādes gaita**

Pieteikumu pieņemšana process, kad atslēguma pieteikums telefoniski tiek nodots no attiecīgajā "Latvenergo" sistēmas objekta uz Centrālo Dispečeru dienestu, kur tas tiek ievadīts datu bāzē.

Pieteikumu caurskate - process, kad CDD atbildīgā persona caurskata datu bāzē ievadītos

pieteikumus un, izdarot atzīmes datu bāzē, dod norādījumus nosūtīt pieteikumus, kuros tiek prasīts atslēgums uz Dispečeru centra "Baltija" operatīvajā pārziņā esošu iekārtu, uz "DC Baltija"

Pieteikumu nosūtīšana caurskatīšanai uz DC Baltija Atslēguma pieteikums tiek telefoniski nodots uz DC Baltija, datu bāzē tiek fiksēts datums un laiks, kā arī persona (DCB dispečers), kurai tiek nodots atslēguma pieteikums.

Atļaujas no DC Baltija pierakstīšana Atļauja uz prasīto iekārtas atslēgumu tiek telefoniski nodota no "DC Baltija" uz "Latvenergo" CDD, datu bāzē tiek izdarītas atzīmes par datumu, laiku, kad ir saņemta atļauja, kā arī DCB atbildīgās personas uzvārds, un DCB un CDD dispečeru uzvārdi, kas attiecīgi paziņoja un pierakstīja atļauju.

Pieteikumu caurskate un galīgās atļaujas došana Process, kad CDD atbildīgā persona vēlreiz caurskata atslēguma pieteikumus un dod atļauju uzsākt darbus (ņemot vērā arī "DC Baltija" dotos norādījumus). Datu bāzē tiek ierakstīts atļautais atslēguma sākuma un beigu laiks, kā arī atbildīgās personas uzvārds.

Paziņošana uz objektiem par atļautu atslēgumu Par atslēguma pieteikuma atļaušanu telefoniski tiek paziņots uz attiecīgo objektu (vajadzības gadījumā, ja atslēgums ietekmē arī citu "Latvenergo" filiāļu darbību, par to tiek paziņots arī šīm filiālēm), šis paziņošanas fakts tiek fiksēts ar attiecīgu ierakstu datu bāzē, kur tiek ierakstīts, kam ir paziņots par atļautu atslēguma pieteikumu, laiks, kad tas ir paziņots, un dispečera uzvārds, kas ir paziņojis par atļautu atslēgumu.

Atļaujas došana darbu uzsākšanai (pieteikuma atvēršana) - Kad apkalpojošais personāls ir gatavs atslēgt iekārtu, maiņas dežurējošais dispečers dod komandu sākt pārslēgumus (ja iekārta atrodas sistēmas dispečera operatīvajā vadībā, tad dispečers arī pats vada operatīvos pārslēgumus), lai pēc atbilstošās sagatavošanas varētu uzsākt darbus. Datu bāzē tiek fiksēts datums un laiks, kad ir dota komanda operatīvo pārslēgumu sākšanai, kā arī dispečera uzvārds.

Darbu beigšana, iekārtas ieviešana darba stāvoklī (pieteikuma noslēgšana) - Kad darbi ar iekārtu ir pabeigti, tad iekārta tiek ieslēgta darbā vai ievadīta rezervē. Laiks, kad iekārta ir ievadīta darba stāvoklī (vai rezervē), tiek fiksēts datu bāzē. Datu bāzē tiek ierakstīts arī dispečera uzvārds, kurš ir devis komandu ieslēgt atslēgto iekārtu darbā (vai rezervē). Ar šo arī tiek uzskatīts, ka darbi pēc attiecīgā pieteikuma ir pilnībā pabeigti, un pieteikums tiek noslēgts.

### **Programmas uzstādīšana datorā (instalācija)**

Programmas uzstādīšana ir ļoti vienkārša: ir nepieciešams pārkopēt no disketes uz datora cieto disku failu PIETEIKUMI.MDB. Tā kā programma nav spējīga darboties bez MS Access, tad datorā ir jābūt instalētai arī šai programmatūrai. Fails PIETEIKUMI.ICO satur Windows ikonu, ko var izmantot, lai izveidotu ērtāku sistēmas "Pieteikumi" palaišanu no datora darba virsmas (*desktop*). Šim nolūkam ir jāiezīmē uz datora cietā diska pārkopētais datu bāzes fails PIETEIKUMI.MDB, jānospiež peles labā poga un, kad parādās izvēlne, jāizvēlas "Create Shortcut" Pēc tam izveidotais fails "Shortcut to Pieteikumi.mdb" ir jāpārvieto direktoriņā "Desktop" zem "My Computer" Vajadzības gadījumā faila vārdu var nomainīt uz kādu citu, nospiežot peles labo taustiņu un izvēloties "Rename" Pēc tam, iezīmējot šo failu un noklikšķinot uz tā peles labo taustiņu un izvēloties "Properties", atveras dialoga logs, kurā ir jāizvēlas līmenis (*layer*)

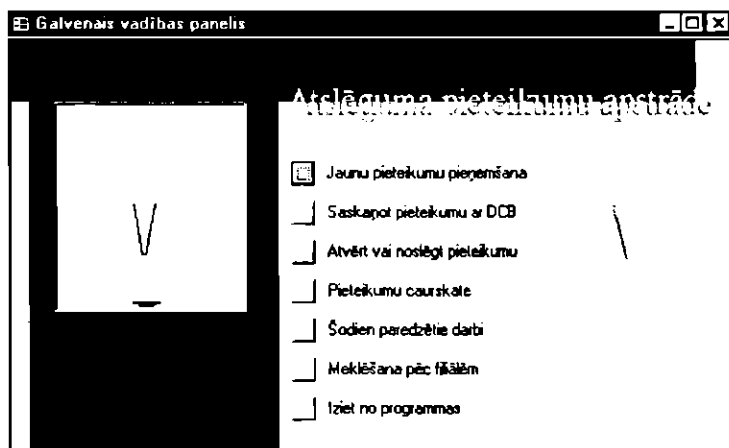


“Shortcut” un jānospiež ekrānpoga “Change icon” Pēc tam var izvēlēties failu, kurā glabājas programmas ikona (Šajā gadījumā PIETEIKUMI.ICO) un jānospiež OK. Ar to programmas uzstādīšanu var uzskatīt par pabeigtu.

## Programmas darbība

### Programmas palaišana

Lai iedarbinātu programmu “Pieteikumi” ir jāstartē Windows 95 (vairumā gadījumu tas notiek automātiski, ielādējot datoru), jāizdara dubultklikšķis uz ikonas, kas apzīmē programmu “Pieteikumi” Automātiski tiks atvērta datu bāzu vadības sistēma Access, un atvērsies arī fails “Pieteikumi.mdb” Atveroties failam “Pieteikumi” automātiski atvērsies galvenais vadības panelis (switchboard).



3.zīm. Galvenais vadības panelis.

Tālākās darbības notiek atkarībā no tā, kādas programmas funkcijas ir jāizmanto.

### Jaunu atslēguma pieteikumu pieņemšana

Lai pieņemtu jaunu atslēguma pieteikumu, ir jānospiež ekrānpoga “Jaunu pieteikumu pieņemšana” Galvenajā vadības panelī. Nospiežot šo pogu, atvērsies atslēguma pieteikumu pierakstīšanas veidlapa (forma).

### Pieteikumu caurskatē

Programmā “Pieteikumi” atslēgumu pieteikumu caurskatē, lai nosūtītu nepieciešamos pieteikumus apstiprināšanai uz DC Baltija, un pieteikumu caurskatē, lai atļautu atslēgumus, ir apvienoti vienā formā. Lai atvērtu šo formu, ir jāatver vadības panelis “Pieteikumu caurskatē” (galvenajā vadības panelī ir jānospiež ekrānpoga “Pieteikumu caurskatē”) un tajā jānospiež ekrānpoga “Atļaut pieteikumus” Atvērsies atslēguma pieteikumu caurskates forma. Šajā formā automātiski tiek atlasīti atslēgumu pieteikumi, kas vēl nav izgājuši caurskatīti, kā arī tie atslēgumu pieteikumi, kas ir caurskatīti un atļauti no DC Baltija puses.

Lai nosūtītu pieteikumu caurskatei uz DC Baltija, ir jāizdara atzīme rūtiņā "Nodot DCB".  
Lai atļautu pieteikumu, ir jāizdara vajadzīgie ieraksti rūtiņu grupā "CDD atļauts no..

Ja rodas nepieciešamība salīdzināt, kādi vēl darbi ir paredzēti laika periodā, kad ir plānoti darbi pēc caurskatāmā atslēguma pieteikuma, ir jānospiež ekrānpoga "Paralēli notiekošie darbi". Nospiežot šo ekrānpogu, atveras tabulas veida forma, kurā tiek uzrādīti visi, gan jau atļautie, gan vēl neatļautie atslēgumu pieteikumi, kuri ir paredzēti laikā, kad ir paredzēti darbi pēc caurskatāmā atslēguma pieteikuma. Lai aizvērtu tabulu ar paralēli notiekošajiem darbiem, ir jānospiež ekrānpoga, uz kuras ir attēlotas durvis (citā programmas versijā - ekrānpoga "Labi!").

Lai pabeigtu atslēguma pieteikumu caurskatīšanu un aizvērtu pieteikumu caurskatīšanas formu, ir jānospiež ekrānpoga "Labi, viss!". Ja ir vairāki atslēgumu pieteikumi, kuri ir jācaurskata, tad, nospiežot ekrānpogu "Labi, nākošais!" var pārvietoties uz nākamo atslēguma pieteikumu. Pārvietoties uz citiem pieteikumiem var arī, ieklikšķinot vajadzīgajā pogā navigācijas joslā "Record" kas ir izvietota formas kreisajā apakšējā stūrī.

### **Pieteikuma saskaņošana ar DC Baltija**

Lai atslēguma pieteikumu saskaņotu ar DC Baltija, tam ir jābūt caurskatītam, un, šo caurskati izdarot, ir jābūt izdarītai atzīmei "Nodot DCB". Lai nodotu atslēguma pieteikumu saskaņošanai uz DC Baltija, Galvenajā vadības panelī ir jānospiež ekrānpoga "Saskaņot pieteikumu ar DCB". Nospiežot šo pogu, atveras cits vadības panelis "Saskaņot pieteikumu ar DCB".

### **Pieteikuma nodošana uz DC Baltija**

Lai nodotu atslēguma pieteikumu saskaņošanai uz DC Baltija, ir jānospiež ekrānpoga "Nodot pieteikumu uz DCB". Nospiežot šo pogu, atveras forma, kurā parādās visi nepieciešamie dati, kas telefoniski ir jānodod uz DC Baltija, kā arī kurā ir jāizdara ieraksti par attiecīgā pieteikuma nodošanu DC Baltija. Lai pārvietotos uz priekšu p: laukiem, kuros ir jāizdara ieraksti, ir jāizmanto taustiņš "Tab".

Ja ir skaidri zināms, ka pieteikums jānodod saskaņošanai uz DC Baltija, bet tas vēl nav paspējis iziet caurskatīšanu CDD, tad, zinot šī pieteikuma CDD numuru, to var nodot uz DC Baltija, izmantojot funkciju "Nodot pieteikumu uz DCB pēc numura". Šo funkciju aktivizē, nospiežot tāda paša nosaukuma ekrānpogu vadības panelī "Saskaņot pieteikumu ar DCB". Aktivizējot šo funkciju, atveras dialoga logs "Pieteikuma CDD numurs?", kurā ir jāievada attiecīgā pieteikuma CDD numurs. Pēc tam, nospiežot taustiņu "OK", atveras forma atslēguma pieteikuma nodošanai uz DC Baltija.

### **Atļaujas pierakstīšana no DC Baltija**

Tad, kad atslēguma pieteikums ir ticis caurskatīts DC Baltija, DC Baltija dispečers telefoniski nodod atļauju CDD dispečeram. Lai pierakstītu šo atļauju, ir jānospiež ekrānpoga "Pierakstīt atļauju no DCB". Nospiežot šo ekrānpogu, atvēršies atbilstošā forma, kurā būs redzami tie pieteikumi, kuri ir nosūtīti uz DC Baltija, bet par kuriem vēl nav dota atbilde. "Pārvietoties" pa šiem pieteikumiem var ar vadības joslas "Record" pogām.

Parasti gan atbildes uz atslēguma pieteikumu no DC Baltija tiek dotas, nosaucot pieteikuma CDD numuru. Šajā gadījumā ērtāk ir izmantot funkciju "Pierakstīt atļauju no DC Baltija pēc numura" Nospiežot atbilstošo ekrānpogu vadības panelī, atveras dialoga logs "Pieteikuma CDD numurs?", kur ir jāievada vajadzīgā atslēguma pieteikuma CDD numurs un jānospiež ekrānpoga "OK" Pēc tam atvērsies forma atbildes no DC Baltija pierakstam ar vajadzīgo pieteikumu tajā.

Lai pārvietotos uz priekšu pa datubāzes ieraksta laukiem, ir jāizmanto taustiņš "Tab" vai ar peles kursoru ir jāieklikšķina vajadzīgajā formas rūtiņā.

### **Pieteikumu atkārtotā caurskate un atļaušana**

Otrreizējā pieteikumu caurskate notiek tāpat, kā pieteikumu caurskate pirms nodošanas uz DC Baltija Vienīgā atšķirība no iepriekšējās caurskates ir tāda, ka atslēguma pieteikumiem, kas ir izgājuši caurskati DC Baltija, ir atbilstošie ieraksti laukos, kas ir saistīti ar caurskati DC Baltija (lauki "DCB atļauts no... līdz..."). Atļaujot šāda veida atslēguma pieteikumu, ir jāņem vērā kā prasītais, tā arī DC Baltija atļautais atslēguma laiks.

### **Paziņošana par atļauto atslēguma pieteikumu**

Lai paziņotu uz atbilstošo "Latvenergo" filiāli, ka darbi pēc pieteikuma ir atļauti, vadības panelī "Pieteikumu caurskate" ir jānospiež ekrānpoga "Paziņot par atvērtu pieteikumu" Atvērsies forma, kurā būs redzama visa nepieciešamā informācija par atļauto atslēguma pieteikumu, kā arī lauki, kas jāaizpilda, paziņojot par atļauto atslēguma pieteikumu.

### **Darbi pēc atļauta atslēguma pieteikuma**

Kad atslēguma pieteikums ir atļauts, tad var sākt visus pasākumus, lai iekārtu varētu atslēgt un varētu uzsākt remontdarbus. Tā kā, izvedot remontā kādu energosistēmas iekārtu, mainās energosistēmas shēma, tad šajā laikā ir svarīgi precīzi zināt visus atslēgtos energosistēmas elementus. Līdz ar to visi atļautie atslēgumu pieteikumi, pie kuriem ir sākušies darbi, ir jāievada datu bāzē.

### **Darbu uzsākšana**

Par darbu uzsākšanu pēc atbilstošā atslēguma pieteikuma tiek uzskatīta atļaujas došana operatīvo pārslēgumu veikšanai, lai izvestu remontā pieslēgumu, pie kura ir paredzēti darbi.

Lai pierakstītu, kad ir uzsākti darbi pēc attiecīgā atslēguma pieteikuma, ir jāatver vadības panelis "Pieteikumu atvēršana un noslēgšana" To var izdarīt, nospiežot ekrānpogu "Atvērt vai noslēgt pieteikumu" galvenajā vadības panelī. Pēc tam var izvēlēties vienu no divām funkcijām, kas atļauj izdarīt atzīmes par atslēguma pieteikuma atļaušanu.

### **Atslēguma pieteikuma noslēgšana**

Atslēguma pieteikums tiek noslēgts gadījumā, kad visi darbi pie attiecīgā pieslēguma ir pabeigti un pieslēgums ir ieslēgts darbā (vai rezervē, atbilstoši energosistēmas normāla slēguma shēmai)

Pieteikumu noslēgšanas formu, kas tūri vizuāli neatšķiras no atslēguma pieteikuma atvēršanas formas, var atvērt, nospiežot ekrānpogu "Noslēgt pieteikumu" vadības panelī

“Pieteikumu atvēršana un noslēgšana” Pēc ekrānpogas nospiešanas atvērsies forma, kurā būs uzrādīti visi atslēguma pieteikumu pamatdati un kurā ir jāieraksta pieteikuma noslēgšanas datums, laiks un arī dispečera uzvārds, kas ir noslēdzis pieteikumu. Šajā formā tiek uzrādīti visi uz konkrēto brīdi atvērtie atslēgumu pieteikumi. Pārvietošanās no viena pieteikuma uz otru notiek ar vadības joslas “Record” pogu palīdzību, kas atrodas formas kreisajā apakšējā stūrī.

Ja ir zināms noslēdzamā pieteikuma CDD numurs, tad pieteikumu var noslēgt ar funkciju “Noslēgt pēc numura” Aktivizējot šo funkciju, vispirms atveras dialoga logs “Pieteikuma CDD numurs?”, kurā ir jāievada atbilstošais pieteikuma numurs un jānospiež ekrānpoga “OK” Pēc tam atveras pieteikuma noslēgšanas forma, kurā tiek izdarītas visas atzīmes par pieteikuma noslēgšanu. Iziet no pieteikumu noslēgšanas formām var, nospiežot ekrānpogu “Labi!”

### **Programmas papildfunkcijas**

Praktiski vienmēr energosistēmas dispečeram ir ļoti svarīgi zināt, kādi sistēmas elementi ir remontā. Šim nolūkam tad arī ir izveidotas vairākas funkcijas, kas ir domātas dispečera darbu atvieglošanai.

#### ***Atvērtie pieteikumi***

Šī programmas funkcija parāda visus atslēguma pieteikumus, kas ir atvērti un pēc kuriem notiek remontdarbi. Lai aktivizētu šo funkciju, ir jānospiež ekrānpoga “Pašreiz atvērtie pieteikumi” vadības panelī “Pieteikumu caurskate” vai vadības panelī “Šodien paredzētie darbi” (abas ekrānpogas pilda vienu un to pašu funkciju). Nospiežot šo pogu, atveras tabulārā forma, kurā var redzēt visus atvērtos pieteikumus. Aizvērt šo formu un atgriezties atpakaļ pie galvenā vadības paneļa var, nospiežot ekrānpogu “Labi!”

#### ***Funkcija “Pieteikumi, kas šodien jāatver” un funkcija “Pieteikumi, kas šodien jānoslēdz”***

Šīs funkcijas mērķis ir atlasīt atļautos, bet vēl neatvērtos atslēgumu pieteikumus, kuru atļautais sākuma datums sakrīt ar datumu, ko uzrāda datora pulkstenis, kā arī jau atvērtos atslēguma pieteikumus, kuru atļautais beigu datums sakrīt ar datumu, ko uzrāda datora pulkstenis. Tādējādi dispečers maiņas sākumā var novērtēt attiecīgajā maiņā veicamā darba apjomu. Šīs funkcijas aktivizē ar attiecīgajām ekrānpogām vadības panelī “Šodien veicamie darbi” Pēc ekrānpogu nospiešanas atveras tabulārās formas, kurās ir redzami visi pieteikumi, kas atbilst dotajam kritērijam (atveramie vai noslēdzamie). Formas var aizvērt ar ekrānpogu “Labi!”

### **Lietotie termini un saīsinājumi**

*Pieņemts pieteikums* - atslēguma pieteikums, kurš ir ticis telefoniski nodots no attiecīgās “Latvenergo” sistēmas filiāles un Centrālo Dispečeru dienestu (CDD) un ir ticis pierakstīts datubāzē “Pieteikumi”

*Uz “DC Baltija” nodots pieteikums* Atslēguma pieteikums, kurš ir ticis caurskatīts “Latvenergo” CDD, un, tā kā atslēgums ir pieprasīts DC Baltija (DCB) operatīvā pārziņā esošai iekārtai, tad šis pieteikums telefoniski ir nodots saskaņošanai ar DC Baltija.

*Atļauts pieteikums* - Atslēguma pieteikums, kas ir izgājis pilnu caurskatīšanas ciklu gan CDD, gan pēc vajadzības arī DCB, un ir saņemta atļauja atslēgt attiecīgo iekārtu no Latvenergo CDD atbildīgajām personām.

*Atvērts pieteikums* - Atslēguma pieteikums, atbilstoši kuram iekārta neatrodas darbā pēc normāla režīma shēmas (vai nu notiek pārslēgumi, vai iekārta atrodas remontā).

*Noslēgts pieteikums* - Atslēguma pieteikums, darbi pēc kura ir pabeigti.

*Anulēts pieteikums* - Pieteikums, kurā prasītais iekārtas atslēgums ir vai nu nepieļaujams pēc esošā energosistēmas režīma, vai arī darbi kāda iemesla dēļ nevar tikt veikti un iekārtas atslēgums nenotiek.

### **Izmantotā programmatūra**

Atslēgumu pieteikumu datorizētās apstrādes sistēmas realizācijai tiek izmantota datu bāzu vadības sistēma Microsoft Access 7.0. Galvenie iemesli, kādēļ priekšroka tika dota tieši šai datubāzei, ir:

- Access 7.0 ir izstrādāta operāciju sistēmai Windows 95, līdz ar to tā ir relatīvi jauna (neskatoties uz to, ka pastāv arī Access 97 šobrīd pati jaunākā datu bāzu apstrādes sistēma no Microsoft Office saimes), 32 bitu programmatūra ar visām 32 bitu programmu versijas priekšrocībām [6].
- Microsoft Access visa datu bāzes informācija, kā arī datu bāzes atsevišķās tabulas formas pieprasījumi u.c. komponenti glabājas vienā kopējā failā, kas dod iespēju šo datu bāzi lietot vairākiem lietotājiem, neveidojot speciālu daudzlietotāju datu bāzi. Līdz ar to turpmāk atsaucē uz jēdzienu "faili" vienas datubāzes iekšienē ir tīri relatīva - izmantojot asociāciju ar citām datubāzu vadības sistēmām (FoxPro, Paradox u.c.)
- Access ir relāciju datu bāze.
- Microsoft Access ir lietots grafiskais lietotāja interfeiss, ir iespējams pielietot TrueType fonu gamitūras, kas dod iespēju iegūt kvalitatīvas izdrukas.

### **Jēdziens par relāciju datu bāzēm**

Lai risinātu sarežģītus uzdevumus, parasti nepietiek izveidot tikai vienu datu tabulu (datu bāzi). Bieži vien datu bāzē ir nepieciešams saglabāt datus, kas bieži atkārtojas (šajā konkrētajā atslēgumu pieteikumu apstrādes gadījumā tie varētu būt dažādo "Latvenergo" filiāļu nosaukumi). Turklāt, ja katrai atsevišķajai filiālei atbilst vairāki datu bāzes ieraksti (šajā gadījumā atslēguma pieteikumi), tad visai daudzi datubāzes ieraksti saturēs informāciju, kas dublēsies vienu un to pašu filiāles nosaukumu. Šim datu bāzes organizācijas paņēmienam ir vairāki būtiski trūkumi:

- Pievienojot datubāzē ierakstu, kas būs saistīts ar filiāli, kura ir jau zināma, filiāles nosaukumu būs no jauna jāievada datubāzes jaunajā ierakstā.
- Saglabājot datubāzes katrā ierakstā pilnu filiāles nosaukumu, palielinās atmiņas apjoms, ko aizņem datubāze, līdz ar to samazinās datu meklēšanas ātrums.
- Ievērojami palielinās datu ievadei vajadzīgais laiks.
- Palielinās kļūdu ielaišanas iespējamība.

Šādos gadījumos daudz efektīvāka ir datubāze, kas ir izveidota pēc relāciju modeļa. Tās priekšrocība slēpjas faktā, ka katrai patstāvīgai datu kopai tiek veidots atsevišķs fails (datu tabula). Datu tabulas savstarpēji tiek saistītas ar norādēm uz atsevišķo ierakstu - ar atbilstošā ieraksta numuru, kas viennozīmīgi raksturo pakārtoto datu tabulu ierakstu. Šo numuru mēdz saukt arī par datu tabulas primāro atslēgu. Daudzas datu bāzu vadības programmas, tajā skaitā arī Access, var piešķirt šo numuru automātiski, piemēram,

ievadot ierakstus datu bāzē.

Ja atslēgumu pieteikumu datu tabulā tiek dota norāde, piemēram, uz filiāli, tad, lai nešaubīgi norādītu uz atbilstošo filiāli, ir pietiekoši norādīt filiāļu datu tabulas atbilstošā ieraksta primāro atslēgu. Ar šo atslēgu starpniecību tad arī tiek noteiktas attiecības (relācija) starp divām datu tabulām. Šādas datu bāzes priekšrocības ir acīmredzamas:

- centralizēta informācijas glabāšana,
- mazāks laika patēriņš datu ievadei,
- ātrāka pieeja datiem sakarā ar mazāku atmiņas noslodzi,
- augstāka noturība pret kļūdām.

Jau pieminētā primārā atslēga pēc būtības ir indekss. Indeksi atvieglo datu meklēšanu lielu datu masīvu iekšienē. Ja rodas nepieciešamība sakārtot pēc kāda parametra (numura, filiāles, pieslēguma) apjomīgu datu tabulu, tad to var veikt, pārkārtojot pašus ierakstus datu tabulā. Tomēr liela datu apjoma gadījumā (kā kopējā faila apjoma, tā apjomīgiem ierakstiem) tas var prasīt ievērojamu datoru atmiņas un laika patēriņu, tādēļ ātrai ierakstu šķirošanai tiek izmantots īpašs, atsevišķs *indeksu fails* - tajā tiek ierakstīti tikai primārās atslēgas dati un ierakstu secība, šķīrojot pēc attiecīgā parametra. Pašs datu fails netiek pārkārtots.

Indeksu fails ir daudz mazāks par galveno datu failu, tāpēc šķirošana pēc indeksa notiek daudz ātrāk nekā šķirošana ar ierakstu pārkārtošanu. Indeksu fails var saturēt vairākus indeksus, kas norāda uz šķirošanu pēc dažādiem parametriem. Ar sekundārajiem indeksiem var izdarīt pakāpenisku šķirošanu pēc nākošā parametra, viena parametra ietvaros.

## Nobeigums

Šajā rakstā aplūkota specifiska, tomēr Latvijas enerģosistēmai svarīga informācijas apstrādes funkcija, kas varētu palīdzēt optimizēt Latvijas enerģosistēmas darbu. Ņemot vērā, ka "Latvenergo" Centrālajā Dispečeru dienestā (CDD) tiek plānota kontroles sistēmas modernizācija uz mūsdienīgu SCADA/EMS sistēmu, tad mērķtiecīgi ir izpētīt, kuras no specifiskajām EMS funkcijām būtu nepieciešams ieviest "Latvenergo" CDD dispečeru punktā.

Runājot par rakstā izklāstīto aplikāciju atslēgumu pieteikumu datorizētās apstrādes sistēmu "Pieteikumi", ir jāuzsver, ka programma patlaban tiek testēta "Latvenergo" CDD, izmantojot reālos atslēgumu pieteikumus. Tādējādi šo programmu var izmantot arī iekārtas atslēgumu un remontdarbu analīzei. Neapšaubāmi enerģosistēmas iekārtu remontdarbi izmaina enerģosistēmas shēmu un enerģosistēmas drošumu, tādēļ programmu "Pieteikumi" noteikti būtu vēlams saistīt ar EMS enerģosistēmas drošuma analīzes funkcijām. Pašreizējā brīdī norisinās intensīvs darbs arī sistēmas "stand-alone" versijas uzlabošanā. Tiek uzlabots lietotāja interfeiss, kā arī norisinās darbs ar to, lai sistēmai bez jau pieminētajām funkcijām pievienotu iespēju, kas veiktu elementāru sistēmas drošības analīzes funkcijas un novērstu tādu plānoto remontdarbu pārkļāšanos, kas izraisītu pie patērētāja elektroapgādes traucējumus.

Modernizējot CDD vadības sistēmas, varētu rasties nepieciešamība integrēt atslēgumu pieteikumu apstrādes sistēmu EMS sistēmās. Šo iespēju arī ir jāņem vērā, izstrādājot jaunas sistēmas "Pieteikumi" funkcijas tā, lai tās nākotnē būtu savietojamas ar datoru platformu, uz kuras būs izveidota SCADA/EMS sistēma. Bez tam mērķtiecīgi būtu izpētīt lielāko dispečeru vadības sistēmu ražotāju piedāvātās EMS sistēmas, lai

noskaidrotu veidus, kā programma "Pieteikumi" varētu apmainīties ar datiem ar EMS sistēmu.

### Saīsinājumu saraksts

AST DD - Augstsprieguma tīkla dispečeru dienests.

CDD - "Latvenergo" Centrālais dispečeru dienests.

EMS (*Energy Management Systems*) - enerģijas vadības sistēmas.

ETR - Elektrotīklu rajons (tīklu rajona operatīvais dežurants).

SCADA (*Supervisory Control And Data Acquisition*) - kontroles un datu vākšanas sistēmas.

TU DD - Tīklu uzņēmuma dispečeru dienests.

### Literatūra

1. Baltic Ring. First Draft Main Report.
2. Osītis J. Vai Lietuvas - Polijas energotīls būs Baltijai? //Enerģētika un sabiedrība. Ziema'98.
3. Daugulis A. The Power System and its Control Facilities in Latvia: External Report, Ex.R. 96-05, Industrial Control Systems, Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden, 1996
4. <http://www.BalticRing.com>
5. Cegrell T. Power System Control Technology. Prentice/Hall International, 1986, 342 p.
6. "Access 7.0 для Windows 95" - Киев: Торгово-издательское бюро BHV, 1996, 480 стр., илл.
7. Instrukcija operatīvo pārslēgumu izdarīšanai Latvijas energosistēmā. - R.: Latvenergo, 1985.

## FRANČAIZINGA SISTĒMA KĀ UZŅĒMĒJDARBĪBAS KOOPERĀCIJAS FORMA

Laila Stabulniece (Latvijas Universitāte)

Attīstītajās Rietumeiropas valstīs par vienu no dominējošiem uzņēmējdarbības politikas instrumentiem gan ražošanā, gan arī tirdzniecībā ir kļuvusi kooperācija. Kooperācija paredz brīvprātīgu juridiski patstāvīgu uzņēmumu atsevišķu uzņēmējdarbības elementu savstarpēju saskaņošanu, izmainot to autonomijas līmeni un dodot priekšrocības tirgus konkurencē. Kooperācijas funkcionēšanas, no vienas puses, ir atkarīga no potenciālajiem ieguvumiem, ko tā nodrošina tās dalībniekiem, no otras puses, – no elastīgas piemērošanās spējas mainīgajai tirgus situācijai. Kooperācijas kā ar līgumiem regulējamas uzņēmumu sadarbības nepieciešamība izriet no sekojošiem faktoriem:

- potenciālo konfliktu novēršana starp tirgus partneriem;
  - racionalizācijas efekta iegūšana, organizējot kopīgu tirdzniecības platību apsaimniskošanu, personāla un loģistikas sistēmas izmantošanu;
  - neracionālu un parācīgu uzņēmējdarbības aktivitāšu novēršana (piemēram, reklāmas kampaņas vienos un tajos pašos veikalos u.tml.);
- pilnīgāka tirgus apgūšana un attīstīšanas iespējas;  
labāka informācijas apmaiņa.

Frančaizinga sistēma pieder pie t.s. "stingrās" kooperācijas formām uzņēmējdarbībā. Eiropā tā sākusī izplatīties 50.–60. gados, tajā skaitā arī tirdzniecībā. Būtībā frančaizings ir juridiski patstāvīgu uzņēmumu sadarbība, kas tiek regulēta ar līgumu. To kā funkcionēspējīgu kooperāciju ASV 1898. gadā ieviesa *General Motors* un 1902. gadā *Resull*.

Ekonomiskais pamatojums šīs sistēmas lietošanai saistīts ar iespējām sekmīgi un ar panākumiem realizēt produktu, ko izveidojis viens uzņēmums, citos reģionos, kas neietilpst šī uzņēmuma noieta tirgū. Šis uzņēmums (frančīzes devējs) pārdod citam juridiski patstāvīgam uzņēmumam (frančīzesņēmējam) tiesības realizēt preces vai pakalpojumus, izmantojot frančīzes devēja firmas zīmi, noteiktā reģionā.

Ar frančīzes līgumu tiek nodotas ne tikai pārdošanas tiesības, bet arī abām pusēm noteiktas citas tiesības un pienākumi. Frančīzes devēja pienākumos parasti ietilpst atbalsts uzņēmējdarbības uzsākšanā (piemēram, personāla sagatavošana, veikalu un pārdošanas vietu apgāde ar iekārtām, finansiāla palīdzība t.s. starta posmā u.tml.) un regulāra palīdzība uzņēmējdarbības procesā (piemēram, preču piegāde, materiāli tehniskā apgāde, starpreģionāla reklāma, personāla kvalifikācijas paaugstināšana un izglītība, tirgus pētījumi, tehniska rakstura konsultācijas u.c.). Turpretī frančīzesņēmēja pienākums ir pārdot produktus vai sniegt pakalpojumus, ievērojot līgumā noteiktos ierobežojumus un nosacījumus (piemēram, uzņēmuma atrašanās vietas izvēli, pārdošanas vietu un telpu iekārtojumu, vienotu ārējo reklāmu, uzņēmuma organizatoriskās struktūras izveidošanu u.c.), un paredzētajos termiņos veikt frančīzes maksājumus tās devējam. Šie maksājumi parasti veido 1–3% no frančīzesņēmēja uzņēmuma apgrozījuma. Līgumā var vienoties arī par fiksētiem ikmēneša maksājumiem. Turklāt jāmaksā arī t.s. iestāšanās maksa frančīzes devēja izveidotajā sistēmā. Abi līguma partneri, neskatoties uz līgumā noteikto ciešo kooperāciju, darbojas kā patstāvīgi uzņēmēji.

Frančaizinga sistēmas ietvaros notiek intensīva uzņēmējdarbības partneru sadarbība, kas balstās uz šādām pazīmēm

- ar līgumu tiek noslēgta vienošanās par ilgtermiņa sadarbību.



- saskaņā ar līgumu viens uzņēmums (*franchisee* kontraktaņēmējs) iegūst no otra uzņēmuma (*franchisors* kontrakta devējs) atļauju izmantot noteiktas tiesības pret vienreizēju samaksu un/vai pret regulārām iemaksām, ievērojot konkrētus nosacījumus;
- līgumā definētās tiesības paredz firmas vārda un/vai zīmes izmantošanu, preces (preču grupas) ražošanu un/vai pārdošanu, kādas ražošanas metodes vai receptūras izmantošanu, noteiktas noieta programmas realizēšanu;
- kontrakta devējs sniedz atbalstu kontraktaņēmējam uzņēmuma izveidošanā, iekārtošanā un vadīšanā, kurā tiks izmantotas līgumā noteiktās tiesības.

Dažāda veida līgumi veido visu kooperatīvo sistēmu pamatu tirdzniecībā. Frančaizings no citiem apvienību tipiem atšķiras vispirms ar:

- līgumu darbības rādītājus, t. i., ar līguma partneru vietu tirdzniecības ķēdē;
- līgumā paredzētās sadarbības apjomu un intensitāti.

Salīdzinot frančaizingu ar tirdzniecības uzņēmumu t. s. brīvprātīgajām ķēdēm un preču iepirkšanas kooperatīviem, mazākas atšķirības ir izmaksu un peļņas sadalē, lielākas līgumā noteiktās sadarbības intensitātē (īpaši konsultāciju un apkalpošanas dienestos). Līgumu noteikumi tiek strikti ievēroti un kontrolēti. Sistēmas sekmīgas darbības pamatā ir līguma partneru saimnieciskās darbības norobežošana. Kontraktaņēmējs paliek patstāvīgs uzņēmējs un iegūst visas līgumā paredzētās iespējas pēc savas iniciatīvas attīstīt savu uzņēmumu. Frančaizinga kā noieta organizēšanas sistēmas analīze parāda, ka šāda kooperatīvā sadarbība dod ievērojamas priekšrocības, it īpaši mārketinga aktivitāšu jomā. Taču jāatzīmē, ka šīs priekšrocības iespējams realizēt arī ārpus frančaizinga sistēmas līgumattiecībām. Piemēram, Rietumeiropas valstīs jau ilgāku laiku pārtikas produktu mazumtirdzniecībā populāra kooperācijas forma ir uzņēmumu līdzdalība t. s. brīvprātīgajās ķēdēs vai preču iepirkšanas apvienībās, kuras dod līdzīgas priekšrocības. Būtiskākās pazīmes, kas raksturīgas abām Rietumeiropā izplatītajām kooperācijas formām tirdzniecībā, salīdzinoši raksturotas 1. tabulā.

1. tabula. Dažas klasisko tirdzniecības uzņēmumu apvienību un frančaizinga sistēmas atšķirības

<i>Pazīme</i>	<i>Frančaizings</i>	<i>Apvienību grupa</i>
<i>Līguma ilgums</i>	Ilgtermiņa, precīzi noteikts	Ilgtermiņa, bet iespējama līguma īstermiņa uzteikšana
<i>Līguma izbeigšana</i>	Bieži konkrēti noteikta	Nav viennozīmīgi noteikta
<i>Savstarpējā atkarība un attiecības</i>	Sākotnēji iniciatora dominēšanas fāze; vēlāk – savstarpējās sadarbības attiecības	Tipiskāka ir centrālās institūcijas atkarība no grupas dalībniekiem
<i>Garantijas, galvojumi</i>	Galvojuma uzņemšanās par frančizesņēmēju no frančizes devēja puses nav obligāts nosacījums	Sistēmas centrālā institūcija bieži uzņemas galvojumus par saviem dalībniekiem
<i>Atrašanās vietas izvēles iespējas</i>	Regulē līgums; nav vienusējā kārtā maināma; bieži saistīta ar plānoto apgrozījumu, kā arī ar nākotnes attīstības perspektīvajiem mērķiem	Dažkārt stingri noteikta kā dalībnieka pienākumi, taču rada problēmas filiāļu veidošanā, faktiski grūti realizējama
<i>Konkurences aizliegums (novēršana)</i>	Pamatā vienošanās par ražošanas vai noieta programmu	Bieži iespējama līdzdalība vairākās grupās; konkurences novēršana ir grūti realizējama

<i>Pazīme</i>	<i>Frančai:zings</i>	<i>Apvienība, grupa</i>
<i>Markas (preču/ firmas zīmes) tiesības un pienākumi</i>	Stingri noteikumi, kuru ievērošana tiek kontrolēta	Paredzēts kā mērķis, taču ir grūti realizējams; bieži - apzināta atteikšanās no grupas vienota apzīmējuma, lai veicinātu dalībnieku individualitāti
<i>Iepirkšanas (sagādes) ekskluzivitāte</i>	Tendence paredzēt līgumā; taču novērojamas arī iepriekš paredzētas piegādātāju izvēles tiesības no vairākiem piedāvātiem variantiem	Tendence veidot lielas piegādes partijas; bieži iespējama arī brīva iepirkšana, lai parādītu grupas efektivitāti
<i>Veikalu (uzņēmumu) iekārtojums</i>	Vienots, izveidots ar frančizes devēja palīdzību	Drīzāk vispārēji priekšraksti, kas parāda piederību grupai; praktiskā realizācija - atšķirīga
<i>Kopīga reklāma</i>	Savstarpēja vienošanās par kopīgi finansētu un izmantotu reklāmas budžetu	Reklāmas izmaksu segšana no centralizēti iepirkto preču uzcenojumiem; biežāk - noteiktas dalībnieku piemaksas par tiem sniegtajiem pakalpojumiem
<i>Sortiments</i>	Viennozīmīgi līgumā noteikts sortiments; sortimenta izmaiņas ir ierobežotas, prasa savstarpēju vienošanos	Mēģinājumi izveidot t. s. sortimenta moduļus atsevišķos gadījumos; taču parasti elastīgs sortiments
<i>Pakalpojumi</i>	Viennozīmīga, līgumā noteikta obligātu pakalpojumu pakete	Parasti piedāvā pakalpojumus, taču tie nav obligāti visiem dalībniekiem

*Avots:* Tietz, B. Der Handelsbetrieb. Grundlagen der Unternehmenspolitik. Muenchen: Valen, 1993.

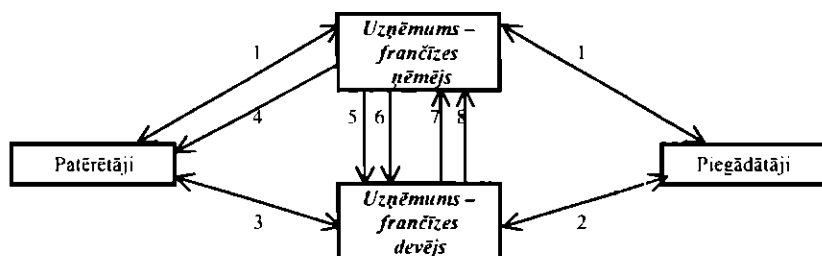
Uzņēmumam frančizes devējam šāda preču vai pakalpojumu realizācijas forma dod priekšrocības sekojošu faktoru dēļ:

- relatīvi īsā laikā var teritoriāli pilnīgi nosegt visu paredzēto noieta tirgu;
- tā kā nav jāiekārto savi veikali vai filiāles (to dara frančizes ņēmējs), tiek iegūta investīciju ekonomija;
- tā kā frančizes ņēmējs ir patstāvīgs uzņēmuma īpašnieks, tad viņš ir daudz lielākā mērā orientēts uz panākumu gūšanu sekmīgas uzņēmējdarbības rezultātā, nekā tad, ja viņš būtu tikai frančizes devēja uzņēmuma algots darbinieks (piemēram, nodaļas vai filiāles vadītājs). Frančizes ņēmēja finansiālās intereses un izpratne par sevi kā patstāvīgu uzņēmēju nodrošina, ka viņš būs icinteresēts un veltīs visus spēkus frančizes devēja produkta pārdošanai savā uzņēmumā;
- uzņēmējdarbības risks tiek pārnests uz frančizes ņēmēju.

Savukārt uzņēmumam – frančīzes ņēmējam šī sistēma tirgū konkurences apstākļos dod sekojošas iespējas:

- iekļaujoties labi nodrošinātā frančaizinga sistēmā, samazinās neveiksmīgas uzņēmējdarbības risks;
- var izmantot frančīzes devēja imidžu (tēlu), starpreģionālo reklāmu, kā arī tehnisko un organizatorisko pieredzi;
- frančīzes ņēmējs jau, uzsākot uzņēmējdarbību, piedāvā sabiedrībai pazīstamas, izveidotas preces un pakalpojumus;
- patstāvīgas uzņēmējdarbības uzsākšanas fāzē tiek sniegta vispusīga palīdzība, kas atvieglo ienākšanu tirgū. Nepieciešamā starta kapitāla apjoms šādos gadījumos ir mazāks nekā tad, ja tiktu dibināts neatkarīgs uzņēmums.

Kooperācijas attiecības, kādas veidojas starp uzņēmumu – frančīzes devēju un uzņēmumu – frančīzes ņēmēju shematiski parādītas 1. attēlā.



Apzīmējumi:

- 1 – produkts (prece, pakalpojums);
- 2 – piegādes līgumi;
- 3 – imidžs un tā veidošanas akcijas;
- 4 – reģionālā reklāma;
- 5 – maksa par licenci;
- 6 – atskaites un ziņojumi;
- 7 – pakalpojumi un serviss;
- 8 – licence

1.att. Frančaizinga sistēma

Avots: Krafft D. Franchise – System // Markt, Ausgabe 13, 1998.

Vēsturiski šādas kontraktu sistēmas pirmsākumus var atrast jau pagājušajā gadsimtā. Līgumi starp alus darītājiem un viesu namiem par alus piegādes monopolitētēm un piegādātāju piešķirtie kredīti viesu namu iekārtojuma parāda zināmas paralēles ar frančaizinga sistēmu. Līdzīgi līgumi par piegādes monopolitētēm bija izplatīti arī starp tekstilpreču ražotājiem un tirgotājiem. Ja sākotnēji frančaizinga līgumu sistēma aptvēra tikai atsevišķus produktus (preču kontrakti), tad šodien tie pilnīgi vai daļēji regulē patēriņa preču un ražošanas nozīmes produkcijas sortimenta noieta programmas (noieta programmu kontrakti).

Preču kontraktos līguma priekšmets ir kādas preces vai konkrēti noteiktas produkcijas sortimenta ražošana un/ vai noieta. Līgumā parasti tiek noteikti konkrēti produkcijas sadales kanāli, taču nav paredzēti turpmākie kontrakta ņēmēja noieta programmas elementi. Preču kontrakti galvenokārt sastopami starp ražotājiem un vairumtirdzniecību (piemēram, Coca -

*Cola, Pepsi Cola*) vai arī starp ražotājiem un mazumtirdzniecību (piemēram, automašīnas, degviela). Uzņēmumu sadarbību var veidot gan horizontālā, gan vertikālā virzienā. Horizontālo preču kontraktu piemērs ir ražošana pēc licences. Šajā gadījumā licence no viena ražotāja tiek nodota citam ražotājam, iegūstot izmaksu (īpaši - transportizmaksu) ekonomiju vai arī iespējas ātrāk apkalpot noieta tirgu. Vertikālie preču kontrakti, kas aptver vairākus nozaru līmeņus, sastopami pārsvarā patēriņa preču realizācijā. Iespējama gan viena līmeņa, gan vairāku līmeņu vertikālā sistēma. Vertikālas vairāklīmeņu sistēmas piemērs ir autopiederumu un automašīnu tirdzniecība, kur vienam no kontraktaņēmējiem no savas puses ir vairāki citi kontraktaņēmēji (teritoriālais jeb galvenais kontraktaņēmējs un pārējie jeb vietējie kontraktaņēmēji).

Noieta programmu kontrakti ir līgumi par preču sortimenta noieta, kuru saturā ietverti detalizēti noteikumi, kas reglamentē kontraktaņēmēja noieta un sagādes (iepirkšanas) programmu. Līguma priekšmets ir noieta sistēma vai uzņēmuma tips. Šādi līgumi galvenokārt tiek slēgti starp uzņēmēju grupu centrālajām institūcijām (t.s. sistēmcentrālēm), paredzot vairumtirdzniecības un mazumtirdzniecības funkciju veikšanu un sastopami praktiski tikai patēriņa preču un pakalpojumu nozarēs.

Frančaizinga sistēmas piemēri pakalpojumu uzņēmējdarbībā ir grāmatvedības konsultāciju dienesti un darbā iekārtošanas biroji. Tā sastopama arī organizāciju savstarpējos sakaros (institucionālā distribūcija), piemēram, iekārtu piegādē skolām un slimnīcām.

Īpašas frančaizinga sistēmas formas ir konsultāciju un informācijas dienestu nodaļas (*analysis clinics*), kā arī remonta pakalpojumu nodaļas (*repair services*), kuras kontrakta devējs izveido kontraktaņēmēja uzņēmumos. Šādas speciālas nodaļas bieži izveido tikai uz neilgu laiku, dažkārt - arī ilgākai perspektīvai. Pirmajā gadījumā savu personālu nosūta pats ražotājs, otrajā gadījumā izplāta ir kontraktaņēmēja darbinieku apmācība.

Atkarībā no kontraktos paredzētā preču sortimenta un pakalpojumu programmas izšķir:

- uzņēmumu frančaizingu;
- nodaļu frančaizingu.

Pirmajā gadījumā kontraktaņēmēja uzņēmums un tā sortiments tiek integrēts frančaizinga sistēmā (piemēram, *Benetton*). Otrajā gadījumā kontrakta devējs ir pārstāvēts kontraktaņēmēja uzņēmumā tikai ar nodaļu (preču grupu vai pakalpojumu grupu).

Gan uzņēmuma frančaizingu, gan arī nodaļu frančaizingu var organizēt kā:

- stacionāro frančaizingu (piemēram, *McDonald's*);
- pusstacionāro frančaizingu (piemēram, saldējuma pārdevēju frančaizings);
- mobilo frančaizingu (piemēram, *Snap-on-Tools, Eismann*).

Lielākie uzņēmumi, kuri izplata savus produktus (preces un/vai pakalpojumus), lietojot frančaizinga sistēmu, parādīti 2.tabulā.

Veidojot frančaizinga sistēmu, galvenās problēmas ir saistītas ar izmaksu un ienākumu sadali, kontraktuņēmēju izvēli un kontroli. Attiecībā uz finansēšanu ir izveidojušās samērā stabilas formas (līdzīgas "klusajām" sabiedrībām), t.s. "klusie" īpašnieki (*absentee ownership*).

Viens no frančaizinga elementiem ir tajā iekļautā filiāļu sistēma. Filiāļu sistēma darbojas kā frančīzesņēmēju vadības instruments un uzņemas "sadales stacijas" pienākumus; gadījumā, ja frančīzesņēmējs nolemj pārtraukt savu darbību, ir nepieciešama organizācija, kura pārņem uzņēmumu un vada to, kamēr tiek atrasts jauns kontraktaņēmējs.

2.tabula. Lielākie uzņēmumi - frančizes devēji Vācijā 1992.gadā

<i>Uzņēmumi</i>	<i>Uzņēmējdarbības nozare</i>	<i>Frančizes ņēmēju skaits</i>
1. <i>Porst</i>	Fotopreču tirdzniecība	2715
2. <i>Eismann Tiefkuehl-und Heimservice</i>	Pārtikas produkti	1380
3. <i>Foto-Quelle</i>	Fotopreču tirdzniecība	1160
4. <i>Quick-Schuh</i>	Apavu tirdzniecība	371
5. <i>Zentrale Gelsenkirchener Schuelerhilfe</i>	Mācību konsultācijas	318
6. <i>McDonald's</i>	Restorāni	292
7. <i>Getifix Franchise</i>	Būvniecības sanācija	245
8. <i>Obi</i>	Celtniecības materiālu tirdzniecība	242
9. <i>Portas</i>	Celtniecība	225
10. <i>Musikschule Froelich</i>	Mūzikas skolas	212
11. <i>Clean Park</i>	Automazgāšanas iekārtas	186
12. <i>Softwaris Studienkreis</i>	Mācības, svešvalodas	183
13. <i>UVA Solar</i>	Sauļošanās studijas	158
14. <i>Ihr Platz</i>	Droģerijas	155
15. <i>Aufina</i>	Nekustamā īpašuma konsultācijas	135
16. <i>Cosy-Wasch</i>	Automazgāšanas iekārtas	120
17. <i>Deutsche Goodyear</i>	Riepas, autoservisi	120
18. <i>Karl Thomas</i>	Mēbeļu ražošana	120
19. <i>Ellingstedter Eisfabrik</i>	Saldējuma kafējnicas	115
20. <i>Kleemothek</i>	Tekstīliju tīrīšana	100

*Avots:* Täglich werden sechs neue Franchisenehmer-Betriebe eröffnet. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 146, 28.Juni 1994.

Frančaizinga sistēmas funkcionētspēja ir atkarīga no kontraktuņēmēju kvalifikācijas. Daļa frančizes devēju uzskata, ka vispiemērotākie sadarbības partneri ir kvalificēti attiecīgās nozares speciālisti. Savukārt citi ir pārliecināti, ka labāki sasniegumi būs partneriem, kuriem nav pieredzes (un iespējams arī sliktu ieradumu) dotajā jomā, jo viņus var bez īpašām problēmām integrēt izveidotajā sistēmā, izmantojot apmācību un kvalifikācijas paaugstināšanu, kā arī pārbaudes terminus.

Nemot vērā nepieciešamību integrēt Latvijas tautas saimniecību vienotajā Eiropas tirgū, mērķtiecīgi būtu izmantot iespējas, ko varētu dot frančaizinga sistēmas ieviešana. Īpaši svarīga ir pieredzes apgušana (*know-how*) preču un pakalpojumu sadales (distribūcijas) jomā. kā arī modernu tirdzniecības uzņēmumu izveidošana.

#### Literatūra

1. Krafft D. Franchise – System // Markt, Ausgabe 13, 1998.
2. Täglich werden sechs neue Franchisenehmer-Betriebe eröffnet // *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 146, 28.06.1994.
3. Tietz B. Der Handelsbetrieb. Grundlagen der Unternehmenspolitik.-Muenchen: Valen, 1993.
4. Tietz B. Dynamik im Handel. Bd.3. Zukunftsstrategien fuer Handelsunternehmen. Frankfurt am Main: Dt. Fachverlag, 1995.

## PERSONĀLA VADĪŠANAS SFĒRA

**Inese Vorončuka** (*Latvijas Universitāte*)

Kas veido labu organizāciju? Cilvēki un viņu rīcība. Viņu darbs un darba stils ietekmē organizācijas efektivitāti.

Ar personāla vadīšanu saprot organizācijas politiku un procedūras, ko veic, lai piesaistītu, apmācītu un paturētu organizācijās labus darbiniekus.

Personāla vadīšanu, tāpat kā vadīšanu vispār, var traktēt divējādi [1].

- funkcionāli,
- institucionāli.

Šodien ar personāla vadīšanu saprot:

- 1) personāla vadīšana kā funkcija, kuras uzdevumi ir cilvēka potenciālās enerģijas realizēšana saimniecisko panākumu veidā;
- 2) personāla vadīšana kā institūcija organizatoriskajā sfērā, kas specializējas uz personāla saimniecisko uzdevumu ievērošanu un izpildi. Kā institucionāls dienests personāla saimniecība atrodas organizācijas pašā centrā attiecībā pret citiem dienestiem.

**Personāla vadīšana** ir zinātne, kuras izziņas priekšmets ir līdzstrādnieku personālā vadība organizācijā ar nolūku izskaidrot, atveidot un prognozēt vadības objekta izturēšanās veidu [2,3]. To var raksturot, kā tiešajai praksei orientētu zinātnei, kas producē zināšanas izmantošanai sociālā kontekstā. Personāla vadīšanā ievēro arī:

- kulturālās normas,
- sociokulturālās attīstības līmeni,
- ekonomisko efektivitāti,
- individuālo neaizskaramību,
- likumību.

Personāla vadīšana ir jauna zinātne. Kā zinātniska disciplīna tā pastāv nepilnus četrdesmit gadus. Sākotnēji to uztvēra kā vienu no organizācijas ekonomikas sastāvdaļām. Tā bāzējās uz funkcijām, aspektiem un problēmām. Vadības procesā personāla vadīšana ienāk līdz ar darbaspēka izmantošanas faktu.

Savu gandrīz 40 gadu attīstības laikā personāla vadīšanu apskatīja no vairākiem aspektiem. Tā ir izgājusi dažādas attīstības lāzes [4]:

*I.tabula. Personāla attīstības fāzes*

<p><b>I. Birokratizācija</b> <span style="float: right;">apm. līdz 1960</span>                  Pamatfunkcijas : pārvalde; personālpolitiķu lēmumu realizācija                  Atbildīgie : komerciālā vadība</p>
<p><b>II. Institucionālizācija</b> <span style="float: right;">apm. no 1960</span>                  Pamatfunkcijas : profesionalizācija, centralizācija, specializācija                  Atbildība : personāla daļas vadītājs lielos un mazos uzņēmumos                  Filozofija : personāla pieskaņošana organizatoriskajām prasībām</p>
<p><b>III. Humanizācija</b> : <span style="float: right;">apm. no 1970</span>                  Pamatfunkcijas : humanizācija, līdzdalība, orientācija uz līdzstrādnieku, darba veikšana                  Atbildīgie : personāla štābi, darbaņēmēju pārstāvniecības                  Filozofija : organizācijas pieskaņošana līdzstrādniekiem, efektivitāte</p>
<p><b>IV. Ekonomizācija</b> <span style="float: right;">apm. no 1980</span>                  Pamatfunkcijas : elastizācija, racionalizācija                  Atbildīgie : personāla daļa, līniju menedžments                  Filozofija : pieskaņoties izmaiņām ārējās vides apstākļiem, efektivitāte</p>
<p><b>V. Intrapreneurship (orientācija uz uzņēmumu)</b> <span style="float: right;">apm. no 1990</span>                  Pamatfunkcijas : saimnieciskā domāšana, rīcība, atbildība                  Atbildīgie : vadītāji                  Filozofija : līdzstrādnieks ir vērtīgākais un jūgīgākais resurss</p>

Personāla vadīšanu var apskatīt no vairākiem aspektiem.

*Pirmkārt*, tās ir 4 **funkcijas**:

- plānošana,
- iesaistīšana un izvēle.
- attīstība,
- sankcijas,
- kas nepieciešamas, vadot cilvēku kopu organizācijās.

*Otrkārt*, tas ir **process**, ar kuru nosaka *darba resursu nepietiekamību*.

*Treškārt*, tā **atspoguļo** četrus **vērtību** ietekmi

- atbildību,
  - efektivitāti - icdarbīgumu,
  - individuālās tiesības,
  - sociālo taisnīgumu
- pār darbinieku (vērtības, kas ietekmē darba piešķiršanu).

*Ceturtkārt*, tie ir **likumi**, noteikumi un regulēšana (tiesības, politika un to praktisks lietojums), ko izmanto darbā, personāla sistēmas ietvaros.

Ražīgas un efektīvas personāla administrācijas pamatā ir trīs paņēmieni:

1. Katram vadītājam (ne tikai personāla daļai) ir jāpievērš uzmanība darbinieku apmācībai un darba apstākļiem.
2. Darbinieki ir vērtība. Cilvēki (nevis ēkas vai kompjūteri) rada iespēju organizācijai veikt darbu.
3. Personāla vadība ir saskaņošanas procesu- organizācijas mērķu un cilvēka vajadzību integrācija.

Organizācija, nospraužot konkrētus mērķus, var gūt konkrētus panākumus. Šie panākumi izriet no elementāro ražošanas faktoru kombinācijas:

- 1) darbs,
- 2) tehnoloģija un iekārtas;
- 3) materiāli.

Šie ražošanas faktori preču ražošanas vai pakalpojumu sniegšanas procesu padara nozīmīgu. Būtiski ir tos pareizi un plānveidīgi vadīt un izkārtot. Attiecīgajā procesā patērētais laiks sprūdis var būt ļoti nozīmīgs. Svarīgi ir ne tikai sagādāt minētos ražošanas faktorus, kas ir preču ražošanas vai pakalpojumu sniegšanas procesa elementi, bet arī sagādāt vai radīt šī procesa finansu saimniecības pamatus.

Svarīgi saprast, ka atsevišķu cilvēku darbība ir būtisks faktors organizācijas kopējā saimnieciskajā darbībā. Tāpēc personāla saimniecībā jābūt kādai nodaļai vai cilvēkam, kas rūpētos par socioloģisko un humanitāro aspektu.

Personāla saimniecības pamatus varētu aprakstīt šādi:

1. Jēdzieni.
2. Personāla politika un stratēģija.
3. Organizācijas uzbūve.
4. Uzdevumi un mērķi.

Šajā rakstā aplūkosim pamatjēdzienus, personāla politiku un stratēģiju.

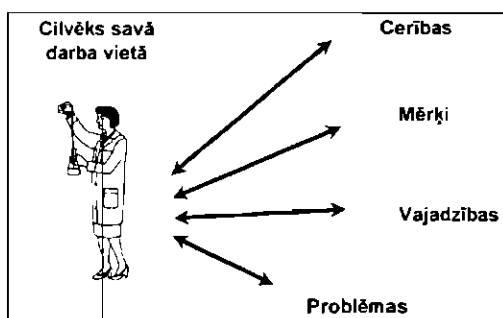
Personāla vadīšanas jēdzieni dalās:

- 1) personāls;
- 2) personāla saimniecība;
- 3) pārējie jēdzieni.

### Personāls

Bieži vien vārdu personāls apzīmē ar vārdu kolektīvs.

Darba ņēmējs ir tas, kas atkarībā no savām spējām iegūst darbu organizācijā. Pēdējos gados pieņemts jauns nosaukums. Darba ņēmēja vietā lieto terminu līdzstrādnieks, lai pasvītrotu strādnieka nozīmi organizācijā, liekot viņam izjust līdzdalību un atbildību. Abstrakti runājot, personālu veido cilvēki ar savu darbu, cerībām, mērķiem, vajadzībām un problēmām organizācijā.



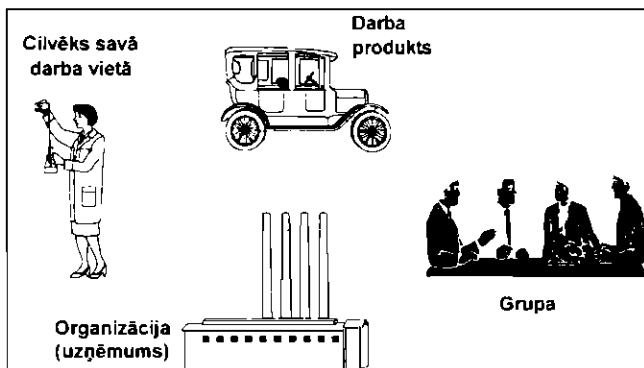
1.attēls. Cilvēks organizācijā [5]

Vārdu personāls, apskatot no vairākām pusēm, apzīmē dažādi:

- Tas ir darba nesējs - līdzstrādnieks nosaka vai iekārto darbus, nosaka to saimniecisko efektivitāti. No šī viedokļa personāls ir kā ražošanas faktors.



- Tas ir motivēts indivīds - līdzstrādnieks, kam ir kaut kādi motīvi un viņš sasniedz noteiktus mērķus. Būtiski, ka darba devējam unņēmējam šiem mērķiem ir jāsakrīt. Ja sāk veidoties atšķirības mērķu izpratnē, tad var rasties problēmas starp darba devēju un darbaņēmēju.
  - Tas ir koalīcijas partneris - līdzstrādnieks dažādos grupējumos:
    1. Darbaņēmēja pārstāvniecībām( arodbiedrībām).
    2. Darba grupām.
    3. Hierarhijām.
    4. Neformālām grupām.
- Tāpēc viņš pārstāv vismaz daļu no grupas interesēm un jūtas kā grupas līdzdalībnieks.
- Tas ir atbildības nesējs - līdzstrādniekam jebkurā organizācijā lielākā vai mazākā mērā jānes atbildība, kas būtiski nosaka ikvienas organizācijas darba kvalitāti.
  - Tas ir izmaksu izraisītājs - līdzstrādniekam pienākas atlīdzība. Šī atlīdzība un spējas būtiski ietekmē katras organizācijas saimniecisko darbību.



2.attēls. Organizācija un tās iekšējā vide [5]

### Personāla saimniecība

Katras organizācijas uzdevums saimniekot mērķtiecīgi. Tas ir attiecināms arī uz līdzstrādniekiem. Cilvēka darbs ir vērtība, kas jāizmanto efektīvi un saimnieciski.

Personāla saimniecība ir organizācijas saimniecības elements, kas saistīts ar ražošanas faktora "darbs" ekonomisku izmantošanu. Tajā ietverta līdzstrādnieku apgāde un nodrošinājums, kā arī lēmumu pieņemšana par attiecībām ar darbiniekiem, kas ietekmēs personāla un organizācijas darbības efektivitāti. Organizācijai personāls jāizveido, cik iespējams, no vienotiem darbiniekiem, savukārt darbinieks uzstāda prasības, lai organizācija rūpējas par viņu. Darbinieki ir jāattīsta, jāpārvalda, jāatalgo.

Pieskaroties personāla saimniecības aspektiem, nepieciešams aplūkot *pārējos personāla vadīšanas jēdzienus*:

**Personāla vadīšana (management):**

visu iespējamo vadības funkciju spektrs starp organizāciju un personālu, lai ievērotu un izpildītu abpusējas intereses.

**Personāla vadība (leadership):**

attiecības starp vadītājiem un tiem pakļautajiem darbiniekiem, kas vadīšanas procesā ir tieši saistītas ar individuālo un personisko.

Atšķirība starp jēdzieniem "vadīšana" un "vadība": jēdzienā "vadīšana" ir ietverts plašāks saturs, iekļaujot tajā konkrētu organizatorisko struktūru un tās izmaiņas dinamiku.

**Personāla politika:**

organizācijas vērtību un pārliecības izteikšana (vadlīnijas, pamatprincipi) attiecībā uz galvenajām organizācijas funkcijām, uz ko ir orientēti visi uzdevumi personāla jomā.

**Personāla mārketingis:**

personāla vērtēšana no tirgus viedokļa. Jēdziena "personāla meklēšana" dominējošais aspekts.

**Personāla meklēšana:**

personāla pieaicināšana, atlase un piesaistīšana konkrēta darba veikšanai.

**Organizācija (uzņēmums, firma, kompānija):**

organizatoriska sistēma, kas paredzēta, lai ar cilvēku un tehnoloģiju palīdzību sasniegtu mērķus.

**Personāla organizācija:**

personāla saimniecības organizatoriskā struktūra kā daļa no organizācijas kopējās struktūras (sākot no 100-200 darbiniekiem jau nepieciešama personāla daļa).

**Personāla plānošana:**

situācijas analīze pirms konkrētu problēmu risināšanas personāla saimniecības pamatslīrās.

**Personāla nodrošināšana:**

piemērotu darbinieku meklēšana, pretendentu atlase, jaunu līdzstrādnieku pieņemšana un icvadīšana darbā.

**Personāla attīstīšana:**

- 1) veiktie pasākumi, lai uzlabotu darbinieku kvalifikāciju, viņus motivētu un veidotu izpratni par izglītošanas nepieciešamību, sistemātiski izvīzot augstākas prasības.

**Personāla atbrīvošana:**

pasākumi, kas saistīti ar personāla izmaiņām laikā, darbinieku skaita samazināšanu pēc vienošanās un darba uzteikšanu individuāli vai masveidā

**Rūpes par personālu:**

tiešas, uz darbinieku vērstas aktivitātes, ko veic personāla nodaļa.

### Personāla pārvalde:

administratīvu pasākumu kopums personāla saimniecības pamatsfērās (piemēram, atsauksmju, rekomendāciju, izziņu izsniegšana).

### Personāla kontrole (controlling):

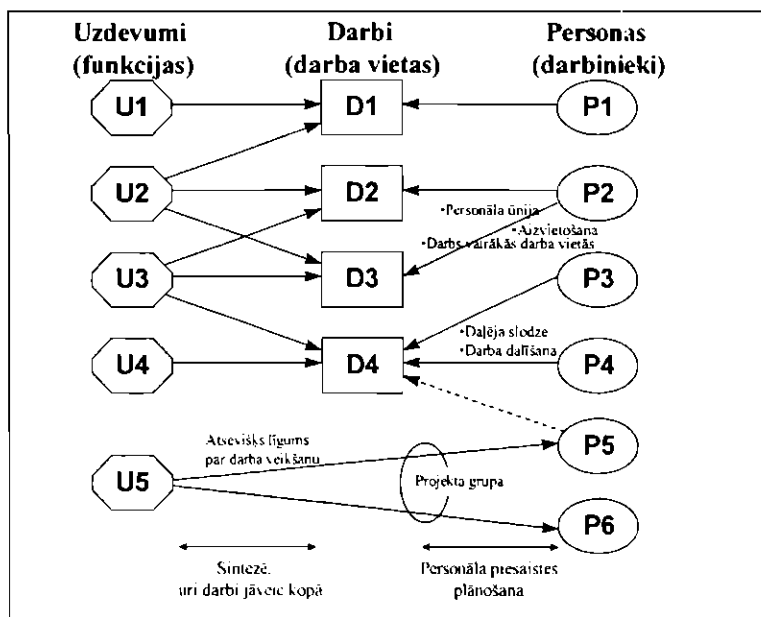
personāla saimniecības efektivitātes vadība un analīze. Tā ir visaptveroša izmaksu, pasākumu un attīstības pārbaude kopējai personāla darba regulēšanai.

### Darba apraksts (darba vietas apraksts):

Jēdziens, ko lieto, lai raksturotu darbu: tā mērķi, galvenās pazīmes, īpašos pienākumus, sagaidāmos rezultātus, galvenos uzdevumus un to saistību ar citiem darbiem (darba vietām) organizācijā.

Svarīgi ir saprast, ka katram amatam var būt vairāki darbinieki, kas veic dažādus darbus, un viņiem katram ir dažādas funkcijas, atbildība. Šajā gadījumā katram darbam nepieciešams atsevišķs apraksts. Piemēram, ministrijā referents - šajā amatā strādā daudz cilvēku, bet katram ir savs darba lauks. Cits piemērs - datoru operatori - organizācijā var būt vairāki datoru operatori ar dažādām funkcijām, veicamo darbu un atbildību.

Iespējamās savstarpējās saites starp uzdevumiem, darbiem un darbiniekiem (personām) var redzēt nākamajā attēlā:



3 attēls. Uzdevumi - darbi - perso

## Personāla politika un stratēģija

Politikas veidošana ir jebkuras organizācijas plānošanas darba svarīga sastāvdaļa. Kas ir politika?

Vienkārši runājot, tas ir apgalvojums par vadības plānošanu, uzvedības noteikumi. **Politika** ir organizācijas vērtību un pārlicības izteikšana attiecībā uz galvenajām organizācijas funkcijām. Politika nosaka, kā organizācija plāno tuvošanos mērķiem un to sasniegšanu.

*1.piemērs. Personāla politika [7]*

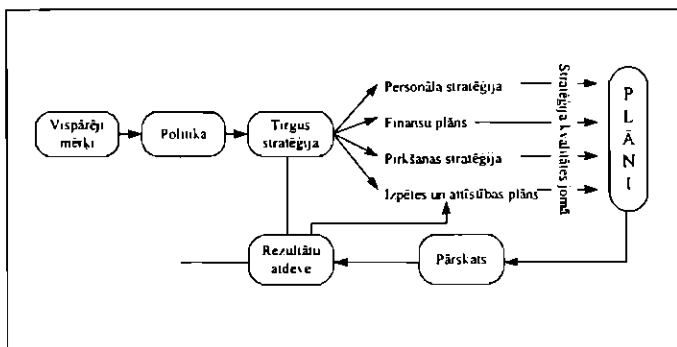
Personāla politiku var izteikt:

- Organizācija apņemas risināt nodarbinātības jautājumus;
- Visas brīvās darba vietas būs atklātas visiem darbiniekiem;
- Organizācija vienmēr uzturēs dialogu ar atzīlām arodbiedrībām;
- Algas līmeņus saglabās līdzīgi konkurentiem attiecīgajā nozarē;
- Darbiniekus veicinās paaugstināt kvalifikāciju.

Personāla politika ir paredzēta, lai izteiktu organizācijas ilgtermiņa programmu darbinieku savstarpējo attiecību veidošanā. Vienreiz izveidojot šādus uzvedības noteikumus gan rakstiskā formā, gan, ieviešot praktiskas tradīcijas, ir iespējams attīstīt stratēģiju saskaņā ar šiem nosacījumiem. Tāpat kā politika, **stratēģija** ir ilgtermiņa mērķis, kas jāsasniedz. Stratēģijas mērķus parasti nosaka pieciem gadiem, un tā ir paredzēta struktūras nodrošināšanai, kuras ietvaros veido detalizētus plānus.

Stratēģijas mērķus visām organizācijas galvenajām funkcijām nosaka organizācijas augstākā vadība. Tādējādi personāla stratēģija ir diskusijas un vienošanās jautājums nevis starp nodarbinātajiem speciālistiem, bet augstākajai vadībai.

Protams, pirmie mērķi, ko organizācija nosaka, ir organizatoriskie un attiecas uz organizācijas darbības virzienu. Šie primārie mērķi ir attiecināmi uz tirgus noteikšanu un meklēšanu. Kad tirgus stratēģija ir izstrādāta un apstiprināta, var sākt attīstīt personāla stratēģiju. Vienkāršoti šo procesu var attēlot shematiski [7]:



*4.attēls. Stratēģiju izstrādāšana un aktualizācija*

Organizācijas politika un vispārējie mērķi virza tirgus stratēģiju, paralēli attīstot arī organizācijas personāla stratēģiju. Katra stratēģija ierosina daudzus īstermiņa plānus, kurus turpmāk attīsta. Pārskata procesa rezultāti atspoguļo plānošanas procesa sākotnējos posmus.

## 2. piemērs. Personāla stratēģija [ 7 ]

Tipiskas personāla stratēģijas:

- Nodrošināt organizācijas vajadzības pēc izglītota personāla tuvākajos 5 gados;
- Saglabāt pietiekamu algu līmeni, uzturēt un motivēt darbiniekus visos organizācijas līmeņos;
- Panākt harmoniskas attiecības starp vadību un tai pakļautajiem darbiniekiem;
- Nodrošināt atbilstošu ražošanas instrumentu un iekārtu pieejamību, lai saglabātu un uzlabotu darbinieku zināšanas un prasmes;
- Nodrošināt piemērotu komunikāciju sistēmu starp vadību un zemāko līmeņu darbiniekiem;
- Nodrošināt mehānismu, kas dod iespēju atrisināt problēmas, ko rada kadru maiņa.

Šādas stratēģijas lieto diezgan plaši. Tās plāno, lai aprakstītu organizācijas ilgtermiņa mērķus.

Lai saprastu personāla stratēģijas lomu, lietderīgi apsvērt, ko uzskatīt par prioritāro personāla jomā, lai veidotu kopīgu organizācijas stratēģiju. Vienkārši runājot, jebkuras organizācijas kopējais plāns ir par pamatu ilgtermiņa mērķiem un to sasniegšanas politikai.

Pēdējos gados, mainoties ekonomiskajai situācijai un sociālajām attiecībām, ir mainījusies arī personāla vadītāju loma. Parādās divas dominējošas tendences – viena, kas samazina personāla vadītāju lomu ikviena jautājuma risināšanā, otra, kas parāda personāla vadītāju kā kopējas kultūras arhitektu. Ir vairāki faktori, kuriem ir tendence nostiprināt personāla nodaļas pozīcijas. Personāla speciālisti jūtas nepieciešami, ja viņiem ir šefība un iedrošinājums no organizācijas augstākās vadības, ja organizācijā pastāv pieprasījums pēc darbiniekiem, ja ir pilnvērtīga darba likumdošana, ja funkcijas vada personāla daļas vadītājs, kuram ir izpratne par organizāciju kopumā.

## Literatūra

1. Bedeian A.G. Management. – New York: The Dryden Press, 1989. - 671p.
2. William H.H., Kenneth M.J. Personnel Management: Functions and Issues. Chicago: Dryden Press, 1983.
3. Olbert K., Steinbuch P.A. Personalwirtschaft: Kompendium der praktischen Betriebswirtschaft. - 5. Auflage. - Kiehl, 1993. - 474 s.
4. Vorončuka I. Personāla vadīšana: Lekciju konspekts. - R., 1996. - 83 lpp.
5. Reusch P.J.A. Gadījumu studijas personāla vadībā. Rīga: LU Pašvaldību un projektu vadības valsts mācību centrs, 1995. - 19 lpp.
6. Dworatschek S. Seminar Personalwirtschaft. Rīga: LU Pašvaldību un projektu vadības valsts mācību centrs, 1995.
7. Cole G.A. Personnel Management: Theory and Practice. - Second Edition. - London, 1988. - 492p.

## **LE SYSTÈME DE RECONNAISSANCE DE QUALITÉ DES PRODUITS AGRICOLES ET ALIMENTAIRES EN FRANCE AVANT LE RÈGLEMENT (CEE) N° 2081/92 RELATIF À LA PROTECTION DES INDICATIONS GÉOGRAPHIQUES ET DES APPELLATIONS D'ORIGINE DES PRODUITS AGRICOLES ET DES DENRÉES ALIMENTAIRES.**

**Vadim Danovics** (*l'Université Paris 1-Pantheon-Sorbonne*)

La politique de qualité est en effet une oeuvre fort ancienne:

- dès 1919, les Pouvoirs publics ont mis en place les appellations d'origine contrôlées;
- la loi d'orientation agricole de 1960 créait les labels agricoles;
  - les produits de l'agriculture biologique et les produits de montagne ont été reconnus et protégés respectivement en 1980 puis 1985;
- depuis 1988, la perspective du Marché unique européen, avec le risque de banalisation et les craintes de déréglementation frappant surtout la spécificité et la qualité des produits, ont conduit le Ministère de l'Agriculture et de la Pêche à accentuer sa politique d'identification et de certification des produits alimentaires avec la création de la certification de conformité.

Véritable boîte à outils, ces signes de qualité, non hiérarchisés entre eux, affichent leur différence mais aussi leur complémentarité et leur cohérence tout en conservant leur spécificité au regard des attentes des consommateurs

- produits du terroir et du savoir-faire pour l'appellation d'origine contrôlée;
  - produits haut de gamme de qualité supérieure, notamment sur le plan gustatif, pour le label avec, dans beaucoup de cas, un fort ancrage local (ail de Lautrec, salaisons de Lacaune, saucisses de Morteau, poulets du Gers, veaux de l'Aveyron et du Ségala, tomme de Savoie ...);
  - produits respectueux de l'environnement et du bien-être des animaux pour l'agriculture biologique;
- produits issus et élaborés dans une zone déterminée: la montagne;
- produits aux caractéristiques garanties pour la certification de conformité.

Jusqu'à la publication de la loi du 3 janvier 1994 sur la reconnaissance de qualité des produits agricoles et alimentaires (La loi n° 94 2 du 3 janvier 1994 parue au Journal Officiel du 4 janvier 1994), il existait, en France, cinq signes de qualité, c'est-à-dire cinq procédures de reconnaissance de la qualité ou de la spécificité des produits agro-alimentaires dépendant chacune d'une instance spécialisée placée auprès des ministres de l'Agriculture et de l'Économie:

le label agricole avec ses deux composantes le label national dit «label rouge» sous l'égide de la section des labels de la Commission nationale des labels et de la certification de conformité (CNLCC) et le label régional avec les Commissions régionales des produits alimentaires de qualité (CORPAQ);

la mention « agriculture biologique » sous la houlette de la Commission nationale de l'agriculture biologique (CNAB);

la certification de conformité régie par la section de certification de conformité de la CNLCC;

l'appellation d'origine contrôlée relevant de l'Institut National des Appellations d'Origine (INAO);

l'appellation et l'indication de provenance « montagne » sous la double tutelle de la CNLCC et des CORPAQ;

Ces cinq signes de qualité couvrent un même champ d'application

- les denrées alimentaires;
- les produits agricoles non alimentaires et non transformés (blés, fleurs, gazons)

Ils sont apposés sur des produits, soit directement offerts aux consommateurs, soit fournis à des utilisateurs (farine, reproducteurs avicoles...). Mais un produit transformé, élaboré à partir d'une matière première bénéficiant d'un de ces signes de qualité ne peut pas faire référence, sur son étiquetage ou sa publicité, à ce signe de qualité, ni utiliser le logo qui l'illustre.

Exemples : baguette élaborée avec de la farine label rouge, foie gras ou magret provenant de canard mulard gavé certifié.

Hormis le terme « montagne » ces signes de qualité sont en fait des systèmes de certification de produits puisque:

- la démarche est volontaire et obligatoirement collective pour l'AOC et le label ;  
le produit se distingue du produit courant par une qualité ou des caractéristiques consignées dans un cahier des charges et allant au-delà du respect de la simple réglementation ou de normes obligatoires ;
  - le produit fait l'objet d'un contrôle par tierce partie effectué par un établissement public, l'INAO pour les AOC, ou par des organismes certificateurs agréés par arrêté interministériel pris sur la base du respect des dispositions de la norme EN 45011
- l'apposition de ce signe de qualité sous la forme d'un vocabulaire réservé, d'un logo ou d'une mention comme certifiée, fait l'objet d'une autorisation préalable des Pouvoirs publics : agrément des organismes certificateurs, homologation des cahiers des charges, reconnaissance de l'AOC.

Mais surtout, la réussite de la politique de qualité est très largement due à la forte implication des consommateurs qui s'expriment par leur participation active dans les instances en charge de ces signes de qualité, tout particulièrement la Commission nationale des labels et de la certification de conformité (CNLCC) présidée par M. André Gaillard qui s'est transformée en Commission nationale des labels et des certifications des produits agricoles et alimentaires (CNLC) compétente pour tous les signes de qualité autres que l'AOC/AOP et qui, par le biais de la Commission mixte, assurera la concertation avec l'INAO.

Bien que complémentaires, ces signes de qualité se distinguent par une conception différente de la notion de qualité correspondant à des attentes différentes des consommateurs, mais aussi à des marchés et des stratégies de valorisation distincts.

Depuis la publication de la loi du 3 janvier 1994, le nombre de signes de qualité, c'est-à-dire de systèmes de certification des produits agro-alimentaires a été ramené à quatre puisque les dispositions en faveur des produits de montagne deviennent un système de protection de vocabulaire couplé à une certification de produits label ou certification de conformité.

### *Le label agricole*

Le label atteste qu'une denrée alimentaire ou qu'un produit agricole non alimentaire et non transformé (semences, gazons, fleurs...) possède un ensemble de caractéristiques spécifiques préalablement fixées et établissant un niveau de qualité supérieure le

distinguant des produits similaires.

Un label agricole est soit un label national dit « label rouge » du nom de la marque collective qui l'illustre, marque propriété du ministère de l'Agriculture et de la Pêche, soit un label régional qui présente le même niveau de qualité mais auquel s'ajoutent des caractères typiques, traditionnels ou représentatifs d'une région.

Il est probable qu'avec la nouvelle loi le label régional, en tant que système de certification, sera conduit à évoluer dans la mesure où son positionnement tend à le rapprocher de celui de l'IGP avec une certification de produit.

Cependant les labels régionaux actuellement existant pourront continuer à vivre et à se développer dès lors que:

les organismes certificateurs seront agréés conformément aux dispositions de la norme EN 45011

les produits se situeront bien dans la catégorie « qualité supérieure »  
- le terme géographique sera transformé en IGP.

Un produit sous label doit offrir un écart significatif par rapport aux produits courants similaires, écart gustatif directement perceptible par le consommateur final.

Cela implique donc une politique de filière et ce à un double niveau

- un engagement de tous les opérateurs de la filière concernée. Cela concrétise une des grandes originalités du label qui est une démarche collective, imposant un partenariat de la filière au sein, soit du groupement demandeur, soit de l'organisme certificateur qui constitue chacun un véritable cercle de qualité;

- une approche objective de la qualité à tous les stades de production ou d'élaboration du produit, sans omettre un maillon sous peine de ne pas atteindre l'objectif recherché la qualité supérieure dont le label est le principal vecteur.

Ce positionnement dans le haut de gamme du label rend indispensable une réactualisation périodique des critères de labellisation pour tenir compte, d'une part, des évolutions scientifiques et techniques et, d'autre part, de l'amélioration du niveau des produits courants afin de maintenir sans cesse un écart significatif avec ces derniers.

Outre l'objectivation des critères de moyens, cela conduit aussi à développer les critères de résultats s'appuyant, d'une part, sur des analyses sensorielles et, d'autre part, sur des tests de dégustation confiés à un jury de consommateurs mais aussi à un collège de spécialistes.

Tout label agricole est actuellement détenu par l'organisme certificateur auquel adhèrent l'ensemble des partenaires de la filière. Cette adhésion peut se faire soit directement, soit par le biais d'une structure collective ou de filière qu'on peut qualifier, en concordance avec les définitions communautaires, de groupement demandeur.

Pour que le logo label rouge puisse être apposé sur les étiquetages, le règlement technique ou, pour prendre le terme maintenant en vigueur, le cahier des charges du label doit être homologué et l'organisme certificateur agréé.

Jusqu'à présent la section des labels de la CNLCC présidée par M. Gilbert Jolivet s'acquittait de l'examen et de l'avis tant pour l'homologation du label que pour l'agrément de l'organisme chargé de sa certification et de son contrôle.



Avec la réforme de la CNLCC, ces deux fonctions sont différenciées : la section «examen des référentiels» sera chargée de l'examen du cahier des charges qui continuera à faire l'objet, après avis favorable, d'un arrêté interministériel d'homologation.

La section agrément des organismes certificateurs vérifiera que l'organisme certificateur est bien conforme aux dispositions de la norme EN 45011 et de la loi du 3 janvier 1994 en matière d'indépendance, d'impartialité, d'efficacité et de compétence.

Cet agrément sera accordé par arrêté interministériel pour une période définie, le plus souvent après une période probatoire d'un an. Il en sera de même pour l'homologation du label.

La dissociation entre l'examen du cahier des charges et celui de l'organisme chargé de son contrôle obligera à conserver un lien fort entre

l'organisme certificateur et le groupement demandeur dissocié de celui-ci mais qui devrait continuer à être représenté en son sein par des opérateurs directement engagés dans le label ;

- le cahier des charges et les modalités de contrôle.

#### *La certification de conformité*

La certification de conformité atteste qu'une denrée alimentaire ou qu'un produit agricole non alimentaire et non transformé est conforme à des caractéristiques spécifiques ou à des règles préalablement fixées portant, selon le cas, sur la fabrication, la transformation, le conditionnement et depuis la loi du 3 janvier 1994, l'origine.

Les caractéristiques spécifiques du produit reposent sur des critères objectifs, mesurables, traçables et significatifs consignés dans une norme ou dans un référentiel technique avec trois types de restriction

les spécifications techniques ne peuvent pas s'assimiler à des caractéristiques relevant d'un autre système de reconnaissance de la qualité ou de la spécificité des produits AOC, label ou agriculture biologique. Elles ne peuvent pas non plus avoir pour effet de contourner ou de démarquer marginalement les caractéristiques particulières des labels ;

la certification de conformité qui s'applique au produit ni saurait se confondre avec la certification d'assurance qualité qui touche l'entreprise, même si ces deux formes de certification, délivrées au terme de procédures complètement distinctes, sont complémentaires;

la certification de conformité ne peut pas reposer exclusivement sur le respect de bonnes pratiques de fabrication qui permettent seulement de satisfaire des exigences sanitaires ou hygiéniques applicables à tous les produits. Cependant un référentiel technique peut contenir des dispositions relatives à l'hygiène dès lors qu'elles influent sur l'une des caractéristiques spécifiques du produit.

Le référentiel technique est:

- soit un document contenant des spécifications de type normatif

Les caractéristiques spécifiques du produit reposant sur des critères objectifs, mesurables, traçables et significatifs sont consignées dans ce document qui peut être élaboré par une entreprise, un groupement d'entreprises, une structure professionnelle ou un organisme certificateur.

Jusqu'à présent ce référentiel technique n'était soumis ni à homologation ou approbation des Pouvoirs publics, ni à l'avis d'une instance particulière. Il devait seulement faire l'objet d'une mise en publicité officielle pendant deux mois, la certification de conformité ne pouvant être délivrée qu'au terme de ce délai de deux mois.

Désormais, comme le stipule la loi du 3 janvier 1994, le référentiel technique fera l'objet d'un examen par la section «examen des référentiels» et donnera lieu, lorsqu'il sera accompagné d'une demande d'IGP, à un arrêté d'homologation.

La consultation publique préalable pendant un délai de deux mois à compter de la parution au Journal Officiel de l'avis de mise en publicité est maintenue.

Enfin, compte tenu du souhait des Pouvoirs publics de dissocier organisme certificateur et groupement demandeur, on peut se demander si la possibilité d'élaboration d'un référentiel technique par un organisme certificateur sera maintenue

- soit une norme

La norme est une règle du jeu non obligatoire, donc différente des réglementations et codes d'usages qui sont, eux, d'application obligatoire.

Elle est évolutive, élaborée par un organisme reconnu associant tous les partenaires concernés (producteurs, distributeurs, consommateurs et administrations):

- en France, l'Association Française de Normalisation (AFNOR) ;
- en Europe, le Comité Européen de Normalisation (CEN) ;
- au niveau international, l'International Standardization Organisation (ISO).

Une norme peut être française, européenne ou internationale. On distingue quatre types de normes selon leur contenu:

- les normes de spécifications de produit qui définissent la composition d'un produit;
- les normes d'environnement de produit qui définissent des éléments tels que des emballages, des techniques de stockage ou encore des ingrédients ;
- les normes de lignes directrices qui énoncent des recommandations, par exemple en matière de bonnes pratiques de sécurité alimentaire ;
- les normes de méthodes d'analyse et d'échantillonnage.

La certification de conformité à vocation à s'appuyer sur les normes de spécifications de produit qui définissent la composition du produit, sa terminologie, ses caractéristiques organoleptiques, physicochimiques, éventuellement microbiologiques et, le cas échéant, certaines règles de fabrication. Elles peuvent comporter des caractéristiques optionnelles.

Les professionnels peuvent soit apposer l'étiquetage du produit la mention «conforme à la norme NF...», soit faire certifier cette mention.

La certification du respect d'un référentiel technique ou d'une norme est délivrée par un

organisme certificateur agréé.

Actuellement, l'agrément est accordé par arrêté interministériel pris sur avis de la section de certification de conformité présidée par M. Pierre Creyssel à laquelle va prochainement se substituer la section «agrément des organismes certificateurs» de la CNLC.

L'agrément est donné pour une période de cinq ans, généralement à l'issue d'une première période probatoire d'un an et c'est par produit. A chaque nouveau produit, l'organisme certificateur doit obtenir une extension d'agrément. Pour être agréé, l'organisme certificateur doit être indépendant, impartial, efficace et compétent conformément aux dispositions de la norme EN 4501 et des textes régissant la certification de conformité.

Dans le cas d'une certification sur la base de normes et compte tenu du monopole donné à l'AFNOR par les textes relatifs à la normalisation pour certifier la conformité à une norme, l'agrément est accordé à un binôme constitué de l'AFNOR et d'un organisme mandaté, lui-même agréé pour le produit concerné.

Le produit certifié devra comporter, sur son étiquetage, le nom de l'organisme certificateur et la nature des caractéristiques certifiées.

Exemple: foie gras de canard entier mi-cuit sous vide certifié par VERICERT « certifié conforme par VERICERT pour les caractéristiques certifiées suivantes:

- origine canard mulard ;
- âge d'abattage 100 jours minimum ;
- assaisonné uniquement avec du sel et du poivre (au naturel) et cuit sous vide dans les 4 heures après abattage».

Dans le cas d'une certification sur la base de normes, on trouvera la mention «certifié par l'AFNOR et l'organisme mandaté en clair ou en code», le logo NF agro-alimentaire et les caractéristiques certifiées.

### *La mention «agriculture biologique»*

Le règlement communautaire relatif au mode de production biologique s'applique aux produits agricoles végétaux non transformés (céréales, légumes, fruits, légumineuses, ...) ainsi qu'aux produits destinés à l'alimentation contenant un ou plusieurs ingrédients d'origine végétale comme pain, biscuits, jus de fruits,...

Un produit « bio » est un produit agricole ou une denrée alimentaire

- résultant d'un mode de production exempt de produits chimiques de synthèse,
- appliquant des méthodes de travail fondées sur le recyclage des matières organiques naturelles et sur la rotation des cultures,
- respectant un plan de reconversion des terres de deux ans avant ensemencement pour les cultures annuelles, de trois ans avant récolte pour les cultures pérennes,
- utilisant des moyens de lutte biologique,
- limitant l'emploi d'intrants (additifs, conservateurs, désinfectants, nettoyants privilégiant les intrants naturels.

Des apports complémentaires de certains engrais organiques ou de minéraux sont parfois nécessaires, comme il est nécessaire, en cas de danger immédiat menaçant les cultures.

d'utiliser des produits contre la lutte des parasites ou des maladies.

**Le règlement communautaire dresse une liste des produits de fertilisation et de traitement autorisés en agriculture biologique.**

**Les végétaux sauvages comestibles sont assimilés à des produits agricoles « bio » sous réserve**

- qu'ils proviennent de zones qui n'ont pas fait l'objet de traitement ;
- que leur récolte n'affecte ni l'équilibre de l'habitat naturel, ni la vie des espèces et qu'elle soit contrôlée.

**Les produits végétaux transformés ne sont autorisés à utiliser l'indication « bio » que :**

- s'ils contiennent au moins 95 %, d'ingrédients d'origine agricole biologiques ;
  - si les 5 % d'ingrédients d'origine agricole non biologiques sont des ingrédients qui ne sont pas disponibles ou disponibles en quantité insuffisante dans la CEE et sont inscrits sur la liste C de l'annexe VI du règlement communautaire;
- si les additifs et auxiliaires technologiques figurent dans les listes A et B de l'annexe VI dudit règlement.

Les produits animaux et d'origine animale (viandes, produits laitiers, oeufs ...) sont régis par la réglementation française. Actuellement des cahiers des charges ont été homologués par les Pouvoirs publics pour le lait et les produits laitiers de l'espèce bovine (y compris glaces, crèmes glacées et margarines), les volailles, les oeufs et les viandes (vaches nourrices, jeunes et gros bovins de boucherie, veaux de boucherie, ovins, lapins).

On peut intégrer des ingrédients « bio » d'origine animale dans les denrées alimentaires « bio » d'origine végétale sous réserve de se conformer aux réglementations française et communautaire.

Pour faire référence à l'agriculture biologique sur l'étiquetage ou l'emballage des produits, l'opérateur (producteur, transformateur, conditionnement, importateur) doit :

- notifier son activité à la direction départementale de l'agriculture et de la forêt ;
- tenir une comptabilité ;
  - s'engager à respecter les règles de production et d'élaboration définies au plan français et/ou communautaire ;
  - soumettre son produit au contrôle et à la certification, c'est-à-dire à l'autorisation d'apposer la mention « bio », d'un organisme certificateur agréé par les Pouvoirs publics français sur la base de critères d'indépendance, d'impartialité, d'efficacité et de compétence définis par le règlement communautaire et la norme EN 45011.

Seuls les produits végétaux « bio » et les produits végétaux transformés contenant plus de 95% d'ingrédients d'origine agricole « bio » peuvent apposer sur leur étiquetage les mentions agriculture biologique système de contrôle CEE nom de l'organisme de contrôle, nom et adresse du producteur ou du préparateur.

Les produits végétaux transformés ayant de 50 à 95% d'ingrédients d'origine agricole « bio » peuvent faire référence à l'agriculture biologique dans la liste des ingrédients et au regard des produits concernés.

En dessous de 50% d'ingrédients d'origine agricole « bio », la référence à l'agriculture biologique est interdite.

Les produits animaux et d'origine animale respectant le cahier des charges homologué peuvent utiliser la mention agriculture biologique mais sans faire référence au système de contrôle communautaire.

C'est la Commission nationale de l'agriculture biologique (CNAB), instance tripartite composée de représentants des professionnels (producteurs, fournisseurs, transformateurs, distributeurs), des organisations de consommateurs, appartenant ou non au secteur biologique, ainsi que des Pouvoirs publics, présidée par M. Jean Thiault qui, jusqu'à présent, donnait un avis sur l'homologation des cahiers des charges et l'agrément des organismes certificateurs.

Désormais, l'agrément sera accordé sur avis de la section « agrément des organismes certificateurs » et l'homologation sur avis de la section « agriculture biologique » de la future Commission nationale des labels et des certifications des produits agricoles et alimentaires.

Agrément et homologation feront toujours l'objet d'un arrêté des ministres de l'Agriculture et de l'Économie.

#### *Les produits alimentaires de montagne*

Les produits agricoles et alimentaires de montagne tiennent leurs caractéristiques au fait que:

l'aire géographique de production, d'élevage, d'engraissement, d'abattage, de préparation, de fabrication, d'affinage et de conditionnement doit être située en zones de montagne telles que définies par la loi montagne et reconnues au niveau communautaire. Toutefois le lieu d'abattage des animaux entrant dans la fabrication des produits carnés transformés et le lieu d'abattage et de conditionnement des viandes vendues à l'état frais peuvent ne pas être situés en zones de montagne ;

les matières premières entrant dans la fabrication des produits transformés doivent provenir des zones de montagne sauf pour les ingrédients et auxiliaires technologiques (sel, épices ) ou pour des matières premières qui, pour des raisons naturelles, ne sont pas produites en zone de montagne (sucre, alcool, jus de citron ) ;

les produits doivent être produits, préparés ou élaborés en respectant des techniques de fabrication spécifiques aux zones de montagne déterminées dans un arrêté interministériel pris après avis des Commissions régionales des produits alimentaires de qualité (CORPAQ) et de la Commission nationale des labels et de la certification de conformité ;

les professionnels doivent tenir une comptabilité entrée - sortie des matières premières et des produits finis.

Les produits agro-alimentaires de montagne satisfaisant à ces critères pouvaient, avant la publication de la loi du 3 janvier 1994, solliciter l'utilisation sur leur étiquetage

- soit de références géographiques spécifiques aux zones de montagne (Lacaune, Aravis ) ;

soit du terme « montagne » sous la forme « d'appellation montagne » réservée aux produits certifiés (AOC, label rouge, label régional, certification de conformité, mention « agriculture biologique»), ou de « provenance montagne ».

Depuis la parution de la loi du 3 janvier 1994, les références géographiques considérées comme spécifiques aux zones de montagne pourront accéder à l'AOP ou l'IGP, ce qui

sous-entend que le produit aura dû obtenir auparavant une AOC, un label ou une certification de conformité.

De même le terme « montagne » auquel n'est plus accolée la mention appellation ou provenance est désormais réservé aux produits bénéficiant d'un label ou d'une certification de conformité.

Les caractéristiques des produits agro-alimentaires de montagne restent identiques à celles définies auparavant mais s'y ajouteront des critères de qualité supérieure lorsque la demande s'appuiera sur un label. Elles sont consignées dans un cahier des charges qui sera examiné par la section « examen des référentiels » de la Commission nationale des labels et des certifications des produits agricoles et alimentaires (CNLC).

Le ministère de l'Agriculture a indiqué que ses services régionaux resteraient les interlocuteurs des opérateurs de la zone de montagne et que les CORPAC continueront à assurer leur rôle de commissions consultatives.

De plus ce cahier des charges devra faire l'objet d'un contrôle par un organisme certificateur agréé conformément aux dispositions de la norme EN 45011 par arrêté interministériel pris sur avis de la section « agrément des organismes certificateurs » de la CNLC.

La demande, pour bénéficier d'une référence géographique spécifique aux zones de montagne ou du terme montagne devra donc désormais être faite par un groupement de producteurs et/ou de transformateurs, quelle que soit sa forme juridique.

### *L'appellation d'origine*

A l'époque contemporaine, c'est depuis 1905 qu'existe une politique qualitative en matière agro-alimentaire, à partir d'un produit déterminé le vin. C'est en effet à dater de la loi du 1- août 1905 que les autorités françaises ont posé les principes d'une réglementation qualitative du vin. Bien sûr, depuis longtemps, depuis le Moyen-Âge, les principaux vins de qualité étaient soumis à des règles de production et de commercialisation assez strictes, et le contrôle de la mise en œuvre de ces règles était, indirectement, assuré efficacement par la fiscalisation du vin.

Il importe d'insister sur l'esprit dans lequel la législation du XXe siècle a été peu à peu élaborée. Certes, il s'agissait de lutter contre la fraude, de protéger le consommateur, mais pas n'importe comment, et, en particulier, en ne se limitant pas à une simple action répressive. Les producteurs souhaitaient protéger, mais aussi valoriser leurs appellations. La doctrine a montré qu'il existe une véritable politique française des appellations d'origine. Deux idées doivent dominer la matière garantir une qualité, ou tout au moins, l'existence de facteurs de qualité, et attirer le consommateur.

Les produits agro-alimentaires de qualité français reposent essentiellement sur la notion d'appellation d'origine contrôlée (AOC).

### *inition de l'appellation d'origine contrôlée*

L'AOC a été créée en 1935 à propos du vin et des eaux-de-vie. Mais aujourd'hui, elle a

vocation à s'appliquer à d'autres produits, agro-alimentaires (article L. 115-5, C. consommation).

L'AOC est d'abord une appellation d'origine. A ce titre, elle répond aux définitions données par l'Arrangement de Lisbonne du 31 octobre 1958 et de la loi française du 6 juillet 1966 sur les appellations d'origine, énoncées précédemment.

Rappelons que, selon l'Arrangement de Lisbonne de 1958, relatif à la protection internationale des appellations d'origine, « on entend par appellation d'origine, au sens du présent Arrangement, la dénomination géographique d'un pays, d'une région ou d'un lieu déterminé servant à désigner le produit qui en est originaire et dont la qualité ou les caractères sont dus exclusivement ou essentiellement au milieu géographique comprenant les facteurs humains. Le pays d'origine est celui dont le nom, ou dans lequel est située la région ou la localité dont le nom, constitue l'appellation d'origine qui a donné au produit sa notoriété ».

En vertu de la loi du 6 juillet 1966 (Code de la consommation, article L. 115-1), qui est la première en France, ayant donné une définition de l'appellation d'origine, « constitue une appellation d'origine la dénomination d'un pays d'une région ou d'une localité servant à désigner un produit qui en est originaire et dont la qualité ou les caractères sont due au milieu géographique comprenant des facteurs naturels et des facteurs humains ».

Ces deux définitions, très voisines, ont inspiré la définition de l'AOP.

Il convient en effet de souligner le caractère spécifique de l'AOC française, dont le statut juridique tranche nettement avec les règles posées à propos d'institutions voisines dans d'autres pays, ou au plan européen.

L'AOC est une dénomination. Cette dénomination désigne l'origine d'un produit. Elle est contrôlée. Elle est distincte d'autres dénominations voisines, avec lesquelles il ne faut pas la confondre. A partir de ces quatre éléments, on peut tenter une synthèse.

## *B. La dénomination*

L'AOC est d'abord une dénomination, c'est-à-dire un nom. Plus largement, c'est un signe distinctif. Elle sert à désigner un produit, et à le distinguer au milieu d'autres de même nature, ou du même genre.

En tant que dénomination, l'AOC est-elle une chose, donc un bien ? Une réponse affirmative n'est pas inconcevable, et au début du siècle, les premières interventions législatives s'orientaient dans cette direction. L'appellation d'origine, qui n'était pas encore contrôlée, à l'époque, était conçue comme une sorte de bien, objet d'une propriété collective.

En outre, il existe des dénominations qui, sans conteste, sont des biens patrimoniaux, susceptibles d'appropriation et ayant une valeur intrinsèque certaine, la marque commerciale par exemple.

Puisque l'appellation est une dénomination, il faut la rapprocher du nom de famille, le nom patronymique, dont la nature juridique est elle-même assez complexe aujourd'hui, la doctrine s'accorde pour donner au nom de famille une double nature : c'est une

institution, et un droit extra-patrimonial.

L'idée de considérer l'AOC comme un bien pourrait être admise, s'il existait une propriété culturelle, comme il existe une propriété commerciale. Ainsi pourrait-on envisager l'appropriation privée de l'appellation d'origine. On devrait même envisager une véritable copropriété puisque l'appellation d'origine a un caractère collectif elle a vocation à appartenir à tous les producteurs de l'aire déterminée. Cependant, ce système n'est pas celui mis en œuvre, concrètement. La notion de propriété culturelle n'existe pas, en droit rural, et les producteurs eux-mêmes rejettent l'idée d'une copropriété de l'AOC. Il est difficile même d'imaginer que les producteurs puissent être propriétaires ou copropriétaires de leur appellation. Certes, l'AOC procure une plus-value, parfois considérable, à la vigne. Mais le producteur n'a jamais un droit acquis à l'usage de l'appellation. L'AOC s'applique au vin, et tous les ans, le producteur doit « revendiquer » l'appellation, c'est-à-dire demander l'autorisation d'en faire usage pour sa récolte. Il n'y a aucune automaticité dans l'octroi de l'AOC à un vin déterminé.

Le même raisonnement est suivi pour les autres produits bénéficiant d'une AOC, qui doivent faire l'objet d'un agrément. Il est donc difficile de dire que l'AOC a une valeur déterminable objectivement. Si valeur il y a, celle-ci repose uniquement sur la notoriété de l'AOC, notion parfaitement subjective et non quantifiable. En tout cas, ce n'est pas une valeur d'échange qui pourrait lui donner le nom de bien, ou droit patrimonial.

Il faut ajouter que les caractères légaux de l'AOC sont tels qu'il est douteux qu'on puisse la considérer comme un bien. En effet, l'appellation d'origine est imprescriptible. Depuis longtemps, l'appellation d'origine ne peut avoir un caractère générique et tomber dans le domaine public.

Le second caractère fondamental de l'appellation d'origine est d'être incessible et indisponible. Même s'ils étaient tous d'accord, les producteurs d'une aire d'AOC ne pourraient, de leur propre gré, céder cette appellation, ni même en modifier le contenu. Aucune transaction n'est envisageable, notamment avec quiconque usurpe une appellation. A cet égard, l'AOC se distingue du nom patronymique, qui peut être cédé pour des raisons commerciales. Ce n'est pas le cas de l'AOC.

L'AOC n'appartient à personne, car ce n'est pas un bien. C'est une institution. Cette nature institutionnelle de l'AOC résulte de la place prépondérante prise en la matière par l'autorité publique. Certes, historiquement, il n'en a pas toujours été ainsi. La loi de 1919, modifiée en 1927, permettait à n'importe qui d'invoquer à son profit une appellation d'origine. A l'époque où l'appellation d'origine était consacrée par la voie judiciaire, n'importe qui pouvait créer sa propre appellation, quitte à se voir interdire cet usage à la suite d'un procès. Aujourd'hui, il n'y a plus de place pour l'appellation d'origine spontanée, tout au moins dans le domaine agro-alimentaire.

Le décret-loi de 1935, en créant l'AOC, c'est-à-dire en établissant un contrôle de l'appellation (dans sa consécration et dans son utilisation), en créant un organisme public chargé de gérer ce secteur, en confiant au pouvoir réglementaire le soin de fixer le contenu de l'appellation a transformé profondément cette notion et lui a donné un caractère institutionnel.

L'appellation d'origine est directement liée à une communauté d'intérêts, qui justifie l'existence et l'activité du syndicat de défense. Mais ce syndicat ne gère pas une copropriété. C'est un groupement qui gère l'appellation sous le contrôle direct de



l'autorité publique. C'est l'autorité publique qui attribue l'appellation d'origine, dans un but qui dépasse l'intérêt de chaque producteur. C'est l'intérêt général qui est en cause, l'intérêt de tous les producteurs concernés, mais aussi celui des consommateurs. En outre l'autorité publique contrôle l'usage de l'appellation. Car, finalement, il importe de distinguer l'appellation et l'usage de l'appellation. Aussi bien, si cette distinction simple est établie, on constate qu'il est à la limite absurde de faire de l'appellation un droit subjectif. Elle n'en a aucun des caractères. Les deux notions ne se situent même pas sur le même plan.

L'appellation d'origine, attribuée par l'autorité publique, confère au producteur une prérogative essentielle l'usage de la dénomination. Mais il faut souligner qu'il n'y a aucune automaticité, aucun caractère acquis en ce qui concerne cet usage. Chaque année, le droit d'utiliser l'appellation est remis en cause. L'usage de l'appellation est lui-même soumis à un contrôle très strict de la part de l'autorité publique.

La seconde prérogative conférée par l'AOC est une protection particulière. Cette protection consiste d'une part à lutter contre les fraudes, d'autre part à lutter contre les usurpations. Dans les deux cas, le producteur a nécessairement recours à la puissance publique pour pouvoir bénéficier de cette protection. Enfin, la protection porte éventuellement sur le sol producteur.

### *C. L'origine*

La dénomination est celle d'une origine. Cette origine est géographique. Aussi bien, le plus souvent, l'appellation est celle d'une région géographique, plus ou moins étendue c'est ce qu'indiquent l'Arrangement de Lisbonne et la loi française de 1966. Les deux textes prévoient la possibilité d'user d'un nom de pays. En France, cette possibilité n'est pas mise en oeuvre.

L'appellation est donc le plus souvent le nom géographique d'une région, d'une ville, ou d'un lieu-dit cadastré. Mais pas toujours la tradition, antérieure à la réglementation, a consacré certaines dénominations sans lien avec la géographie. La plus importante est muscadet, qui désigne un cépage, et n'a, a priori, rien de géographique.

Le nom géographique est, le plus souvent, un nom administratif, mais pas toujours. Ainsi l'appellation graves désigne d'abord, sur le plan géographique, une variété de sol. Mais elle n'a rien de topographique, les graves se retrouvant ailleurs que dans la région délimitée graves, par exemple dans le Haut-Médoc. Parmi les noms géographiques n'ayant pas de consistance administrative, on peut précisément citer pour l'appellation roquefort, ou celle de beaufort, qui couvre des communes appartenant à deux départements (Savoie et

Haute-Savoie). Il ne faut donc pas trop se fier au nom géographique de l'appellation pour en définir l'aire. En réalité, cette aire est délimitée, de façon précise par l'autorité administrative. Selon les produits, la délimitation peut être parcellaire, ou plus vague (territoire d'une commune, par exemple). Le nom géographique n'est qu'indicatif.

Le décret qui institue l'AOC est obligé de tenir compte des traditions, particulièrement importantes en la matière, puisqu'il s'agit de consacrer une notoriété. celle-ci ne peut s'établir que par l'ancienneté.

En tout cas, le fait que la dénomination soit le plus souvent un nom géographique, un toponyme renforce l'idée que l'AOC n'est la propriété de personne, et constitue bien une institution de droit public. Nul ne peut s'approprier un nom de lieu, même si des exceptions notables (et peut-être critiquables) existent en matière de marque.

### *L'indication de provenance*

Alors que dans d'autres pays, l'Allemagne notamment, l'indication de provenance a une grande importance, en France, elle joue un rôle très secondaire, à côté de l'appellation d'origine. On envisagera successivement les règles générales, puis les cas particuliers.

Il est permis d'affirmer qu'en France, l'indication de provenance est largement ignorée. Certaines dénominations géographiques ont pu, à un moment donné, faire l'objet d'une consécration par voie judiciaire en tant qu'appellations d'origine. Mais il est probable qu'en réalité, il s'agit de simples indications de provenance. Tel est le cas, par exemple du vermouth de Chambéry, reconnu en 1930. La réforme du droit des AOC, en 1990 devrait permettre de faire disparaître ces confusions (article L. 115-7 du Code de la consommation).

Les textes français relatifs à l'indication de provenance sont fort peu nombreux. Les plus précis sont sans doute l'article L. 217-1 (issu d'une loi du 28 juillet 1824) et l'article L. 217-6 du Code de la consommation (issu d'une loi du 28 mai 1930), réprimant la fausse indication d'origine.

L'indication de provenance se caractérise par une dénomination géographique, celle du lieu d'élaboration du produit. A ce titre, elle acquies une certaine renommée. Cependant, elle ne recouvre pas, en principe, de facteurs qualitatifs définis, comme l'appellation d'origine. C'est pourquoi, en Allemagne, sur une étiquette, les mentions qualitatives s'ajoutent éventuellement à l'indication de provenance. La référence à une zone géographique de production peut être extrêmement vague, et concerner une zone de plusieurs départements.

L'indication de provenance n'a pas de statut juridique en France, et n'est pas définie en tant que telle. Elle est cependant protégée, sinon, il s'agirait d'une mention générique. Tel est l'objet des articles précités L. 217-1 et L. 217-6 du Code de la consommation. Il serait possible en outre d'invoquer l'article L. 121-1 du Code de la consommation, qui réprime la publicité mensongère, laquelle peut consister notamment en une fausse indication d'origine.

La protection internationale des indications de provenance paraît très limitée. Elle rentre dans le cadre de la Convention de Paris de 1883 et dans celui de l'Arrangement de Madrid de 1891. En revanche, l'Arrangement de Lisbonne de 1958 est propre aux appellations d'origine et leur est donc inapplicable.

## **Bibliographie**

1. Denis D., Appellation d'origine et indication de provenance, Dalloz, 1995, 121 p.
2. Moreau B., Signes de qualité, Linéaires, N° 118, 1997. 09.
3. Cormorèche P., Cazals A., La qualité alimentaire, Chambres d'Agriculture, N° 821, 04. 1994., 1-79 p.
4. Obst S., Poudelet M., Sottong C., Les produits agroalimentaires de qualité spécifique, Europe Verte, N° 1. 01; 1996., 1-45 p.
5. Cazaméa M., Produits de qualité la loi est enfin votée, Information Agricole, N° 664, 02. 1994., 15-16 p.
6. La qualité agro-alimentaire enfin reconnue, Bulletin d'Information du Ministère de l'Agriculture et du Développement Rural, N° 1393, 10.1992., 14-15 p.
7. Pitaud C. Signes distinctifs de qualité L'articulation du droit interne et de la réglementation communautaire, Revue de Droit Rural, N°246, 10.1996., 369-372 p.
8. Cazaméa M., Encore bien floue la perception des signes de qualité par le consommateur, Information Agricole, N° 672, 11. 1994., 15-16 p.
9. Combenège J., Les signes de la qualité des produits agro-alimentaires, La France agricole, N°127, 1995
10. Romain-Prot V., Origine géographique et signes de qualité Protection internationale, Revue de Droit Rural, N°236, 10.1995., 432-438 p.
11. Hellot B. La politique agricole commune et les administrations françaises élaboration et application des normes communautaires, Paris I, 1983

## **INFORMĀCIJAS TEIHOĻĢIJAS TŪRISMA BIZNESĀ**

**Andrejs Romānovs** (*Latvijas Universitāte*)

Eiropas Savienībā tūrisma bizness tiek uzskatīts kā industrija, kurai ir liela ekonomiska un sociāla nozīmē. Tūrisms ir viena no augsti ienesīgām un dinamiskām pasaules ekonomikas nozarēm. Katru gadu tūrisma bizness nodrošina vairāk nekā 8% pasaules kopprodukta, ap 10% pasaules darbaspējīgo tirgu un vairāk nekā 4 triljonu USD peļņas. Eiropā 1997. gadā ienākumi no tūrisma sasniedza vairāk nekā 300 miljardu USD.

Tūrisma firmas un tūrisma vadošās organizācijas, iestājoties starptautiskajā tirgū, ir spiestas risināt problēmas, kuras saistītas ar jaunu informācijas tehnoloģiju apgūšanu. Tam ir nepieciešams noteikums starptautiskās integrācijas un mūsdienu tūrisma biznesa koncepcijas kā informatīvi piesātinātas sfēras.

Divi tūrisma un ceļojumu pamatelementi ir biznesa braucieni un atpūtas ceļojumi. Abiem ir nepieciešams ceļojumu tehniskais nodrošinājums – avioliņijas, viesnīcas, dzelzceļi, kuģi, autotransports. tūrisma firmas un arvien vairāk un vairāk informācijas tehnoloģijas. Faktiski informācijas tehnoloģijas kļūst par tūrisma eksistences kodolu un tūrisma firmas nevar vairs bez tām darboties. Efektīvi izmantojot informācijas tehnoloģijas, var panākt:

1. Darbības efektivitāti. Pasūtījumus var veikt labāk, ātrāk un lētāk.
2. Funkcionālu efektivitāti. Lēmumu pieņemšanas sistēmas palīdz vadītājiem pieņemt efektīvus vadības lēmumus. Kvalitatīvu klienta servisu.
4. Jaunu produktu radīšanu un esošo produktu pilnveidošanu, it sevišķi nozarēs (banku sistēmas, tūrisms), kuras nodarbojas ar informatīvi intensīviem produktiem.
5. Konkurences pamata izmaiņu ar informācijas tehnoloģiju palīdzību, radot jaunus produktus, kas maina konkurences spēkus.
6. Īsāku produkta dzīves ciklu, iekļaujot tajā arvien vairāk izmaiņu.
7. Tehnoloģiju pārdošanu, iegūstot ienākumus no informācijas pakalpojumu pārdošanas.

Sakarā ar iepriekšminēto, mūsdienās ir ļoti aktuāla tūrisma izmantojamo informācijas tehnoloģiju analīze un moderno tehnoloģiju lietošanas sfēru izpēte.

Informācija tiek vai tuvākā nākotnē tiks uzskatīta par svarīgāku preču un pakalpojumu daļu, ko kompānijas piedāvā tirgū. Pēdējos 10 gados biznesa pasaulē notiek svarīgas izmaiņas, saistītas ar produktu tirgus paplašināšanos, produkcijai tagad jāorientējas uz šaurām patērētāju grupām, konkurence un cīņa par patērētāju kļūst daudz agresīvāka.

Tagad visbiežāk runā par klientorientētu tehnoloģiju. Tas izskaidrojams ar to, ka:

1. Klienti pārņem tirgus kontroli. Viņi labi pārzina savu stāvokli tirgū un savas iespējas produktu izvēlē. Biznesa jaunievedumu jomā pazīstamo darbu autori M. Hammers un Dž. Čampijs [3] pasludināja, ka vairāk nav tāda jēdziena kā "klients vispār" tagad ir tikai "tieši šis klients".
2. Klientu vidē izveidojušās jaunas prasības tirgū piedāvātām precēm un pakalpojumiem. Katram atsevišķam klientam ir nepieciešama produkcija, kura ir adaptēta un konfigurēta tādā veidā, lai apmierinātu dotā klienta noteiktās prasības: - būs piedāvāta klientam pieņērotā veidā;

- būs piegādāta tikai tad, kad klients vēlēšies to saņemt.

3. Mūsdienu pasaules tirgū konkurence ir vērojama pilnīgi visur. Prece, kura interesē klientus (atpūtas veidi), pašlaik nav vairs lokāla, bet jau izplatīta visas pasaules mērogā. Firms nevar piekāpties nekādā veidā saviem konkurentiem, neskatoties uz to atrašanās vietu.

Visvairāk mainās tehnoloģijas, sevišķi informācijas tehnoloģijas. Informācijas tehnoloģijas ir ne tikai vairāku citu svarīgu tehnoloģiju pamats (personālo datoru, tīklu un komunikācijas līdzekļu, sadalīto datu bāzu utt.), bet arī veids, kā informācija tiek piedāvāta klientam.

Jaunas informācijas tehnoloģijas dod iespēju mainīt kompāniju darbības noteikumus. Galveno izmaiņu virzienus var apkopot šādās grupās:

1. Agrāk eksistēja noteikums, ka informācija var rasties vienlaicīgi tikai vienā vietā, tagad, izmantojot sadalītas datu bāzes, informācija var rasties vienlaicīgi dažādās vietās, kad un kur tā ir vajadzīga.
2. Sarežģītu darbu var izpildīt tikai eksperti. Tagad, pateicoties ekspertu sistēmām, eksperta darbu var izpildīt konkrēts speciālists.
3. Jāizvēlas centralizācija vai decentralizācija. Mūsdienu informācijas tehnoloģijas dod iespēju kompānijām darboties pilnīgi decentralizēti (autonomi) apakšstruktūru līmenī, saglabājot iespēju izmantot centralizētus datus. Tagad telekomunikāciju tīkli dod iespēju vienlaicīgi izmantot centralizācijas un decentralizācijas priekšrocības.
4. Visus lēmumus pieņem menedžeri. Tagad, pateicoties lēmumu pieņemšanas atbalsta līdzekļiem, datu bāzēm un modelēšanas līdzekļiem, lēmumu pieņemšana kļūst par katra darbinieka darba sastāvdaļu (tātad hierarhiska lēmumu pieņemšana).
5. Speciālistam informācijas saņemšanai, glabāšanai, meklēšanai un pārraidei ir nepieciešams birojs. Tagad, izmantojot bezvada sakarus, pārnēsājamus datorus, speciālisti var sūtīt, saņemt un apstrādāt informāciju tajā vietā, kur viņi atrodas.
6. Agrāk pieņemtais apgalvojums, ka labākais kontakts ar potenciālo pircēju ir tikai personisks kontakts, zaudē savu nozīmi, jo tagad, izmantojot interaktīvo videodisku, var teikt, ka labākais kontakts ar potenciālo pircēju ir efektīvais kontakts.

Tāpat mūsdienu informācijas tehnoloģijas dod iespēju radikāli izmainīt kompānijas darbības procesus un ievrojami uzlabot darbības efektivitāti, kas palīdz uzvarēt konkurentus vai panākt aizsteigušos priekšā. Informācijas tehnoloģijas nepārtraukti attīstās, tāpēc jāorientējas uz nepārtraukti evolucionējošu pakalpojumu sniegšanu un to sinhronizēšanu ar klientu vajadzībām. Tāpat nepieciešams izstrādāt tādu informācijas tehnoloģiju, kas dotu iespēju izmantot informācijas un tehnoloģiju resursus, lai atbalstītu firmas konkurētspēju.

Informācijas tehnoloģijām ir taktiskie un stratēģiskie mērķi. Taktiskie mērķi ir orientēti uz ražīguma palielināšanu, finansu ekonomiju, labāk sagatavotu un labāku lēmumu pieņemšanu. Stratēģiskais mērķis – veicināt menedžmentu, reaģēt uz tirgus dinamiku, veidot, atbalstīt un padziļināt konkurences priekšrocības.

Iepriekšapskatītās informāciju tehnoloģiju iespējas mainīt kompāniju darbības noteikumus apliecina, ka modernas informācijas tehnoloģijas ir spējīgas realizēt šos mērķus.

Informācijas tehnoloģiju izmantošana biznesā var dot trīs izmaiņu kategorijas:

1. Biznesa procesa uzlabošana bez to satura modificēšanas. Šādas izmaiņas dod iespēju:
  - automatizēt darbu un samazināt manuāla darba apjomu;

- darbības analizē izmantot jaunas metodes, ko nevar izmantot manuāla darba apstākļos.
- 2. Informācijas apstrādes procesa būtiska uzlabošana. To panāk, izmantojot:
  - datu bāzes un datortīklus, lai vienlaicīgi izpildītu dažādus darbus;
  - pāreju uz sadalītu datu organizāciju, kas nodrošina piekļūšanu informācijai no dažādām vietām;
  - dažādu procesu izvadu aiz kompānijas robežām, dodot klientiem un piegādātājiem iespēju ērti piekļūt pie informācijas sistēmām;
  - darbības koordinēšanu, izmantojot ātru piekļūšanu informācijai kompānijas robežās;
  - iespēja vidēja līmeņa speciālistiem, izmantojot ekspertu sistēmas, izpildīt sarežģītus augsti kvalificētus darbus.
- 3. Trešās kategorijas izmaiņas neaizskar pašus procesus, bet dod iespēju kontrolēt katra procesa konkrētu eksemplāru un noskaidrot, kur tiem rodas tās vai citas problēmas. Piemēram, procesu funkcionēšanas parametru mērīšana, lai noskaidrotu "šaurās vietas"

Tūrisma industrija ir viena no lielākajām telekomunikācijas tehnoloģiju patērētājām un tai ir viens no visaugstākajiem datorapgādes līmeņiem lietišķajā pasaulē. Daļēji tas izriet no tūrisma industrijā izmantojamās informācijas būtības. Pirmkārt, šī informācija ir ļoti jutīga laika ziņā, tāpēc ka bieži mainās dažādi dati – saraksti, notikumi utt. Otrkārt, informācijai par tūrisma iespējām jābūt savlaicīgi pieejamai no dažādiem pasaules punktiem. Treškārt, tūrisma iespējas sastāv no vairākām sastāvdaļām – transports, mitināšana, izklaide – kas tāpat prasa operatīvu informācijas piegādi, lai koordinētu un apmierinātu klientus.

Tūrisma informatīvo sistēmu evolūcija sākās 60.gados, kad tūrisma firmas, aviokompānijas, viesnīcas un citas ar tūrismu saistītas organizācijas sāka izstrādāt un izmantot dažādas informācijas sistēmas, lai atvieglotu firmu darbību.

Mūsdienās tūrisma industrijā izmanto daudz dažādu datorizētu informācijas sistēmu (TIS). Lai būtu vieglāk iepazīties ar šo daudzveidīgo sistēmu īpatnībām, ir piedāvāts sadalīt visas tūrisma informācijas sistēmas pēc izpildāmo funkciju sastāva trīs grupās [5]:

- informatīvas izziņu sistēmas (*Information Data Bases* IDB) kas sniedz informāciju par tūrisma aģentūrām, viesnīcām, automašīnu īrēšanas iespējām, kružiem, muzejiem, teātriem utt.,
- datorizētas rezervēšanas sistēmas (*Computer Reservation Systems* - CRS) - kas satur ne tikai izziņu informāciju, bet dod arī iespēju rezervēt biļetes uz lidojumu reisiem, vietas viesnīcās, īrēt automašīnas utt.,
- globālas distributīvas sistēmas (*Global Distribution Systems* - GDS) - lielas informatīvas sistēmas ar rezervēšanas un papildservisa iespējām (elektroniskās tabulas, telekonferences, telekomunikācijas utt.).

Tūrisma firmas, viesnīcas u.c. organizācijas (t.s. valsts tūrisma biroji) sāka izstrādāt un izmantot iekšējās informācijas pakalpojumu sistēmas, kuras kalpoja kā informatīvas izziņu sistēmas (galvenokārt teritoriālās), ar laiku papildinot tās ar rezervēšanas iespējām (IDB). Aviokompānijas savukārt sāka izveidot iekšējās lidojumu vadības un rezervēšanas sistēmas (*in-house system for flight control and reservation*). 70.gados sākās tūrisma informācijas sistēmu izplatīšana ceļojumu aģentūrām. Laika gaitā aviokompānijas sāka iepirkt vai būt savas viesnīcas, kā arī apvienojās ar viesnīcu, automašīnu nomas u.c. uzņēmumiem, lai sniegtu klientiem plašāku pakalpojumu klāstu. Tas izsauca savukārt informācijas sistēmu tālāku paplašināšanu un deva iespēju ceļojumu aģentiem piedāvāt pakalpojumu kompleksu, izmantojot CRS.

Par tālāko tūrisma informācijas sistēmu attīstīšanas pakāpi var uzskatīt globālas distributīvās sistēmas (GDS) izveidošanu. Sākumā GDS tika izveidotas ASV 80.gados un vēlāk Eiropā un Austrumvalstīs.

Plašāk izplatītās tūrisma informācijas sistēmas ir ceļušās no aviosabiedrību izveidotajām datorizētajām rezervēšanas sistēmām, kuru attīstību var sadalīt septiņās galvenajās fāzēs:

1. fāze: Avioliņiju iekšējās lidojuma vadības un kontroles sistēmas - 50.gadu beigas;
2. fāze: Avioliņiju iekšējās rezervēšanas sistēmas - 60.gadu sākums;
3. fāze: CRS ceļojuma aģentiem, bet biļešu pārdošana ir limitēta tikai uz vienas (tās, kurai pieder CRS) aviokompānijas reisiem - 60.gadu vidus;
4. fāze: CRS ceļojuma aģentiem; biļešu pārdošana uz visām avioliņijām sākās ar Starptautisko automātisko telekomunikāciju savienības (SITA) sistēmas palīdzību, ceļojuma aģenti ir atkarīgi no nacionālajām informācijas un rezervēšanas sistēmām 60.gadu beigas - 70.gadi;
5. fāze: CRS ceļojuma aģentiem; biļešu pārdošana uz visām avioliņijām, izmantojot tiešo pieeju - 70.gadi. Šīs fāzes raksturojas ar:
  - CRS pozīciju monopola beigas.
  - ceļojuma aģenti kļūst neatkarīgi no nacionālajām aviokompāniju sistēmām,
  - CRS radišana ceļojuma aģentu specifiskajām informatīvajām vajadzībām.
6. fāze: Globālo Distributīvo Sistēmu koncepcija - ceļojumu, viesnīcu, automašīnu īres utt. globālā apvienošana 80.gadi. Šīs fāzes galvenais raksturojums ir tiešās pieejas saites viesnīcām, automašīnu izīrēšanas firmām utt.
7. fāze: Totālā GDS koncepcija, visas datoru aktivitātes ir apvienotas vienā programmatūras paketē ne tikai GDS, bet arī visas papildu servisa iespējas elektroniskās tabulas, telekonferences, telekomunikācijas, teksta redaktori utt.

Dažas informācijas sistēmas sāka apvienoties, integrēties, tajās tika iekļauti jauni pakalpojumu veidi (t.s. telekomunikācijas, telekonferences utt.), tā kļūstot par globālām distributīvām sistēmām.

Pašlaik vairāk nekā 95% no visām ceļojumu aģentūrām pasaulē izmanto CRS, visizplatītākās no tām ir Amadeus, Galileo, Sabre, Worldspan, kuras aptver 75% no visa CRS tirgus pasaulē.

Datorizētu rezervēšanas sistēmu attīstībā var novērot trīs galvenās tendences |||:

- Komerciālo un regulēšanas grūtību pieaugums. Komerciālās grūtības rodas saistībā ar CRS konkurenci, sistēmu izveidošanas un uzturēšanas izmaksu paaugstināšanos un atsevišķu aviokompāniju un ceļojuma aģentūru ierobežotajām finansālajām iespējām. Regulēšanas grūtības (sākumā - ASV un pēc tam - Eiropā) ir saistītas ar CRS monopola potenciāla paaugstināšanos.
- Globalizācija - no CRS uz GDS. Globalizācija izpaužas dažādos veidos. Lai savu sistēmu novērtētu augstāk, izstrādātāji izmanto ne tikai moderno nosaukumu Globālās Distributīvās Sistēmas, bet arī pievieno tai dažādas jaunas funkcijas (WEB serveru centralizētas sistēmas izveidošana, lai piedāvātu kā statisko, tā arī dinamisko informāciju *on-line* režīmā; plašāka globālo elektronisko tīklu, tādu kā Internet, izmantošana), paplašina sistēmas iespējas, apvienojot vairākas savas sistēmas vienā paketē (piemēram, WORL.DSPAN ir izveidota no *Delta Airlines* sistēmas *DATAS II*, no *TWA NorthWest Airline* sistēmas *PARS* un no *Far East CRS* sistēmas *ABACUS*).

- Ar ceļojumu saistīto produktu un jaunās tehnoloģijas izplatīšana. CRS autori iegūst savus ienākumus no diviem avotiem. Viņi pārdod ne tikai programmatūru, bet arī aparatūru datorus un citu ar tiem saistīto aprīkojumu. Kā jaunās tehnoloģijas izplatības piemēru var minēt video-disku (CD-ROM) nolasītāju izmantošanu, lai izceltu produkta specifisko informāciju. Piemēram, sistēma izmanto video diskus un video tehnoloģiju, lai vizualizētu viesnīcu, kružu kuģu u. c. tūrisma objektu attēlus datoru monitorā. Izmantojot CRS, tiek veidota jauna integrēta multimediju datu bāzu sistēma, kas domāta ceļojuma operatoriem un tūrisma reklāmas materiālu izdevējiem. Tā izmanto jaunas telekomunikāciju iespējas, lai vizualizētu ne tikai datus, bet arī dotu augstas kvalitātes krāsainus attēlus.

Apskatot tūrisma organizāciju Centrālās- un Austrumeiropas valstīs, var secināt, ka tūrisma pakalpojumu tirgus raksturojas ar daudzveidīgu nelielu informatīvo izziņu sistēmu (IDB) izveidošanu, pieslēgšanu pie globāliem tīkliem (*Internet*), savas tūrisma informācijas iekļaušanu lielajās TIS (*Amadeus, Worldspan* u.c.). TIS tehnoloģiju pārņemšanu no citām attīstītājām valstīm.

Informācijas tehnoloģijas jomā parādījušamies jaunais virziens globālo tīklu, īpaši *Internet*a, izmantošana sāka spēlēt ievērojamu lomu jaunā tūrisma attīstības stratēģijā. Sakarā ar to literatūrā 90.gadi pat tika nosaukti par otro "revolūciju" tūrisma biznesā. Vienkāršība un viegla piekļūšana pie WWW, jauno informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošana (hipermedijas, objektu-orientētās, klienta-servera u.c.) deva iespēju būtiski paplašināt potenciālo klientu tirgu.

Tūrisma un ceļojumu jomā *Internet* tīkls kā informācijas izplatīšanas tiešais kanāls veido milzīgu pakalpojumu potenciālu visiem ceļojumu servisa veidiem. *Internet*a vienkāršā un samērā lētā izmantošana dod iespēju veidot viegli izmantojamās TIS praktiski visiem lietotājiem. Tādas TIS ne tikai piedāvā pilnvērtīgu informāciju par tūrisma objektiem, bet arī ļauj piekļūt rezervēšanas sistēmām, kas rezervē avio- un cita transporta biļetes, reģistrē viesnīcās, pērk biļetes uz koncertiem utt. Šīs iespējas palielināja mazo un vidējo tūrisma firmu konkurētspēju informācijas tirgū, ļaujot tiem ne tikai veidot savas informācijas sistēmas un ātri mainīt tās atkarībā no klienta prasībām, bet arī integrēt citu tūrisma firmu informāciju.

Tūrisma industrijā pašlaik izmanto vairāk nekā 20 tūkstošus WWW mezglu *Internet* tīklā, katru mēnesi piesaistot 2 tūkstošus jauno [5]. Informācija, kas agrāk bija pieejama tikai brošūru un prospektu veidā, pašlaik ir pasniegta elektroniskajā formā *on-line* režīmā vai uz CD-ROM diskietiem. Informācijas attēlošanas forma arī tika radikāli izmainīta - no grafiskā veida līdz skaņu prezentācijām. Tātad WWW tehnoloģijas izmantošana piedāvā augstāko servisa līmeni, labāko informācijas kvalitāti un ātru pieeju informācijai. Turklāt var pieminēt vēl svarīgākos virzienus WWW tehnoloģijas izmantošanā tūrisma un ceļojumu jomā:

- informācijas prezentācija;
- tūrisma objektu multimediju prezentācija;
- tūrisma pakalpojumu dažādu priekšlikumu integrācija;
- informācijas globālā izplatīšana un jauno formu produktu integrācija;
- biznesa procesi:
  - kompleksu klientu transakciju atbalstīšana (informācija, rezervēšana, reģistrācija, maksājumi utt.);



tradicionālo tūrisma iespēju atbalstīšana un ceļojuma segmentu un pakešu reģistrācija "pēdējā mirklī";  
 reģiona iekšējā organizatoriskā kooperēšana;  
 reģiona visaptverošā prezentēšana, kombinēta ar WWW mezglu kopējo mārketingu;  
 dažādu pakalpojumu integrēšana (transporta, viesnīcu, mašīnu nomas, izklaidēšanās utt.);  
 multiopcionālo piedāvājumu ieviešana un iespēja klientam-lietotājam izveidot personālo pilnvērtīgu tūrisma produktu (ceļojumu).

Diemžēl, globālo tīklu un īpaši *Internet* tīkla struktūra kļūst ne visai efektīva tūrisma produktu un servisa informācijas piedāvājumā. Šodienas WWW ir kā vesela informācijas jūra. Tūristiem ir iespēja piekļūt pie milzīgā tūrisma informācijas apjoma, bet mezgli, kas sniedz šo informāciju, ir slikti organizēti, informācija ir sadalīta, nestrukturēta un dažkārt novecojusi, sistēmu reakcijas ātrums ir salīdzinoši zems. Ceļotājam, kas meklē ticamo informāciju sava ceļojuma plānošanai, izmantojot WWW, laika patēriņš ir praktiski nerisināma problēma, jo eksistē informācijas avotu skaita ierobežojumi, ar kuriem cilvēks var pilnvērtīgi strādāt. Tāpēc ticamās informācijas iegūšanai jāizveido "labs" mezgls, kam jāpārvar šie ierobežojumi.

Izpētot vairākus darbus, veltītus *Internet* tīkla iespēju izmantošanai tūrisma jomā [2,4,6], var piedāvāt tūrisma firmām šādu darbības koncepciju. Firmām, kas sniedz tūrisma informāciju, jākooperējas visa reģiona ietvaros, lai kopīgi izstrādātu TIS dizaina stratēģiju, servisa un integrētās informācijas sistēmas organizāciju. Lai izveidotu attīstības stratēģiju reģionam, kur atsevišķas tūrisma firmas un lokālās tūrisma organizācijas kopīgi izveido reģionālās informācijas sistēmas, jāveic reģiona mārketinga un jācenšas maksimāli izmantot biznesa - *Internet* tīkla iespējas. Šā uzdevuma risināšanai ir jāizpilda četri soļi:

1. Tūrisma objektu analīze. Ir jāatbild uz šādiem jautājumiem par tūrisma objektu globālām iespējām:
  - kādi ir mūsu tūrisma objekta "plusi" un "mīnusi"
  - kāds ir mūsu tūrisma mērķis.
2. Tirgus analīze. Šā soļa mērķis ir noskaidrot *Internet* tīkla stratēģijas izveidošanas pamatvirzienus, ieskaitot mūsu reģiona iespējas un konkurētspēju. Jautājumi, kuri jāatrisina šajā posmā:
  - kādi ir kopīgie tūrisma virzieni reģionā,
  - kā sekmīgi veikt reģiona mārketingu,
  - kādi ir mūsu tirgus segmenti (ģeogrāfiskie un sociāli-demogrāfiskie),
  - kādas tūristu grupas mēs gribam piesaistīt, kādas ir to intereses un mērķi,
  - kas ir mūsu partneri un konkurenti, kādas ir viņu intereses un mērķi.
3. Interneta elektronisko komerciju stratēģijas pamatprincipu izveide:
  - mērķis: WWW izmantošana kā plaša mārketinga un servisa stratēģijas daļa;
  - produkti un serviss: sava produkta (re)konfigurācija, jaunā produkta izveide (tajā skaitā informācijas sistēmu), kam ir sava vērtība;
  - kooperācija: kā horizontālā kooperācija (reģiona resursu koncentrēšana), tā arī
  - organizatoriskā integrācija: organizācijas iekšējo lomu un atbildības noteikšana, integrējot WWW tehnoloģiju organizācijas darbā, un organizācijas iekšējo informāciju,
  - apmaiņas procesus pilnvērtīgu.
4. Stratēģiskā saskaņa. Formulējot stratēģiju, dažādu līmeņu koncepcijām: tirgus orientētām, finansu orientētām, sociāli orientētām, vienai otra jāpapildina un jāpielāgojas

Telekomunikāciju tīklu izmantošana un draudzīgie interfeisi sekmē tiešo ceļotāju piekļūšanu datorizētām sistēmām. Šis jaunais informāciju tehnoloģiju veids dod iespēju runāt par informācijas tehnoloģijām, saistītām ar konsultatīvo pakalpojumu sniegšanu tūrisma jomā. Lēmumu atbalsta sistēmas, kas izmanto tehnoloģijas, izstrādātas mākslīgā intelekta sfērā, ir daudzsoļošanas to problēmu risināšanā, kas rodas tūrisma konsultantu zema profesionālā līmeņa, zināšanu, pieredzes un intuīcijas dēļ. Laba ekspertu sistēma tūrisma izziņu sniegšanai dod uzziņas ne tikai par tūrisma ceļojuma tehniskām detaļām, bet arī par citiem faktoriem, kas ir saistīti ar ceļojuma motīviem, iespējamo risku, gaidāmiem labumiem. Klienta piesaiste katra lēmuma pieņemšanas aspektā tūrisma pakalpojumu izvēles gaitā samazina pircēja neapmierinātības faktoru pēc pirkšanas akta. Klients jutīs lielu atbildību par pieņemto lēmumu.

Informācijas tehnoloģiju reālais spēks ir ne tikai tas, ka tie dod iespēju esošiem biznesa procesiem funkcionēt labāk, bet galvenais – dod iespēju tūrisma organizācijām izveidot jaunus darba veidus un spēlēt būtisku lomu efektivitātes un konkurētspējas paaugstināšanā.

Tātad tūrisma firmām savā darbībā ir jāievēro kompleksa pieeja informācijas tehnoloģiju izmantošanā:

- jāapkopo un jāizmanto ārzemju pieredze,
- jāmācās savlaicīgi reaģēt uz tirgus dinamikas izmaiņām,
- jāievieš savā darbībā jaunas informācijas tehnoloģijas.

Tie, kas spēš saskatīt un izmantot jaunu tehnoloģiju iespējas, iegūs pastāvīgas un pieaugošas priekšrocības savu konkurentu vidū.

## **Literatūra**

1. Archdale G.H. Computer Rezervation Systems and Public Tourist Offices, Tourism Management, 1993.
2. Cronin Mary J. Doing Business on the Internet – How the Electronic Highway is Transforming American Companies. – N-Y: Van Nostrand Reinhold, 1994.
3. Hammer M and Champi J. Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. – N-Y: HarperCollins, 1993.
4. Proceedings of the Forth International Conference of Information and Communications Technology in Tourism – ENTER 97, Edinburgh, Scotland, 1997.
5. Romānovs A. Pasaules tūrisma tendences un tūrisma informatīvo sistēmu analīze //Zinātniskās konferences materiāli. Informācijas tehnoloģija: zinības un prakse. – R.: DATI, 1996.
6. Werthner Hannes. Design Principles of Tourist information Systems //Information and Communication Technologies in Tourism, Proceedings of the ENTER 96 Conference in Innsbruck, Austria. – Wien, N-Y:Springer, 1996.

## LIETIŠKĀ SPĒLE "INVESTORS"

Jānis Miškinis (*Latvijas Universitāte*)

### *I. Spēles nozīme un mērķis*

Lietiškā spēle "Investors" ir investējamo līdzekļu vadīšanas spēle jeb kapitāla kontroles spēle. To varētu pieskaitīt pie individuālajām spēlēm, jo katrs dalībnieks rīkojas patstāvīgi un, sadalot kapitālu, pieņem lēmumu pats. Tāpēc spēles rezultāts būs atkarīgs no dalībnieka lēmumiem un uzmanības. Spēles dalībnieku uzdevums ir, ieguldot savu kapitālu dažādos vērtspapīros, iegūt pēc iespējas lielāku kapitālu, bet ar mazāku risku.

Analizējot risku, ir jāņem vērā vairāki faktori:

- iespējama akciju vērtību pieaugums,
- iespējama akciju vērtību samazinājums,
- akciju vērtību samazinājuma iespējamība jeb risks,
- inflācijas faktors.

Spēles mērķis ir iemācīt sadalīt investējamo kapitālu, izvēloties labāko peļņu un mazāko risku, t.i., sabalansēt peļņu ar risku, kā arī pievērst uzmanību vērtspapīru tirgus blakus riskam inflācijai.

Vērtspapīru tirgus ir obligāta valsts ekonomikas sastāvdaļa. Tā attīstība rorāda uz kopīgo valsts ekonomisko attīstību. Jo labāk attīstīts vērtspapīru tirgus, jo vairāk un drošāki ir finansu instrumenti peļņas iegūšanai gan pašā vērtspapīru tirgū, gan valstī kopumā.

Vērtspapīrs ir finansu dokuments, kas apliecina emitenta saistību attiecībā uz dokumenta īpašnieku un kas var būt publiskās apgrozības objekts, nemainoties tajā nostiprināto tiesību apjomam. Pašlaik Latvijā apgrozībā ir dematerializēti vērtspapīri. Tie ir tādi vērtspapīri, kas nav nodrukāti uz papīra un eksistē elektroniskā formā.

Vērtspapīriem ir daudz īpašību, kuras tos var tuvināt naudai. To galvenā īpašība ir tā, ka vērtspapīrus var samainīt pret naudu dažādos veidos pēc dzēšanas termiņiem, pērkot/pārdodot, atdodot emitentam, utt. Vērtspapīrus var izmantot norēķinos, tos var izmantot kā ķīlu, glabāt vairākus gadus vai pat bez termiņa, kā arī var nodot mantojumā.

Sākumā visi vērtspapīri tika izlaisti papīra formā, no kā arī radās to nosaukums. To vērtība bija uzrakstīta uz tiem vai noteikta tirgus ceļā. Savukārt straujā vērtspapīru tirgus attīstība pēdējo 10-15 gadu laikā veicināja jauna vērtspapīra formas attīstību dematerializētos vērtspapīros. Tāda pāreja notika, tāpēc ka pasaules vērtspapīru tirgus pieauga, pieauga arī

darījumu skaits ar vērtspapīriem. Šī elektroniskā forma ļoti vienkāršoja un paātrināja vērtspapīru pirkšanu/pārdošanu, to apgrozību, norēķinus, glabāšanu, uzskaiti, kā arī šie procesi kļuva lētāki.

Pasaulē populāri vēl ir arī vārda vērtspapīri un uzrādītāja vērtspapīri.

Kapitāla tirgū notiek nepārtraukta finansu līdzekļu kustība starp dažādiem tirgiem. Tas atkarīgs no vairākiem faktoriem:

- ienesīguma līmenis tirgū,
- nodokļu politika tirgū,
- tirgus riska pakāpe,
- tirgus attīstības pakāpe un ērtums, iespēja investoriem ātri ieiet un iziet no tirgus, informācijas pieejamība.

Vērtspapīru tirgum piemīt vairākas īpašības, kuras nosacīti var sadalīt divās grupās:

1. Vispārpieņemtās tirgus funkcijas.
2. Specifiskās funkcijas, kuras piemīt tikai vērtspapīru tirgum.

#### **Vispārpieņemtās funkcijas:**

- komercfunkcija - peļņas gūšana no darbības attiecīgā tirgū,
- cenas noteikšanas funkcija - nodrošina tirgus cenas noteikšanu un tās pastāvīgu kustību,
- informācijas funkcija - tirgus nodrošina ar informāciju par tirdzniecības objektiem un tirgus dalībniekiem,
- regulēšanas funkcija - tirgus nosaka tirdzniecības kārtību un piedalīšanos tajā, nosaka strīdus izskatīšanas kārtību, nosaka kontrolējošās instances.

#### **Specifiskās funkcijas, kas piemīt vērtspapīru tirgum:**

- pārdalīšanas funkcija, kuru savukārt nosacīti var sadalīt 3 daļās:
  - līdzekļu pārdale starp nozarēm un tirgus sfērām,
  - uzkrāto līdzekļu pārplūšanu uz efektīvākiem laukiem,
  - valsts deficita finansēšana bez inflācijas, t.i., bez papildu naudas emisijas.
- Risku apdrošināšanas funkcija. To ir iespējams nodrošināt ar opciju un nākotnes kontraktu tirgus palīdzību.

Neatņemama organizēta vērtspapīru tirgus sastāvdaļa ir fondu biržas. Fondu birža organizācija, kas organizē atklātu un regulāru vērtspapīru publiskās apgrozības darījumu slēgšanu. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Rīgas Fondu biržu no jauna dibināja 1993.gada decembrī, bet pirmā tirdzniecības sesija notika 1995.gada 25.jūlijā, šajā sesijā tika kotētas tikai piecu uzņēmumu akcijas. Šis solis būtiski ietekmēja Latvijas vērtspapīru tirgus attīstību. Proti, uz 1998.gada 16.novembri biržā kotē jau 68 uzņēmumu akcijas, šo uzņēmumu akcijas sadalītas trīs Rīgas Fondu biržas sarakstos - Oficiālajā, Otrajā un Brīvajā. Uz Latvijas

vērtspapīru tirgus straujo attīstību norāda arī tirgus kopējās kapitalizācijas pieaugums, tā, piemēram, 1996.gada 1.cet. beigās tirgus kopējā kapitalizācija bija 16.10 milj. latu, 1997.gada 1.cet. beigās - 190.71 milj. Ls., bet jau 1998.gada 1.cet. beigās - 233,01 milj. latu.

Darbība vērtspapīru tirgū regulāri ir saistīta ar risku. Kādi tad pastāv riski? Vai tos var apiet, vai mazināt?

Ar risku var saprast kādus notikumus, kuri atšķiras no vidējā vēlamā rezultāta.

Vērtspapīru tirgus pamatriski:

- Iegūtais ienākums ir mazāks par plānoto.
- Ienākums netiek gūts vispār,
- Iespēja zaudēt daļu no ieguldītā kapitāla,
- Iespēja zaudēt visu ieguldīto kapitālu,
- Iespēja zaudēt gan ienākumu, gan pašu ieguldījumu attiecīgos vērtspapīros.

Tas nozīmē, ka katram ieguldījumu veidam piemīt sava riska pakāpe.

Katram vērtspapīru tirgus dalībniekam ir jābūt noteikti un paredzēt riskus. Jāzina, cik lielu risku viņš var atļauties. Šis zināšanas un prasmes ir nepieciešamas tad, kad tiek formēts investīciju portfelis. Tas ir jāstādā tā, lai tas nestu pēc iespējas lielāku peļņu ar vismazāko risku. Labam vērtspapīru tirgus speciālistam jāzina ne tikai nepieciešamie likumdošanas akti, bet arī labi jāpārvalda sava kapitāla kontrole - jāprot riskēt.

Vērtspapīru tirgus ir nozare, kur iesācēji var darboties vienā rindā ar profesionāļiem. tāpēc viens no veidiem, kā pārbaudīt, vai cilvēks prot riskēt, ir lictišķās spēles. Tās varētu būt labs palīgs gan investīciju kompānijām, gan bankām, pārbaudot savus darbiniekus, izvirzot tos uz attiecīgiem amatiem. Šāda veida spēles varētu noderēt arī tiem, kas grib sākt vai arī jau darbojas vērtspapīru tirgū, jo tā viņi var pārbaudīt un papildināt savas zināšanas un spējas, kā arī apskatīt un novērtēt savas kļūdas.

## 2. Spēles noteikumi

Katram spēles dalībniekam spēles sākumā ir 1000 Ls vai 2000 ASV dolāru. Nosacīti spēle ilgst 6 gadus. Spēles laikā dalībnieki aizpildot 1.tabulu, savu kapitālu katru gadu sadala (ja vēlas) starp visiem vai dažiem vērtspapīriem un ieraksta attiecīgajā ailē noteikto valūtas daudzumu. Katru gadu ieguldījumu struktūra var mainīties pēc dalībnieka uzskatiem. Pārēju no valūtas uz valūtu nosaka koeficients (valūtas kurss), kurš spēles sākumā ir 1Ls = 2\$ jeb 0.5Ls = 1\$. Valūtas kurss (koeficients) var mainīties spēles 4.vai 5.gadā, tas mainās, ja iestājas inflācija. Inflācijas iestāšanās risks ir 4.gadā 2/6 vai 5.gadā 4/6. Komisijas maksa par pārēju no valūtas uz valūtu netiek aprēķināti, netiek aprēķināti arī komisijas procenti par ieguldījumiem dažādos vērtspapīros. Uzvar tas, kam spēles beigās ir lielāka summa latos.

Iespējamie ieguldījuma avoti (skat. 2.tab.):

•Valsts parādzīmes (P) ar ienākumu 10% gadā, spēlē to riska faktors ir 0, šis nosacījums ir spēkā visas spēles garumā, tas nozīmē - katru gadu neatkarīgi no situācijas izmaksā 10 % no ieguldījuma summas šajos vērtspapīros.

•Uzņēmumu akcijas: uzņēmums A, uzņēmums B, uzņēmums C.

Piezīme. Uzņēmums B ir ārvalstu uzņēmums, tāpēc tā akcijas tiek kotētas ārvalstu valūtā ASV \$, tas nozīmē, ja spēles dalībnieks grib investēt līdzekļus šajā uzņēmumā, tad viņam jāpāriet uz \$ pēc attiecīgā kursa, kāds ir noteikts spēlē attiecīgajā gadā.

1.tabula. Spēles "Investors" darba tabula

Gadi	Vērtspapīri					Ieguldījumu summa	
	Parādzīmes	A uzņ. akcijas	B uzņ. akcijas(\$)	C uzņ. akcijas	Kof.	Ls	\$
1							
2							
3							
4							
5							
6							Ls

2.tabula. Ieguldījumu avotu mainīgie faktori un risks

Gads	Vērtspapīri	Iespējamais akciju vērtības pieaugums	Iespējamais akciju vērtības samazinājums	Vērtības samazināšanās riska pakāpe
1.	P	+10%	0	-
	A	+30%	-10%*	1/6
	B(\$)	+15%	-15%	1/6
	C	+60%	-80%	2/6
2.	P	+10%	0	-
	A	+20%	-5%*	2/6
	B(\$)	+10%	-5%	1/6
	C	+80%	-60%	3/6
3.	P	+10%	0	-
	A	+30%	-15%*	3/6
	B(\$)	+15%	-5%	1/6
	C	+100%	-80%	4/6
4.**	P	+10%	0	-
	A	+40%	-15%	1/6
	B(\$)	+15%	-0%	-
	C	+60%	-10%	2/6
5.**	P	+10%	0	-
	A	+30%	-10%	1/6
	B(\$)	+10%	-5%	1/6
	C	+150%	-50%	3/6
6.	P	+10%	0	-
	A	+20%	-10%	1/6
	B(\$)	+5%	-0%	-
	C	+40%	-20%	1/6

\*Ja šajā gadā akcijas vērtība nesamazinās, tad negatīvie procenti summējas ar nākošā gada negatīvajiem procentiem. Šis nosacījums ir spēkā tikai pirmos 3 gadus un tikai A uzņēmumam.

\*\*4.gadā iespējama inflācija latos 10%, \$=0% ar varbūtību 2/6. Ja ir inflācija, tad mainās Ls un \$ attiecība no 0,5 uz 0,55 (skat. 3.tab).

Ja 4.gadā nav inflācijas, tad 5.gadā var būt inflācija latos 20% un \$=0 ar varbūtību 4/6. Ja ir inflācija, tad mainās Ls un \$ attiecība no 0,5 uz 0,60 (skat. 3.tab).

3.tabula. Piemērs pārejai no vienas valūtas uz otru:

1000 Ls	0.5=2000\$	2000 \$ x
1000 Ls	0.55=1820\$*	2000 \$ x
1000 Ls	0.60=1670\$*	2000 \$ x
*noapaļojot līdz veseliem		

### 3. Norādījumi spēles vadītājam

Spēlē var piedalīties neierobežots dalībnieku skaits. Ieguldījumu vērtības samazināšanās risku no 2.tabulas aprēķina spēles vadītājs, un tas tiek noteikts visiem dalībniekiem kopīgi. Spēles vadītājs riska varbūtību aprēķina ar metamo kauliņu, varbūtība 1/6 nozīmē, ka ieguldījums pie šī riska samazināsies, ja izkrīt cipars 6; varbūtība 2/6 nozīmē, ka akcijas vērtība samazināsies, ja izkrīt cipars 5 vai 6; 3/6 nozīmē, ka vērtība samazināsies, ja uz kauliņa izkrīt 4, 5 vai 6. Aprēķinot inflāciju, arī izmanto kauliņu, to izspēlē pēc tam, kad ir aizpildītas 4. vai 5. gada ailes un ir noteikts akciju vērtību pieaugums vai samazinājums. Atkarībā no inflācijas tiek mainīts koeficients no 0,5 uz 0,55 vai 0,6. Inflācija izpaužas tādējādi, ka mainās Ls un \$ savstarpējais kurss. Ja inflācija ir 4.gadā, tad 5.gadā nav papildu nosacījumu, un otrādi, ja 4.gadā nav inflācijas, tad 5.gadā to izspēlē no jauna.

### 4. Pēcspēles analīze

Galvenie faktori, plānojot savu ieguldījumu stratēģiju:

- katru gadu bija iespējams iegūt 10% garantētu ienākumu, ieguldot parādzīmēs.
- ieguldījums uzņēmumā A ir raksturojams kā samērā stabils ieguldījums, bet ar vidēju peļņas %.
- uzņēmums B varētu būt stabils, konservatīvs ārzemju uzņēmums (bluc chips), tā akcijas ir ar mazu peļņas %, bet, ieguldot šajos vērtspapīros, varēja norobežoties no inflācijas riska un iegūt papildu peļņu no koeficienta maiņas.
- investīcijas C uzņēmuma akcijās ir uzskatāmas kā spekulatīvs ieguldījums ar iespēju gūt lielu peļņu vai lielu zaudējumu.

Pamatojoties uz šiem faktoriem, var izdalīt divas krasi atšķirīgas stratēģijas:

*Maksimālā drošuma stratēģija* dalībnieks neriskē vispār un visu kapitālu iegulda parādzīmēs. Tādā veidā spēles beigās dalībniekam būs 1770 Ls (noapaļojot līdz veseliem desmitiem). To aprēķina kā saliktos procentus  $A_t = A_0 \cdot (1+r)^n$ , kur  $A_t$  - beigu vērtība,  $A_0$  - sākuma vērtība,  $r$  - ienesīgums /100,  $n$  - periodu skaits. Šī summa jāņem par pamatu rezultātu analīzei. Ja spēles beigās dalībniekam ir mazāk par 1770 Ls, tad reāli spēlētājs ir cietis zaudējumus.

2. *Maksimālā peļņas stratēģija* pie šīs stratēģijas, pārgalvīgi riskējot, dalībniekam ir iespējams iegūt 32256 Ls, ja neiestājas neviens vērtības samazināšanās iespēja.

Visbiežāk spēles dalībnieki izvēlas vidusceļu starp abām stratēģijām. Tas var būt ļoti atšķirīgs un atkarīgs no dalībnieku noskaņojuma riskēt un attieksmes pret kapitālu. Piemēram, dalībnieks var izvēlēties šādu taktiku saglabājot savu sākuma kapitālu (ieguldot tikai parādzīmēs), riskē tikai ar iegūto peļņu no parādzīmēm (skat. 4.tabulu). Tomēr visbiežāk dalībnieku izvēlēta stratēģija ir tāda, ka katru gadu visu kapitālu sadala atkarībā no izprastās situācijas, viens no variantiem attēlots 5.tabulā.



4.tabula. Lietišķās spēles "Investors" vidusceļa stratēģijas taktikas viens variants

Gadi	Vērtspapīri					Ieguldījumu summa	
	Parādzīmes	A uzņ. akcijas	B uzņ. akcijas(\$)	C uzņ. akcijas	Kof.	Ls	\$
1	1000				0,5	110	
	1100					1100	
2	1000			100	0,5	1280	
	1100			180		1280	
3	1000	280			0,5	1464	
	1100	364				1464	
4	1000			464	0,5	1842	
	1100			742		1842	
5	1000			842	0,6	3205	
	1100			2105		3205	
6	1000			2205	0,6	4187	
	1100			3087		4187 Ls	

5.tabula. Lietišķās spēles "Investors" vidusceļa stratēģijas taktikas otrs variants

Gadi	Vērtspapīri					Ieguldījumu summa	
	Parādzīmes	A uzņ. akcijas	B uzņ. akcijas(\$)	C uzņ. akcijas	Kof.	Ls	\$
	500	300		200	0,5	1260	
	550	390		320		1260	
2	500	500		260	0,5	1618	
	550	600		468		1618	
3	500		2000	118	0,5	786	2300
	550		2300	236		1936	
4			3000	436	0,55	698	3450
			3450	698		2596	
5	500	1800		296	0,55	3630	
	550	2340		740		3630	
6	500			3130	0,55	4932	
	550			4382		4932 Ls	

**Literatūra**

1. «Dienas Bizness» 1998 g. 27.jūlijā
2. RFB INTERNET mājas lapa.
3. Эдлер А. Как играть и выигрывать на бирже. - М.,1996.
4. Басова А.И., Галанова В.А. Рынок ценных бумаг. - М.,1998.

## LATVIJAS REKLĀMAS TIRGUS ATTĪSTĪBA

Valērijs Praude, Anda Batraga (*Latvijas Universitāte*)

Kā atsevišķas reklāmas, tā arī reklāmas tirgus Latvijā ir īpatnējs, un tikai lēnām šis tirgus sāk pakļauties likumsakarībām, tendencēm un noteiktai stabilizācijai. Latvijas tirgū ienāk daudz ārzemju kompāniju. Katrai no tām ir noteikts devums reklāmas jomā. Tas pats attiecināms uz pašmāju uzņēmējiem un to reklāmdarbību. Šādā situācijā var runāt par noteiktām attiecībām, var analizēt to attīstību - veidojas noteikts reklāmas tirgus.

Darba mērķis ir sniegt informāciju par reklāmas tirgus veidošanos Latvijā. Līdz ar to tiks aplūkots:

- reklāmas tirgus attīstība;
- reklāmas tirgus sadalījumā pa mediju grupām;
- reklāmas aizņemtais lauks vai laukums medijos, proti, mediju piesātinājums;
- reklāmu apjomi medijos, reklāmas un tirgus sadalījums starp tiem,
- atsevišķu nozaru dalībvieta reklāmas tirgus attiecībās;
- galvenie subjekti reklāmas tirgū, proti, Latvijas lielākie reklāmdevēji.

### *1. Reklāmas tirgus attīstība un tās sadalījums pēc mediju grupām*

Latvijā, sākot ar 1994.g. beigām, izveidojās virkne aģentūru, kuras pievērsās reklāmas tirgus pētniecības jautājumiem. Tagad Latvijā reklāmas tirgus kopapjoms pieaug vidēji par 50-70% gadā. Šāda pieauguma tendence ir pamatota un tiek prognozēta arī tās saglabāšanās tuvāko gadu laikā.

Runājot par reklāmas tirgus attīstību laika periodā no 1994. līdz 1998.gadam, jāatzīmē, ka tā gada bruto apgrozījums kopumā audzis par 60,5 milj. Ls. 1994.g. tas bijis 10,9 milj. Ls, kam sekojis pieaugums 1995.gadā par 42% un tas sastādījis 15,5 milj. Ls. Apmēram tāda pati tendence bijusi arī 1996.g. kad bruto apgrozījums bijis 25,5 milj. Ls, bet gada pieaugums jau sastādījis 65%.

1997.g. laikā reklāmas tirgus apjoms auga ar iepriekšējo palielinājuma tendenci, taču potenciālais palielinājums tieši šī konkrētā laika perioda ietvaros saglabājies praktiski nemainīgs jeb, precīzāk sakot, samazinājies par 1% un kopumā sastādījis 64%. Reālos skaitļos tas sastādīja 41,8 milj. Ls.

Daudz straujāka attīstība vērojama laika periodā no 1998.g. sākuma līdz 5.g. septembra mēnesim, kad reklāmas tirgus gada bruto apgrozījums sastādījis jau 71,4 milj. Ls jeb pieaudzis salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu jau par 71%. Tā kā līdz gada beigām no šo datu apsekojuma laika atliek vesels ceturksnis, tad varam prognozēt, ka pieauguma tendence saglabāsies un gada beigās tas varētu sastādīt aptuveni 75,0 milj. Ls. (skat. I.1.att.). Prognozēt noteiktu pieaugumu gada pēdējā ceturksnī var tādēļ, ka, ievērojot iepriekšējo gadu Latvijas reklāmas tirgus dinamiku, vērojams straujš tirgus pieaugums tieši gada beigās, ja šāda tendence bijusi katru gadu.

Aplūkojot kopējos pieauguma tempus, varam secināt, ka trīs gadu laikā Latvijas reklāmas tirgus ir jau piecāršojies. Reklāmas tirgum pastāv milzīgas izaugsmes iespējas, bet jāņem vērā arī valsts ekonomiskais stāvoklis un izaugsme. Lai šīs iespējas varētu realizēties, nepieciešams kopējā dzīves līmeņa pieaugums Latvijā. Piemēram, jāatzīmē, ka, salīdzinot ar tādām attīstītām kaimiņvalstīm kā Vāciju un Somiju, kur reālie reklāmas izdevumi uz vienu cilvēku sastāda aptuveni 450 USD un 200 USD, Latvijā tie attiecīgi ir tikai 18 USD uz vienu cilvēku.

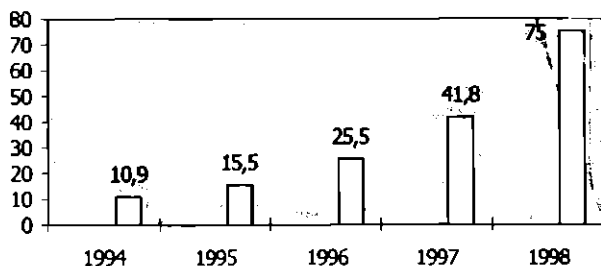
Kopējā Baltijas reklāmas tirgū Latvijas daļa tajā ir aptuveni 35 %. Piemēram, Baltijas 1997.g. reklāmas tirgus neto apgrozījums sastādīja attiecīgi 103 milj. USD, no kuriem Igaunijas ieguldījums bija 42 milj. USD, Lietuvas 27 milj. USD, bet Latvijas 34 milj. USD.

Runājot par tirgus pētījumu sadalījumu, jāatzīmē, ka Latvijā tas tiek veikts piecās mediju grupās, t.i.,

- 1.Prese:
  - avīzes;
  - \* dienas;
  - \* nedēļas;
  - \* biznesa;
  - \* reklāmas;
  - žurnāli.
- 2.Televīzija.
- 3.Radio.
- 4.Katalogi.
- 5.Āra reklāma.

Reklāmas apjoms tiek mērīts šādās mērvienību sistēmās:

- laukums ( kvadrātcenīmetros );
- laiks ( minūtēs );
- reklāmas apjoms ( latos ).



1.1.att. Latvijas reklāmas tirgus (1994.-1998) milj.Ls

Reklāmas apjoms latos tiek registrēts pēc publicēšanas brīdī spēkā esošajām mediju reklāmas cenu lapām.

Lai varētu labāk izprast, kā tieši noteiktās mediju grupās veidojies tirgus stāvoklis, turpmāk autori pievērsīsies šo grupu sīkākam izīrējumam. Reklāma tiek ievietota dažādos mediju veidos, tāpēc jāaplūko visu reklāmu apjoma sadalījums pa šiem mediju veidiem. Tos var iedalīt trīs lielās grupās:

- 1.Drukātie mediji:
  - avīzes;
  - žurnāli;
  - tālruņu katalogi;

- citi.

2. Elektroniskie mediji:

radio;

televīzija

3. Āra reklāma.

Bez šiem iepriekšminētajiem ir vairāki reklāmas veidi, kuru reklāmas apjomu ir grūti uzskaitīt, piemēram, - tiešais pasts, prezentreklāma u.c.

1.1. tabula. Reklāmas tirgus sadalījums mediju grupās (%)

Nr.p.k.	Mediju veidi	1995	1996	1997	1998 (līdz.jūn.)
1.	Avīzes	48	35	26	26
2.	Žurnāli	4	4	4	5
3.	TV	35	43	55	65
4.	Radio	4	6	5	3
5.	Katalogi	8	10	8	
6.	Āra reklāma	1	2	2	1
	Kopā:	100	100	100	100

Saskaņā ar 1.1. tabulā minētajiem pantiem jāatzīmē, ka dati par 1998 gadu pagaidām vēl nav pilnībā apkopoti, tāpēc procentuālais tirgus apjoma sadalījums veidots tā, ka tas neietver katalogu reklāmu apjomus.

Jāsecina, ka tradicionāli nozīmīgākie mediju veidi ir televīzija un prese. Laika periodā no 1995.g. vērojamas noteiktas tendences šo mediju apjomos, proti, vislielākais tirgus apjoma pieaugums ir TV, kas sastāda kopumā 30% (savā grupā jeb attiecīgi pa gadiem tas bijis 35; 43; 55 un 65 % no visa mediju reklāmas tirgus apjoma).

Mazliet cita aina vērojama avīžu reklāmas tirgus jomā. Jāatzīmē, ka salīdzinājumā ar 1995.g. - avīžu grupā vērojams reklāmas tirgus samazinājums (par labu TV) un kopumā tas krities par 22%, jeb, aplūkojot konkrētu gadu datus, tas attiecīgi sastādīja 48% - 1995.g.; 35% 1996.g.; 26% 1997.g.; 26% 1998.g. lai gan avīžu daļa ir kritusies, to reklāmas apjomi patiesībā ir auguši.

Pēdējos divus gadus procentuālais reklāmas tirgus apjoms šajā medijā palicis stabils, kaut gan, ņemot vērā, ka 1998 g. rādītājos nav ietverts pēdējais gada ceturksnis, jāsecina, ka te var būt iespējamās nelielas izmaiņas. Attiecībā uz pārējām mediju grupām - jāsecina, ka šie apjomi veidojas stabili, tiem ir tendence būt aptuveni līdzīgiem noteiktos laika periodos. Reklāmas apjomi šajās mediju grupās attīstās proporcionāli kopējām reklāmas tirgus pieaugumam. Šādas proporcijas, domājams, saglabāsies arī nākotnē, jo gan preses, gan TV tirgus ir nostabilizējies.

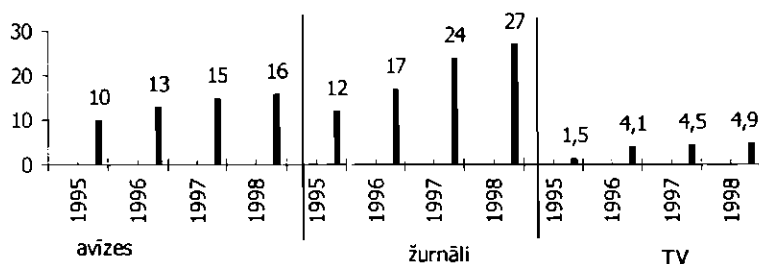
2. Mediju piesātinājums ar reklāmu

Svarīgs rādītājs ir mediju piesātinājums, t.i., tā daļa no medija laika vai laukuma, kuru aizņem reklāma, salīdzinot ar kopējo medija laiku/ laukumu. Interesanti ir aplūkot kopējos datus par mediju piesātinājumu laika periodā no 1995.-1998.g. Latvijā (skat. 2.1.att.), lai redzētu, kā veidojušās mediju piesātinājumu procentuālās attiecības, preses piesātinājumu lietderīgi sadalot pa atsevišķiem preses tipiem (skat. 2.1.tab.).

Mediju izvēle nav gadījuma rakstura, jo, veidojoties noteiktai pieredzei noteiktā laika

posmā, reklāmdevēji orientējās uz noteiktu mērķa grupu. No pētījuma izriet, ka konkrētie mediji, kuros reklāmdevēji izvietoj savas reklāmas, maksimāli nosedz visas mērķa grupas, kas ir pamatots ar reklāmas tirgus pētījuma izslasi.

Veicot reklāmas apjomu analīzi un salīdzināšanu laika periodos no 1995.-1997.g., nepieciešams aplūkot šo rādītāju veidošanos atsevišķi pa gadiem un kopumā. Šis laika periods ir pietiekami liels, lai secinātu, kādas ir mediju izaugsmes tendences un prognozētu to attīstību nākotnē. (skat. 2.2.tab.)



2.1.att. Mediju piesātinājums ar reklāmu no kopējā laukuma/raidlaika) 1995.-1998.g.

2.1.tabula. Mediju piesātinājums ar reklāmu 1995.-1997.gadam (%)

Mediju grupa	1995			1996			1997		
	Kopējais laukums (cm <sup>2</sup> )	Reklāmas laukums (cm <sup>2</sup> )	Piesātinājums (%)	Kopējais laukums (cm <sup>2</sup> )	Reklāmas laukums (cm <sup>2</sup> )	Piesātinājums (%)	Kopējais laukums (cm <sup>2</sup> )	Reklāmas laukums (cm <sup>2</sup> )	Piesātinājums (%)
Dienas avīzes	45697160	4740500	10	52313400	3021300	6	62833800	6178700	12
Nedēļas avīzes	5690660	859420	15	7272500	489500	7	9455600	1671300	17
Biznesa avīzes	8346028	2846000	34	8941600	1123400	13	9325100	2437300	26
Reklāmas avīzes							10579500	2179000	21
Avīzes kopā	59742856	8445920	14	68527500	4634200	7	82194000	12366300	15
Žurnāli	3990464	525400	13	4413100	730900	17	4897300	1193300	24
Preses kopā	63733320	8971320	14	72940600	5365100	7	87091300	13559600	16

Pēc 2.1 tabulas datiem redzams, ka līderpozīcijas 1995.g. pieder tādiem laikrakstiem kā SM-Reklāma (1438800 Ls), Vakara Ziņas (1054800 Ls) un Diena (978000 Ls).

Tāda pati situācija ir veidojusies arī 1996.g., kad vadošā avīze atkal ir bijusi SM-Reklāma, (1192500 Ls), tad seko Diena (714500 Ls), bet trešo vietu ieņem krievu dienas avīze SM-Segodņa (582000 Ls).

SM-Reklāma lielo reklāmas apjomu var skaidrot ar specializāciju (reklāmas avīze) un tās vidēji zemo cenu par kvadrācentimetru.(skat. 2.2.tab.)

2.2.tabula. Reklāmas apjomi un tarifi avīzēs (1995.-1997.g.) ( Ls; Ls / cm )

Avīzes	1995		1996		1997	
	Ls	Ls/cm	Ls	Ls/cm	Ls	Ls/cm
Diena( l. )	978000	0,80	714500	0,96	2313000	0,98
Diena (kr.)	164400	0,62	90200	0,70	215300	0,60
Neatkarīgā rīta avīze	309600	0,70	247000	0,80	504700	0,78
Panorāma Latviju (kr.)	-	-	63300	0,52	205000	0,66
Rīgas balss (kr.)	124800	0,58	59000	0,60	162000	0,55
Rīgas balss ( l. )	219600	0,58	137200	0,78	617200	0,87
SM Segodņa (kr.)	667200	1,00	582000	0,70	646800	1,08
Vakara ziņas	1054800	1,00	451500	1,00	855800	0,95
Labrīt(l.)	194400	0,65	-	-	-	-
Labrīt (kr.)	18000	0,38	-	-	-	-
Lauku avīze	753600	1,20	366200	1,38	881400	1,31
Nedēļa tev	280800	0,85	-	-	-	-
Rīgas viņi(l.)	-	-	11300	0,70	77200	0,55
Rīgas viņi ( kr. )	-	-	1900	0,60	14500	0,43
Subbota ( kr. )	-	-	164300	0,90	739800	1,02
Bizness un Baltija (kr.)	853200	0,68	491400	0,88	1299900	1,02
Dienas bizness	729600	0,60	435700	0,88	1155600	1,00
SM reklāma ( kr. )	1438800	0,70	1192500	0,70	121500	0,56
SM reklāma ( l. )	18000	0,42	10400	0,40	-	-

Sekotāji šai avīzei - Diena un SM-Segodņa abas ir dienas avīzes un katra ir paredzēta savam lasītāju lokam - viena latviešiem, otra - krieviem. Tomēr jāsecina, ka krievu avīzēs reklāmas apjomi ir vieni no lielākajiem, kas liecina par šīs auditorijas atsaucību pret reklāmu.

Mazliet cita aina vērojama 1997.g. kad līderpozīcijas ir pārņēmusi avīze "Diena" (2.313.000 Ls), paturot praktiski nemainīgas reklāmas laukuma izmaksas (0,98 Ls/cm), otrā vietā ierindojas tāda avīze kā Bizness un Baltija (kr.) (1.299900 Ls), kuras izmaksas par 1 cm laukumu gan ir cēlušās salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu (0,88 Ls 1996.g.; 1,02 1997.g.), bet trešajā vietā novirzījusies iepriekšējo gadu līdere - SM-Reklāma (kr.) (1.216.500 Ls). Te gan jāatzīmē, ka izmaksas bijušas zemākas nekā iepriekšējos gados, taču tas nav veicinājis šīs avīzes noturēšanos pirmajā vietā. Cenas krišanas var skaidrot ar iepriekšējo gadu izdevēja nostiprināšanos reklāmtirgū.

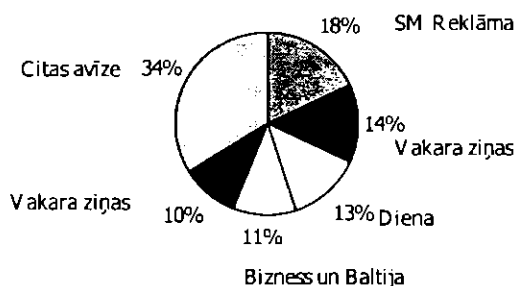
Aplūkojot katras avīzes vidējo cenu, jāsecina, ka visus trīs gadus visaugstākā laukuma cena bijusi Lauku avīzei. Tomēr, ja 1996.g. vispārējais avīžu cenu līmenis cēlās, salīdzinot ar 1995.g., tad 1997.g. jau bija vērojamas zināmas cenu samazināšanās. Tas, protams, ir skaidrojams ar šo mediju nostiprināšanos tirgū.

Kopainai būtu lietderīgi sniegt reklāmas tirgus sadalījumu starp atsevišķām avīzēm attiecīgajos laika periodos (skat. 2.2.attēlu).

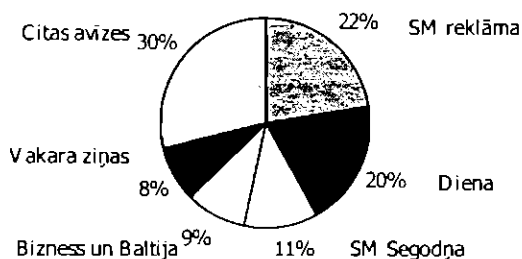
Nākamā analizējamā pozīcija preses reklāmas tirgū ir reklāmas apjomu žurnālos analīze. Žurnāli atšķiras no avīzēm pēc vairākiem parametriem. Tie ir izskats, kvalitāte, regularitāte, gan arī auditorija, kas apvieno noteiktas intereses. Nozīmīgs ir arī žurnālu iedarbības ilgums uz auditoriju.

Tāpat kā avīzēm, arī žurnāliem ir noteikti līderi reklāmas jomā (skat. 2.3 tab.). Vislielākie reklāmas apjomi 1995.g. bijuši žurnāliem Santa (142800 Ls), Rīgas Laiks (130800 Ls) un Auto (82800 Ls).

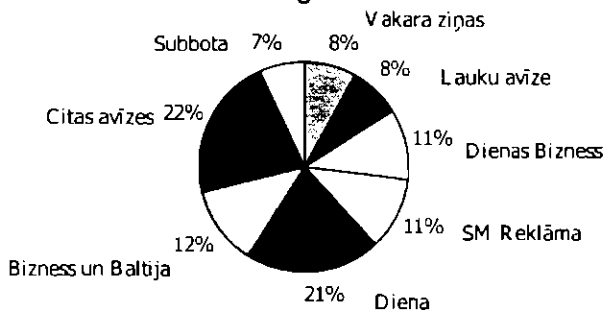
**1995.gads**



**1996.gads**



**1997.gads**



2.2.att.Reklāmas tirgus sadalījums starp avīzēm 1995.-1997.g.(%)

2.3.tabula. Reklāmas apjomi un tarifi žurnālos 1995.-1997.g. (Ls; Ls/cm<sup>2</sup>)

Nosaukums	1995		1996		1997	
	Ls	Ls/cm <sup>2</sup>	Ls	Ls/cm <sup>2</sup>	Ls	Ls/cm <sup>2</sup>
Žurnāli						
Auto	82800	1,15	137.300	1,20	197.400	1,14
Lilita			188.700	1,25	388.900	1,35
Liesma	57600	1,00		-	-	
Mickey Mouse (l)	19200	1,10	9600	1,00		
Mickey Mouse (kr)	144.00	1,00	9600	1,00		
Klubs			-	-	147500	1,55
Mūsmājas (l)	75600	2,10	138.800	1,94	158.300	1,94
Rīgas laiks	130800	1,60	102.000	1,40	156.200	1,83
Santa (l)	142.800	1,30	264.700	1,75	402.900	2,06
Santa (kr)	2640	1,20	64300	1,20	68900	1,26
Sieviete	6000	1,00	14300	0,75	33.500	0,78
Zeltene	2400	0,60			30900	0,74
Sveiks un Vesels	37200	1,35	56200	1,35	80100	1,36
Veselība	21.600	0,70	26100	0,75	-	
Viesis	15600	0,75				
Mūsmājas (kr)		-			147900	1,95

1996.g. žurnāls Santa joprojām saglabā savas līderpozīcijas, un jāsecina, ka apjoma pieaugums gada laikā palielinājies gandrīz divas reizes (264 700 Ls). Otrajā pozīcijā atrodas šajā gadā jauns žurnāls - Lilita (188700 Ls), kurš ļoti stabili iekarojis savu auditorijas daļu, bet trešajā vietā - Mūsmājas (138800 Ls), neskatoties uz to, ka izmaksas par reklāmas laukumu šajā izdevumā ir vienas no augstākajām. Salīdzinot 1995.g. un 1996.g. vidējās reklāmas cenas žurnālos, jāsecina, ka to pieaugums ir minimāls.

Kaut gan salīdzināmos apjomos kopaina 1997.g. saglabā iepriekšējās tendences, tomēr konkrētos rādītājos šajā gadā atkal mazliet mainījušās līderpozīcijas. Pirmo trīs spēcīgāko žurnālu reklāmas jomā ir joprojām žurnāls "Santa" (402.900 Ls), kas salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu pieaudzis gandrīz divas reizes, bet 1995.g. - trīs reizes.

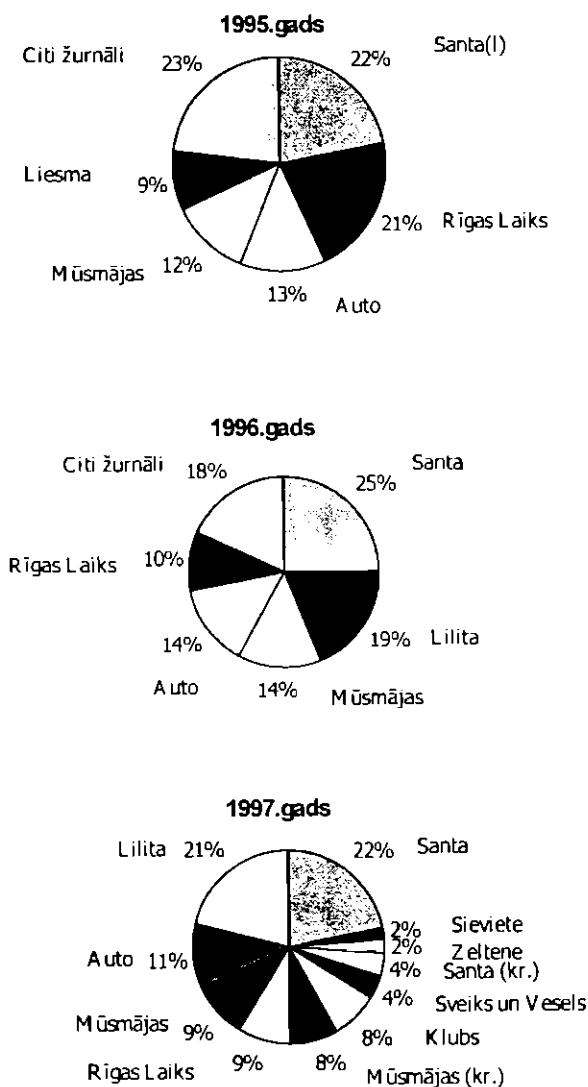
Otrā pozīcija ir žurnālam Lilita - tāpat kā 1996.g. tagad tā reklāmas apjoms palielinājies par 200200 Ls, bet trešajā vietā atkal pacēlies žurnāls vīriešiem - Auto, kura reklāmas apjoms veidojis 197.400 Ls.

Tāpat kā avīzēm, sniedzam informāciju par reklāmas tirgus sadalījumu starp žurnāliem pa gadiem (skat. 2.3 att.).

Trešais nozīmīgākais medijs, kura reklāmas apjomus mēra latos un laika izteiksmē, ir televīzija. Televīzijas reklāmas apjomu struktūrā laika posmā no 1995.g. ir būtiskas atšķirības, jo diezgan nozīmīgi ir mainījušies tās pārraidītāji, tomēr jāatzīmē, ka gan 1995.g. gan 1996.g. līderpozīcijas saglabāja Latvijas TV-1, kas ir viens no valsts televīzijas kanāliem un reklāmas apjomi te attiecīgi sastādīja 1995.g. (2636400 Ls) un 1996.g. jau 5022849 Ls. Otrā vietā 1995.g. bija Krievijas Sabiedriskā TV (1114800 Ls), bet trešajā Picca TV 787200 Ls.

1996.g. notika pārmaiņas TV kanālu struktūrā, kas tāpat ienesa arī līderpozīciju maiņas. Tā 1996.g. otrajā pozīcijā pēc reklāmas apjomiem atrodas jaunizveidotā televīzijas kompānija LNT (1864083 Ls), bet trešajā Latvijas TV-2 (1248431 Ls).





2.3.att. Žurnālu tirgus sadalījums 1995.-1997. g. (%)

1997. g. ienes atkal jaunas pārmaiņas, kuras parāda, ka vadošais reklāmas apjomu devēju trijnieks ir LNT (13.628700 Ls), Latvijas TV-1 (7.711.800 Ls) un VNA TV (713.200 Ls).

Reklāmas tirgus sadalījums šā medija kanālu ietvaros no 1995.-1997.g. parādīts 2.4.attēlā.

1997.g.turpinājās iepriekšējā gada tendences līderu maiņā. LNT pirmajā raidīšanas gadā jau ieguva ļoti lielus reklāmas apjomus, kas liecina par stabilas auditorijas izveidošanos. Pastiprināti tas vērojams jau 1997.g., kad šis TV kanāls ieguva stabilas līderpozīcijas (60%), kā rezultātā diezgan būtiski izmainījās tirgus sadalījuma kopaina televīzijas kanālos, un šīs tendences, domājams, saglabāsies arī turpmāk.

### **3. Atsevišķu nozaru un reklāmdevēju dalībvieta reklāmas tirgus attiecībās**

Nākamais reklāmas tirgus pētījumu objekts, kas parāda, kāda ir atsevišķu nozaru dalībvieta šajās attiecībās, ir reklāmas - tirgus pētījumi nozarēs.

Sobrīd reklāmas tirgus pētījumā tiek izdalītas 40 standartnozāres, kurās tiek uzskaitīti visi reklāmas ziņojumi. Šīs 40 nozares pārklāj visu veidu reklāmdevējus, kaut gan jāatzīmē, ka zem šo nozaru nosaukumiem slēpjas arī sīkāks sadalījums.

Tā kā nozaru sadalījums ir ļoti liels, tad turpmāk attēlotas tikai piecas vadošās, nosakot, kā mainījušās to pozīcijas pirmajā nozaru pieciniekā pa gadiem ( skat 2.4.tab.)

#### **2.4.tabula. Nozaru sarindojums pēc reklāmas apjoma (Ls); (vieta)**

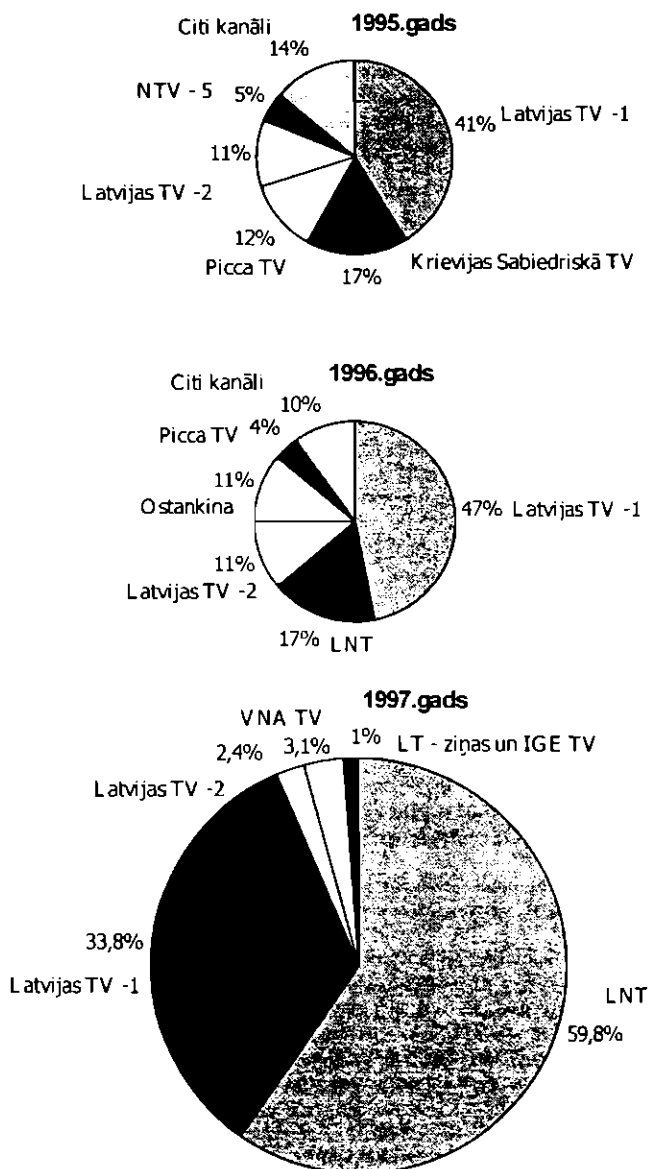
Nozare	1995		1996		1997		1997 pret 1995 (reizes)
	Ls	vieta	Ls	vieta	Ls	vieta	
1 Tualetes preces, kosmētika	1086300	4	2999300	2	7198200	1	6,6
2 Pārtikas preces, bezalkoholiskie dzērieni	1528300	2	3385000	1	562250	2	3,7
3 Uzņēmējdarbība, finanses	1672700	1	2077700	3	3419200	3	2,0
4 Informācija, masu mediji	684600	5	1751100	4	2894100	4	4,2
5 Brīvā laika un izklaides industrija	111220	3	1322200	5	1975200	5	1,8

Kā redzams no 2.4.tabulas datiem, tad trīs gadu laikā radošo nozaru nosaukumi nav mainījušies, bet mainījušās ir tikai to ieņemamās vietas pēc sniegtā reklāmas apjoma.

Jāsecina, ka noteikta pirmā līdera visu gadu garumā nav, ir tikai noturības līmenis atsevišķās nozarēs. Tā, piemēram, pēdējo divu gadu laikā nemainīgas ir palikušas divas nozares pēc to ieņemamās vietas vērtējuma skalā. Tās ir attiecīgi informācija un masu mediji, kas divus gadus stabili ieņem ceturto vietu, un brīvā laika un izklaides industrija, kura attiecīgi ierindojas piektajā vietā.

Pēc ieņemamās vietas mainīga bijusi tāda nozare - kā pārtikas preces un bezalkoholiskie dzērieni, taču jāatzīmē, ka tieši šī nozare ir vicinīgā, kura trīs gadu laikā nav noslidējusi zem otrās pozīcijas nozaru sarindojumā: 1995. un 1997.g.tā bijusi otrajā pozīcijā, taču 1996.g. iezīmējās ar šīs nozares kāpumu uz pirmo pozīciju.

Pavisam citāda tendence vērojama tualetes preču un kosmētikas nozarē, jo vērojams tikai pakāpenisks pieaugums. Tas nozīmē, ka no 4.vietas 1995.g ar kopējo apjomu 1086300 Ls tā pacēlusies uz pirmo - ar kopējo apjomu 7 190200 Ls, un pieaugums šo gadu laikā sastādījis 611900 Ls, kas ir vairāk nekā abus iepriekšējos gadus kopumā. Pie šādas attīstības pakāpes iespējams prognozēt, ka šī tendence saglabāsies arī nākamajā atskaites periodā. Lai pilnībā būtu aptverti visi analīzes projekti, kuri raksturo Latvijas reklāmas tirgu, nepieciešams aplūkot galvenos subjektus, kuri nosaka šī tirgus attīstības pozīcijas. Mēs aplūkosim tikai Latvijas lielākos 10 reklāmdevējus, parādot, kā nomainījušās to pozīcijas tirgū trīs gadu laikā, tas ir, periodā no 1995.-1997.g.



2.4.att.Reklāmas tirgus sadalījums starp televīzijas kanāliem 1995.-1997.g.(%)

Vadošo reklāmdevēju apkopojums parādīts 2.5.tabulā. Jāsecina, ka vispārējā aina reklāmdevēju vidū ir diezgan noturīga, ar atsevišķām izmaiņām gados. Tā, piemēram, no 10 vadošajiem reklāmdevējiem trīs gadus savas pozīcijas šajā sarakstā kopumā stabili notur piecas. Tās ir Procter & Gamble (sadzīves ķīmijas un personīgās higiēnas produkti), Wrigley's un Dandy (košļājamās gumijas), Masterfoods (saldumu ražotājs), Johnson & Johnson (personīgās higiēnas preces) un Auxilium (personīgās higiēnas preces), kurš pirmajā desmitniekā ienācis pēdējos divos atskaites gados.

2.5. tabula. Lielākie reklāmdevēji Latvijā no 1995.-1997. g. (Ls)

Nr. p.k.	1995		1996		1997	
	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls
1.	Procter & Gamble	433400	Procter & Gamble	1128060	Procter & Gamble	3927550
2.	Wrigley's	272800	Parekss	621110	Unilever	1465360
3.	Dandy	253900	Kraft Jacobs Suchard	528430	Dandy	750160
4.	Masterfoods	197400	Johnson & Johnson	446140	Colgate - Palmolive	585810
5.	Privatizācijas agentūra	15460	Ferro	410330	Wrigley's	582780
6.	Johnson & Johnson	148500	Masterfoods	373680	Johnson & Johnson	538080
7.	House of Prince	138000	Unilevar	320980	Varner Baltija	511490
8.	Mono M	124000	Dandy	283870	Masterfoods	497790
9.	Mikrofons	119700	Wrigley's	269240	Grindeks	395600
10.	Vācijas - Latvijas banka	118800	Auxilium	224710	Auxilium	363570

Īpaši būtu jāizceļ firma Procter& Gamble, kura vienīgā visus trīs gadus noturējusies konkrētā pozīcijā- pirmajā.1995.g.šī firma ienāca reklāmas tirgū ar kopējo reklāmas apjomu 433400 Ls, kas gandrīz par 1/3 sastādīja vairāk nekā tai sēkojošā firma Wrigley's (272800 Ls).1996.g. līderim reklāmas apjoms jau bija sasniedzis vairāk nekā viens miljons latu (1128060 Ls). Suminārā ziņā, salīdzinot pieaugumu gada laikā, tas veidoja 1694660 Ls. Reklāmas apjomi bija auguši gandrīz trīs reizes. Toties 1997.g. ienāca ar vēl iespaidīgākiem ieguldījumiem, kuri Procter & Gamble jau sastādīja 3.927.550 Ls, jeb par 2.799.490 Ls vairāk nekā 1996.g.Tā ir iespaidīga summa un tas liecina, ka pie tādas pašas reklāmas politikas šīs tendences varētu saglabāties arī nākotnē.

Kopumā, novērtējot apjomus reklāmas jomā, jāsecina, ka vietu, kurā ierindojusies attiecīgā firma, noteikušas katras firmas iespējas un atvēlētā līdzekļu summa reklāmāi.

Cita aina vērojama, aplūkojot reklāmdevēju apjomus mediju aspektā. Tās ir tādēļ, ka katrai precei/produktam ir sava specifika un atkarībā no tās ir rūpīgi jāapsver, kādu reklāmas līdzekli izmantot, lai rezultātā saņemtu vislielāko atdevi no tā. No teiktā jāsecina, ka preses specifika nosaka noteiktas izmaiņas reklāmdevēju lokā tieši šajā mediju grupā un tas gandrīz pilnībā atšķiras no tiem rādītājiem, kuri raksturo reālo situāciju reklāmas apjomu jomā kopumā ( skat.2.6.tab.)

Jāsecina, ka šo radošo reklāmdevēju skaitā parādās tikai atsevišķas firmas, kuras veido lielākos reklāmas apjomus, arī kopumā pa visiem mediju veidiem. Tātad sakarā ar mediju specifiku veidojas izmaiņas reklāmdevēju struktūrā.

2.6.tabula. Lielākie reklāmdevēji presē 1995.- 1997.g.( Ls )

Nr. p.k.	1995		1996		1997	
	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls
1.	Privatizācijas aģentūra	153100	Varner Baltija	181690	Varner Baltija	416020
2.	Super FM	81900	Philips Morris	125420	Lattelcom	220580
3.	Ledi Lux	65200	Privatizācijas aģentūra	120640	Elcor	199210
4.	Elcor	62200	Elcor	120300	House of Prince	174690
5.	Lattelcom	54600	Lattelcom	95680	Žurnāls " Santa "	136320
6.	House of Prince	53300	Aizkraukles banka	84170	Privatizācijas aģentūra	134090
7.	Mono - M	52100	Parekss	82890	Baltcom	110140
8.	Saules Banka	47900	Rietumu banka	80970	Samsung Electronics	110140
9.	Mikrofons	46700	House of Prince	78030	Hawlet Packard	105210
10.	Radio Rīgai	46000	Electrolux	74490	RD Electronics	97950

Ja aplūkojam atsevišķu gadu rādītājus, tad jāatzīmē, ka katrs gads ienes jaunas izmaiņas vadošo reklāmdevēju struktūrā, taču ir atsevišķi reklāmdevēji, kuri noturējuši radošās pozīcijas visus trīs gadus. ( skat.2.6.tab.). Tā, piemēram, starp tādiem minami Privatizācijas aģentūra, kuras reklāmas apjoms ir liels, taču pa gadiem tam bijusi tendence samazināties (153100; 120640; 134090 Ls). Domājams, tā sakarā ar paša privatizācijas procesa atīstību turpmāk samazināšanās tendence arī saglabāsies.

Vēl divi stabilākie reklāmdevēji bijuši Lattelcom un House of Prince. Lattelcom savus reklāmas apjomus palielinājis, tādējādi no piektās pozīcijas 1995.g.un 1996.g. pacēlies uz otro 1993.g.Reklāmas kopapjoms trīs gadu laikā palielinājies no 54600 Ls līdz 220580 Ls, jeb par 165980 Ls.

House of Prince ir mazliet svārstīgāka noturība vadošo reklāmdevēju struktūrā, taču jāatzīmē, ka reklāmas apjomi gadu griezumā ir tikai ar pieaugošu tendenci. attiecīgi (53300; 78030; 174690 Ls).

Pēdējos divus gadus vadošo pirmo vietu preses reklāmā ieņēmis Varner Baltija, kura reklāmas apjoms 1997.g.gandrīz divas reizes lielāks, nekā otrajam lielākajam reklāmdevējam, un tas sastādījis 416020 Ls.

Pārējie lielākie reklāmdevēji presē ir mainīgi attiecīgos laika posmos, kā pamatā ir attiecīgo firmu mērķi un iespējas.

Vēl viens no svarīgākajiem medijiem, kurš prasa atsevišķus komentārus, ir televīzija. Televīzija ir tieši tas medijs, kura reklāmas kopapjomi vairāk vai mazāk sakrīt ar kopējiem rādītājiem par reklāmas apjomiem visos mediju veidos. Kāpēc? Tādēļ, ka tieši televīzija spēj parādīt preces vai pakalpojuma specifiku kustībā ar vizuāliem un skaņas efektiem. Tieši tādēļ šo medija veidu izvēlas vairums radošo reklāmdevēju, kuriem operatīvitate nespēlē noteicošo lomu, un, neskatoties uz medija dārdzību, to izmanto kā galveno savas preces vai pakalpojuma reklāmā. To, kāds ir stāvoklis vadošo reklāmdevēju vidū televīzijā no 1995.-1997.g. var aplūkot 2.7.tabulā. No tabulas datiem ir redzams, ka šis medijs raksturojas ar noturīgiem vadošajiem reklāmdevējiem visā pētāmajā periodā. Piemēram, Procter & Gamble visus gadus atradies vadošajā pirmajā vietā un tā reklāmas kopapjoms audzis no 417199 Ls 1995.g. līdz 3908760 Ls

1997.g.Tātd pieaugums sastādījis 491660 Ls, kas ir vairāk nekā 1995.g. kopumā.

1997.g.ievērojami palielinājies arī Unliver reklāmas kopapjoms- no 107600 Ls 1995.g., kad tas bijis 7.vietā - līdz 1457480 Ls - 1997.g.ieņemot otro pozīciju.

Trešais lielākais reklāmdevējs 1997.g.televīzijā bijis Dandy ar reklāmas apjomu 748500 Ls. Arī šis reklāmdevējs savas pozīcijas notur diezgan stabili jau no 1995.g.

#### 2.7.tabula. Lielākie reklāmdevēji televīzijā 1995.-1997.g.( Ls)

Nr. p.k.	1995		1996		1997	
	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls	Reklāmdevējs	Ls
1.	Procter & Gamble	417100	Procter & Gamble	1118270	Procter & Gamble	3908760
2.	Wingley's	271900	Parekss	538220	Unliver	1457480
3.	Dandy	253900	Kraft Jacobs Suchard	502890	Dandy	748500
4.	Masterfoods	197200	Johnson & Johnson	438650	Wrigley's	578570
5.	Johnson & Johnson	148500	Ferrero	392160	Colgate-Palmolive	554000
6.	Ferrero	113400	Masterfoods	369210	Johnson & Johnson	524140
7.	Unliver	107600	Unilevar	319220	Masterfood	484620
8.	LR valdība	105400	Dandy	283870	Grindeks	389960
9.	TV shop	104700	Wingleys	267130	Benckiser	332770
10.	Vācijas - Latvijas banka	96900	Auxilium	199740	Veikals 200700	323750

Nepieciešams atzīmēt, ka tieši šie trīs reklāmdevēji ir vadošie attiecīgi arī kopvērtējumā pa visiem mediju veidiem. Procter & Gamble no visa sava reklāmas kopapjoma (3927550 Ls) televīzijai nenovirza tikai 18790 Ls. Spriežot pēc šī reklāmdevēja pieejas noteiktam medijam, jāsecina, ka tas izvēlējies viselastīgāko mediju savai auditorijai un sakarā ar noturīgākajām pozīcijām un apjomu pieaugumu vēlreiz jāsecina, ka firmas reklāmas politikas izvēle ir attaisnota.

Līdzīgus novērojumus var izdarīt par pārējiem vadošajiem reklāmdevējiem, kuru reklāmas apjomi televīzijā maz atšķiras no reklāmas kopapjomiem kopumā pa visiem medijiem.

Parādot vispārējos rādītājos, kā veidojies reklāmas tirgus Latvijā, var secināt, ka atskaites periods (1994-1998) iezīmējis stabilas sistēmas veidošanos ar noteiktām tendencēm gan reklāmas apjomos, gan arī dinamikā. Reklāmdevēji ir nostabilizējušies noteiktu mediju izvēlē, kura atbilst to izvirzītajai reklāmas un marketinga politikai. Līdz ar to Latvijas reklāmas tirgus sācis pakļauties likumsakarībām un tendencēm, kā arī stabilizācijai.

#### 4. Secinājumi

Minētās tendences nākotnē tomēr varētu iezīmēties spīgtāk, jo līdz šim Latvijas reklāmas tirgum ir bijusi pārsvarā veidošanās stadija, bet turpmāk būtu lietderīgi pievērst uzmanību tam, kā sadalīt šo tirgu noteiktos segmentos, atbilstoši tam piesaistot konkrētus medijus. Tādējādi veicot analīzi par tirgus stāvokli ne tikai kopumā, bet orientējoties uz noteiktu segmentu īpatnībām. Tās ļautu detalizēti spriest par noteiktu mērķu segmentu patērētāju specifiskajām īpatnībām, preču izvēli un medija izvēli.

Sakarā ar reklāmas tirgus pieauguma tendenci jāsecina, ka reklāma noteikti saglabāsies, jo katru gadu, kaut nedaudz, tomēr paaugstinās Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis. Tas ir

svarīgs rādītājs, no kura izriet, ka proporcionāli augs patērētāju interese un vēlme pēc dažādām precēm/pakalpojumiem, kuriem, protams, būs vajadzīga papildu reklāma. Tādējādi šis pieprasījums tiks nodrošināts ar noteiktu reklāmas apjomu.

Ar reklāmas tirgus pētījumiem nodarbojas specializētas firmas, tomēr pastāv grūtības precīzi noteikt atsevišķu firmu reklāmas apjomus. Šāda informācija tiek sniegta nelabprāt. Tādēļ būtu lietderīgi atsevišķām firmām sadarboties ar pētniecības firmām reklāmas apjomu noteikšanas jomā, kas ļautu precīzāk noteikt galvenās iezīmes kā veidojas atsevišķu nozaru reklāmas specifika un kā tā atspoguļojas atsevišķu mērķa segmentu griezumā. Ja pastāvētu šāda sadarbība, tad varētu tikt apkopoti dati ne tikai par vadošajām firmām, kuras zināmā mērā nosaka nozaru sadalījumu, bet arī par mazajām un vidējām firmām, ļaujot spriest par šo firmu reklāmas lietošanas īpatnībām.

Ļoti svarīgs rādītājs, kurš raksturo, kā atsevišķi mediji izmanto reklāmas piedāvājumu, ir mediju piesātinājums ar reklāmu. Te būtu lietderīgi sadarboties atsevišķiem medijiem, veikt analīzi par iepriekšējiem periodiem un noteikt prognozes par mediju attīstību reklāmas jomā, nosakot to objektīvo kritēriju, kurš attaisnotu, cik procentuāli, atbilstoši medija apjomam un specifikai, medijam būtu reālas izaugsmes iespējas un pieprasījums, vajadzētu noteikt sadalījumu starp reklāmas laiku vai apjomu un pārējo pārraidāmās informācijas laiku un apjomu.

- ◆ Baltic Media Facts Latvia nepublicētie materiāli.

## LATVIJAS INTEGRĀCIJAS EKONOMISKIE ASPEKTI

Andžela Veselova (*Latvijas Universitāte*)

Viena no neapšaubāmām Latvijas valsts prioritātēm ir iesaistīšanās Eiropas Savienībā (ES). Tas nav tikai politisks jautājums, kuru risina valsts augstākie varas pārstāvji. Tas ir saistīts vispārīgi ar daudzu cilvēku vērtīborientāciju izmaiņu, spēju un labo gribu dzīvot vienotā Eiropā, ko nevar īstenot tikai kā politiski ekonomisku mehānismu.

Jāņem vērā, ka patlaban apvienošanās process galvenokārt tiek saistīts ar ekonomiskām, finansiālām, muitas, drošības, cilvēktiesību problēmām. Par to liecina, piemēram, nostādne, ka asociētajām valstīm, tai skaitā Latvijai, tiek izvirzīti šādi kritēriji:

- stabila institucionāla sistēma, kuru garantē likuma vara, cilvēktiesību un minoritāšu tiesību ievērošana;
- funkcionējoša tirgus ekonomika;
- konkurētspēja ES iekšējā tirgū;
- spēja uzņemties dalībvalsts pienākumus, tai skaitā atbalstu monetārās un ekonomiskās savienības mērķiem.

Tas liecina par to, ka Eiropas apvienošanās pamatā ir tādas vērtības kā ekonomiskā aprīte, tirgus un tiesības [1].

Ārējā sektora lielo īpatsvaru nosaka ierobežotie izejvielu resursi un nepieciešamība tos importēt, kas rada vajadzību pēc brīviem finansu resursiem, kurus var iegūt, eksportējot Latvijā ražotās preces un pakalpojumus.

*1. tabula. Svarīgākās preces importā*

	1996		1997	
	Tūkst.Ls	% no importa kopvērtības	Tūkst.Ls	% no importa kopvērtības
<b>Pavisam</b>	1278169	100.0	1582352	100.0
Dzīvnieki un lopkopības produkcija	25357	2.0	38648	2.4
Augu valsts produkti	56281	4.4	54696	3,5
Pārtikas rūpniecības produkti(ieskaitot alkoholiskos, bezalkoholiskos dzērienus un tabaku)	77566	6,1	109572	6,9
Mīnerālie produkti	283279	22,2	222297	14,0
Ķīmiskās rūpniecības un tās saskamozaru produkti	140567	11,0	172169	10,9
Plastmasas un izstrādājumi no tām	49562	3,9	68241	4,3
Koksnes papīrmasa: papīrs un kartons	57535	4,5	7049	4,5
Tekstilmateriāli un tekstilizstrādājumi	102468	8,0	123713	7,8
Metāli, to izstrādājumi	81797	6,4	125886	8,0
Mašīnas un mehānismi: elektriskās iekārtas	214099	16,8	305912	19,3



1.tabulas dati liecina, ka vislielākais preču imports ir bijis mašīnām, mehānismiem un elektriskajām iekārtām (televizori, informācijas apstrādes automātiskās mašīnas u.c.) gan 1996.g., gan 1997.gadā. Neliels ir bijis dzīvnieku un lopkopības produkcijas imports. Lielas svārstības ir skārušas minerālos produktus – akmeņogles, dīzeldegviela, autobenzīns u.c. Proti, šo produktu imports 1997.g. ir samazinājies par 78%, salīdzinot ar 1996.g.

2.tabula. Svarīgākās preces eksportā

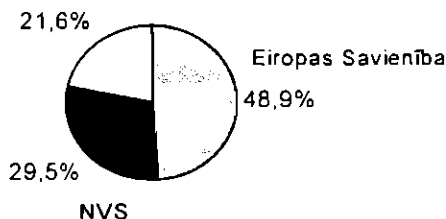
	1996		1997	
	Tūkst.Ls	% no eksporta kopvērtības	Tūkst.Ls	% no eksporta kopvērtības
Pavisam	795172	100.0	971749	100.0
Dzīvnieki un lopkopības produkcija	36603	4,6	35811	3,7
Pārtikas rūpniecības produkti(ieskaitot alkoholiskos, bezalkoholiskos dzērienus un tabaku)	93724	11,8	98389	10,1
Minerālie produkti	20740	2,6	14210	1,5
Ķīmiskās rūpniecības un tās saskāmošanu produkti	53228	6,7	63609	6,5
Koksnes, tās izstrādājumi	194120	24,4	288509	29,7
Tekstilmateriāli un tekstilizstrādājumi	134421	16,9	151243	15,6
Metāli, to izstrādājumi	55653	7,0	83019	8,5
Mašīnas un mehānismi, elektriskās iekārtas	76772	9,7	87778	9,0

Latvijas Statistikas Rokasgrāmata 1998

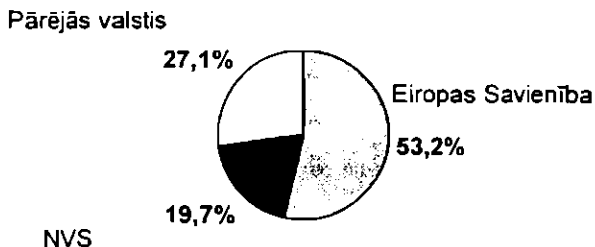
2.tabulā redzami dati liecina, ka visvairāk tika eksportēta koksne 1996.g. un 1997.g.attiecīgi 24.4% un 29.7% no eksporta kopvērtības. Tabulā redzams, ka 1997.g.koksnes eksports ir pieaudzis, salīdzinot ar 1996.g., bet joprojām ieņem ievērojamu vietu eksportā. Neliels ir minerālo produktu ( kūdras ) un lopkopības produkcijas eksports.

## Eksports

Pārējās valstis



## Imports



1.att. Eksporta un importa sadalījums pa valstīm

1.attēlā redzams, ka vislielākais preču daudzums tiek eksportēts uz Eiropas Savienību, kā arī ievērojams daudzums preču tiek importēts no ES (53,2%).

Latvijas muitas tarifu politikas pamatā ir Latvijas atkarība no ārējiem izejvielu resursiem. To raksturo liberāla un atvērta tirdzniecība ar rūpniecības precēm un samērā protekcionistiska politika tirdzniecībā ar lauksaimniecības precēm. Tomēr Latvijai, salīdzinot ar vairākām pasaules valstīm, importa tarifu vidējais līmenis nav augsts.

Par Latvijas ekonomiskās integrācijas posmiem ES tiek uzskatīti:

- 1992.g. noslēgtais līgums par ekonomisko sadarbību;
- 1993.g. noslēgtais līgums par tirdzniecību ar tekstilprecēm;
- 1994.g. sākumā parakstītais Latvijas un Eiropas Savienības Brīvās tirdzniecības līgums, kuru ratificēja Latvijas Saeima tā paša gada novembrī, bet 1995. gada 1. janvārī tas stājās spēkā [2].

Brīvās tirdzniecības līgums apliecināja to, ka ES Latviju uzskata par savu partneri, kura nākotnē varētu pilnībā tajā iekļauties. Tā kā jaunai pārejas valstij, kurai ir saimnieciskās grūtības, ir nepieciešama pieredze šo grūtību pārvarēšanai, tad Brīvās tirdzniecības līgums dod iespēju iepazīties ar ekonomikas funkcionēšanu ES. Līgumā ir teikts, ka pastāv iespēja iesaistīties tirdzniecības darījumos gadījumā, kad tiek apdraudēta sabiedrības drošība, politika un morāle, vai tad, kad tirdzniecības plūsma rada grūtības Latvijas un ES iekšējā tirgū [7].

Brīvās tirdzniecības līgums ar ES paredz:

- īpašus noteikumus tirdzniecībai ar zvejniecības produkciju;
- iespēju Latvijai vēl 4 gadus saglabāt izvedmuitas tarifus atsevišķām rūpniecības izejvielām (koksnei, jēlādām, ģipsakmeņiem u.c.), lai veicinātu šo izejvielu pārstrādi Latvijā;
- brīvu rūpniecības preču kustību starp Latviju un Eiropas Savienību, pilnīgi

atceļot vai samazinot muitas tarifus;

- Latvijas un ES sadarbību administratīvā jomā, ciešāku muitas un statistikas iestāžu sadarbību [2].

Brīvās tirdzniecības līgumā vēl ir norādīts, ka, sākot ar 1999. gada 1. janvāri, gandrīz visām tirdzniecības barjerām ir jābūt atceltām, kā arī jābūt radītai brīvās tirdzniecības telpai.

Jāņem vērā, ka tirdzniecības noteikumi ir asimetriski – ES atceļ visas muitas nodevas un kvantitatīvos ierobežojumus līdz ar Brīvās tirdzniecības līguma stāšanos spēkā, tajā pašā laikā Latvija to veic pakāpeniski. Tas attiecas tikai uz rūpniecības precēm, bet neattiecas uz lauksaimniecības, tekstila u.c. precēm.

Šos jautājumus detalizēti nosaka Eiropas protokoli un pielikumi, kuri nosaka, ka, ievedot ES lauksaimniecības preces, ir iespējama daļēja muitas nodevu samazināšana noteiktam produktu daudzumam vai arī iespējams ievest tikai zināmu produktu daudzumu [1].

Katrai ES dalībvalstij ir savas prasības preču un pakalpojumu drošumam un savas struktūras, lai nodrošinātu to atbilstību standartiem, likumdošanai u.c. noteikumiem. Šīs atšķirības ir saistītas ar atbilstības novērtēšanas tehniskajām atšķirībām, īpaši produkta raksturlielumu testēšanas laboratoriju, kā arī ar administratīvajiem pasākumiem, īpaši darba metodēm un uzraudzības institūciju kompetenci.

Tirdzniecības tehniskās barjeras saistītas ar importētājvalsts licencēšanas un uzraudzības procedūru dublēšanu.

Barjeras, kas saistītas ar dažādiem nacionālajiem produktu vai pakalpojumu reglamentējošiem noteikumiem, izraisa ne tikai papildu izdevumus, bet arī traucē ražošanu, palielina produktu un to glabāšanas izmaksas, pasliktina sadarbību starp firmām un neļauj realizēt rūpniecisko produktu brīvā tirgus principu. Kamēr šīs barjeras nav atceltas, ražotājiem jākoncentrējas uz vietējo tirgu, un tie nevar izmantot vienota tirgus priekšrocības.

Pastāv 3 veidu beztarifu barjeras:

- dažādi nacionālie rūpnieciskie standarti, pēc kuriem noteikts produkta imports, tirdzniecība un lietošana;
- dažādi nacionāli tehniskie noteikumi, kas ir obligāti un paredzēti, lai aizsargātu veselību, saudzētu vidi;
- papildu testēšanas metodes un sertifikācijas procedūras, kas paredzētas, lai nodrošinātu produkta atbilstību attiecīgajiem nacionālajiem standartiem [3].

Nākošais Latvijas solis ekonomiskajā integrācijā ir Asociācijas līgums, kurš tika noslēgts 1995. gada jūnijā un kurā ir norādījumi par

brīvu preču kustību;  
brīvu darbaspēku kustību, vienotu uzņēmējdarbības režīmu ievērošanu;  
pasākumiem, kas vieno maksājumus, naudas līdzekļu plūsmu, konkurenci u.c. ekonomiskiem nosacījumiem;  
ciešāku sadarbību dažādās sfērās: ekonomikā, finansēs, kultūrā u.c.

Asociācijas līgumi ir efektīvi tikai tad, ja tie ietekmē strukturālas izmaiņas ekonomikā. Šie līgumi var to veicināt tieši un netieši. Tieša veicināšana nozīmē atvērtu tirgu un tādējādi iespēju jaunajām, konkurētspējīgām precēm nonākt tajos. Savukārt netieša veicināšana nozīmē ar attiecīgu likumu atbalstīšanu sekmēt investīciju iepļūšanu. Tirgus atvēršana un finansiāla palīdzība veicina kapitāla un ārzemju valūtas iepļūšanu.

Ciešas savstarpējas saiknes, asociācijas līgums ar ES ir Baltijas koptirgus veidošanās labs pamats. Veicot ekonomisko integrāciju un iekļaujoties ES iekšējā tirgū, Latvijai ir nepieciešams:

- ražot oriģinālu produkciju, kā arī produkciju ar diferencētām īpašībām, preces ar uzlabotu dizainu, izmantojot jaunāko tehniku un tehnoloģiju;
- izgatavot preces no monopolvietējām izejvielām, piem. ozolkoksnes, kura var kalpot kā izejviela dažādiem izstrādājumiem;
- iegūt ekoloģiski tīru produkciju;
- nodrošināt monopolpakalpojumus, ko var sniegt tikai uz vietas, piem. tranzīta pakalpojumus u.c.
- ražot preces, izmantojot koksnī, kas nav monopolizejviela pasaules mērogā, bet ir un paliek daudzu Latvijas eksportpreču galvenā izejviela.
- veicināt cilvēku radošo spēju izmantošanu;
- izmantot eiropatentus, ieviešot jaunas tehnoloģijas.

Ieslējoties ES, Latvijā tiktu izlīdzināti investēšanas ekonomiskie un juridiskie nosacījumi starp Latviju un ES valstīm (tas ir obligāts nosacījums uzņemšanai ES), kur pašreizējo investīciju atgūšanas mehānismu nomainīs ieguldījumu pievilksanas mehānisms [2].

Ārējā tirdzniecība būtiski saasina konkurenci ikvienas valsts tirgū. Dažādu valstu uzņēmēju konkurencē potenciālie zaudētāji ir to valstu firmas, saimniecības, kas ir ekonomiski atpalikušas, kur ir zema ražošanas efektivitāte. Tas izskaidro centienus ar speciāliem pasākumiem veicināt eksportu (paaugstināt tā konkurētspēju), kā arī aizsargāt iekšējo tirgu, ierobežojot importu.

Ekonomisko politiku, kas īsteno šādus mērķus, dēvē par protekcionismu kā pretstatu liberālai jeb brīvai ārējai tirdzniecībai.

Protekcionisms eksportā izmanto tādus paņēmienus kā eksportmitu atcelšanu, subsīdijas, nodokļu atvieglojumus, lētus kredītus. Subsīdijas eksportpreču ražotājiem no valsts budžeta vai speciāliem eksportu veicinošiem fondiem dod iespēju šīs preces pārdot ārējā tirgū par konkurētspējīgu, bet zemu cenu, kompensējot minētajiem ražotājiem viņu augstās izmaksas.

Bez subsīdijām preces būtu nepieciešams pārdot par augstāku cenu, kas liegtu iespēju šīs preces eksportēt [2].

Protekcionisms importā ir saistīts ar augstām ievadmitām, kas sadārdzina ievestās preces, vājinot to konkurētspēju iekšējā tirgū. Kā administratīvus pasākumus izmanto importa tiešu ierobežošanu, speciālu licencēšanu, kvotas (importpreču daudzuma ierobežošana) pārmērīgas kvalitātes prasības, noteiktu preču ieviešanas aizliegumu utt.

ES, kā arī Pasaules tirdzniecības organizācija (PTO) cenšas izskaust protekcionismu ārējā tirdzniecībā.

Tomēr konkurences ierobežošana, siltumnīcas apstākļu radīšana pašmāju ražotājiem ir efektīvās ražošanas ienaidnieks, jo rosina atpalcības veidošanos dažādās ražošanas sfērās.

Dažas Eiropas Savienības valstis īsteno tā saukto selektīvo protekcionismu, lieto subsīdijas ierobežotam preču klāstam. Arī nacionālās valūtas kursa mērķtiecīga regulēšana var būt protekcionistisks pasākums.

Latvija savai sekmīgai attīstībai ir izvēlējusies liberālu tirdzniecības politiku.

Iepriekšpieminētajai brīvajai tirdzniecībai ir šādas priekšrocības:

- paplašinās ražošanas apjoms, produkcijas izlaide gūst jaunus impulsus, kas sekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumus;
- veidojas nosacījumi iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanai, patēriņš kļūst daudzveidīgāks, ražošanas izmaksas un cenas pazeminās, konkurence kāpina efektivitāti, vietējie ražotāji ir spiesti neatpalikt no ārzemju konkurentiem. Tas veicina ekonomisko attīstību.

ES savā principiālā protekcionisma noliegšanā vienlaikus atzīst, ka nav izslēgti gadījumi, kad konkrētas produkcijas imports apdraud kādas valsts ekonomisko darbību noteiktā jomā un pat spēj radīt kādā reģionā sociālo spriedzi [2].

Šīnī sakarā Latvijas Ekonomikas ministrija izstrādā likumprojektu "Par iekšējā tirgus aizsardzību" Šāda likuma pieņemšana ir obligāts nosacījums, lai Latvija tiktu uzņemta Eiropas Savienībā un PTO. Latvijā pašreiz ir Ministru kabineta noteikumi "Par iekšējā tirgus aizsardzības pasākumiem" kuri izdoti saskaņā ar likumu "Par muitas nodokļiem" (tarifiem).

Latvijas iekšējā tirgus aizsardzības pasākumi ietver:

- importa kvotas;
- importa nodevas;
- aizsargmuitu tarifus [4].

Taču vēl nav izstrādāts mehānisms, kā nepieļaut, lai kāds Latvijas ekonomiskās darbības dalībnieks neizmanto minēto likumu ar nolūku izspiest no vietējā tirgus sev nevēlamus ārzemju konkurentus.

Liberālās politikas nozīmīgs uzdevums ārējo ekonomisko sakaru jomā ir radīt labvēlīgus nosacījumus izvērstai ekonomiskās un tirdzniecības sadarbības attīstībai starpvalstu līmenī. Tiek slēgti īpaši starpvalstu līgumi, kas regulē ārējās tirdzniecības režīmu.

Kā vislielākais labvēlības režīms starpvalstu tirdzniecībā tiek noteikts nodokļu režīms ārējos sakaros, izslēdzot divkāršu aplikšanu ar nodokļiem. Tirdzniecības liberalizācija tiek uzskatīta par augstāko pakāpi brīvajā tirdzniecības režīmā, kura galvenā iezīme ir muitas nodokļu atcelšana, tātad brīva preču kustība. Iznēmuma gadījumā var tikt paredzēta minētā nodokļa pagaidu saglabāšana ierobežotai preču grupai [2].

Jāatceras, ka brīvā tirdzniecība ar ES dalībvalstīm atvieglo Latvijas ceļu uz šo valstu saimi, bez tam paveras arī jaunas iespējas vispusīgākai starptautiskai specializācijai un kooperēšanai un līdz ar to arī eksportam.

### 3.tabula. Eksports un imports

	1992		1996		1997	
	eksports	imports*	eksports	imports	eksports	imports
Pavisam	572666	541520	795172	1278169	971749	1582352
ES	228354	159770	355457	629465	474807	841225

Latvijas Statistikas Gadagrāmata 1998

\* Dati par 1992.g. uzrādīti FOB cenās

3.tabulas dati liecina par ES nozīmīgo lomu Latvijas preču eksporta un importa politikā. 1992.g.Latvijas preču eksports uz ES sastādīja gandrīz 40% no kopējā eksporta apjoma. Savukārt 1997.g.jau sastādīja 49%. No tabulas redzams, ka ievērojams preču daudzums tiek arī importēts no ES. Šis importēto preču daudzums ir ievērojami pieaudzis 1997.gadā (53%), salīdzinot ar 1992.gadu (30%).

Ekonomiskā virzība uz iestāšanos Eiropas Savienībā un vēlāk pati iestāšanās nodrošina stimulus attīstībai, labklājībai un strukturālām izmaiņām. Šo stimulu iedarbība saistīta ne vien ar to, ka Latvijas precēm paveras plašais ES kopējais tirgus (un otrādi – ES precēm Latvijā), par ko jau tagad liecina noteicošais ES īpatsvars Latvijas ārējā tirdzniecībā. Piem. 1997.gadā tas bija 48,9%, NVS – 29,5% un uz citām valstīm tikai 21,6% [8].

No Latvijas ekonomikas attīstības stratēģijas viedokļa svarīga ir arī jaunu tehnoloģiju iecelšana mūsu uzņēmumos, ražošanas izmaksu un cenu pārbaude konkurencē ar ES precēm un līdz ar to patērētāju labklājībai izdevīgāku apstākļu zemāku cenu un plašāka piedāvājuma rašanās. Tādējādi tiktu vecināta mūsdienīgas tehnoloģijas ieviešana un perspektīvā palielinātos Latvijas ekonomikas konkurētspēja pasaules tirgū.

Sākuma posmā Latvija vairāk būtu kā ES resursu saņēmēja, nekā devēja ES kopējai kasei. Latvijas elastīgā un jaunā pieredze brīvā tirgus veidošanā varētu būt paraugs, kā ar laiku samazināt pārmērīgi dārgos maksājumus no ES "kopējā maka" Domājams, ka izmaksas, ka radīsies Latvijai, būs ievērojami zemākas, tāpēc "cena" ko Latvija maksās par iestāšanos ES, ir ekonomiski izdevīga [8].

Nedrīkst aizmirst, ka pasaules ekonomikā paralēli attīstās 2 tendences – veidojas gan globāls vienotais tirgus (globalizācija), gan vienlaikus liele ekonomiskie reģioni (reģionalizācija). Viens no šiem reģioniem ir ES, kur līdzdalība tajā paver Latvijai ne tikai ES tirgu uz visizdevīgākajiem nosacījumiem, kādus nevar dot neviens Brīvās tirdzniecības līgums, bet rada arī iespēju pašiem piedalīties lielo spēles noteikumu veidošanā un sniedz arī minimālu drošību pret pasaules mēroga ekonomiskajiem riskiem Latvijas tirgum, kurus nevar novērst neliela valsts viena pati. [8]. Viens no ES darbības pamatprincipiem ir ekonomiskās palīdzības sniegšana ekonomiski vājākajām dalībvalstīm. Sakarā ar to ir izveidoti dažādi strukturālie fondi, kuru pieejamību nosaka valsts vai reģiona ekonomiskais stāvoklis [5].

Eiropas Savienībā ir 5 strukturālie fondi, kuru mērķis ir dalībvalstu ekonomisko atšķirību izlīdzināšana. Šie fondi ir:

- Eiropas Reģionālās attīstības fonds;
- Eiropas Sociālais fonds;
- Eiropas lauksaimniecības vadības norādījumu un garantijas fonds;
- Zivsaimniecības vadīšanas finansu institūcija;
- Kohēzijas fonds.

Laika posmā no 1994. gada līdz 1999. gadam no šiem fondiem ES dalībvalstīm plānots piešķirt vairāk nekā 147 miljardus ekiju. Piem. Spānija saņems 36,07 miljardus ekiju, Dānija – 741 miljonu ekiju. Savukārt Phare programma projektam speciālā sagatavošanās programma darbam ar strukturālajiem fondiem Latvijai 1999. gadā ir atvēlējusī 3 mlj. ekiju (aptuveni 2 miljoni latu). Ja Latvija nākošajā (1999. g.) gadā veiksmīgi izmantos ES Phare programmas līdzekļus minētajā projektā, tad tai būs pieejami līdzekļi no 3 miljardiem ekiju (aptuveni 2,02 mlj. latu), ko ES piedāvās kā pirmsiestāšanās finansējumu asociētajām valstīm no ES strukturālajiem fondiem. Minētie 3 miljardi ekiju tiks piešķirti visām ES kandidātvalstīm kopā, kuras finansējumu varēs saņemt saviem projektiem, ja būs

nodrošināta finansu uzraudzība, likumdošanas un administratīvais mehānisms. Latvija jau tagad izceļas pārējo asociēto valstu vidū ar savu projektu sagatavotību [9].

Ekonomisti prognozē, ka Centrālās un Austrumeiropas valstīs, tajā skaitā arī Latvijā, savā ekonomiskās attīstības līmenī arī uz iespējamo iestāšanās brīdi vēl ievērojami atpaliks no vairuma ES dalībvalstu vidējā ekonomiskā līmeņa. Tas nozīmē, ka pretendentu skaits uz minētajiem strukturālajiem fondiem pieaugs. Šis apstāklis neapmierina dalībvalstis, kas pašreiz izmanto šos fondus, bet šo fondu palielināšanai nepiekritīs valstis, kas ir lielākās ES budžeta maksātājas, piem., Vācija.

Tāpēc, lai vienotos par kādas valsts uzņemšanu ES, ir jābūt pārliecībai, ka tās ekonomiskā attīstība ir stabila un ar strukturālo fondu palīdzību (atbalstu) tā relatīvi īsā laikā spēs sasniegt pārējo dalībvalstu vidējos ekonomiskos rādītājus.

Latvijas brīva pieeja Vienotajam ES tirgum, kā arī dažādiem fondiem radītu pamatu ne tikai iekšzemes kopprodukta pieaugumam, bet arī samazinātu sociālo spriedzi valstī ar atbalstu un ieguldījumu palīdzību.

Uzsvars ir jāliek uz elastīgu ekonomisko vienību izveidošanu, kas ņemtu vērā nacionālo specifiku, lai izturētu pasaules konkurenci. Iekšējā tirgus nostādnes nav nemainīgas, bet pārveidojas līdz ar tehnoloģisko progresu, icvērojot arī pieaugošo konkurenci no valstīm, kas atrodas ārpus ES.

Vienotā tirgus darbība veicinājusi zināmu tautsaimniecības uzplaukumu visās dalībvalstīs, piem.:

- inflācijas procents ir par 1,0% - 1,5% zemāks nekā, ja nebūtu šī tirgus;
- ir paplašinājusies preču un pakalpojumu, telekomunikāciju un radio, un televīzijas pārraižu jomās;
- tika stimulēta pārrobežu tirdzniecība, resp. iekšējos pierobežu reģionos esošie uzņēmumi ietaupa laiku, pateicoties atvieglojumiem robežu šķērsošanā;
- ir tuvinājušies dalībvalstu attīstības līmeņi, pastiprinājušies kopības izjūta starp atsevišķiem rajoniem.

Zināmā mērā tirgus telpas izveidošanās saistās ar paralēlu procesu – nemitīgu dalībvalstu lielāko uzņēmumu paplašināšanos pēdējo gadu laikā. Piem. 1986. gadā Kopienā bija ap 200 firmu saplūšanas gadījumu, bet 1990. gadā to skaits sasniedza 2000 [2].

Vienotā tirgus priekšrocības ne vienmēr pilnībā tiek izmantotas, kam var būt vairāki iemesli:

- elastīguma trūkums darbaspēka optimālā izmantošanā;
- kredītiestāžu pārspīlētas prasības, lai peļņa būtu maksimāla un tūlītēja;
- notikusi pastiprināta esošo jomu integrācija, t.i., vairāku līdzīga profila firmu konsolidēšanās, nevis tādu firmu apvienošanās, kas strādā radniecīgās, tomēr nošķirtās jomās. Iecere, ka firmas paplašinās savu piedāvājumu klāstu, nav attaisnojusies: firmām ir bijusi tieksme tikai palielināt savu īpatnību kopējā tirgus apstākļos.

Vienotam tirgum bija arī mērķis samazināt ārpus Kopienas konkurentu iespēšanos ES dalībvalstu nacionālajā tirgū, piem., nepieļaut ievest dažādas patēriņa preces no Ķīnas [7]. Nedrīkst aizmirst, ka Latvijas ekonomisko integrāciju nosaka valsts ārējās tirdzniecības politika, kuras mērķis ir veidot optimālas eksporta importa proporcijas, sakārtot ekonomiskās attiecības atbilstības valsts līmenī noteiktajām prioritātēm [6].

Latvijas ārējās tirdzniecības koncepcijas izstrādē jāņem vērā politiskie un ekonomiskie faktori, kas raksturo ārējo vidi un faktoru savstarpēju mijiedarbību un ietekmi uz Latvijas tautsaimniecības attīstības procesu [6].

Pieņemot lēmumu par noteiktu tirdzniecības orientāciju un integrācijas nepieciešamību, jāņem vērā sekojoši politiski faktori:

- stabilitāte reģionā (stabila politiskā situācija);
- nacionālā un valstiskā identitāte;
- drošības garantijas.

Latvijas integrācijas 2 ekonomiskie aspekti ir šādi:

- Latvijas ekonomiskās intereses (Latvijas eksporta pieaugums, pozitīva tirdzniecības bilance, investīciju piesaistīšana);
- starptautiskās saistības un pienākumi, ko Latvijai uzliek esošā līdzdalība starptautiskajās organizācijās.

Sevišķi svarīgi iesaistīties daudzpusējās tirdzniecības organizācijās ir tādai nelielai valstij kā Latvija, jo tad tā var izmantot tās priekšrocības, ko lielās valstis dod viena otrai, lai gūtu iespēju piekļūt lieliem tirgiem, tādējādi paverot daudzus jaunus tirgus Latvijas eksportam. Stabila tirdzniecības vide, ko garantē starptautisko līgumu tiesiskā bāze, ir arī priekšnoteikums ārvalstu investīciju ieplūšanai Latvijā.

Starptautiskās tirdzniecības politikas vēsture pierāda, ka valstu tirdzniecības politika tiek izstrādāta, balstoties uz nacionālajām interesēm. Valsts ekonomiskās intereses, kas var izpausties vēlmē stimulēt noteiktu nozaru attīstību, garantēt Latvijā ražotās produkcijas un pakalpojumu patēriņu, uzlabot ražošanas efektivitāti, palielināt eksportu u.c., nosaka valsts ekonomiskās politikas atvērtības pakāpi. Svarīgs faktors ir tas, ka Latvijai kā mazai valstij, kuru raksturo samērā liels ārējā sektora īpatsvars tautsaimniecībā un kura atrodas tranzītlūsmu krustpunktā, ārējai tirdzniecībai vienmēr būs ļoti nozīmīga loma.

## Literatūra

1. Latvija un Eiropas Savienība. - R.: Izglītība, 1998. g. aprīlis.
2. Libermanis G., Šavrina B. Starptautiskie ekonomiskie sakari un Latvija. - R.: Kamene, 1997.
3. Eiropas Savienība. Brīva preču kustība. Tirdzniecības tehniskās barjeras. Kvalitātes nodrošināšanas nacionālā programma. 1997.
4. Latvian foreign trade and investment. Ministry of foreign affairs republic of Latvia. - R., 1995.
5. Weidenfeld W., Wessels W. Europa von A-Z. Institut für Europäische Politik. Bonn, 1995.
6. Šulca O. Latvijas ekonomiskā integrācija Eiropas Savienībā. - R.: LZB, 1996.
7. Deksnis E.B. Eiropas apvienošanās. Integrācija un suverenitāte. - R.: Junda, 1998.
8. Latvija Eiropas Savienībā. Kāpēc? - R.: Izglītība, 1998.
9. Latvijai būs iespēja piekļūt ES strukturālajiem fondiem //Diena. 1998.gada 13.novembris.



## LATVIJAS INTEGRĀCIJA EIROPAS SAVIENĪBĀ UN EKONOMISKĀS IZGLĪTĪBAS PROBLĒMAS

Veronika Bikse (Latvijas Universitāte)

### *Prasības cilvēciskā kapitāla attīstībai*

Latvijas integrācija Eiropas Savienībā ir cieši saistīta ar globalizācijas procesiem. Globalizācija nozīmē pasaules sistēmas izveidi ar raksturīgiem dziļiem savstarpēji saistītiem procesiem. Parasti pie globalizācijas pieskaita tās problēmas, kuras pēc saviem mērķiem un asuma skar ne tikai atsevišķu valsti vai reģionu, bet arī visu cilvēci. Pie tām pieder: *informācijas tehnoloģiju attīstība, ekonomikas internacionalizācija, zinātniskie atklājumi, apkārtnējās vides piesārņošana, narkomānija, alkoholisms, nabadzība* un citas.

Globalizācijas procesi, īpaši tie, kas izsauc jaunu *rūpniecisko revolūciju*, izraisa radikālas pārmaiņas darba saturā, ražošanas organizācijas pārveidē, nodarbinātības sfērās un cilvēciskā kapitāla attīstībā.

Arvien plašāka *informācijas tehnoloģiju* izmantošana pakāpeniski nomaina ikdienas rutīnētos, monotonos un vienveidīgos darba uzdevumus, kas pastāvīgi atkārtojas ar gluži citādām darba funkcijām. Informācijas tehnoloģiju apkalpošana paplašina strādātāju arodprofilu, padara viņu darbu daudzveidīgāku, kas prasa lielāku patstāvību. Fizisko darbu arvien vairāk aizstāj *intelektuālie darba veidi: programmēšana, datu sistematizēšana un analīze, kuru izpildei ir nepieciešama iniciatīva un spēja pielāgoties*. Līdz ar to pakāpeniski samazinās nodarbināto skaits tieši ražošanā, bet arvien pieaug to darbinieku skaits, kas apkalpo informācijas tehnoloģijas.

Būtiski mainās arī *ražošanas organizācija*. Informācijas tehnoloģiju izmantošana ļauj izveidot elastīgas ražotnes, kas viegli un ātri pārkārtojas jauna veida produkcijas izlaidei. Tas nerada grūtības, lai masveida produkcijas ražošanu varētu ātri nomainīt ar individuāliem pasūtījumiem. Šajos apstākļos ir iespējama darba decentralizācija, jo ar informācijas tehnoloģiju palīdzību var saskaņot tos vai citus darba uzdevumus datortīklā dialoga režīmā, kas starp kontinentiem funkcionē tikpat labi, kā starp blakus esošiem kabinetiem vai ēkas stāviem. Līdz ar to būtiski mainās *darba apstākļi*. Pilnas darba dienas slodzes vietā sāk vairāk parādīties darba veidi, kas neprasa pastāvīgu atrašanos uzņēmumā, to izpildi var nodrošināt arī mājās, strādājot nepilnu darba slodzi. Tas dod darba cilvēkam lielāku brīvību un neatkarību. Taču reizē jaunie darba apstākļi uzliek strādātājam papildu funkcijas. Viņam jāķūst par sava darba organizētāju un vadītāju, jāprot ātri pieņemt pareizus lēmumus

Informācijas tehnoloģiju izmantošana būtiski ietekmē arī *ražošanas attiecības*. Kolektīvās organizācijas modelis kļūst arvien elastīgāks, ar noslieci uz decentralizāciju. Tas arvien vairāk balstās uz darba pašorganizāciju, prasmi patstāvīgi strādāt un saskaņot savu rīcību, samērojot to ar citiem vienotas komandas partneriem, un prasmi daudzvariantu situācijās izvēlēties optimālo risinājumu.

*Ekonomikas internacionalizācijas* ietekmē notiek ne tikai kapitāla, preču un pakalpojumu brīva pārvietošanās starp valstīm, bet arvien straujāk sāk veidoties globālais darba tirgus. Tas ir tāpat, kā tas jau pastāv starp Eiropas Savienības valstīm. ~~Ekonomikas internacionalizācija, nojaucot robežas starp darba tirgiem, pastiprina cilvēku mobilitātes problēmu plašā nozīmē.~~ Viņiem jābūt gataviem nemitīgām pārmaiņām ne tikai ražošanā vispār, bet galvenais dzīves vietas maiņai, iesaistoties darbaspēka tirgus konkurencē

izvēlētajā dzīves vietā, un pārejai uz citu profesiju vai amatu, kā arī pastāvīgai sevis pilnveidošanai. Par konkurences būtiskāko nosacījumu globālajā darbaspēka tirgū kļūst cilvēka izglītības līmenis, viņa iegūtās zināšanas, iemaņas un prasme tās lietot.

Mūsdienās arvien lielāka ietekme uz ekonomiku ir zinātniski tehniskajam progresam. **Zinātnisko atklājumu un tehnoloģisko zinību ietekmē** aizvien straujākos tempos pieaug jaunatklājumu skaits zinātnes un tehnoloģijas laukā un to izplatīšanās ātrums. Rodas jauns zināšanu un profesionālo iemaņu ražošanas modelis, kurā apvienojas galēja specializācija un daudzpusīgs jaunrades gars. Šajos apstākļos pieaug vispārējās un ekonomiskās izglītības nozīme cilvēka profesionālajā sagatavotībā, palielinās vajadzība pēc cilvēka, kas prot ekonomiski domāt un pieņemt efektīvus lēmumus.

Iepriekšētais parāda, ka apvērsumi *informācijas tehnoloģijas attīstībā, ekonomikas internacionalizācijā un zinātniskajos atklājumos* atstāj šādu iespaidu.

- *pirmkārt*, padara cilvēka darbu arvien saturīgāku un radošāku, izraisa būtiskas pārmaiņas nodarbinātības sfērās, veicina augsti kvalificētu darbinieku strauju pieaugumu ražošanā, kas ir mobili, spēj strādāt neatkarīgi, darboties vienotā komandā, pieņemt precīzu lēmumu un konkurēt globālā darbaspēka tirgū. Tas viss *ievērojami palielina cilvēka faktora lomu ražošanā*;
- *otrkārt*, izvirza augstas prasības cilvēku *vispārējai izglītībai, viņu profesionalitātei, kompetencei un mūsdienīgai ekonomiskai domāšanai*, kas pamatojas uz dziļām teorētiskām zināšanām, spējai analizēt reālo situāciju tās dinamiskā attīstībā, lai rosinātu ekonomisko iniciatīvu un uzņēmīgumu, paaugstinātu atbildību, radošo darbību, kas rada efektīvu lēmuma pieņemšanu;
- *treškārt*, pieprasa *mācību metožu maiņu izglītības sistēmā, aizstājot pasīvas skolotāja-skolēna attiecības ar aktīvām mācību formām, kas priekšplānā izvirza skolēnu un viņa apmācību*. Tā ir tāda mācības forma, kur skolēnam ir dota iespēja līdzdarboties, bet nevis būt pasīvam skolotāja stāstījuma klausītājam.

Pašreizējā virzība uz vienotu Eiropu, uz vienotu ekonomiku liek ikvienam apzināties sava cilvēciskā kapitāla pieaugošo nozīmi, lai iegūtu konkurētspējīgas zināšanas, iemaņas un prasmi tās lietot, attīstītu savas spējas atbilstoši notiekošajām izmaiņām. Līdz ar to varētu sēkmīgi sevi piedāvāt un konkurēt vienotā Eiropas darba tirgū.

Vienotas Eiropas tagadnes un nākotnes *pamats ir ekonomika*. Tas nozīmē, ka ir nepieciešama daudz nopietnāka pieeja cilvēku ekonomiskai izglītošanai, bet šaurākā nozīmē ekonomiskās domāšanas veidošanai.

### ***Ekonomiskās domāšanas veidošanas aktualitāte pārejas valstīs uz tirgus ekonomiku***

Ekonomiskās domāšanas veidošanas nepieciešamību ikvienam cilvēkam sabiedrībā nosaka resursu ierobežotības problēma. Tā ir visbūtiskākā problēma jebkurā sabiedrībā, jo cilvēku *vajadzības* pēc precēm un pakalpojumiem ir daudz lielākas nekā pieejamie resursi to ražošanai. Ierobežotība liek cilvēkiem izvēlēties alternatīvu, kura tiem šķiet vislabākā un dod vislielāko ieguvumu. Ir nepieciešams pieņemt tādu lēmumu, lai atrastu visefektīvāko ierobežoto resursu izvietojanas veidu un vislabāk apmierinātu iedzīvotāju vajadzības. Ekonomikā šādu *ričību sauc par ekonomisko domāšanu*.

Ekonomiskā domāšana ir atkarīga arī no pastāvošās ekonomiskās sistēmas, jo visas izvēles motivē iepriekš noteikti ekonomiskās sistēmas stimuli. Tie var sekmēt vai ierobežot efektīva lēmuma pieņemšanu. Piemēram, komandekonomikas apstākļos ražošanas resursu sabiedriskais īpašums motivē cilvēkos nesaimnieciskumu, izšķērdību un valsts mantas

piesavināšanos. Toties tirgus ekonomikas apstākļos pastāv tādi tirgus spēki kā, piemēram, privātīpašums, brīva uzņēmējdarbība, peļņas motīvs un konkurence, kas sekmē efektīvu ierobežoto resursu izvietojumu un labāku iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu. Tajā pašā laikā jāsaprot, ka tirgus sektors nav ideāls.

Tirgus ekonomikas apstākļos pastāv bezdarbs, nabadzība, ienākumu, bagātības nevienmērīga sadale sabiedrībā un iedzīvotāju noslāņošanās, apkārtējās vides piesārņošana, narkomānija, inflācija, banku krīze, ekonomikas nevienmērīga attīstība un citas nepilnības. Lai izprastu šo un citu ekonomisko procesu norisi sabiedrībā, varētu pieņemt optimālu lēmumu to risināšanā, ir nepieciešama ekonomiskā izglītība, turklāt saistībā ar reālo dzīvi.

Ekonomiskās domāšanas veidošanas problēma ir bijusi aktuāla vienmēr. Tomēr īpaši tāš nozīme ir pieaugusi valstīs, kurās notiek pāreja no plānveida saimniecības uz gluži jaunu ekonomisko sistēmu, jo:

- *pirmkārt*, vairumam šo valstu iedzīvotājiem ekonomiskā domāšana veidojās komandekonomikas apstākļos. Radās tā saucamais *administratīvā cilvēka modelis*. Viņa ekonomisko rīcību motivēja obligāti ievērojami norādījumi *no augšas*, ko un kā darīt, kas veidoja izpildīgus, bet bez sevišķas iniciatīvas cilvēkus; samierināšanās ar nivelējošu pieeju ienākumu sadalē, kas nerisināja strādātājus kāpināt darba atdevi, celt savu kvalifikāciju un būt nemitīgiem jaunā meklētājiem; valsts rūpes par iekārtošanu darbā, dzīvokļa bezmaksas piešķiršanu, sociālo aizsargātību veidoja cilvēkā patērētāja psiholoģiju. Komandekonomika veidoja cilvēku, kuram nebija tiesību iegūt patiesu informāciju par autājumiem, kas skar tādas globālas problēmas kā bruņošanās, vides piesārņojumi, cilvēktiesības, turklāt pilnīgi noliedzot galvenos tirgus spēkus – privāto uzņēmējdarbību, peļņas motīvu un konkurenci. Kā liecina Apvienoto Nāciju Attīstības programmas (turpmāk UNDP) ietvaros veiktie pētījumi, *cilvēki Latvijā joprojām ļoti daudz gaida no valsts, bet nepietiekami apzinās savas iespējas un pavisam maz aktualizē privātkontora lomu*. (Latvija. Pārskats par tautas attīstību, Rīga, UNDP, 1998, 16. lpp.). Tas nozīmē, ka PSRS ekonomiskā sistēma ir stipri ietekmējusi daudzu cilvēku vērtību sistēmu. Vēl arvien daļai iedzīvotāju vērtību pārorientācija atpakaļ no sabiedrībā notiekošām straujām pārmaiņām. Viņi nav atbrīvojušies: no daudzām administratīvā cilvēka īpašībām. Lai dzīvotu un strādātu tirgus ekonomikas apstākļos, ir nepieciešami cilvēki ar plašu darbības izpausmi un jaunajiem apstākļiem atbilstošu ekonomisko domāšanu;

- *otrkārt*, reformu īstenošanas apstākļos, kad vēl nav izveidojušās sakārtotas tirgus ekonomikas attiecības pārejas valstīs, rodas nepieciešamība daudzās neparedzētās situācijās izvēlēties optimālu tādu jautājumu risinājumu, atbilde uz kuriem - kā to darīt - nav atrodama nedz klasiskajā attīstīto valstu ekonomiskajā teorijā, nedz arī tie ir pārbaudīti un risināti praktiskajā darbībā. Tikai uz tirgus ekonomiku orientēta cilvēka ekonomiskā domāšana palīdz atrast saprātīgus risinājumus. Tā kā efektīva lēmuma pieņemšanu var sekmēt vai ierobežot cilvēka rīcības ievirzes motīvi, tad ekonomiskās domāšanas māka, īpaši pārejas periodā, ir nodrošināt tādus stimulus, kas motivē visefektīvāko saimniekošanu. Diemžēl, kā liecina UNDP, ir *maz Latvijas iedzīvotāju, kas pauž uzticēšanos politiskajām institūcijām...notiek indivīda un valsts atsvešinātība, jo līdzās citiem cēloņiem ir vērojama neahtilstība starp elites liberālo orientāciju un vairākuma ierindas cilvēku iespējām apmierināt savas visnepieciešamākās vajadzības pēc pārtikas, apģērba un siltā mājokļa*. (Latvija. Pārskats par tautas attīstību, Rīga, UNDP, 1998, 16. lpp.). Tas nozīmē, ka vadošo amatpersonu pieņemtie lēmumi ne vienmēr ir bijuši optimāli, jo viņu ekonomiskās darbības motīvi ļoti bieži ir saistīti ar savu ienākumu un bagātības iegūšanu;

- *treškārt*, Latvijas integrācija Eiropas Savienībā izvirza uzdevumu veidot jauno paaudzi atbilstoši tām tendencēm, kādas patlaban veidojas Eiropas un daudzās pasaules valstīs: *tirdzniecības internacionalizācija, informācijas attīstība, zinātnes un tehnikas ietekme*. Tas prasa veidot *kompetentā cilvēka modeli*, izglītotu augstas kvalifikācijas

darbinieku, spējīgu vispusīgai darbībai, sevis kā personības pašrealizācijai, pamatojoties uz plašām zināšanām, un nepieciešamās kompetences nodarbinātībai un ekonomiskajai dzīvei. Kompetentais cilvēks ekonomiskās dabas jautājumus risina vienotībā ar globālām problēmām, kas skar vispārcilvēciskās vērtības un kas saistītas ar cilvēces izdzīvošanu uz zemeslodes. Tādas problēmas kā atomkara novēršana, apkārtējās vides piesārņojuma samazināšana, mazākumtautību kultūras saglabāšana, narkomānijas un alkoholisma apkarošana, cīņa pret nabadzību u.tml.

Cilvēciskā kapitāla veidošanā visbūtiskākā loma pieder izglītības sistēmai. Tāpēc izglītības uzdevums ir veidot cilvēku ar mūsdienīgu ekonomisku domāšanu, kas būtu spējīgs stāties konkurencē ar citiem darba tirgū un pieņemt optimālus lēmumus, risinot kā lokālās, tā arī globālās problēmas.

### *Ekonomiskā izglītība kā svarīga mācību procesa sastāvdaļa*

Ekonomiskā izglītība ir svarīga mācību procesa sastāvdaļa un tā pakļaujas kopējām izglītības sistēmas nostādņēm. Izglītība visā pasaulē ir kļuvusi par svarīgāko līdzekli ekonomikas un sociālā progresa nodrošināšanai, ir pamats intelektuālā un izglītojošā potenciāla atražošanai kā savas valsts, tā pasaules ekonomikā.

Ekonomiskās izglītības attīstība tirgus ekonomikas valstīs pēdējos 20 gados ir būtiski mainījusies. Tā pielāgojas ekonomikas internacionalizācijas, informācijas, zinātnes un tehnoloģijas izmaiņu prasībām. Vienlaicīgi nedrīkst noliegt, ka dažādās valstīs ekonomiskai izglītībai piemīt savas specifiskas īpatnības, kuras nosaka tās vai citas valsts vēsturiskie, sociālekonomiskie faktori, kultūras tradīcijas un pieredze.

Sarptautiskie eksperti izglītībā ir secinājuši, ka, padziļinoties ekonomikas internacionalizācijas procesiem, nav lietderīgi vienas valsts izglītību "ierobežot" tikai atbilstoši iekšzemes ekonomikas vajadzībām, bet gan pareizi noteikt apmācības specifiskus un kopējos principus. Tas nozīmē, ka ir svarīgi noteikt mācību procesa internacionalizācijas pakāpi, t.i., izstrādāt vienotas prasības speciālistu sagatavošanā, mācību satura un standartu noteikšanā.

Ekonomiskā izglītība, it īpaši ekonomiskās domāšanas veidošana ar nolūku, lai ikkats cilvēks varētu izdarīt optimālu izvēli tirgus ekonomikas apstākļos, mūsaprāt, pakļaujas internacionalizācijas procesiem. Nebūt nenoliedzot to faktu, ka nevar akli kopēt nevienu pieredzi, bet gan pārņemt to, kas teorijā un praksē jau ir pārbaudīts un vispāratzīts.

Ekonomiskās domāšanas veidošanas teorētiskā bāze ir *ekonomikas teorija*. Tā dod zināšanas par cilvēku rīcības ievirzes motīviem, kas liek viņiem rīkoties tā, lai atrastu visefektīvāko ierobežoto resursu izvietojanas veidu un vislabāk apmierinātu iedzīvotāju vajadzības. Izdarīt tādu izvēli, kas nodrošina vislielāko ieguvumu no tiem resursiem, kas viņam pieder. Ekonomikas teorija māca domāt un rīkoties saimnieciski, taupīgi, lai iegūtu vislielāko labumu no ierobežotiem resursiem. Ar šādu un līdzīgu jautājumu risināšanu nākas saskarties indivīdiem un sabiedrībai ikdienas. Tāpēc ekonomika tiek dēvēta kā zinātne par ekonomiskās domāšanas māku.

Ekonomiskās domāšanas veidošana bāzējas uz noteiktiem teorētiskiem principiem, ekonomikas jēdzieniem, likumsakarībām un faktiem. Ekonomikas teorija nodrošina analītiskos instrumentus, kas nepieciešami, lai saprastu konkrētu faktu nozīmi un tos analizētu, palīdz pieņemt mērķtiecīgus lēmumus personiskos un sociālekonomiskos jautājumos. Protams, to var īstenot tikai tad, ja ekonomikas jēdzieni un instrumenti ir

apgūti. Šādas zināšanas var iegūt ekonomikas zinātnes priekšmetu apguves gaitā izglītības sistēmas dažādās pakāpēs.

Atbilstoši 1998. gada 29. oktobrī Saeimā pieņemtajam *Izglītības likumam* Latvijas izglītības sistēma ietver šādas izglītības pakāpes: *pirmskolas izglītību, pamatizglītību, vidējo izglītību un augstāko izglītību*. Izglītības likumā ir paredzēti šādi izglītības veidi: *vispārējā izglītība, profesionālā izglītība un akadēmiskā izglītība*. Savukārt profesionālā izglītība tiek iegūta, mācoties attiecīgu izglītības programmu arodskolās, vidējās speciālās mācību iestādēs, augstskolās un tālākizglītības posmā.

Patlaban Latvijā ar iedzīvotāju ekonomisko izglītošanu, ekonomiskās domāšanas veidošanu nodarbojas vairākas institūcijas. Vispārējās izglītības posmā kopš 1997./98. mācību gada pamatskolas 8. klasē ir ieviests obligāts mācību priekšmets *levads ekonomikā*. Vidusskolās ir izvēles priekšmets *Biznesa ekonomiskie pamati*. Latvijas Dānijas divpusējā projekta ietvaros (1994.-1997.gads) tika izveidota 3-gadīgā programma vidusskolēniem ar pastiprinātu ekonomikas teorijas un citu ekonomikas priekšmetu mācīšanu, bet pēc trīsgadīgās programmas pabeigšanas bija iespēja mācības turpināt viengadīgā ekonomikas profesionālā skolā, kas pēc tās pabeigšanas deva iespēju uzsākt darbu vai turpināt mācības tālāk: divgadīgajā koledžā vai citās mācību iestādēs. Arodskolu audzēkņi apgūst *Mazā biznesa pamatus*, bet visu Latvijas augstskolu ekonomikas fakultāšu studenti kā obligātu pamatkursu studē *Mikroekonomikas teoriju un Makroekonomikas teoriju*. Daži neekonomikas specialitāšu studenti apgūst *Ekonomikas teorijas pamatus*. Turklāt *Tirgus ekonomikas teorijas pamatus* ir apguvuši lielākā daļa Latvijas valsts iestādēs strādājošie ierēdņi, bezdarbnieki un citi Latvijas iedzīvotāji.

Šī raksta ietvaros nav iespējams dot ekonomiskās izglītības analīzi par visiem izglītības sistēmas posmiem. Tāpēc raksta autori tuvāk pievērsīsies tikai ekonomiskās domāšanas veidošanas problēmām vispārējās izglītības sistēmā.

Vispārējā izglītība nenoliedzami ir izglītības sistēmas pamats, tās stratēģijas pati svarīgākā daļa. Izglītības likumā vispārējā izglītība definēta kā *cilvēka, dabas un sabiedrības daudzveidības un vienotas izziņas, humānas, brīvas un atbildīgas personības veidošanās process un tā rezultāts* (Izglītības likums, 1.nodaļa, 29.pārgrāfs).

Tai jārada iespējas cilvēka fizisko un garīgo spēju attīstībai, personības harmoniskai izaugsmei un priekšnoteikumi pareizas profesijas izvēlei, kā arī sāncensībai darba tirgū.

Vispārējās izglītības pakāpē tiek iegūtas vispārējās zināšanas, tāpēc arī ekonomiskās izglītības uzdevums ir veidot jaunajā cilvēkā ekonomisko domāšanu, kas atbilst tirgus prasībām. No tā izriet svarīgs jautājums: kādi ekonomikas jēdzieni un vispārinājumi ir jāzina un kādā apjomā, lai veidotu mūsdienīgu ekonomisko domāšanu?

Atbilde uz šo jautājumu skar vispārējos internacionalizācijas procesus un konkrēto ekonomisko sistēmu, kurā cilvēks dzīvo un darbojas. Tāpēc ir svarīgi:

- *noskaidrot visnozīmīgākos ekonomikas teorijas principus, kuru apgūšana dod labas zināšanas un skaidru izpratni par globālām tendencēm un par to ekonomisko sistēmu, kurā cilvēks dzīvo un darbojas*. Palīdz ikkatram veidot sevi par personību un atbildīgu savas valsts pilsoni, kas ir spējīgs ar izpratni lasīt laikrakstus un žurnālus, vērtīgi skatīt televīzijas pārraides, rūpīgi klausīties radiopārraides un kritiski no ekonomikas teorijas zināšanu viedokļa analizēt un izvērtēt sociālos un politiskos procesus, pieņemt optimālu lēmumu.

- *izstrādāt ekonomikas teorijas mācību satura struktūru, apjomu un tā apgūšanas secību.* Noskaidrot, kādi ekonomikas jēdzieni un, kurā izglītības sistēmas līmenī tie ir apgūstami, kā to izdarīt visefektīvāk, lai sekmētu ekonomiskās dzīves izpratnes un mūsdienīgas domāšanas veidošanu. Jānorāda, ka Latvijā ir izstrādāts ekonomikas priekšmeta mācīšanas valsts standarts pamatskolēniem un vadlīnijas ekonomikas mācīšanai vidusskolēniem. Taču ekonomiskā izglītība vēl arvien nav sakārtota atbilstoši labākajai starptautiskajai pieredzei;
- *nodrošināt augstas kvalitātes ekonomisko izglītību, kas ir atkarīga gan no lietotām mācību metodēm, gan mācību līdzekļiem un skolotāja.*

### **Aktīvās skolēna izziņas procesu veicinošās mācību metodes**

Eiropas Savienības valstīs notiekošās pārmaiņas, internacionalizācijas procesi izvirza paaugstinātas prasības, lai izglītības sistēmā tiktu *būtiski mainītas mācību metodes*, uzsverot personības attīstību, aizstājot pasīvās skolotāja-skolēna attiecības ar aktīvām mācību formām, lai priekšplānā ir skolēns un viņa apmācība. Tāda apmācības forma, kurā skolēnam ir dota iespēja līdzdarboties, nevis būt pasīvam skolotāja stāstījuma klausītājam.

Istenojot skolēnam pievērsto apmācību, ir svarīgi, lai, iegūstot teorētiskās zināšanas, skolēns prastu lietot tās reālā dzīvē, liekot viņam patstāvīgi risināt problēmas un pieņemt lēmumus. To panāk, ja skolotājs lieto dažādas aktīvās skolēna izziņas procesu veicinošās mācību metodes, kas ir vērstas uz noteiktas problēmas risināšanas orientētu apmācību. Svarīgi izvēlēties tādas problēmas, kas ir ļoti tuvas reālai dzīvei un kuras skolēni var risināt kā individuāli, tā arī strādājot kolektīvā, t.i. veicot darbu mazās grupās. Šāda pieeja motivē skolēnus izzinošai darbībai, zināšanu apguvi padara par radošu procesu, veido iemaņas un prasmi tās lietot ikdienas dzīvē.

Galvenās aktīvās mācību metodes ir šādas:

- *noteiktas ekonomiskas problēmas risināšana.* Pirms teorētiskā ekonomikas jēdziena apgūšanas par apmācības izejas punktu svarīgi izvēlēties kādu skolēna dzīvei tuvu ekonomisku problēmu, lai tās risināšana liktu viņam saskarties ar ekonomiskās dzīves realitātiem un pieņemt konkrētu lēmumu, ņemot vērā ekonomiskās likumsakarības, un meklēt šīs problēmas risināšanas iespējas. *Tādējādi tiek nodrošināta praktiska ievirze sarežģīto ekonomikas jēdzienu apgūšanā;*

- *lietišķās spēles.* Vieni tās noliedz, bet citi arvien vairāk tās sāk lietot mācību procesa nodrošināšanā. Jānorāda, ka 90. gadu sākumā par spēļu teoriju tika piešķirta Nobela prēmija ekonomikā Kalifornijas universitātes profesoram *Džonam Harsani*. Prinstonas universitātes zinātniekam *Džonam Našam* un Bonnas universitātes docētājam *Reinhardam Zeltiemam*. Lietišķā spēle ir teorijas un prakses saistība. Lietojot to mācību procesā, skolēni mācās, kā rīkoties tirgus apstākļos, sadarboties un konkurēt ar citiem tirgus dalībniekiem, viņi iegūst iemaņas noteikta lēmuma pieņemšanā. *Lietišķās spēles ieinteresē skolēnus labāk apgūt ekonomikas teoriju un ļauj izprast tās praktisko nozīmi;*

- *diskusiju jautājumi, debates, problēmsituāciju modelēšana un analīze.* to attieļošana, pielietojot dažādus grafikus, shēmas un citus ekonomiskos modeļus. *Tas ļauj iedziļināties noteiktā ekonomiskā parādībā, saprast, ka atsevišķa parādība atrodas mijiedarbībā ar citām. redzēt tās vietu cēloņsakarību ķēdē un ekonomiskajā sistēmā;*

- *pašizziņas vingrinājumi (aptaujas u.c.), kā arī saziņas līdzekļos sniegtās informācijas izpēte, apspriešana, kritiska novērtēšana.* *Tas veido prasmi iegūt vajadzīgo informāciju, to sagrupēt, atlasīt, analizēt un pieņemt lēmumu;*

- *darbs mazās grupās.* kas norit mijiedarbībā ar citiem skolēniem. *Tas veido prasmi sadarboties kolektīvā, kā arī māca kontrolēt un novērtēt savas rīcības ietekmi uz citiem un*

iekļauties konkurencē.

Tādējādi, akcentējot skolēnu aktīvās mācīšanas metodes, skolēni apgūst teoriju ar lietišķo spēju palīdzību, konkrētas ekonomiskās situācijas modelēšanu, problēmsituāciju risināšanu, patstāvīgu pētniecisko un radošo darbību. Līdz ar to ir iespējams nodrošināt mācību procesā mūžīgi meklējamo līdzsvaru starp teorētisko zināšanu slodzi un prasmes veidošanu jaunajā cilvēkā - dzīvot un orientēties mūsdienu mainīgajā sabiedrībā.

Lietojot dažādas aktīvās mācību metodes, tiek radīta iespēja pasniedzēja zināšanas, pieredzi novadīt līdz skolēniem interesantā un zinātkāri izraisošā veidā. Tās atdzīvina mācību saturu, ļauj skolēniem aktīvi līdzdarboties. Tas dod iespēju labāk apgūt mācību vielu un sasniegt mācību procesa izvirzītos mērķus un rezultātus:

- zināšanas un izpratni par tiem pamatprincipiem, uz kuriem balstās ekonomiskā sistēma, kurā cilvēks dzīvo un strādā;
- iemaņas optimāla lēmuma pieņemšanā, vadoties pēc ekonomikas pamatprincipu zināšanām un vispārcilvēciskām vērtībām, kas skar viņa kā pilsoņa pašapziņu, kompetenci un pašcieņu;
- atbildību par patstāvīgi pieņemtiem lēmumiem un savu rīcību;
- iekšējo potenciālu atbrīvošanu, prasmi radoši izpaust savas domas, diskutēt, analizēt esošo situāciju un kritiski izvērtēt tās vai citas parādības pozitīvās un negatīvās puses;
- ieradumu sadarboties kolektīvā, palīdzēt otram, ar cieņu izturēties pret citu domām un būt gatavam iekļauties konkurencē ar sev līdzīgiem un spējīgākiem;
- pareizas attieksmes izveidošanu pret sevi, valsti, dabu un cilvēci;
- prasmi plānot, projicēt vēl neesošu vidi, kurā skolēni gribētu dzīvot un strādāt, t.i., veidot "nākotnes redzējuma" modeli, izmantojot problēmsituāciju modelēšanas metodi.

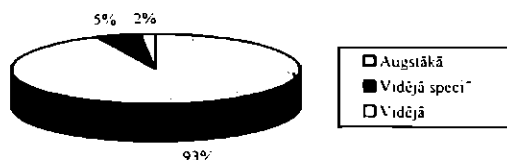
Lai varētu būtiski mainīt mācību metodes, aizstājot pasīvās skolotāja-skolēna attiecības ar aktīvām mācību formām, kur priekšplānā ir skolēns un viņam pievērsta apmācība, t.i. nodrošinātu kvalitatīvu jaunā cilvēka sagatavošanu atbilstoši tirgus ekonomikas prasībām, ir nepieciešamas labas *mācību grāmatas* un atbilstoši to saturam sagatavoti mācību palīg līdzekļi. It īpaši tie ir vajadzīgi ekonomikas skolotājiem, lai pēc iespējas labāk sagatavotos stundām, bagātinātu mācību darbu, dotu vairāk zināšanu un izpratni skolēniem par sarežģītām tirgus ekonomikas parādībām. *Rietumvalstu skolās ekonomikas mācību priekšmeta apgūšanai tiek sagatavotas komplektā vismaz četras grāmatas: mācību grāmata, testi un uzdevumi, rokasgrāmata skolotājam un darba burtiņca skolēnam.* Latvijā, it īpaši vidējās izglītības līmenim, labas mācību un metodiskās literatūras ekonomikā, kurā arī būtu atspoguļotas jaunākās norises Latvijās tautsaimniecībā, vēl arvien nav.

### ***Ekonomikas skolotāju izglītības līmenis, pedagogiskā darba pieredze un tālākizglītība***

Ekonomiskās domāšanas veidošanā svarīga loma ir ekonomikas skolotājiem un docētājiem. No viņu sagatavotības, zināšanām un prasmes tās nodot tālāk lielā mērā ir atkarīga jaunās paaudzes sagatavošana dzīvei un darbam tirgus ekonomikas apstākļos. Tāpēc ļoti svarīgi ekonomiski izglītot vispirms pašus skolotājus. Latvijā patlaban profesionālu ekonomikas skolotāju ar speciālu izglītību ir ļoti maz. Lai apzinātu šo problēmu, šī raksta autors kopā ar Latvijas Universitātes maģistrantu Mihailu Siņicinu un rajonu un pilsētu skolu valžu metodisko apvienību vadītājiem veica pētījumus divpadsmit Latvijas rajonos un pilsētās: Cēsu, Valmieras, Kuldīgas, Jelgavas, Krāslavas, Preiļu, Tukuma, Bauskas, Valkas, Rīgas rajonos, kā arī Liepājas pilsētā un Rīgas Ziemeļu rajonā. Tika aptaujāti 265 skolotāji, kas pasniedz ekonomiku sākumskolās un vidusskolās.

Skolotāja svarīgākais uzdevums ir nodrošināt augstu izglītības kvalitāti, lai sekmētu skolēna kā personības attīstību. Savukārt skolēna personības attīstība notiek galvenokārt tās vai citas zinātnes priekšmetu pamatu apguves gaitā. Neapšaubāmi kvalitatīvu mācību procesu var nodrošināt skolotājs, kas pats labi pārzina priekšmetu, kuru viņš māca skolēniem vismaz noteiktas zinātnes nozares pamatu līmeni, t.i. vismaz bakalaura apjomā. Tas nozīmē, ka skolotājiem ir nepieciešama augstākā profesionālā izglītība. Tātad pastāv sakarība starp izglītības kvalitāti un skolotāju izglītības līmeni. Augstākam skolotāju izglītības līmenim ir jānodrošina arī labāka mācību procesa kvalitāte, skolēna personības veidošana.

Mūsu aptauja parādīja, ka ekonomiku māca skolotāji ar samērā augstu izglītības līmeni (skat. 1.attēlu).



1. attēls. Ekonomikas skolotāju izglītības līmenis

Kā rāda diagramma, 93% no aptaujāto skolotāju kopskaita ir augstākā. 5% vidējā speciālā izglītība, bet vidējā tikai 2%. Ja salīdzina šos rādītājus ar valsts vispārīzglītojošās skolās strādājošo pedagogu izglītības līmeni (augstākā izglītība ir tikai 78%), tad redzam, ka ekonomiku pasniedz skolotāji ar salīdzinoši augstu izglītības līmeni. Taču, ja aplūko jautājumu no profesionālās ekonomiskās izglītības aspekta, tad jāsecina, ka šāda izglītība ir tikai 12% no aptaujātajiem skolotājiem. Tas nozīmē, ka ekonomiku māca citu priekšmetu skolotāji.

Lai noskaidrotu, kādu priekšmetu skolotāji ir uzņēmušies mācīt skolēniem ekonomiku, aptaujas gaitā vadījāmies pēc specialitātes, kāda iegūta, beidzot augstskolu vai vidējo speciālo mācību iestādi. Izrādījās, ka skolās, kurās ekonomikai ir atvēlētas tikai dažas stundas nedēļā, to visbiežāk māca tādu priekšmetu skolotāji kā vēsturnieki, fiziķi, matemātiķi, ģeogrāfi un citi (skat. 1.tabulu).

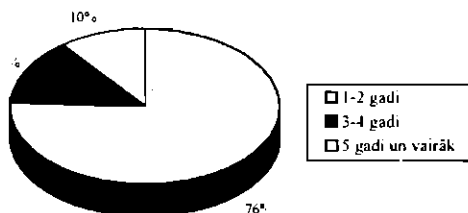
1.tabula. Atsevišķu mācību priekšmetu skolotāju, kuri māca ekonomiku, īpatsvars no kopskaita

Skolotāju specialitāte, kuri māca ekonomiku	Procentos no skolotāju kopskaita
Vēsturnieki	24,5
Ģeogrāfi	12,0
Fiziķi, matemātiķi	14,3
Filologi (latviešu valodas, svešvalodu skolotāji, bibliotekāri)	7,0
Ekonomisti, inženieri, celtnieki, agronomi, veterināri u.c.	21,5
Ķīmiķi, biologi	4,9
Darbmācības skolotāji	1,5
Sākumskolas skolotāji	6,8
Citu priekšmetu skolotāji	7,1



Dziļāka aptaujas datu analīze rāda, ka Krāslavas un Preiļu rajonā aptuveni 50% ekonomikas skolotāju ir vēsturnieki, Rīgas Ziemeļu rajona skolās visvairāk ekonomiku māca ģeogrāfi, Kuldīgas rajonā sākumskolas skolotāji, bet Jelgavas un Cēsu rajonā ekonomisti, inženieri, celtnieki, agronomi, veterinārārsti un citi speciālisti.

Skolu mācību programmās *Ekonomika* vēl arvien ir jauns mācību priekšmets. No iepriekš teiktā zinām, ka pamatskolas 8.klasē kopš 1997./98.mācību gada ir ieviests obligāts mācību priekšmets *Ievads ekonomikā*, bet vidusskolās kā izvēles priekšmets ir *Biznesa ekonomiskie pamati*. Līdz ar to vairums skolotāju uzsāka mācīt ekonomiku tikai ar 1997. gada 1. septembri un viņu darba pieredze ir neliela (skat. 2.diagrammu).



## 2. attēls. Ekonomikas mācīšanas pedagoģiskā darba pieredze skolotājiem

Kā rāda diagramma, 76% skolotāju ekonomiku māca no viena līdz diviem gadiem, 14% - ekonomikas mācīšanas pieredze ir no trīs līdz četriem gadiem, bet tikai 10% skolotāju ekonomikas mācīšanas pieredze ir lielāka par pieciem gadiem. Galvenokārt tie ir skolotāji, kuri uzsāka mācīt šo priekšmetu pēc pašu iniciatīvas kā izvēles kursu.

Aptaujas gaitā noskaidrojām arī par to, kāds ir ekonomikas stundu īpatsvars skolotāju kopējā darba slodzē. Izrādījās, ka lielākais vairums skolotāju (63,3%) ekonomiku pasniedz tikai 1-3 stundas nedēļā; 24,5% skolotāju ekonomiku māca 4-9 stundas nedēļā, 9,4% skolotāju ekonomiku māca 10-20 stundu nedēļā. Tikai 2,6% skolotāju ekonomika ir mācību pamatpriekšmets. Viņiem ekonomikas mācību slodze ir lielāka par 21 stundu nedēļā.

Tādējādi tikai 12% aptaujāto skolotāju darba slodze ekonomikas mācīšanā ir vairāk nekā 10 stundas nedēļā, kas sastāda pusi no kopējās skolotāju darba slodzes likmes. Pārējiem turpat deviņām desmitdaļām skolotāju ekonomikas stundu īpatsvars viņu kopējā darba slodzē ir ļoti neliels.

Aptauja parāda, ka ekonomiku skolās māca ļoti dažādu specialitāšu skolotāji, turklāt divas trešdaļas skolotāju ir tikko uzsākuši mācīt ekonomiku skolēniem un lielākai daļai skolotāju ekonomikas stundu īpatsvars viņu kopējā darba slodzē ir ļoti neliels.

Tātad ekonomiku māca vairums skolotāju, kuriem nav pietiekamu zināšanu un spēju šajā nozarē, lai skolēnos veidotu mūsdienīgu ekonomisko domāšanu un pilnībā īstenotu skolā personības attīstības koncepciju.

Tas ir saprotams, jo vēl arvien Latvijā ekonomikas skolotāja bakalaura grādu nav ieguvis



1

**pārmaiņām. Viņi vēl arvien nav atbrīvojušies no daudzām "administratīva cilvēka" īpašībām.**

Cilvēciskā kapitāla veidošanā visbūtiskākā loma pieder izglītības sistēmai. Tās uzdevums ir Eiropas Savienības līmenim atbilstošas izglītības kvalitātes nodrošināšana un mūsdienīgas ekonomiskās domāšanas veidošana, kas lielā mērā ir atkarīga no lietotām mācību metodēm, mācību metodiskā nodrošinājuma un skolotāju kvalifikācijas.

Pētījumi liecina, ka Latvijā ir paveikts ievērojams darbs, lai liktu pamatus kvalitatīvas ekonomiskās izglītības nodrošināšanai. Ir izstrādāti mācību pamatskolu satura standarti ekonomikā un vadlīnijas ekonomikas mācīšanai vidusskolēniem. Sagatavota un izdota mācību literatūra skolēniem un palīgmateriāli skolotājiem. Ir uzsākta profesionālu ekonomikas skolotāju sagatavošana, vairākas institūcijas nodrošina skolotāju tālākizglītību.

Tomēr, kā liecina pētījumi, skolēnu ekonomiskā izglītošana satura standarti, mācību metodiskais nodrošinājums vēl arvien nav sakārtota atbilstoši labākai starptautiskai pieredzei. Ekonomika netiek mācīta pēctecīgi un sistēmiski. Skolās trūkst profesionālu ekonomikas skolotāju. Līdz ar to ekonomiku māca galvenokārt citu priekšmetu skolotāji, kas ekonomisko izglītību ieguvuši īslaicīgu kursu vai semināru nodarbībās, bet 39% no aptaujāto skolotāju kopskaita, kas pasniedz ekonomiku, ir apguvuši zināšanas pašmācības ceļā. Nenoliedzami tas ietekmē pasniegšanas kvalitāti. Jo labi zināms, ka kvalitatīvi pasniegt skolā ekonomiku var skolotājs, kas pats pārzina priekšmetu vismaz zinātnes nozares pamata līmenī, t.i., bakalaura apjomā.

Latvijas integrācija Eiropas Savienībā nozīmē konkurētspējīgas valsts veidošanu, kas savukārt ir cieši saistīta ar ekonomisko izglītību. Diemžēl, Latvijā straujā virzība decentralizācijas virzienā ir radījusi zināmu funkciju pārdali par labu privātam sektoram ekonomiskās izglītības jomā. Latvijā ekonomiskā izglītība netiek valstiski vadīta un finansiāli balstīta kā svarīga izglītības sistēmas sastāvdaļa, tomēr valsts ir galvenā institūcija, kurai būtu jāatbild par ekonomiskās izglītības attīstību.

## FREE TRADE DEVELOPMENT HISTORY OF THE BALTIC STATES ON THE WAY TO THE EUROPEAN UNION

Inese Spīča (*University of Latvia*)

The Baltic States have common geography and history. The major activities of free trade of the Baltic States during the period from 1920 till 1940 have been agreements on:

- Economic and Customs Union between the Republic of Estonia and the Republic of Latvia (1923.01.11.),
- Trade between the Republic of Lithuania and the Republic of Latvia (1930.24.11.),
- Trade between the Republic of Lithuania and the Republic of Estonia (1931.15.01.),
- Trade between the Republic of Estonia and the Republic of Latvia (1931.03.07.)

However normal free trade of the Baltic States was prevented by a planned economy in these countries. Now there are once again preconditions for the united Baltic States and their way to the united Europe.

Contemporary free trade of the Baltic States is in the form of agreements on:

- Free Trade between the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania (1993.13.09.),
- Mutual assistance pact on customs questions between the Baltic States,
- Mutual visa – free travel in the Baltic States (1995.09.06.),
- Free Trade with agricultural products between the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania (1996.16.06.),
- Cancellation of Nontariff Trade Barriers between the Republic of Estonia, the Republic of Latvia and the Republic of Lithuania (1997.11.11.)

## ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ БАЛТИЙСКИМИ СТРАНАМИ НА ПУТИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ

Inese Spīča (*Latvian University*)

Балтийские страны объединяет общая история и география. В период с 1920 по 1940 годы главными мероприятиями для развития свободной торговли между Балтийскими странами были:

- экономический и таможенный союз между Эстонией и Латвией (01.11.1923),
- договор о торговле между Литвой и Латвией (24.12.1930),
- договор о торговле между Литвой и Эстонией (15.01.1931),
- договор о торговле между Эстонией и Латвией (03.07.1931).

Нормальное развитие свободной торговли между Балтийскими странами в период командной экономики было не осуществимо. Сегодня для развития свободной торговли между Балтийскими странами реализуются:

- договор о свободной торговле между Эстонией, Латвией и Литвой (13.09.1993),
- договор о свободной торговле сельскохозяйственной продукцией между Эстонией, Латвией и Литвой (16.06.1996),
- протокол о ликвидации внетарифных торговых барьеров между Эстонией, Латвией и Литвой (11.11.1997).



!

## **REGIONALIZATION IN EUROPEAN UNION AND LATVIA**

**Inga Vilka** (*University of Latvia*)

Regional policy problems are very acute in the European Union (EU) and Latvia. In order to collect and to analyze statistical information about regions and to facilitate and unify the process by which problematic regions are identified, the EU uses the Nomenclature of Territorial Units for Statistics or NUTS for short. NUTS is made up of five hierarchical classification levels, including three regional and two local levels. The issue of applying NUTS to the statistical definition of Latvia's territories is currently being investigated.

The entire Latvia's state could be included at the first and the second levels of NUTS. At the third level, NUTS 3, could be four ancient ethnic regions – Vidzeme, Kurzeme, Zemgale and Latgale, as well as the capital Riga City. The fourth level, NUTS 4, would be made up of Latvia's 26 districts and 7 republican cities, the fifth level, NUTS 5, - of 563 towns/cities and rural municipalities.

## **РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ И В ЛАТВИИ**

**Инга Вилка** (*Латвийский университет*)

Проблемы региональной политики очень актуальны в Европейском Союзе (ЕС) и в Латвии. Для сбора и анализа статистической информации о регионах, а также для стимулирования и унифицирования процесса идентификации проблемных регионов в ЕС используется "Классификатор территориальных единиц для статистики" (NUTS). NUTS состоит из пяти иерархических уровней. Возможности применения NUTS в Латвии изучаются в настоящее время. Вся территория Латвии в целом может быть включена в уровни NUTS 1 и NUTS 2. В третий уровень могут быть включены 4 исторических этнических региона: Видземе, Курземе, Земгале и Латгале, а также Рига; в четвертый уровень – 26 районов и 7 республиканских городов; в пятый уровень – 563 города и волости.



## ECONOMIC ASPECTS OF INTEGRATION OF LATVIA INTO EUROPEAN UNION

**I.Sproge, A.Sprogis** (*University of Latvia*)

The politically determined orientation of integration of Republic of Latvia into European Union dictates at the same time necessity to develop a similar state model to European Union countries. Unfortunately, the development stage in Latvia is essentially different from that of European Union countries that in its turn creates the necessity to develop such model of transition mechanism that provides for Latvia the possibility to pass through all stages of development the European countries have made, though in a shorter period of time. Thus there emerges a necessity to elaborate a special model of development being able to provide a swift transition from the stage of backwardness to a stage of developed country. Problems of integration of Republic of Latvia into European Union is dedicated to studying of such model together with corresponding measure complex and to elaboration of proposals, making especial stress on the problems of production development (with the help of subsidies, investments, tax policy etc.) on the problems of improving living standard and diminishing poverty of population, perfecting legislation and on the other problems, existing under present circumstances in Latvia, coming finally to a stage of development. Successful development is provided on the basis of private initiative with a state regulated development of national economy. The planned measures should be accomplished under equal conditions of competition for small, middle and large enterprises, and monopoly activity areas being under state management and control. One of the main problems is maximal limiting of state expenditures. It should be based on the principles "taxes are national economy brakes" "a state institution may consume as much as it have, but not as much as it desires on the basis of increased tax rates and eliminated subsidies and investments", "the inhabitants of Latvia have also deserved to come to a living standard of the developed countries"

## ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ ЛАТВИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ

**И.Спроге, А.Спрогис** (*Латвийский университет*)

Население каждого государства желает жить долго и в благосостоянии. Такие условия своим жителям предоставляют развитые страны. Латвия, как бывшая страна социалистического лагеря, не имеет такой возможности. Политическая ситуация в ближайшие 3-10 лет не предполагает значительного улучшения благосостояния. Для создания необходимых предпосылок развития народного хозяйства правительство Латвии продекларировало необходимость вступления в Европейский Союз. В основе этого лежит выгодное географическое положение государства и политическая ситуация, а также узкий рынок для развития производства и расширения ассортимента продукции. Европейский Союз, проанализировав экономические, политические, криминогенные и другие условия, внес Латвию в список кандидатов второй очереди вступления в Союз. Для вступления в ЕС Латвия должна выполнить ряд требований. Вместе с реализацией необходимых мероприятий для вступления в ЕС государственные службы Латвии должны информировать население о положительных и отрицательных аспектах интеграции Латвии в ЕС

## **MACROANALYSIS OF THE LATVIAN SOCIAL POLICY FOR CONVERGENCE TO EU**

**Elena Dubra** (*University of Latvia*)

The paper presents information about the main macroeconomic and Latvian social indicators' development in 1995 – 1998. The most important social indicators are reviewed in the current literature. Economic situation is analysed in Latvia using statistical and survey's data and econometric methods.

Transition process from planned to market economy in Latvia creates a lot of social problems, what are necessary to solve so as Latvia has the goal to become a member of European Union. Paper deals with problems of EU requirements, methods and components, indicators of living standard analysis and conclusions concerning the social welfare of population in Latvia.

## **МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ЛАТВИЙСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИИ В ЕС**

**Элена Дубра**(*Латвийский университет*)

В работе представлена информация о развитии важнейших макроэкономических и социальных показателей Латвии за 1995–1998 гг. Наиболее важные социальные показатели отражены на основе современных методик их измерения. Проанализирована экономическая ситуация в Латвии с использованием статистических обобщенных данных и экономических методов. Процессы перехода от плановой экономики к рыночной в Латвии сопровождались многими социальными проблемами, которые необходимо решать для вхождения Латвии в Европейский Союз. Работа посвящена анализу проблем по реализации требований ЕС, современному анализу методов и показателей уровня жизни и включает характеристику уровня социального благосостояния населения Латвии.

## **LATVIJAS PIENA UN GRAUDU PĀRSTRĀDES SEKTORI: PAŠREIZĒJĀ SITUĀCIJA UN ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS**

**Danute Jasjko** (*Latvijas Universitāte*)

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas notika būtiskas ekonomiskās un politiskās pārmaiņas. Strukturālo izmaiņu sākums ietekmēja arī Latvijas rūpniecības attīstību, tajā skaitā arī pārtikas rūpniecības attīstību. Augsts izmaksu līmenis, zema produktivitāte, novecojušas tehnoloģijas, ražotās produkcijas zemā kvalitāte un dažreiz pat lēmumu pieņemšanas procesā objektīvo tirgus funkcionēšanas likumu ignorēšana pazemina Latvijas lauksaimniecības un pārtikas produktu konkurētspēju gan vietējā, gan ārējā tirgū, kā arī noved pie būtiskām disproporcijām lauksaimnieciskās ražošanas strukturālajā attīstībā. Tajā pašā laikā pārtikas rūpniecība ir viens no svarīgākajiem Latvijas ekonomikas sektoriem.

Šis raksts satur daļu no starptautiskā ACE projekta "Pārtikas rūpniecības efektivitāte Baltijas valstīs: ekonomiskā analīze un politikas iespējas" ietvaros paveiktajiem zinātniskajiem pētījumiem. Šī pabeigtā pētījuma daļa koncentrējas galvenokārt uz piena un graudu pārstrādes efektivitātes un attīstības perspektīvu analīzes, jo šīs divas nozares ir visperspektīvākās Latvijas pārtikas rūpniecībā un balstās uz vietējām izejvielām.

Šo pētījumu veikšana paredzēja jau oficiālo informācijas avotu izmantošanu, kā arī unikālas informācijas analīzi, ko ieguva starp Latvijas pārstrādes uzņēmumiem speciāli organizēta izlases apsekojuma rezultātā. Uzņēmumu apsekojumu veica Latvijas Valsts agrārā ekonomikas institūta zinātnieku grupa 1998. gada sākumā.

## **ЛАТВИЙСКИЙ СЕКТОР ПЕРЕРАБОТКИ МОЛОКА И ЗЕРНА: СЕГОДНЯШНЯЯ СИТУАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

**Дануте Ясько** (*Латвийский университет*)

После восстановления независимости Латвийской Республики произошли значительные перемены в экономической и политической жизни Латвии. Начавшиеся структурные изменения существенно повлияли на развитие латвийской промышленности, в том числе и пищевой. Высокий уровень затрат, низкая производительность, устаревшие технологии, низкое качество производимых продуктов а, подчас, игнорирование законов функционирования рынка при принятии управленческих решений существенно снижают конкурентоспособность латвийских сельскохозяйственных продуктов и продуктов питания как на внутреннем, так и внешних рынках, а также приводят к существенным диспропорциям в структурном развитии сельскохозяйственного производства. В то же самое время пищевая промышленность представляет собой один из важнейших секторов экономики Латвии. Статья представляет собой законченную часть научных исследований, проводимых в рамках международного ACE проекта «Эффективность пищевых промышленностей Балтийских стран: экономический анализ и возможности экономической политики». Основное внимание уделяется анализу эффективности и перспектив развития двух отраслей пищевой промышленности Латвии – переработке молока и зерна, как наиболее перспективных отраслей промышленности, основывающихся на отечественном сырье. Реализация настоящих исследований предполагала использование функциональных источников информации, а также уникальной информации, полученной в результате проведения специально организованного выборочного обследования Латвийских предприятий. Обследование предприятий проводилось группой ученых Латвийского государственного института аграрной экономики в начале 1998 года.

## **THE CYCLIC INNOVATIONAL DEVELOPMENT OF EUROPEAN ECONOMY AND STRATEGICAL PARTNERSHIPS**

**Tatyana Boikova** (*The Institute of Management of Informational Systems*)

The article deals with trends in the development of European economy that determines its competitiveness on the world market.

It is noted that the uneven development of various regions and certain difference in their social and economical levels are important features of the whole Europe. They are based on peculiarities of cyclic development of national economies of all the countries of the continent. It is substantiated that the strengthening of the common European position in the world economy demands a uniform innovational policy aimed at reinforcing of the competitive potential of European industry and overcoming the "technological gap" between Europe and the USA. Strategic partnerships are looked at as an active instrument of the innovational policy.

## **EIROPAS EKONOMIKAS CIKLISKĀ INOVĀCIJAS ATTĪSTĪBA UN STRATĒGISKĀS PARTNERATTIECĪBAS**

**Tatjana Boikova** (*Informācijas sistēmu menedžmenta augstskola*)

Darbā pētītas Eiropas ekonomikas attīstības tendences, kuras nosaka tās konkurētspēju pasaules tirgū. Eiropā ļoti nozīmīga problēma ir attīstības nevienmērība un būtiskas atšķirības iedzīvotāju sociāli ekonomiskajā dzīves līmenī dažādos tās rajonos. Šī raksturīgā iezīme nosaka pasaules nacionālo ekonomiski ciklisko attīstību. Autore pamato, ka Eiropas pozīciju nostiprināšana pasaules ekonomikā radīs nepieciešamību ieviest vienotu inovācijas (jaunievedumu jeb novatorisma) politiku, kas virzīta uz Eiropas rūpniecības konkurētspējas potenciāla palielināšanu un tehnoloģiskās atraušanas no ASV pārvarēšanu. Stratēģiskās partnerattiecības tiek uzskatītas kā inovācijas politikas aktīvs instruments.

## **EVALUATION OF EFFECTIVENESS OF ECONOMIC INSTRUMENTS IN ENVIRONMENTAL PROTECTION**

**Janis Malzubris, Daina Škiltere** (*University of Latvia*)

This article deals with prospective of applications of economic instruments in environmental protection such as:

- natural resource taxes, fuel
- taxes and licenses.

In order to compare the effectiveness of the instruments, it is necessary to make broad scale economic analysis of consequences of environmental policy based on these economic instruments and to evaluate the changes in the pollution. The investigation begins with evaluation of data collecting system. Further on the companies are selected to analyze the air pollution prevention strategies. Reaction of the companies to changes of natural resource taxes will be analyzed.

## **ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНСТРУМЕНТОВ ОХРАНЫ СРЕДЫ**

**Янис Малзубрис, Дайна Шкилтере** (*Латвийский университет*)

В статье рассматриваются возможности применения экономических инструментов охраны среды – налог на природные ресурсы, налог на топливо и лицензирование. Чтобы сравнить эффективность действия этих инструментов, необходимо провести обширный экономический анализ и анализ их воздействия на уменьшение загрязнения среды. В статье уделено внимание основным вопросам первого этапа: оценка информации о налогах на природные ресурсы; обобщение иностранного опыта; определение целевых групп регионов Латвии и предприятий; общая оценка стратегии уменьшения выбросов в воздух; разработка возможных стратегий для предприятия по уменьшению выбросов.

## **RECESSION IN THE ENVIRONMENT OF ENTREPRENEURSHIP**

**Dace Kauzheņa** (*University of Latvia*)

To make easier understanding of European Union (EU) development it has to be discussed the most important features of Member states, their problems and solutions of them. One of the actual tasks is social question. The general aim of the following article is, firstly, analysis of motivation of public to follow the changes in business environment and, secondly, analysis of head factors which influence the above-mentioned motivation.

The first theme of the article is a description of business field in Latvia. There is a short review of roles of business participants in nowadays. The second part is a topic about labour market and actualities in EU. The third theme stresses on indicators which show situation in Latvia. The final part shows us comparison of present and future positions of Latvian business.

As far as it is possible to estimate motivation of business field, it seems that first of all Latvian economists have to achieve the macroeconomic stability and sustainability. As a chain reaction will follow the understanding of social and ecological problems. The only contradiction is that Latvia stands in lack of time, and we have to learn to join economic, social and ecological factors.

The main conclusion macroeconomic stability is more important than unemployment and Latvian entrepreneur is not the only one who has to accept that.

## **ИЗМЕНЕНИЕ СРЕДЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**Даце Каужена** (*Латвийский университет*)

Анализируя ситуацию в странах Европейского Сообщества (ЕС), можно легче понять, какие в Латвии предстоят перемены. Один из важнейших вопросов – это вопрос социальной сферы. Поэтому объектом анализа является мотивация человека, который связан с экономикой и бизнесом. В статье предлагается анализ главных факторов, которые воздействуют на людей в бизнесе.

В первой части дается характеристика среды латвийского предпринимателя. Во второй части дан обзор ситуаций в ЕС в сфере безработицы. Третья часть показывает индикаторы, которые влияют на ситуацию в Латвии. В заключении можно найти сравнение сегодняшней ситуации с будущей.

Можно отметить, что при оценке мотивации предпринимателей, важнейшим фактором является макроэкономическая стабильность и сбалансированность. После этого можно ожидать развития в социальной и экологической сферах. Единственным препятствием для Латвии является нехватка времени и многообразность социально-экономических и экологических проблем.

Главный вывод статьи состоит в том, что задачей номер один является макроэкономическая стабильность в стране, и это должны понять не только латвийские предприниматели, но и правительство.

## ADDITIONAL FUNCTIONS OF THE DISPATCHER CONTROL SYSTEM FOR LATVIAN POWER SYSTEM

Arturs Tiesnieks, Rita Tiesniece (*University of Latvia*)

In the actual moment for the participation of Latvia in the European energy markets there are organizational problems as well as technical difficulties. To solve these questions the Latvian power system has joined the project Baltic Ring. Baltic Ring is a cooperation project between 18 power companies from the countries situated in the Baltic Sea region. The aim of the project is to analyze possibilities to establish common energy market around Baltic Sea and in the same time to improve environmental situation.

The main subject of this article is the so called SCADA/EMS ( SCADA = *Supervisory Control And Data Acquisition*, EMS = *Energy Management Systems*) systems - a dispatcher's tool to control energy production and transmission electric network.

More detailed in this article computerized data base system "Pieteikumi" is described. The main objective of this computer program is to collect and analyze information about the requested planned outages (maintenance outages). One of the tasks of the program is to store the requests for maintenance outages about the start and the end of the maintenance works. There are also a number of different additional functions to filter information and to help the operator of the power system

There are plans for further development of this system and it could be included as a part of the SCADA/EMS system.

## ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ СИСТЕМ ДИСПЕТЧЕРСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ЛАТВИЙСКОЙ ЭНЕРГОСИСТЕМЫ

Артур Тиесниекс, Рита Тиесниече (*Латвийский университет*)

В настоящее время перед действием Латвии в Европейском энергетическом рынке стоят преграды чисто технического рода. Чтобы преодолеть эти преграды, создана рабочая группа, которая работает над проектом Baltic Ring. Baltic Ring это проект содействия между 18 энергокомпаниями из государств, размещенных вокруг Балтийского моря, в том числе "Латвэнерго" из Латвии. Цель проекта – исследовать возможности введения общего энергетического рынка вокруг Балтийского моря и в то же время улучшить ситуацию окружающей среды.

В этой статье дается характеристика диспетчерских систем управления для руководства производства и сетей передачи электроэнергии так называемых системы SCADA/EMS, которые являются системами управления контроля и сбора данных и системами управления энергией.

В статье детально рассмотрена автоматизированная система управления «Pieteikumi», которая предназначена для обработки заявок на отключение энергоустройств, находящихся в ведении Центральной диспетчерской службы Латвийской энергосистемы, а также их систематизации.

В программе предусмотрены принятие заявок, рассмотрение этих заявок и ввод начала и окончания требуемых работ. В программу включены также различные дополнительные функции.

При необходимости могут вестись дальнейшие разработки этой программы и программа может быть внедрена в систему SCADA/EMS как составная часть функции оценки надежности.

## **FRANCHISESYSTEM ALS EINE KOOPERATIONSFORM VON UNTERNEHMEN**

*Laila Stabulniece (Universität Letlands)*

Die Kooperation im Handel ist in allen Branchen und fuer alle Betriebstypen zu einem dominierenden Instrument der Unternehmenspolitik in den westlichen Industriestaaten geworden. Es geht um wichtigsten Gruende fuer Kooperationsstrategien. Das Franchising wurde als funktionsfaehiges Kooperationsystem in den Vereinigten Staaten im Jahre 1898 von General Motors und im Jahre 1902 von Rexall eingefuehrt und heutzutage wird als eine Form straffer Kooperation bezeichnet. Franchising ist eine durch Vertrag geregelte Zusammenarbeit zwischen rechtlich selbststaendigen Unternehmen. Es handelt sich um den wichtigsten Merkmale des Franchisings. Das wichtigste Unterscheidungskriterium betrifft das Produktfranchising und das Leistungsprogrammfranchising. Es wird dargestellt, wie die Franchisesystem funktioniert. Gegenueber den freiwilligen Ketten und den Einkaufsgenossenschaften besteht der Unterschied weniger in den Abweichungen bei der Kosten- und damit Gewinnverteilung als vielmehr in der Intensitaet der vertraglich vereinbarten Zusammenarbeit. Darueber hinaus werden ausgewaehlte Unterschiede zwischen klassischen Verbundgruppen des Handels und Franchisesystemen gegeben. Die Funktionsfaehigkeit von Franchisesystemen ist von der Einhaltung der gesetzten Leistungsstandards abhaengig.

## **ФРАНЧАЙЗИНГ КАК ФОРМА КООПЕРАЦИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

*Лайла Стабулниеце (Латвийский университет)*

В развитых западноевропейских странах кооперация является одним из важнейших инструментов политики торговых предприятий. В данной статье рассматриваются основные предпосылки развития стратегии кооперации. Франчайзинг как эффективную систему кооперации основали в США *General Motors* (1898) и *Rexal* (1902). Сегодня франчайзинг определяется как форма «строгой» кооперации и является системой договорных отношений между юридически самостоятельными предприятиями. Дана характеристика основных признаков и критериев классификации этой системы, а также показан механизм ее функционирования. Проведен сравнительный анализ различных классических объединений торговых предприятий и системы франчайзинга. По сравнению с т.н. добровольной цепью предприятий и закупочными кооперативами франчайзинг предусматривает более интенсивное договорное сотрудничество партнеров. Успех системы франчайзинга в основном зависит от соблюдения предприятиями в договоре определенных стандартов товаров и услуг.



## **PERSONAL MANAGEMENT FIELD**

**Inese Voronchuka** (*University of Latvia*)

The purpose of the paper is to provide the basic knowledge of the nature of Personnel Management. This paper deals with the meanings of the main definitions used in Personnel Management: personnel, personnel administration, leadership, organisation and others.

The article introduces the relationship between corporate and personnel policies and strategies, it stresses on the role and relative influence of personnel specialists in corporate affairs.

This article will be helpful for students studying Personnel Management and for specialists responsible for devising and executing the organisation's policies and strategies.

## **СФЕРА УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ**

**Инесе Ворончук** (*Латвийский университет*)

Статья дает возможность познакомиться с основными понятиями, имеющими ключевое значение для специалистов по управлению персоналом, а также управленцев организаций в широком смысле слова: фазами развития системы управления персоналом, основными подходами к терминам "персонал", "управление персоналом", "руководство" "организация" и другим.

В статье также содержатся подходы к формированию политики и стратегии управления персоналом.

Статья окажет реальную помощь студентам, изучающим проблемы управления персоналом организации, а также специалистам, участвующим в формировании системы управления персоналом.

**PĀRTIKAS PREČU UN LAUKSAIMNIECĪBAS PRODUKTU KVALITĀTES  
ATZĪŠANAS SISTĒMA FRANCIJĀ PIRMS ES REGLAMENTA N° 208/92  
ATTIECĪBĀ UZ NOSAUKUMA IZCELSMI LAUKSAIMNIECĪBAS PRODUKTIEM  
UN PĀRTIKAS PREČĒM**

**Vadims Danovišs** (*Parīzes I Universitāte*)

Darbā ir apskatīta pārtikas preču un lauksaimniecības produktu kvalitātes atzīšanas sistēma Francijā pirms ES reglamenta n° 2081/92 un tam sekojošās 1994 gada pārtikas kodu pārskatīšanas. Francijas kvalitātes atzīšanas sistēma ir viena no senākajām un stingrākajām Eiropā. Tika veikta salīdzinoša analīze starp esošajām daudzajām kvalitātes atzīšanas zīmēm, to izcelšanās un attīstība, aprakstītas katras zīmes lietošanas sfēras un nozīmīgums.

Francijas kvalitātes atzīšanas sistēma ir ņemta par pamatu Eiropas sistēmai, kurā gan ir jūtamas pretrunas starp savienības ziemeļu valstīm ar Vācijas priekšgalā un dienvidu valstīm ar Franciju centrā. Tāpēc arī daudzas problēmas ir apskatītas Eiropas tirgus kontekstā.

**THE SYSTEM OF QUALITY ADMISSION OF AGRICULTURAL PRODUCTS AND  
FOODSTUFFS IN FRANCE BEFORE THE MANUAL OF THE EUROPEAN  
COMMUNITY N° 208/92 CONCERNING GEOGRAPHICAL IDENTIFICATION  
AND DESIGNATION OF ORIGINAL FOR AGRICULTURAL PRODUCTS AND  
FOODSTUFFS**

**Vadim Danovich** (*The 1st University of Paris*)

The paper gives insight into the system of quality admission of agricultural products and foodstuffs in France before the manual of the EC n° 2081/92 and subsequent revision of the oldest and rigorous in Europe. The comparative analysis among numerous existing quality indicators has done, analyzing their origin and development, arrangement domain and significance.

The French system of quality admission has been taken as a model for the European's system of quality admission, although we observe some contradictions between the Nordic countries based on the German model and the South countries based on the French model. Therefore the generality of problems is considered at the context of the unitary Europe.

## **INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE BUSINESS OF TOURISM**

**Andrejs Romanovs** (*University of Latvia*)

In the European Community the tourist business is considered as the industry having major economic and social value. To the tourist companies and organizations entering on the international market, it is necessary to master new information technologies. It is an indispensable condition of international integration and modern concept of tourist business. as informational - saturated sphere.

In the introduced article the broad circle of advantages and possibilities of existing information technologies in tourism is considered, the analysis of existing intelligence systems in tourism is given. influencing new information technologies on activity of the companies is considered. Seven groups of technological variations are chosen.

The tactical and strategic purposes of information technologies in tourism. bound with increase of efficiency and competitiveness in the market of tourist services are determined. The necessity of transition on tourism-oriented technologies is pointed out. The possibilities of electronic webs (Internet) for the industry of travels are investigated.

## **ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В БИЗНЕСЕ ТУРИЗМА**

**Андрей Романов** (*Латвийский университет*)

В Европейском Сообществе туристический бизнес рассматривается как индустрия, имеющая большое экономическое и социальное значение. Туристическим компаниям и организациям, вступающим на международный рынок, необходимо осваивать новые информационные технологии. Это является необходимым условием международной интеграции и современной концепции туристического бизнеса, как информационно – насыщенной сферы.

В статье рассмотрен широкий круг возможностей и преимуществ современных информационных технологий в туризме. дан анализ существующих информационных систем в туризме, рассмотрено влияние новых информационных технологий на деятельность компаний. Выделено семь групп технологических изменений.

Определены тактические и стратегические цели информационных технологий в туризме, связанных с повышением эффективности и конкурентоспособности на рынке туристических услуг. Подчеркнута необходимость перехода на клиенто-ориентированные технологии. Исследованы возможности электронных сетей (Интернет) для индустрии путешествий.

## **ДЕЛОВАЯ ИГРА “ИНВЕТОР”**

**Янис Мишкинис** (*Латвийский университет*)

Деловая игра “Инвестор” является одним из дополнительных методов в учебном процессе. Такие игры служат, как для закрепления пройденного материала, так и для приобретения новых знаний.

В игре “Инвестор” объединено множество факторов, которые заставляют участников рассматривать и оценивать ситуацию как единое целое. Эта игра учит распоряжаться инвестиционными средствами, а также контролю над капиталовложениями. В игре участники действуют самостоятельно, что даст возможность проверить индивидуальные способности и навыки каждого игрока в отдельности. Задача игрока - распределить свой капитал так, чтобы с наименьшим риском получить наибольшую прибыль. В течение игры “инвесторы” по своему усмотрению могут инвестировать свой капитал в разные ценные бумаги, что даст возможность сбалансировать риск с прибылью. В игре, как на реальном рынке ценных бумаг, можно менять инвестиционную валюту и зарабатывать при обмене. В итоге, результат игры зависит от риска, контроля над капиталом и понимания общей ситуации. Одна из дополнительных целей игры заинтересовать людей в рынке ценных бумаг и его функциях.

## **BUSINESS GAME “INVESTOR”**

**Janis Mishkinis** (*University of Latvia*)

Business game INVESTOR is an auxiliary instrument in educational process. The purpose of the game is to reinforce existing knowledge and acquire a new one.

There are several components in the game, which make participants survey and evaluate situation taken as a whole. The business game INVESTOR is invested assets management game or capital control game. During the game each participant acts separately, therefore it is possible to check person's skills and habits. The task is to distribute initial capital in order to get possibly bigger capital with lower risk. Participants are free to invest their capital in different securities in their sole discretion to balance risk and possible profit. Like in a real stock market it is possible to exchange currency and to get profit from the exchanges as well. In common the game teaches, in what way result is depended upon the risk, capital control and evaluation of common situation. Moreover one of collateral aims of the game is to arouse interest in basic functions and events on stock market.

## **DEVELOPMENT OF THE ADVERTISING MARKET IN LATVIA**

**Valerijs Praude, Anda Batraga** (*University of Latvia*)

The paper makes a survey of trends of advertising market development in Latvia in the period from 1994 to 1998.

The paper covers the following objects of research:

- general development of advertising market;
- the principles of distribution of advertising market in terms of media groups, as well as specific indications in such media groups;
- the nature of media saturation, and also formation of time occupied by such advertising;
- formation of advertising volumes in media and distribution of advertising market among them;
- the share of specific branches in relations of advertising market;
- main subjects of advertising market in Latvia.

The paper makes use of data of the research organization Baltic Media Facts Latvia that have not been published yet.

## **РАЗВИТИЕ РЕКЛАМНОГО РЫНКА ЛАТВИИ**

**Валерий Прауде, Анда Батрага** (*Латвийский университет*)

В статье рассматриваются главные тенденции и показатели Латвийского рекламного рынка в период 1994 - 1998 гг.

В статье рассматриваются следующие объекты исследования:

- общие тенденции развития рекламного рынка;
- распределение рекламного рынка по определенным группам в средствах массовой информации (СМИ);
- объемы рекламы в СМИ и распределение рекламного рынка между ними;
- главные отрасли рекламного рынка;
- ведущие субъекты рекламного рынка Латвии.

Использованы неопубликованные данные исследовательской организации Baltic Media Facts Latvia.

## **THE ECONOMICAL ASPECTS OF LATVIA'S INTEGRATION**

**Andzela Veselova** (*University of Latvia*)

Integration into European Union (EU) for many people is connected with the change in orientation of human values, the ability and good intentions to live in a united Europe which cannot be implemented only as a political or economical mechanism.

In the paper the economical aspects of Latvia's integration are investigated – the essence of Free Trade and Association Agreement, the positive and negative aspects of tariff and non-tariff trading as well as the advantages of free trading. Also the advantages of common market and the reasons for insufficient usage of it are mentioned.

The protectionism, in its turn, is examined on both sides – the export (subsidies, tax allowances) and import (high import duties).

The EU main structural funds and their connection with Latvia are viewed.

At the end of the paper the links between Latvia's foreign trade and its economical integration into EU are presented.

## **ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛАТВИЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ**

**Анджела Веселова** (*Латвийский университет*)

Вхождение в Европейский Союз (ЕС) связано с изменением ориентации ценностей многих людей, с возможностью и доброй волей жить в единой Европе. Это нельзя осуществить только политически - нужен экономический механизм.

В статье представлены экономические аспекты Латвийской интеграции в ЕС. Рассматривается суть договора о свободной торговле и Ассоциативного договора; недостатки и преимущества тарифной и бестарифной торговли, а также преимущества свободной торговли. Внутренний рынок и причины его недостаточного использования. Однако протекционизм представлен и в экспорте (субсидии, налоговые скидки), и в импорте (высокие пошлины). В статье представлены главные структурные фонды ЕС и их взаимодействие с Латвией, анализируется связь внешней торговли с экономической интеграцией в ЕС.

## **LATVIA'S INTEGRATION IN EUROPEAN UNION AND PROBLEMS OF ECONOMIC EDUCATION**

**Veronika Bikse** (*University of Latvia*)

The article describes the necessity of human capital development according to the changes in technology, information in the world and the EU. The research results in economic education and experience are described in this article and ways for its improvement in Latvia are worked out.

## **ИНТЕГРАЦИЯ ЛАТВИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ И ПРОБЛЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

**Вероника Биксе** (*Латвийский университет*)

В статье отражена связь между промышленной революцией, происходящей в Европейском Союзе и мире, и необходимостью совершенствования профессионализма и компетентности человеческого капитала, современным экономическим мышлением, а также обеспечение качества образования. Проанализированы результаты исследования экономического образования, отражен накопленный опыт в данном направлении и разработаны предложения по совершенствованию экономического образования.

S A T U R S

<i>Inese Spīca</i> . Baltijas valstu brīvās tirdzniecības attīstības vēsture ceļā uz Eiropas Savienību	5
<i>Egils Kaužēns</i> . Eiropas integrācija un Latvija	13
<i>Edvīns Vanags, Inga Vilka</i> . Reģionālās ekonomiskās attīstības politikas veidošana Latvijā Eiropas Savienības kontekstā	27
• <i>Inga Vilka</i> . Reģionalizācija Eiropas Savienībā un Latvijā	52
• <i>I.Sproģe, A.Sproģis</i> . Ekonomiskie aspekti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā	64
<i>Elena Dubra</i> . Latvijas republikas sociālās politikas makroekonomiskā analīze ES integrācijas kontekstā	80
<i>Danute Jasjko</i> . Latvian dairy and milling industries: the current stage and perspectives for development	95
<i>Татьяна Бойкова</i> . Циклическое инновационное развитие европейской экономики и стратегические партнерства	111
<i>Jānis Malzubris, Daina Šķiltere</i> . Ekonomisko instrumentu efektivitātes novērtēšana vides aizsardzībā	118
• <i>Dace Kaužēna</i> . Uzņēmējdarbības vides izmaiņas	124
<i>Artūrs Tiesnieks, Rita Tiesniece</i> . Latvijas energosistēmas dispečeru vadības sistēmu papildfunkcijas	138
<i>Laila Stabulniece</i> . Frančaizinga sistēma kā uzņēmējdarbības kooperācijas forma	152
<i>Inese Vorončuka</i> . Personāla vadīšanas sfēra	158
<i>Vadim Danovics</i> . Le système de reconnaissance de qualité des produits agricoles et alimentaires en France avant le règlement (CEE) n° 2081/92 relatif à la protection des indications géographiques et des appellations d'origine des produits agricoles et des denrées alimentaires	166
<i>Andrejs Romānovs</i> . Informācijas tehnoloģijas tūrisma biznesā	180
<i>Jānis Miškinis</i> . Lietišķā spēle "investors"	187
<i>Valērijs Praude, Anda Batraga</i> . Latvijas reklāmas tirgus attīstība	194
• <i>Andžela Veselova</i> . Latvijas integrācijas ekonomiskie aspekti	208
<i>Veronika Bikse</i> . Latvijas integrācija Eiropas Savienībā un ekonomiskās izglītības problēmas	217
Anotācijas	229
Saturs	248